

R. FRIEDLÄNDER & SOHN
BERLIN
11. Carlstrasse 11.

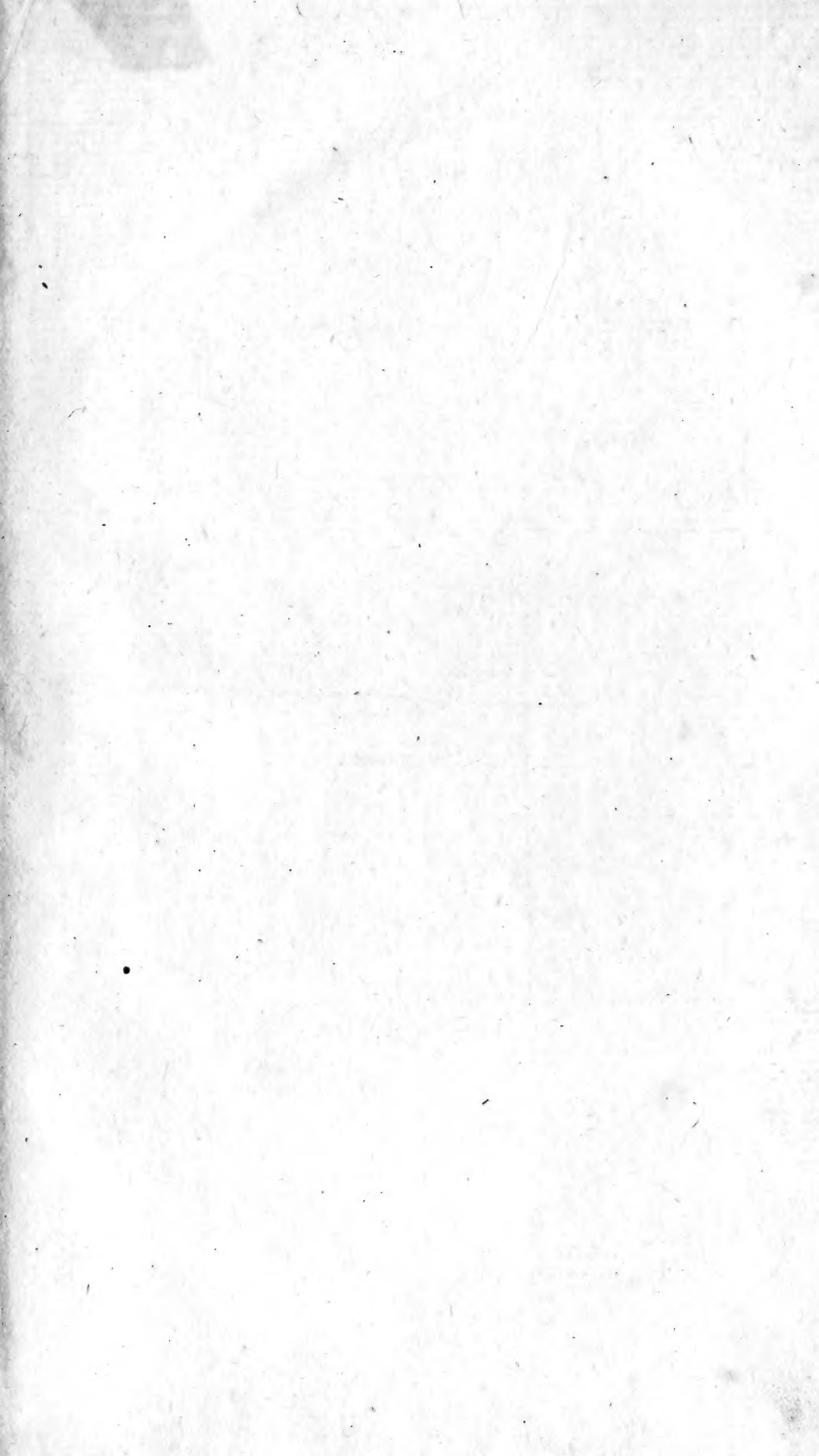
216, 2

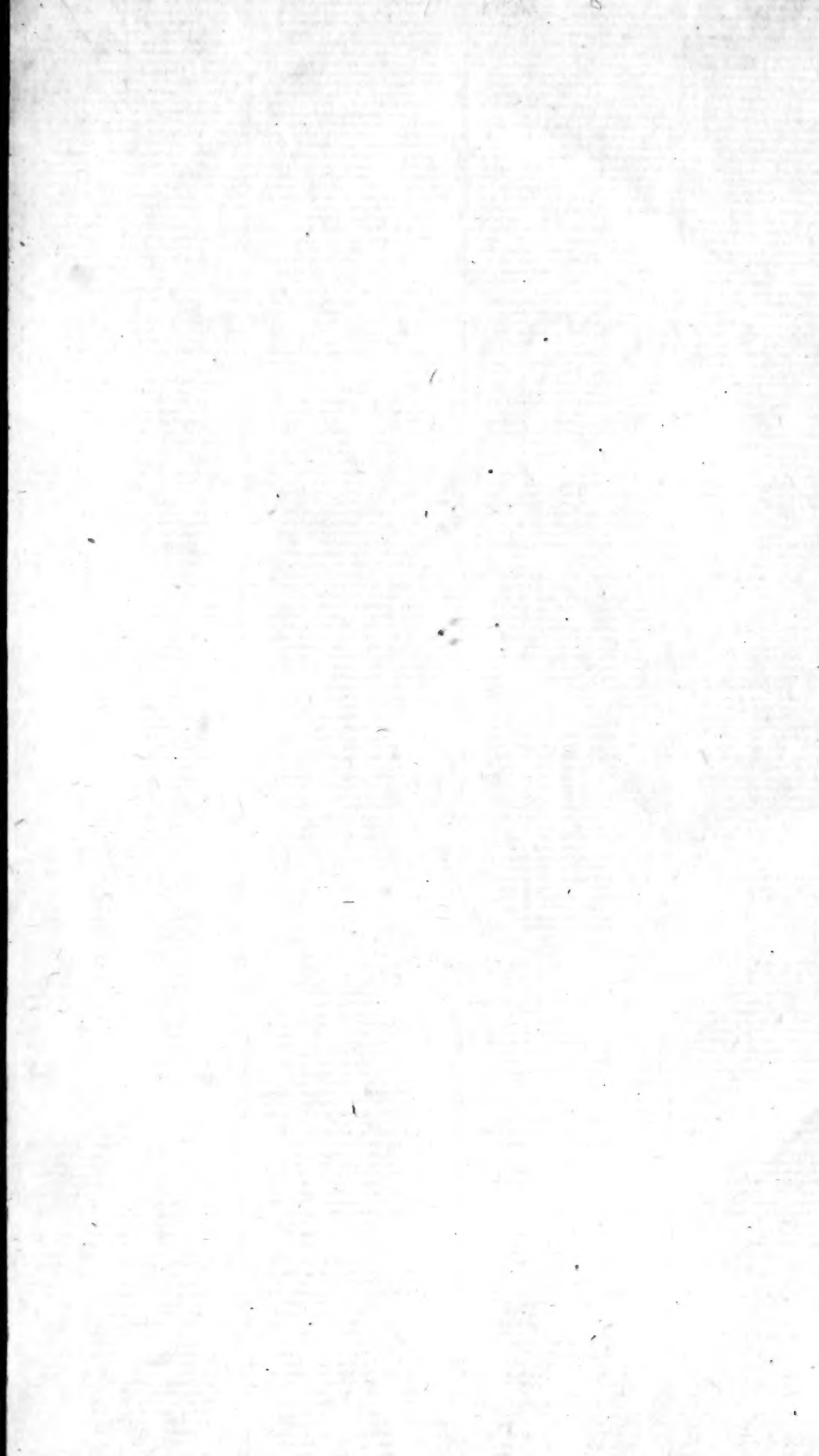
Library of the Museum
OF
COMPARATIVE ZOÖLOGY,
AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.
Founded by private subscription, in 1861.

~~~~~
Bought

No. 2272
Nov. 10. 1879.

BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP.

I D E E L

BATAVISCHE

GENOOTSCHAP.

DE RIJKE

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

EERSTE DEEL,

DERDE DRUK.

Te BATAVIA,

TER LANDS DRUKKERIJ,

Sm 1825.

WESTMINSTER

THE

UNIVERSITY

OF

OXFORD

PRINTED

BY

JOHN CLARKE

1847

P R I V I L E G I E.

De STAATEN van HOLLAND ende WEST-VRIESLAND, doen te weeten, Alzo ons te kennen is gegeven by REINIER ARRENBURG, Boekverkooper te Rotterdam, en JOHANNES ALLART, Boekverkooper te Amsterdam, dat Zy, door het Genootschap van Konsten en Weetenschappen, in den Jaare 1778. te Batavia opgerigt, onder de Zinspreuk: *Ten nutte van het Gemeen*, zynde aangesteld tot derzelver Correspondenten, met vryheid om de Verhandelingen, door 't Genootschap te Batavia uitgegeeven, hier te Lande te herdrukken en te verkoopen, tevens met authorisatie, uitwyzens de aan den Requeste geannexeerde Procuratie, om daar toe by Ons, uit naam van het meergemelde Genootschap, te verzoeken Privilegie; zoo namen zy de vryheid zich te keeren tot Ons, met ootmoedig verzoek, dat het Ons behaagen mogte, uit Onze Souveraine magt, en autoriteit, aan hun Supplianten gunstig te verleenen de Privilegie, om, voor zulk een getal van Jaaren, en op zodanig eene boete als Wy zouden geraaden vinden daar op te stellen, de voorschreeve Verhandelingen van het te Batavia opgerigte Genootschap, geheel, of ten deelen, met uitsluiting van alle anderen, binnen deeze Landen, te mogen drukken, uitgeeven, en verkoopen.

Zoo is 't dat Wy de Zaake ende het voorschreeve verzoek overgemerkt hebbende ende genegen weezende ter bede van de Supplianten uit onze regte weetenschap, Souveraine magt, ende autoriteit dezelve Supplianten geconsenteerd, geaccordeert en geoctroyeert hebben, consenteeren, accordeeren en octroyeeren hen by deezen dat Zy gedurende den tyd van vyftien eerst agtereenvolgende Jaaren de voorschreeve Verhandelingen, indiervoegen als zulks by de Supplianten is verzogt, en hier vooren uitgedrukt staat, binnen den voorschreeve onzen Lande, alleen zullen mogen drukken, doen drukken, uitgeeven ende verkoopen, verbiedende daaromme alle ende een iegelyken, dezelve Verhandelingen in 't geheel ofte ten deelen te drukken

*

naar

naar drukken, te doen naardrukken, te verhandelen, of te verkoopen ofte elders naar gedrukt binnen denzelven Onzen Lande te brengen, uitgegeven ofte te verhandelen en verkoopen op verbeurte van alle de naargedrukte ingebragte, verhandelde ofte verkogte Exemplaaen, ende een boete van drie duizend Guldens daar en boven te verbeuren, te appliceeren een derde part voor den Officier, die de Calange doen zal, een derde part voor den Armen der plaatze, daar het casus voorvallen zal, ende het refterende derde part voor de Supplianten, ende dit telkens zoo meenigmaal als dezelve zullen werden agterhaald, alles in dien verstande, dat Wy de Supplianten met deezen Onzen Octroye alleen willende gratificeeren tot verhoeding van hunne schaade door het nadrukken van de voorschreeve Verhandelingen, daar door in geenigen deele verstaan den innehoude van dien te autoriseeren ofte te advoueren, ende veel min dezelve onder onze protectie ende bescherminge, eenig meerder Credit, aanzien, ofte reputatie te geeven, ne maar de Supplianten in cas daar inne iets onbehoorlyks zoude influeeren, alle hetzelve, tot hunnen lasten, zullen gehouden weezen te verantwoorden, tot dien einde wel expresfelyk begeerende dat by aldien zy deezen onzen Octroye voor dezelve Verhandelingen zullen willen stellen, daar van geene geabrevieerde ofte gecontraheerde mentie zullen mogen maaken, ne maar gehouden weezen, hetzelve Octroy in 't geheel, en zonder eenige omisfie daar voor te drukken, of te doen drukken, ende dat zy gehouden zullen zyn een Exemplaar van de voorschreeve Verhandelingen, op groot papier gebonden en wel geconditioneert te brengen in de Bibliotheecq van Onze Universiteit te Leyden, binnen den tyd van zes Weeken na dat zy Supplianten dezelve Verhandelingen zullen hebben beginnen uitgegeven, op een boete van zes honderd Guldens, na expiratie der voorschreeve zes Weeken by de Supplianten te verbeuren ten behoeve van de Nederduitfche Armen van de plaats alwaar de Supplianten woonen, en voorts op poene van met 'er daad versteeken te zyn, van het effect van deezen Octroye, dat ook de Supplianten,

ten, schoon by het ingaan van dit Octroy een Exemplaar geleverd hebbende, aan de voorschreeve onze Bibliothecq by zo verre zy geduurende de tyd van dit Octroy dezelve Verhandelingen zouden willen herdrukken met eenige observatien, noten, vermeerderingen, veranderingen, correctien, of anders hoe genaamt, of ook in een ander formaat, gehouden zullen zyn, wederom een ander Exemplaar van dezelve Verhandelingen geconditioneert als vooren, te brengen in de voorschreeve Bibliothecq, binnen denzelve tyd en op de boeten en poenaliteit als voorschreeve: Ende ten einde de Supplianten deezen Onzen consente ende Octroye mogen genieten als naar behooren; Lasten Wy allen ende eenen iegelyken dien het aangaan mag, dat zy de Supplianten den inhouden van dezen doen, laten en gedogen, rustelyk, vredelyk ende volkomentlyk genieten ende gebruiken, cesfeerende alle belet ter contrarie.

Gegeeven in den Haage onder Onzen grooten Zegele, hier aan doen hangen, op den vier en twintigsten November in 't Jaar Onses Heeren ende Zaligmakers duizend zeven honderd en tachtig.

P. VAN BLEISWYK.

Ter Ordonnantie van de Staaten.

C. CLOTTERBOOKE.

Aan de Supplianten zyn nevens dit Octroy ter handen gesteld by extract authenticq, Haar Ed. Groot Mog. Resolutien vanden 28 Juny 1715, en 30 April 1728. ten einde om zich daar naar te reguleeren.

DE PLAATEN TE PLAATSEN:

Platte Grond van de Stad en Kasteel van Batavia.	tegen over bl.	42.
De 2 Gezigten van het Kasteel van Ba- tavia.	-	48.
Gezicht van de Hollandsche Kerk.	-	49.
— van het Eiland Timor.	-	273.
De Witte Neger.	-	307.

NABERICHT.

NAERICHT.

N A B E R I C H T.

Sedert het vroegtydig afdrukken van ons Voorbericht; 't geen, als een *Programma*, by de beste gelegenheid, hoe eerder hoe liever, naar de Buitenkan- tooren moest worden verzonden; is dit Eerste Deel verder voortgedrukt, en er zyn eenige verschikkingen in ge- maakt, welke het Genootschap meen- de te moeten verantwoorden. Daaren- boven zyn er ettelyke Antwoorden, op de voorgestelde Vragen, in het eerste Programma, opgegeeven, by ons inge- koomen: ook de eene en andere, op de naderhand uitgeschreevene Vraagstuk- ken, welke laatste van het grootste be- lang, voor de Stad Batavia en deze Volk- plantinge, moeten gerekend worden.

Zie
Voorbe-
richt bl.
9-19.

Wy hebben noodig geacht, van die merkwaardigheden eenig bericht te moeten geeven, om den staat van het Batavia'sch Genootschap dies te beter, te doen kennen, vooral in het Vader- land; en, daar door uit den weg te rui- men zulke vooroordeelen, welke deze Gewesten onder den blaam brengen; als of er, met geene mogelykheid, de Kun-

*

sten

sten en Wetenschappen zouden kunnen bloeien.

Alzoo de tyd te kort is, voor den Drukker, om, tegen het vertrek der Schepen, alles behoorlyk af te hebben, 't geen, in het Eerste Deel, zou moeten koomen: heeft men de Waarneemingen van Weer en Wind, tot het volgende Deel, bespaard. En nu achter aan gevoegd een *Nabericht van het Genootschap*, bevattende de verdere Historie van het zelve, en eenige voorloopende Onderrichtingen, nopens het verbeteren der Suiker-molens, en nopens het verzamelen en overzenden van *Naturalia*.

Nopens de Antwoorden op de Prys-vragen, komen vooral in aanmerkinge die, welke bekroond zyn geworden: zullende andere, welke, by het *Committé*, nog in *Commissie* gesteld zyn; en die, welke by de algemeene Vergaderinge van den 8. Maart 1780, zullen moeten beoordeeld worden, slegts met een woord worden vermeld; ter aanvulling van het geen aan de Historie van het Genootschap anders eenigzins ontbreken zou: om dat wy van gevoelen zyn, dat men, door een getrouw geschiedverhaal van den aanhoudenden arbeid

arbeid der Liefhebbers en Leden, beter, dan door de uitgegeevene Verhandelingen, vonnis zal kunnen vellen, over de vorderingen der Kunsten en Wetenschappen, in deze Oostersche Colonie. Welke vorderingen wy ook, nopens de Letteroeffeningen, buiten het Genootschap, hopen te doen vermelden; in de Vaderlandsche en andere voornaame Europische Nieuwspapieren.

In de maand Julii was er geene gelegenheid geweest, om het Committé te doen vergaderen: en de eerste Zittinge viel eerst voor, op den 9. Augustus; wanneer de Edele Heer JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, Gouverneur en Directeur van Javas Noord-Oostkust, als onlangs aangesteld tot Raad van Indië, tot Directeur van het Bataviasch Genootschap, verzocht en verkoozen werd. Reeds op den 10. Mey, had de Heer President ter tafel gebracht, onder anderen, eene Beantwoordinge van den 7. Artikel, over den Landbouw, in het Programma vermeld, onder de Zinspreuk: *Cessante Causa cessat Effectus*. De Vergaderinge gaf die toen, ter overweginge, over aan de

Heeren HOOYMAN en BARTLO, al-
 zoo er in gehandeld werd, over het
 eerste Lid van de 7de Prysfrage,
 over het *spoedig en duurzaam verhelpen*
van het Houtgebrek, op de Suikermol-
lens; en die Heeren daar de beste ken-
 nisse van hadden. Sedert zagen eenige
 Leden de Proeve van die Beantwoor-
 dinge, voor een gedeelte genoomen,
 op eene Suikermolen van den Heer
 BARTLO, ten bewyze, dat dezelve
 waarlyk doel getroffen had, en, op de
 eenvoudigste wyze, omtrend een derde
 der Brandstoffe bezuinigde. Dierhal-
 ven vonden de Heer Voorzittende Di-
 recteur en Dirigerende Leden, op den
 15. Augustus, goed, die Verhandeling
 met de Gouden Medailje, of eene Pre-
 mie van honderd Ryksdaalders, ter
 keuze van den Schryver, te bekroonen:
 na dat zy het Bericht van de Heeren
 HOOYMAN en BARTLO hadden hoo-
 ren voorlezen: en zulks vooral ter
 aanmoediging van anderen. Men zag
 het Biljet, en vond het zelve ongeschon-
 den; het werd geopend, en men vond
 den Schryver te zyn, den Heer CHRIS-
 TIAAN JACOBI, Provisioneel Onder-
 koopman, dienst doende ten kantoore
 van

van Zyne Hoogedelheid; aan wien dus de Eereprys werd toegewezen: zullende het Genootschap zich, te Amsterdam en te Rotterdam, verder laten onderrichten, over de nuttige veranderingen, welke er, te Suriname, betrekkelijk tot de Suikermolens, tot hier toe, zyn gemaakt geworden: om dan dezelve met de Fransche Schikkingen van Pater LABAT, op Martinique, en de verdere verbeteringen van andere Natien, naderhand gemaakt, te vergelyken, en, op de Suikermolens dezer Colonie, nader toe te passen.

Ondertuffchen wil het Bataviafch Genootschap, by voorraad, deze drie byzonderheden, ter verbeteringe der Suikermolens, in overweginge geeven, aan de Eigenaars:

1. Dat het Kookhuis rondom moet open zyn, op dat de vrye lucht er door speele, om de Kookinge te fterker te maaken, en een derde van het Brandhout te bezuinigen; gelyk, volgens het bekroond Antwoord, by de ondervinding geftaafd en bevestigd is.
2. Dat de openinge der Fornuizen, die beneden, buiten het Stookhuis,

vry groot zyn, door een bekwaam middel, verkleind worden, om, gelyk in de Duitsche Kagchels, en in de Engelsche en Luiksche Schoorsteen, den Blaasbalg van de lucht geweldiger kracht by te zetten, en, met mindere brandstof, heviger hitte te verwekken.

3. Dat de yzeren Pannen, waar in de Suiker gekookt wordt, en uitdamp, niet meer zo diep, maar veel vlakker en breeder moeten zyn; om door dat middel, de uitdampinge te vermeerderen.

Nog werd, in dezelfde Zittinge, vonnis gestreeken, over de Verhandeling, getiteld *Fluxus Ventris*, of de Buikloop; na dat men de Aanmerkingen van den Heer VAN DER STEEGE daaromtrent had overwoogen. Men begreep, dat het eerste gedeelte der Vrage Art. 42. vry wel beantwoord was: hoewel men de hoeveelheid van *Opium*, in dat Antwoord voorgeschreeven, niet gaarne voor eige rekening zou willen overneemen. Ook vond men, dat de Schryver niet voldaan had aan den gewonen eisch, om eene Zinspreuk te gebruiken, en zynen naam, in een verzegeld

zegeld Briefje , te melden. Evenwel des niet tegenstaande , vond de Vergaderinge niet ongevoegelyk , om , ter aanmoediging van anderen , aan den Schryver , eene zilveren Medailje , toe te zeggen : indien hy kan goed vinden , om zynen naam , aan het Genootschap , bekend te maaken : wordende hy teffens aangefpoord , om het geen er nog aan dat Antwoord ontbreekt , aan te vullen , en dus naar den Gouden Eerprys te blyven dingen : terwyl al verder verstaan werd , de beide gekroonde Verhandelingen , eerst in het tweede Deel , eene behoorlyke plaatze te geeven.

Reeds op den 7. Junii 1779. had de Vergaderinge gelegenheid gehad , om uitspraak te doen , over twee Verhandelingen : zynde de eerste ingericht , ter voldoeninge aan Art. 24. of de Eerste Vrage , nopens de Viſſcheryen : be-
 trekkelyk , tot de versche Vis op den Bazaar , gedurende de West-Mousson , onder de Zinspreuk : *Nunquam discedit utile a decoro* : de andere , ter beantwoordinge van Art. 35. nopens het gemakkelyker afbrengen , en het vemin-
 deren in prys , van het Brandhout , voor Batavia ; onder de Zinspreuk : *Multa*,

Voorber.
bl. 13.

Voorber.
bl. 15. 16.

ex quo fuerint commoda, eorum incommoda aequum est ferre. Aanstonds erkende het Genootschap, met vreugde, dat beide de lofwaaadige Schryvers eenige aanleidinge gegeven hadden, tot denkbeelden, welke, wat meer ontwikkeld, een nuttig vooruitzicht voor het vervolg zouden verschaffen: om, *Ten nutte van het Gemeen*, ten dien opzichte, iets voordeeligs te kunnen vinden. Het Genootschap bedankt derhalven de Schryvers zeer, en wenscht van harten, dat die Heeren en andere verder zullen willen voortgaan, in het helpen bereiken van deze oogmerken, welke, by het zelve, altoos heilig en onwrikbaar zullen blyven: te weten, om aan den evenmensch aanmerkelyke voordeelen toe te brengen.

Het beslissen van de waarde der inkomende vertogen, over de *Inëntinge der Kinderpokjes*, en het *Verlichten der Stad Batavia*, werd als nog uitgesteld: hopende de Vergaderinge, dat er intusfchen iets meer voldoende zal worden ingebracht. De teekeninge van eene Verbeterde Moddermachine, onder de Zinspreuk, *Omne Initium grave*: als mede, van het uitmodderen der Stadsgrach-

grachten, onder de Zegswyze, *Natura potentior arte*, behelzende beide ettelyke aanmerkenswaardige en nuttige byzonderheden, kwamen vervolgens in aanmerkinge; en het Genootschap kan zich niet hertelyk genoeg uitlaaten, over het vermaak, 't geen de Dirigerende Leden scheppen, in het ontvangen van zulke stukken, in welke de opmerkzaamheid, vlyt en loffelyke eerzucht zulke eene groote rol speelen; gelyk in deze beide Geschriften.

De Vergaderinge is ook, by voorraad, zeer in haren schik, met twee opstellen, en de, daar toe behoorende, teekeningen en nette houtene Modellen. Het eerste, wiens Schryver zich schuil houdt achter dit Latynsch gezegde: *Aqua alimentum terræ*, beschreef en vertoonde eene Hefpomp, die voldoen zou moeten aan het gevorderde, in de 34. Vrage van het *Programma*; om, met een bekwaam werktuig, eene Waterkolom van 8. duimen diameters, of meer, loodrecht uit de Rivier, ten minsten 8. voeten hoog, op te haalen. Het tweede, 't geen tot Zinspreuk voert, *Industria juvat*, geeft een Werktuig op, om zwaar timmerhout, op eene gemakkelij-
Voorber.
bl. 15.

ke

Voorber.
bl. 16. ke wyze, te brengen, daar men het hebben wil; ter voldoeninge aan het oogmerk van de 35. Vrage. Het Genootschap zal die twee Vertogen, met ernst, in overweging neemen: en het is gantsch niet onwaarschynlyk, dat zy de algemeene toejuiching, eenigzins ten minsten, verdienen zullen.

Voorber.
bl. 25.
en 27. Met meer ernst evenwel sloeg de Vergadering het oog op twee Verhandelingen, die de tweede en vyfde algemeene Prysfrage van het Batavia'sch Genootschap zochten op te lossen. In de eene, die geen teeken draagt, en by welke ook geen verzegeld Briefje gevoegd is, vindt men eene Beschryvinge van draagbaare Sluizen, om, met dezelve, genoegzaam water aan de Grachten der Stad Batavia te geeven, en dezelve teffens van Modder te zuiveren. De tweede, welke onderzoek doet, naar de oorzaken der meeste, vooral *Epidemique*, of gewone ziekten van Batavia, was benoemd met dit Opschrift: *Eerst wel bedacht: Daarna volbragt.* Edoch de beoordeeling dier beide Antwoorden moest uitgesteld worden, tot eene nadere gelegenheid: zullende soortgelyke ook, vervolgens, ~~in~~ *ter*
roe

onderzoekinge, aan eenige Leden van 't
 Genootschap, buiten het *Committé*, wor-
 den ter hand gesteld, om te dienen van
 schriftelyk bericht over de bevondene
 waarde derzelve. Zoo zullen Presi-
 dent en Dirigerende Leden worden in
 staat gesteld, om, by tyds, zoodanige
 voorbeschikkingen te maaken; als ten
 uittersten noodig zyn, om de Algemee-
 ne Vergaderinge van den 8. Maart eerst-
 komende, zonder ingewikkeld geloof
 en blinde toestemminge, vryelyk te laa-
 ten oordeelen en stemmen, ter bekroo-
 ninge, of ter zyden stellinge dier Ant-
 woorden, welke naar den Prys dingen.
 Men zou echter gaarne zien, dat er
 voortaan altyd verzegelde Biljetten aan-
 gelascht wierden, met eene Zinspreuk er
 op; die ook onder de Verhandelingē,
 by wyze van onderteekeninge, ge-
 schreeven stond: al ware het, dat de
 Schryver volstrekt onbekend wilde
 blyven. Want hy kan immers onbe-
 kend blyven, als hy, binnen het Biljet,
 niets schryft, 't geen hem kenbaar zou
 kunnen maaken: en het zal hem ver-
 maak doen, wanneer zyne Zinspreuk,
 met toejuichinge, op de lippen der Ba-
 taviaasche Gemeente zweeft. Aan den
 an-

anderen kant verzoeken President en Dirigerende Leden zeer vriendelyk, dat de Schryvers zich, in hunne Verhandelingen, niet al te zeer doen kennen; door zulke trekken en betuigingen, die, onbetwistbaar doen zien, wie er de penne in voerde. Men heeft altyd wel den eenen of anderen vriend, die dat kenbare, by de veranderinge van den styl, of uitlatinge van eenige Historische Byzonderheden, zal doen verdwynen. In der waarheid de meeste beoordeelaars, hoe onpartydig ook, vallen, telkens, op het personele, en begunstigen of verachten, min of meer, het Geschrift, naar mate zy den Schryver een gunstig of ongunstig hert toedraagen. En het Genootschap zou gaarne hebben, dat men die zwarigheid uit den weg ruimde; om dat het den President en Leden niet te doen is, om den Schryver, maar alleen om zyn werk, en wel bepaaldelyk dat byzonder werk, 't geen, ter bevorderinge der Kunsten en Wetenschappen, eenige byzondere oplettendheid verdient, te kunnen beoordeelen.

Het Genootschap heeft ook reeds eenige aanmerkelyke voordeelen genooten, uit de Correspondentie met de

de Buiten-kantooeren; hebbende het zelve, van Sumatras West-kuft, Benjo-in, Kamferbladen, en Kamferbloemen enz, en van de Kaap de Goede Hoop, omtrend 150 gedroogde Planten, door de gunstige zorg van de Heeren JOHANNES SIBERG en Mr. WILLEM CORNELIS BOERS, Leden van deze Maatschappy, ontvangen. Even het zelve wordt ook van andere Buiten-kantoren beloofd. En het zal ook, aan den Heer voorzittenden Directeur en Dirigerende Leden, tot eene byzondere eere verftrekken, wanneer zy, in deze Oosterfche Gewesten, aan de geleerde Maatschappyyen van Europa, en inzonderheid ter uitbreidinge van het Ryk der Waarheden, eenige gewichtige dienften zullen kunnen doen: het zy, met het onderzoeken van Natuurlyke Zeldfaamheden, die nog niet zyn overgezonden, of niet wel naar behooren kunnen worden overgemaakt; of door het beantwoorden van eenige geleerde Vragen, die in Europa miffchien met geene mogelykheid, en hier in het Ooften, zeer gemakkelyk, kunnen worden beantwoord.

Jammer is het maar, dat het Ba-
ta-

taviafch Genootfchap gebrek heeft aan goede en bekwaame Teekenaars, ter ophelderinge inzonderheid van de Natuurlyke Historie, en ter verbetering der gedrukte platen, by WEINMAN, en anderen, te vinden; welke de Planten en Dieren, en Mineralen, met levendige verwen, hebben willen vertoonen. Ook heeft men die noodig, ter aanvulling van eenige uitlatingen, by RUMPHIUS en anderen Natuurbefchryvers, aangetroffen. Men hoopt ondertuffchen, dat er zich, met den tyd, wel een of meer goede Teekenaars zullen opdoen, die ook verzekerd kunnen zyn, dat zy er hunne rekeninge wel by zullen vinden, wanneer zy, met hun Creon en Penfeel, het Genootfchap zullen dienen en helpen.

Nopens het verzamelen van *Naturalia*, inzonderheid op de Buitenposten van de Kantoren onzer Ooftindifche Compagnie, zal men eenige Leffen en raadgevingen, voor minervarenen, moeten bekendmaaken. En ook kan men het niet kwalyk duiden, als het Genootfchap er iets byvoegt, betrekkelyk tot het veilig overzenden derzelve, van de Hoofd-kantooen, Residentien en Gouvernementen, herwaards

waards naar Batavia: zullende het Genootschap alle zyne poogingen inspannen, om voorraad van Natuurlyke, voor al van Bataviasche, Exemplaren te hebben, ten einde daar mede, by gifte of ruilinge, de Kabinetten van het Vaderland, inzonderheid die der Hooge Scholen, en van Zyne Doorluchtige Hoogheid, onzen Erf-Stadhouder en Opper Bewindhebber, te voorzien: mits dat de Heeren Profesoren en Directeurs der Kabinetten bepaaldelyk oopgeeven, wat zy, ter aanvullinge of ververschinge, mogten van nooden hebben: zynde dit Genootschap zelfs bereid, de Kosten der inpakking, en overzendinge, gereedelyk te betaalen, betrekkellyk tot de Europische, Amerikaansche, Afrikaansche, en Levantsche zeldzaamheden, welke, voor hun Kabinet, naar Batavia, by ruilinge, of anderszins, zullen worden afgevaardigd.

Tot het verzamelen en overzenden van Dieren, Planten en Mineraalen, behooren, naar het gevoelen van het Genootschap, voornamentlyk de volgende kunstgreepen en zorgvuldigheden: zynde deze raadgevingen overeenstemmende met de zetregelen van

* * *

den

den Heer DU HAMEL en andere Geleerden, daaromtrent opgegeeven, en met de schriftelyke voorschriften van den beroemden Hoogleeraar DAVID VAN ROYEN, tot gebruik voor 's Lands Akademietyun, te Leiden, op het papier gebragt.

Nopens de Delfstoffen, Steenen, Aarde, Mergel, Ertzen, als mede nopens de Hoorns en Schulpen, valt weinig te onderrichten; om dat men die, zuiver en onbeschadigd, in handen krygende, ook gemakkelyk, met heet water, van hare vis ontdoen, zuiveren en droogen, en dus gemakkelyk zuiver en droog bewaaren en overzenden kan.

Meer oplettenheid echter zal het vereiffchen; als men, tot nadere opspeuringe der Natuurlyke Historie, de byzondere huishoudinge dier Hoorn- en Schulpdieren zal willen naargaan: eveneens, gelyk de Heeren JOB BASTER en LEENDERT BOMME, in Zeeland, betrekkelyk tot het Zeegedierte, hebben beginnen te doen. Mogelyk zal het best zyn, die, springlevende, om zoo te spreekken, en volmaakt fris, in Arak, Moutwyn of andere sterke drankke, te verstikken: indien men hen, in het

het Zeewater of Rivierwater zelf, waar in zy leven, ter plaatze van hun verblyf, niet behoorlyk kan waarneemen: en, eenige dagen achter een, op hun bestaan en bewegingen acht geeven. Zoo levendig verftikt, zullen zy meeft alle de ledematen, buiten de Hoorns, Schulpen en Koralen, uitfteeken, die zy er, levendig zynde, uitftaaken. En wanneer zy dus, in den Arak, of Kilduvil, eenigen tyd, gelegen hebben en beftorven zyn; spoelt men ze daar in af, en legt ze over in verfchen drank, en in zulke flessen, of potten, die gefchikter zyn, om dezelve ruim te omvatten, en veilig overgezonden te worden. Maar zoo men die, in haar natuurlyk element, levendig befchouwen kan, verzoekt het Genootfchap, dat, van de byzondere fchikkinge en 't eigenaartig gebruik der ledematen, zoo veel doenlyk is, eene nette befchryvinge worde vervaardigd, en overgezonden; liefft met uitvoerige teekeningen van de natuurlyke groote, of ook wel, ten opzichte van de kleinste deelen, van die grootte, welke hun het beste Mikroscoop, 't geen voor handen is, opleeveren zal. Iets, 't geen in 't algemeen moet in 't

oog gehouden worden, by het inmaaken van andere Viſſchen, van Vogelen en van allerhande Vee.

Het opzetten en vangen van Inſecten, vooral van Kaapſche, het bewaaren en verzenden derzelve is al te bekend, dan dat wy daar iet van zouden melden. Alleenlyk zy een ieder gewaarſchouwd, dat, al wat droog bewaard moet blyven, nergens beneden in een Schip vaaren mag; maar, zoo veel mogelijk, boven in de kisten en kaſten; en wel in zulke, die bloot onder het half dek, of nog hooger, als by voorbeeld in de hutten, of in de Capiteins kamer, geplaatſt worden. De kaſjes of laaden, waar in dezelve, met ſpelden, zyn vaſt gemaakt, moeten, inwendig, met terpentyn-olie beſtreeken zyn; en de naden, van buiten, met pik of harſt, zorgvuldig worden toegeſtopt: zoo tegen de kakkerlakken, mieren en ongedierte; als ter bewaringe van de terpentyn-en kampher-reuk, welke in het kaſje, of de lade, beſlooten is.

Groote Slangenvellen droogen zeer wel, zonder merkelyke beſchadiging van de ſchubben; 't geen ook van de vellen van Aal, en miſſchien ook van eeni-

eenige Viffchen gezegd kan worden. Men kan ook de Vogelvellen, fommi-ge ten minften, zoo afhaalen, dat er kop en ftaart, pooten en vlerken aan vaft blyven; en die dus, met terpen-tyl of anderen balzem, beftreeken, ge-droogd, en met kampher bepoeyerd, bewaaren en verzenden.

Edoch, wat de Vogelen aanbelangt, zal men beter doen, dezelve uit te haa-len, op te zetten, en, dus gedroogd zynde, voorzigtelyk in te pakken. De uithalinge gefchiedt aldus. Men fnydt dezelve liefst langs de rug, van den hals naar de ftaart, open, zonder de veeren te kwetzen: neemt den gan-fchen romp en hals, en ook de bouten, er uit: vult dat vel op met werk: naait het toe: geeft het, door middel van yzerdraad, onder door de pooten, in te brengen, zoo veel mogelyk, des-zelfs natuurlyke gefalte en grootfte levendigheid, en droogt vervolgens het geheel geftel. Wat het klein Gevogelte betreft, men kan daaromtrend volftaan, met er de ingewanden uit te neemen, de holligheid van den buik inwendig, met terpen-tyl-olie, te befmeeren, en dan, met drooge tabak, op te vullen. Maar

wie kan altyd die moeite aan de Reizigers en Colonisten van Oost-en West-Indie vergen? Van Suriname en Curaçao koont thans veel Gevogelte op *Liquor*, in Arak of Rum, zoo toege- maakt, als wy te vooren, van de hoorn- en schulpdieren, hebben opgegeeven. Maar wy mogen er wel byvoegen, dat de Leden van het Genootschap, op de Buitenkantoren woonende, eenen aan- genamen dienst aan de Natuurkenners zullen doen, wanneer zy zelve de huis- houdinge der onderscheidene Vogelen, in eene Vogelvlugt, waarneemen, en, by den Inlander, zoeken kennisse te krygen van hare bedryven, en andere merk- waardige byzonderheden. En indien men vreemde Vogelen, in kouwen, le- vendig weet over te zenden, zal het Ge- nootschap zich trachten te benaarftigen, om derzelve huishoudinge en byzonde- re kunstdriften, gelyk de Heer REI- MARUS die noemt, onderscheidentlyk op te speuren. Want juist dit is het, 't geen, aan de gewone Beschryvingen der Natuurlyke Historie, ontbreekt.

'T geen wy van de Vogelen zeiden, kan ook toegepast worden op de vier- en meervoetige Dieren, zoo ten opzich-

te

te van het inmaaken en overzenden in Arak, als ten opzichte van het opzetten. Evenwel zou het Genootschap lieft ook, zoo veel doenlyk, levendige voorwerpen over krygen; om dezelve, zoo lang maar mogelyk is, te laten waarneemen; en dan die waarneemingen, met de Berichten der Buitenkantoren, te vergelyken, om, in de Natuurlyke Historie der Oostersche, en nog eenigzins onbekende, Dieren, eenen stap verder te doen; dan men tot hier toe, in Europa, heeft kunnen doen.

Nopens de Planten, Heesters en Boomen, en alle de byzonderheden der *Botanica*, staat, in 't gemeen, aan te merken, dat, hoe meer men die voortbrengzels der schoone Natuur, in hun geheel, met Wortels, Bladeren en Bloemen, kan overkrygen, hoe beter men er gebruik van zal kunnen maaken, om er het Naturalien Kabinet mede op te schikken. Dus wordt elk liefhebber en begunstiger verzocht, om, zoo veel mogelyk, de Heesters en Planten, in hunnen groei, te zenden, ten einde die te kunnen in den grond overzetten, om allengskens ee-

nen kleinen *Hortus Botanicus* te vervaardigen, vooral van Indiaansche gewassen, die hier, zoo wel als elders, zullen voorkoomen. Of anders zendt men de Zaden, goed en droog, over: en dit geschiedt gevoegelykft aldus.

De verschillende *Katjangs* of Peulvruchten en andere Zaden plukt men volkomen ryp af: laat ze droogen in de hawkens of bolsters: en, na dat zy dus gedroogd zyn, worden zy uitgedaan, en nogmaals gedroogd: hoewel men er ook teffens eenigen in de bolsters laten moet; om de proeven van beide Zaden, by het zaayen en opkomen derzelve, te neemen. Vervolgens doet men die in zakjes, en laat dezelve dan nog, ten overvloede, in een droog vertrek uitwaassenen, gedurende den tyd van drie tot vier weeken. Als dan stort men die Zaden over, in schoone schryfpapieren peperhuisjes of zakjes, en schryft er de namen op. Eindelyk pakt men die peperhuisjes in Chineefche Theebosjes, van elkanderen gescheiden, met drooge gierft of Mostaardzaad. Maar zoo dit alles niet voor handen is, zou men goed en droog zand, gefiltreerd en gezuiverd van

van alle ziltigheid, daartoe, kunnen gebruiken; en er daarenboven eenige korrels kampher tuffchen innemen. Eindelijk moeten de Boffchen, ftrykvol gevuld zynde, volmaakt worden toe gefoldeerd, en met Papier omplakt, en nog eens overgevernift. Mogelyk zullen de gewoone Kelderflessen daar toe ruim zoo' goed zyn; indien zy voor het breeken wel bezorgd, met eene blaas, of een stuk leer, om den hals gebonden, en eindelyk behoorlyk geharpuysd worden. Trouwens die Flessen, of Boffen moeten wederom, in Kiftjes of Doozen, wel verzorgd, aan boord, op de droogfte plaatzen gezet, en, zoo weinig mogelyk, aan de lucht worden bloot gefield.

Zy, die, vooral op de Buitenkantoren, den *Herbarius*, dat is het Kruidboek van ons Bataviafch Genootfchap willen verryken, worden vriendelyk verzocht, deze maatregelen in acht te neemen.

- i. Vooreerst, zoo veel doenlyk, geheele planten met Wortelen en Vezelen, vooraf in den grond voorzichtig losgemaakt, uit te plukken; of ten minften takken, zoo

groot, als zy gevoegelyk tusschen Mediaan papier kunnen gelegd worden, met de volkomene bloesfems eenige, met de volwaffene bladeren en vruchten eenige, aftefnyden. Maar, zoo de Vruchten te groot en te dik en te sappig zyn, moeten die afzonderlyk gezonden worden.

2. Dezelve tusschen Papier in te leggen, zoo dat zy, door geene andere Takjes, Bloemen, Wortels of Vezelen, gedrukt worden.
3. De Bladen met tusschen in gepakte Kruiden, vermenigvuldigd hebbende, tot dertig of meer, boven op elkanderen, glad en vlak te leggen; maar ook tusschen elk vel met Planten, 5 of 6 schoone vellen: en dan die verzameling te gelyk onder eene ligttoegedraaide pers, of eene gelyk drukkende zwaarte te plaatzen: en na dat zy dus een half etmaal gelegen hebben, wederom van elkanderen afteeneemen, en, op eene Tafel of drooge vloer, te laten uitluchten: wanneer men ook wel nog eenige verschikkingen, in de ligginge, zal kunnen maaken.

4. Als

4. Als de basten zouden gaan kronkelen, door de droogte, wordt het raadzaam, dezelve, als voren, wederom toe te sluiten, en, op een gestapeld, onder de Pers te brengen, en de Pers toe te draayen: vervolgens dat werk zoo dikwyls te herhaalen, tot dat men de Planten, zonder eenige kronkelingen, volkomen gedroogd heeft. By die gelegenheid kan men ook gevoegelyk warme strykyzers gebruiken. Beter is het echter, de Planten, ten minsten nu en dan, in versich gedroogd en gewarmd papier, over te leggen; 't geen niet slegts de zuivere droogginge zeer bevordert; maar ook tefens de koleuren der gedroogde gewassen reiner en levendiger bewaart.
5. Eindelyk ten vyfden zal men dienen toe te zien, dat men zulken voorraad voor eenen *Herbarius* eenigen tyd bewaard hebbende, alvorens men dien verzendt, nogmaals naarziet, of er zich geen vocht, schimmel, of eenig schadelyk insect in opdoet: 't geen dan, voor de verzendinge, moet weggenoomen worden.

By

By het verzenden, naayt men alles, op fterk papier, vaft: of de Planten worden, met ftrookjes papier over de zelve, aan twee einden vaftgeplakt, of wel in een boek gefchikt, om niet te verſchuiven, 't geen, met recht, voor zeer nadeelig gehouden wordt. Alles vaft gezet zynde, ſpreekt het van zelf, dat men er de Inlandsche gebruikelyke namen zal moeten byſchryven; en zoo de verzamelaar des kundig is, ook de benamingen van LINNEUS, RUMPHIUS of andere *Botanici*; hoewel dit anders niet opzettelyk gevorderd wordt. Wyders wenscht het Genootſchap iets nieuws te mogen verneemen, wegens het inlandsch gebruik, en de woonplaats, als, by voorbeeld, of iets op bergen, in dalen, aan het water, in het water, in de boſſen, hoven, of op de klippen groeit?

Dit alles nu zoo verzorgd, moet, in een Kiftje, dicht toegepakt worden; en alles moet, zoo veel mogelyk, paſſen. Men kan, tuſſchen de vellen, hier en daar, ook wel een ſchutzplankje laaten maaken, op dat, indien er iets vochtig wierd, die vochtigheid niet tot alles door zou trekken. Ook mag men wel, hier en daar, tuſſchen de
pa-

papieren, wat gestootten Kampher in strooyen.

De Kistjes mogen ook, van onderen, wel stevig beslaagen zyn, om niet samen gedrukt, en met hengzels voorzien, om zachtjes verplaatst te kunnen worden. En dit heeft vooral plaats, wanneer men de Planten, levendig uitgetrokken, zonder te droogen, in zand en aarde, wil verzenden: 't geen, op de volgende wyze, wordt verricht. Men legt de Planten op zes duimen zuiver zand, met het bovenste der Wortels, op stukjes lood, gebonden, die genommerd zyn: overdekt dezelve vervolgens met die soort van aarde, waar in zy gegroeid zyn; waar op men dan ook het zaad derzelve strooyen kan. En, over de Kas, zyn yzeren hoepels gespykerd, die men, op zee, met zeildoek overdekt, op dat de Planten, niet beschadigd worden; wanneer men die, aan de opene lucht bloot stelt, noch van de brandinge der Zon, noch van de sterke winden.

Eer dit Blad was afgedrukt, heeft de Vergaderinge nog bekroond, met eene goudene Medailje, eene uitvoerige

rige Verhandeling over de voornaamste oorzaken der tegenwoordige ongezondheid van Batavia, en de middelen tot herstel, onder de Zinspreuk. *Eerst wel bedacht: daar na volbragt.* In het Biljet vond men den naam van den Schryver niet: maar naderhand heeft men bevonden den Autheur te zyn, den Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, Oud *Majoor titulair van de Infantery*, en *Heemraad* der Bataviafche Ommelanden.

BATAVIA,
15. September,
1779.

BLADWYZER,

Bladz:

VOORBERICHT.	I.
NAAMLYST der Heeren Directeuren en Leden	49
VERHANDELINGEN. <i>Korte Schets van de Bezittingen der Nederlandsche Oostindische Maatschappij; benevens eene Beschryving van het Koningryk Jacatra en de Stad Batavia, door Mr. J. C. M. RADERMACHER, en Mr. W. van HOGENDORP. . . . .</i>	I.
<i>Bericht nopens der Kinder-Ziekte, te Ba- tavia; en tot hoe verre men, met de In- ëntinge, gevorderd, en wat, daar by waar genomen is, door J. van der STEEGE. . . . .</i>	71.
<i>Over de Bereiding van eene soort van Catoen, uit den Pisangboom, door J. H. PARINGAUW. . . . .</i>	83.
<i>Register der Geslagten van de drie Ryken der Natuur, in het Maleidsch, Hol- landsch en Latyn. . . . .</i>	87
<i>Bericht van de Proefnemingen, met den door Kunst gemaakten Magneet; door J. van der STEEGE. . . . .</i>	113.
<i>Vershil der Tydrekeninge, by de Asiati- sche Volkeren, en derzelve vergelyking, voor de Jaaren 1779. en 1780. door Mr. J. C. M. RADERMACHER. . . . .</i>	124.
	Be-

<i>Begin van eene Javaansche Historie, met de Aanmerkingen van JOSUA VAN IPEREN.</i>	134.
<i>Verhandeling over den Landbouw, en over de Zuikermolens, door J. HOOYMAN.</i>	173.
<i>Verhandeling over de Gebreken onzer Hollandsche Zeekaarten, door JOSUA VAN IPEREN.</i>	263.
<i>Beschryvinge van het Eiland Timor, door Mr. W. van HOGENDORP.</i>	273.
<i>Beschryving van een Witten Neger, door JOSUA VAN IPEREN.</i>	307.
<i>Nader Bericht over den Staåt der Inëntinge, door J. van der STEEGE.</i>	332.
<i>De Orde der Palmboomen, door F. Baron van WURMB.</i>	337
NABERICHT.	I
<i>Ingekomeene Antwoorden.</i>	4.
<i>Handleiding tot het overzenden van Naturalien.</i>	16.

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

VORBERICHT

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

Het Bataviaasch Genootschap, 't geen thans het Eerste Deel zyner Verhandelingen in het licht geeft, en aan het oordeel van ons geleterd Europa onderwerpt, is, om zoo te spreken, eene Dochter van de Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. Onze Directeur en Voorzitter Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, en eenige andere Liefhebbers, hadden, reeds lange, een ontwerp willen smeeden, om een aanzienelyk Gezelschap by een te krygen, 't geen, met saamgevoegde krachten, alle zyne pogingen mogte inspannen, om de fraye Letteren en kundigheden, te Batavia, en in de overige Oostersche Volkplantingen, op den troon te vestigen.

Men begreep (en dus begrypen het ook vele uitmuntende Mannen in het Vaderland) dat, indien er, in deze Oostersche Gewesten, immer eenige voortplantinge van het Evangelium plaats kan hebben, de smaak voor

Kunsten en Wetenschappen daar toe aanleidinge moet geeven; gelyk, over twee eeuwen, de hervorminge der Letteren die van den Godsdienst vooraf ging; even gelyk de blozende dageraad het opkomen van de zon.

Maar hoe noodzakelyk, hoe nuttig zich dit ook voordeed; die nieuwigheid, dat ongehoord ontwerp vond tegenstand: men zag het aan, voor onuitvoerlyk: gelyk men ook nog, by de meesten, de voortplantinge van het Evangelium onder de Oostersche Volken voor onuitvoerelyk, aanziet.

Maar wat gebeurt er? Onze Voorzittende Directeur, die ook tot Directeur der Haarlensche Maatschappij, benevens den Hoogedelen Heer Gouverneur Generaal van Nederlands Indië REYNIER DE KLERK, Hoogst Deszelfs Schoonvader, onlangs verkooren was, ontving het berucht Programma 't geen men, te Haarlem, in de vyfentwintigste algemeene Zittinge, den 21. Mey 1777. had goedgekeurd: behelzende een Ontwerp, ter oprichtinge van eenen Oeconomischen Tak, ook in deze Oostersche Gewesten. De verre afstand van Europa, en de uitgebreidheid der Bezittingen, Komtooren en Residentien der Oostindische Compagnie, op de vaste Kusten van Asie, en op de Eilanden, vorderden, dat men die Instellinge van den Oeconomischen Tak, in een afzonderlyk Genootschap, veranderde; om er, in de Oeconomie

van

van ons Nederlandsch Indië, de beste en aangenaamste vruchten van te plukken: en tefens, als 't ware, geheel Nederlandsch Indië, tot de belangens der Hollandsche Maatschappij, op de geschiktste wyze, over te haalen.

En dus hebben wy, hier te lande, zeer veel verpligtinge aan den Heer Mr. HENDRIK VAN DEN HEUVEL, Griffier van het Hof van Justitie te Utrecht, die de eerste aanleidinge tot het Haarlemsche Programma gaf: maar vooral aan de Aanbiddelyke Voorzienigheid, die het geletterd en letterminnend Oost-Indië, langs die wegen, tot een aanzienelyk Lichaam vergaderde; en thans eene blyde hope geeft, op de vorderingen in Kunsten en wetenschappen, waar toe het zelve zyne pogingen aan zal spannen, onder het oog der aanzienelykste Genootschappen van het Vaderland, en van geheel Europa.

Zoodanige eene instellinge, *tot nut van het Gemeen*, weten wy niet, dat nog, dooreenige handeldryvende Natie, in de Oostersche Gewesten, uitgedacht, of tot bestaan gebragt is geworden.

Op den 24. April 1778, kreeg het Genootschap, eenigzins, zyn volkomen beslag, door de intekeninge van den Hoog-Edelen Heer Gouverneur Generaal, en van alle de Leden der, Hooge Regeringe, te Batavia aanwezig, als Directeuren; en van eene menigte der aanzienelykste Heeren en Beambten dezer

Hoofdstad, als Leden. En uit die Leden werd een *Committé* verkooren, 'tgeen, maandelijks, op voorkomende dingen zou kunnen acht slaan, en vervolgens, uit naam van het Genootschap, en onder de Directie van den Heer RADERMACHER, zulke dingen verrichten, die geen uitstel kunnen lyden, en waar van, in de Algemeene Vergaderingen, zal worden verslag gedaan. Dat *Committé* bestaat, thans, uit de volgende Leden: den.

VOORZITTENDEN DIRECTEUR,

Den Heer Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, Raad extraordinair van Nederlands Indië, aan wien alle berichten dienen geadresseerd te worden: en de

DIRIGERENDE LEDEN,

de Heeren

Josua van Iperen; A L M. Philos. Doctor en Predikant,

Johannes Hooyman, Predikant,

Tirardus Bartlo, Schepen,

Mr. *Willem van Hogendorp*, Koopman,

Hendrik Nicolaas Laclé Koopman,

Jacobus van der Steege, Med. Doctor en Binnen Regent van 't Buiten Hospitaal,

Mr. *Egbert Blomhert*, Landdrost der Batavia'sche Ommelanden,

Mr. *Paulus Gevers*, Onderkoopman, en

Fredrik Baron van Wurmb; Onderkoopman.

De

De Voorwaarden, op welke dit Genootschap zich, onderling, ter bevordering van Kunsten en Wetenschappen verbonden heeft, zyn, in het Programna, opgegeeven; 't geen, ten voorleden jaare, alomme, en ook naar het Vaderland, verzonden is.

'T zal echter noodig zyn, dezelve hier nogmaals te melden; om dat er de staat, de oogmerken, de algemeene Prysfragen en uitbiedingen van eerbelooningen in worden voorgesteld, welke nogmaals hare kracht blyven behouden.

§. I.

Dit Genootschap zal bestaan, uit zyn Hoog-Edelheid, den regeerenden **G O U V E R N E U R G E N E R A A L**, als *Opperdirecteur*; uit *Directeuren*, waartoe niemand benoemd zal mogen worden, dan de Heeren Leden der Hooge Indiasche Regeering; en uit *Leden*, gekooren uit de aanzienelykste, kundigste en welgezindste Ingezetenen, niet alleen dezer Hoofdplaatze, maar uit alle Bezittingen der Edele Compagnie, in deze Gewesten.

§. II.

Deeze bovengemelde Leden, zullen, voor zooverre zy hier aanwezig zyn, jaarlyks eenmaal vergaderen, om uitspraake te doen, over de ingekomen Antwoorden op de voorgestelde Prys-vraagen, nieuwe Vraagen op te

§ VOORBERICHT.

geeven: en verder, door eene nauwkeurige vergelykinge tuffchen het oogmerk deezer inftellinge en de byzondere gelegenheid deezer Landen, zoodanige bepaalingen vaft te ftellen, als zy noodzaakelyk zullen oordeelen.

§. III

Deeze algemeene Vergadering zal gehouden worden, op den 8. Maart. Maar om alles, aldaar, zoo veel mogelyk, in de befte orde te verrichten, zullen, met algemeene toefemminge, uit de Heeren Directeuren, één tot Voorzitter, en uit de Leden acht, tot Dirigeerende Leden, worden verkooren; welke, benevens één Secretaris, iederen eerften maandag in de Maand, des avonds ten fies uuren, zullen te zamenkomen, om de waarde der ontvangene berichten te beoordeelen, gedaane proeven te onderzoeken, en verder alles in een goede orde, voor de algemeene Vergaderinge, te bereiden; waar in de voorzittende Directeur, en, in zyne afwezendheid, het oudfte Dirigeerend Lid van alles verflag zal doen.

§. IV.

De algemeene Vergaderinge zal, door gunftige toefemminge van Zyn Hoog-Edelheid, den Regeerenden Gouverneur Generaal, gehouden worden, binnen de grootc Zaale van het Gouvernement, in het Kasteel Batavia; maar de Maandelyksche Byéénkomsten der

Diri-

Dirigeerende Leden , ten huize van den voorzittenden Directeur.

§. V.

Het Genootschap sluit geheel en al , buiten den kring zyner onderzoekingen , alle berichten , die de Oostindische Compagnie eenigzins zouden mogen aangaan ; maar zal daar tegen alle Kunsten en Wetenschappen pogen te bevorderen ; en al wat de natuurlyke Historie , Oudheden , Zeden en Gewoonten der Volken aangaat , zal het zelve gretig ontvangen. Echter is zyn voornaam doelwit , tot voorwerpen van zyn onderzoek te laten dienen , zulke zaaken die , ten nutte van Landbouw , Koophandel en byzondere Welvaart deezer Volkplantingen , kunnen strekken , en , in alle opzichten , als uitvoerlyk beoordeeld worden.

§. VI.

Het zelve stelt , ten dien einde , hier onder , eenige Vragen voor , zonder de minste voorkeur of bepaalinge van tyd omtrent derzelver beäntwoording : vermits zulks met de gelegenheid deezer Landen niet overeenkoomt.

L A N D B O U W.

1. **V**oor den geenem , die een beter soort van ploegen , dan die tot heden , door de

Javaanen, gebruikt worden, uitvindt en in gebruik brengt.

2. Voor, hem die een stuk lands, zoodanig beploegd, met *Pady-Tipar* (+) bouwt.
3. Voor die een *Pady-sawa* (++) of *Tipar*, met den fikkel, laat snyden.
4. Voor die aantoot, welke de beste en spoedigst-voortkomende Wortelen zyn, om het behoefstig Gemeen, by misgewas van graan, te spyzigen.
5. Voor die voldoende aantoot, waarin de schadelyke eigenschap bestaa van verscheiden boomen; als, *Rangas*, *Camang* en meer anderen, die de Javaanen niet durven omhouwen; om dat zy, gelyk de Ondervinding leert, als dan, door eene smertelyke en gevaarlyke huidziekte, worden aangetaft.
6. Voor die een onbebouwd Veld, met deugdzaame Jati-pitten, zal bezaaien, of het zelve beplanten; naa verloop van twee jaaren.
7. Voor die aantoot, hoedanig het toe-
nee-

(†) *Pady-Tipar* is het Rylt-gewas, op de hooge Landen, in de Westmousson.

(††) *Pady Sawa* is het Rylt gewas, op de laage Landen, in de Oost-mousson.

neemend Hout-gebrek, voor de Suikermolens in de Bovenlanden, spoedig en duurzaam, kan verholpen worden; en, door welke middelen de afvoer en verkoop, tegens een civilen prys, ter deezzer Hoofd plaatze kunnen worden gemakkelyk gemaakt.

8. Voor die cen getal van vyftig Moerbeziënboomen, het zy digt by de Stad, of wel in de Bovenlanden, aanplant; naa twee Jaaren.
9. Voor die een diergelyk getal, ses Jaaren lang, in eenen goeden staat, het best onderhouden heeft.
10. Voor die een Cattie Zyde, het eerst, alhier heeft aangewonnen.
11. Voor die een vierde Picol Zyde, zoo goed als de Chinasche, of Bengaalsche, of dezelve byna evenaarende, het eerst alhier heeft aagewonnen.

NB. Dees zal, behalven de premie, in de eerste onkosten, aanzienlyk worden te gemoet gekomen.

12. Voor die eenige Kiermansche Schaapen, ten minsten vier in getal, uit Perfië herwaards brengt.
13. Voor die, van deeze Schaapen, naeen
be-

- behoorlyk onderhoud van twee Jaaren, Lammeren wint.
14. Voor die ecn Cattie Wol, zoo goed, of bynaa zoo goed, als de Kiermansche, alhier heeft aangewounen, en vertoond.
15. Voor die aantoonr, waarom de Schaapen hier zoo spoedig ontäarten; waarom hunne vachten hairig worden; en hoe dit zou kunnen voorgekomen worden.
16. Voor die een onbebouwd stuk lands met de meeste Peperranken, bezet; naa twee Jaaren.
17. Voor die de grootste hoeveelheid Peper, ten minsten even zoo deugdzaam, als de Bantamsche, in één jaar, alhier, zal hebben ingezaameld.
11. Voor die de middelen aantoonr, om de voortplantinge der Cacaö, in deugd, die van de Kust *Caraques* evenaarende, te bevorderen.
19. Voor die, op een woest stuk lands, de meeste Cacaö-boomen, ten minsten vyftig, aanplant; naa twee Jaaren.
20. Voor die een half Picol goede vette Cacaö, het zy naby de Stad, of in de Bovenlanden, aanteeft.
21. Voor

21. Voor die, op een woest stuk lands een vierde Picol Indigo teelt, in deugd, gelyk aan die van Japara.

NB. Die hier omtrent onderrichtinge begeert, kan zich, by den Voorzittenden Directeur, of eenen der dirigeerende Leden aanmelden.

22. Voor die, op een woest stuk lands, een Picol Capas teelt, in deugd en fynheid, gelyk aan de Javafche.
23. Voor die het beste Bericht, ter verbetering van den Landbouw, alhier, indient.

V I S S C H E R Y E N .

24. Voor die aantoon, hoedanig eene meerdere hoeveelheid van versche Visch, ten behoeve van den gemeenen Man, op de Bezaar, te koop gebragt kan worden, naa de maand Augustus; wanneer de Visscheryën sterk afneemen, en zoo, gedurende den geheelen West-mousson, tot de maand Mei toe.
25. Voor die, gedurende dien tyd, de meeste Visch, versche of gedroogde, een maand lang, op de Bezaar, zal hebben te koop gebragt.

FABRYKEN.

26. Voor die grof Porcelein, tendienste van den gemeenen Man, in deugd en prys gelyk, aan 'tgeen door de Chineezen wordt aangevoerd, alhier fabriceert.

NB. Voor den eersten toefstel, zal noch, boven de premie, eene byzondere belooninge gegeven worden.

27. Voor die grof Aardenwetk, in deugd en prys, gelyk aan het Bantamsche, alhier toefstelt.

28. Voor die betere Vloersteen, dan tot heden hier gebakken zyn, uitvindt.

29. Voor die, op zyn Landgoed, het Spinnen onder de Meisjes laat anleeren, en Catoenen gaaren van L: *A.* en *B.*, ten minsten tien pond, van de hier gegroeide Capas, vertoont.

30. Voor die Kleedjes, in deugd en fynheid gelyk aan de Makaffaarsche middelsoort, van Inlandsch gewonnen en gesponnen Capas, op zyn Landgoed, ten minsten tot een half Korsje, heeft laten weeven.

31. Voor

31. Voor die Linnen, in deugd en foort, gelyk aan het Kantonsche, of zoogenoemd Chinasche Linnen, alhier, laat weeven: zulende, buiten de premie, het geheel Product dier Fabryk, detwee eerste jaaren, tien percent hooger, dan de markt van het ingevoerde Chinasche, door het Genootschap, worden aangenoomen.
32. Voor de Schoolmeesters, die het Spinnen en Kouffen-breien, in hunnen scholen, den kinderen, aanleeren.
33. Voor die, in het ligft-uit-tevoeren ontwerp, toont, hoedanig de Kinderen der gemeene Lieden, thans nutteloos langs de straten zwervende, ten meesten dienste van het algemeen, kunnen worden aangekweekt.

W E R K T U I G K U N D E.

34. Voor die het bekwaamste Werktuig, eene foort van een Hefpomp, of iets diergelyks, uitvindt, om een water-colom, van 8. duimen diameters, of meer, loodrecht uit de rivier, ten minsten acht voeten, hoog, optehalen: en teffens aanwyft, dat het, met ses man, of één buffel, kan worden aan den gang gehouden, ten dienste van den Landbouw; mits dat het éénvoudig

voudig van famenftel zy, en niet te hoog in prys loope.

NB. Behalven de premie, zullen de onkosten van het maakloon nog vergoed worden.

35. Voor die aantoot, hoedanig, door een Werktuig, het groot timmerhout, over ongelyke gronden, met meerder gemak en mindere onkosten, spoediger, dan nu gefchiedt, uit de binnenlanden naar het ftrand, of de rivieren vervoerd kan worden, en ligter voort te trekken zy.
36. Voor die een beter Voertuig, dan de Buffels-karren der Javaanen, uitvindt, 't geen minder log, doch even fterk zynde, meerdere zwaarte kan vervoeren.
37. Voor die zoodanige verbeterde Buffels-karren laat maaken, en, by zyn landvolk, ten minften vier daar van, in gebruik brengt.
38. Voor die aantoot, op welke wyze, men, met hope van eenen gewenchten uitflag, zoude kunnen onderneemen, de Zand-bank voor de Bataviasche Rivier te verlaagen, door te fnyden, of geheel weg te ruimen.

39. Voor

39. Voor die aantoon, hoedanig de bekwaamste middelen, ter uitdelvinge der zandbedden in de Rivieren, in Europa uitgevonden, alhier, met vrucht, zouden kunnen worden in het werk gesteld.
40. Voor die een nuttig Bericht over de Werktuigkunde, met byzondere toepassing op den staat deezer Volkplantinge, aan het Genootschap overlevert.
41. Voor die de beste en bekwaamste Vaartuigen, en verdere Gereedschappen, opgeeft, om de Stads-grachten uit te diepen.

G E N E E S K U N D E

42. Voor die het beste Tractaatje, of kort Opstel levert, wegens de, hier in Indië, zoo algemeene kwaal, den Buikloop; en in het zelve, op Theoretische en Practische gronden, in het licht stelt de bovengenoemde Ziekte, derzelve Aart, Verscheidenheid, Oorzaaken, Teekenen dier Oorzaaken, Geneezings - Aanwyzingen, en meest - dienstige Hulpmiddelen.

Insgelyks: het aanmerkelykste verschil van den Indischen pynelyken Buik- of Bloedloop, met dien geen, welke, in Europa, plaats heeft: eindelyk ook de Geneezingswyze der Inlanders, hunne

meestgebruikelyke Medicamenten, en derzelver Bereidingen.

43. Voor die, in een ander beknopt Opstel, zal aantoonen, waarom de Verstoppingen der Ingewanden (gemeenelyk *de Koek* gezegd) hier, almede, zoo algemeen zyn; welke geneezings Inzichten, zoo wel tot *Verhoeding*, als tot *Geneezing*, daar tegen, zyn in acht te neemen, en, waar door die het best worden uitgevoerd; eerst, by ouze Europeäanen: daarna, by den Inlander; aan wien veelen, daar in, eene byzondere bedreevenheid toeschryven.

44. Voor die de meeste geneeskundige Planten, Vruchten en Wortels, alhier by den Inlander in gebruik, zal hebben aange-toond; maar (NB.) het aangetoonde ook, met goede bewyzen, bevestigd; ten einde alle onzekerheden en schaadelyke gevolgen voortekoomen.

L E T T E R K U N D E.

45. Voor één of meerder Perfoonen, die, op goede gronden, geoordeeld zullen worden, den meesten lust en de grootste bekwaamheid te hebben, om de Hoog Maleidsche, Javaansche, Chineesche, of andere hier nuttige Oostersche Taalen, zich ei-

eigen te maaken, in een meerdere vol-
 maaktheid, dan gemeenlyk geschiedt, en
 wel zoodanig, dat zy daar door in staat
 gesteld zullen worden om gewichtige zaa-
 ken, ten voordeele van Land en Kerk,
 te kunnen verrichten.

46. Voor die het beste Nederduitsche Vaers
 maakt; en daar in aantoot den *Invloed*
der Wetenschappen op de Zeden.

NB. Men zoude gaerne zien, dat het
 niet onder de hondert, noch boven
 de driehondert Vaersfen, of Dicht-
 regelen besloeg: edoch zal de uit-
 spraak, voornaamlyk, vallen op
 het *zaakelyke.*

§. VII.

De Antwoorden op de bovengemelde Vraa-
 gen moeten, aan den Voorzittenden Direc-
 teur, worden toegezonden, die zoo wel, als
 de Dirigeerende Leden, altoos zal gereed zyn,
 een iegelyk zulks begeerende, nadere on-
 derrichtinge mede te deelen.

§. VIII.

En dewyl, zoo wel in het onderzoek der
 bovengemelde Vraagen, als ter bevordering
 onzer kennisse, omtrent den waaren toestand
 deezer Gewesten noodig is, het gevoelen van
 den kunstigen Land-zaat in te neemen; ver-

zoekt het Genootſchap, een iegelyk, de gedachten der Inlanders, op zulke zaaken, die binnen den kring hunner kenniffe ſtaan, altoos aſtevraagen; en deeze Liederen, door alle vriendelyke behandelingen, tot eene vrymoedige verklaaring, aan te wakkeren.

§. IX.

Het Genootſchap betuigt, dat het, met een byzonder, genoegen, altoos, zal ontvangen alle Berichten over Qolken, Taalen, Zeden, Oudheden en Geſchiedeniffen dezer Geweſten; pryzende een iegelyk nadrukkelyk aan, de deswegen gedrukte, of noch uit te kome- ne, Schriften met oordeel naa te gaan, en hunne aanmerkingen aan ons medetedeelen: terwyl elk, in dit opzicht, ook ſtaat mag maaken op de edelmoedigſte vergeldinge; of ſchoon zulks, onder de voorgefelde Prys- vraagen, niet ware begreepen.

§. X.

Dewyl de bloei en luifter der Edele Compagnie, nevens de welvaart deezer Geweſten, het Genootſchap boven alles ter harte gaan, zal het altoos den voorrang geeven, aan zoodanige Vraagen, die door de Hooge Regeeringe deezer Landen, of de Hoog-Edele Heeren Zeventienen, byzonderlyke worden aangepreezen.

§. XI.

Het Genootschap behoudt, geheel en al, aan zich de vryheid, om de vergeldinge der goed-gekeurde Prys-vraagen te bepaalen, verzeke- rende ondertuffchen, niet alleen, dat die nim- mer beneden de honderd Ryksdaalders zal zyn; maar ook, dat, behalven eene aanzien- lyke verhooginge deezer Somme, elk Lid in het byzonder, en het Genootschap in 't geheel, op de allergunstigste wyze, zal ontmoeten den geen, die eenige nuttige ontdekkinge, aan het oogmerk deezer instellinge beantwoor- dende, gedaan zal hebben; of, in eenig ander opzicht, door kundigheid en yver, byzondere aanmerkinge zal verdienen. Ook zal het, bui- ten deeze Algemeene Vraagen, ter jaarlyksche beantwoordinge voorstellen twee Vragen; en ieder van dezelve beloonen, met eene goudene Medailje, op deszelfs stempel geslaagen, of met honderd gekartelde Dukatons, ter keuze van den Schryver. En zal het, daarenboven, ieder Lid vrystaan, behalven deeze Vragen; eene byzondere Vrage aan de Vergaderinge voor te slaan, en eene buitengewoone Premie, naar maate van het gewigt der zaake daar op te stellen.

Zootwee Antwoorden, in deugd, byna ge- lyk komen te staan, zal, aan het naast-beste, een *Accessit* gegeven worden, van eene klei- nere Premie, min of meer aanzienelyk, naar deugd van het Antwoord, en de zaaken, daar

in begreepen : houdende het Genootschap aan zich het recht , om zoodanige Antwoorden , die den prys behaald hebben te laten drukken ; zonder dat het den schryver zal geoorloofd zyn , dezelve , door den druk , afzonderlyk uit te geeven.

§. XII.

Op dat de toegezondene Antwoorden op de voorgestelde Prys-vraagen , onpartydig kunnen beoordeeld worden , dienen dezelve , niet met den naam van den Schryver , maar met eene Zinspreuk , ondergeteekend te zyn welke Zinspreuk , dan ook , op een nevensgezonden verzegeld briefje , moet staan , en daar in de naam en woonplaats van den Autheur. In moeten alle Verhandelingen , in de Nederduitsche taale , met een duidelyken styl en leesbaare letter , opgesteld en afgeschreeven zyn.

§. XIII.

Het Genootschap zal de toegewezene belooninge , *contant* , uitdeelen , of wel in eene goudene Medaille , geslaagen op zynen stempel , zoo als men dit begeert ; welke stempel zal bestaan , in een Cocosboom op den voorgrond , waar aan het Bataviaasche Wapen hangt met het omschrift : *ten Nutte van het Gemeen* , en , daar onder , *Bataviaasch Genootschap* , opgericht den 24sten April 1778.

§. XIV.

Het is een ieder, zonder onderscheid, geoorloofd, naar den voorgestelden Prys te dingen, behalven den Voorzittenden Directeur en de Dirigeerende Leden; welker Berichten, omtrent de voorgestelde Vraagen, des begeerende, in de Verhandelingen, zullen gedrukt worden.

§. XV.

Elk Lid van het Genootschap zal verplicht zyn, ter ondersteuninge van het zelve, jaarlyks te betalen vier Ducaten, of elf Ryksdaalders; welk Fournisement, telkens, voor den laatsten van Augustus, aan den Secretaris zal moeten bezorgd worden; latende het Genootschap aan een ieder; wiens yver of vermogen boven die van anderen gaat, de vryheid, om deeze gifte, naar goedvinden, te vergrooten.

§. XVI.

Het Genootschap zal, uit zyne Leden, altoos eenen Secretaris verkiesen, die deszelfs verrichtingen, in behoorlyke orde, aanteeke- ne, de behandeling der penningen voere, en daar van, in de algemeene Vergaderinge, nauwkeurige rekening en verantwoording doe.

Van dit fonds houdt het Genootschap, voor zich zelve, de grootste helft, ter uitdeeling

der gestelde Premien alhier: en, van het andere gedeelte, zal het een derde aan ieder der drie Maatschappijën, in ons Vaderland opgericht, te Haarlem, Rotterdam en Vlissingen, verzenden; met verzoek, dat zy die penningen, of in Contanten, of wel in eene Medaille, op den stempel van dit Genootschap geslaagen, ter beantwoordinge van eene of meer nuttige Vraagen, willen besteeden.

§. XVII.

Het Genootschap zal het getal van deszelfs Leden, met eenige der kundigste Ingezeten, zoo ter deezer Hoofdplaatze, als uit de verdere Etabliffementen der Edele Compagnie in Oostindië, poogen te vergrooten: ten welken einde men zich aan den voorzittenden Heer Directeur zal kunnen adresseeren. En om deeze, zoowel als een iegelyk, zonder onderscheid, in staat te stellen, het hunne, tot nut deezer Stichtinge, toe te brengen zal het van zyn jaarlyks Programma, duizend exemplaaren laten drukken, om alhier, aan de Heeren Directeuren en Leden, uit te deelen, en te verzenden naar de Buitencomptoren.

Dat Programma, en de daar achter aan gevoegde Lyft der Heeren Directeuren en Leden, werd, op den 1. Juny 1778, goedgekeurd, en orders beraamd, om, zoo dra het by hun

Hoog-

Hoog-Edelheden, zoude zyn goedgekeurd, het zelve ter Drukperffe te bestellen, en gedrukt zynde, naar de Buitencomptooen, en naar Nederland, af te zenden. Ook werden deze twee Vragen voogresteld, om voor den laatsten van Juny 1779. beantwoord te worden.

I.

Welke zyn de bekwaamste plaats, de onkostbaarste wyze, en de gevoegelykste middelen, om de Lyken, in plaats van in de Kerken en op de Kerkhoven dezer Stad, op eenen genoegzamen afstand van Batavia, ter Aarde te bestellen.

II.

Dewyl men meent, dat het herstellen der Sluizen het eenig middel zou zyn, om de Stad Batavia van overvloedig Water te voorzien: Welk is daar toe het best en voordeeligst ontwerp?

By de Antwoorden op deze tweecde Vrage, vordert het Genootschap de noodige Teekeningen, ter ophelderinge, als mede eene nette uitrekeninge der Onkosten, welke de herstellinge, of de aanleg belooopen zou?

Vervolgens werden tot Prysfragen be-raamd, om voor den laatsten Juny des volgenden Jaars 1780, beantwoord te worden.

III.

Welke redenen zyn er, om te mogen vaststellen, dat de Inëntinge der Kinderziekte, in de

Oosterfche Volkplantingen van onzen Staat, met even zoo goeden uitflag, zoude kunnen worden aangewend, als in de Noordelyke Gewesten van Europa; alwaar deze Kunst reeds zoo verre gevorderd is, dat men, op duizendingeente Perfoonen, naauwelyks eenen dooden tellen kan; daar, in tegendeel, volgens de gematigdste uitrekeningen, de natuurlyke Kinderziekte van duizend Perfoonen, welke zy aantast, honderd en dertig ten grave sleept? Dan (vermits de Schriften over de Inëntinge in deze Colonie, weinig voor handen zyn) welke zou, in deze heete Gewesten, de beste en eenvoudigste manier van Inëntinge wezen? Welke maatregelen moet de Geneesheer, gednurende den loop der ziekte, in acht neemen; en welke Diëet, of Levenswyze moet hy, den Ingeënten, voorschryven?

Het Genootfchap beloofte, nogmaals, van wegens, en met voorkenniffe van den Heer van Hogendorp, eene Prysbeloeninge van honderd gouden Ducaten, voor hem, die deze Vrage, het best, binnen den bepaalden tyd, zal hebben beantwoord.

Op den eerften February dezès Jaars 1779, werden er nog drie Vragen van groot aanbelang vastgefteld, om insgelyks, voor den 30 Juny 1780, daar op Antwoorden te ontvangen. De eerste van den Hoog-Edelen Heer Gouverneur Generaal REYNIER DE KLERK, aan het Genootfchap voorgedraagen, met aanbieding
van

van vyfhonderd Ryksdaalders , voor de beste Verhandelingē daar over inkomende. En de twee volgende zyn van het Genootschap , be- loovende het zelve eene Premië van honderd gekartelde Ducatons, voor de beste Beant- woordinge van elk dier twee Vraagstukken.

IV.

Welken zyn de oorzaken der aanspoelinge van den Modder , aan de Zeestranden van Batavia, daar dezelve voormaals zuiver , zandrig en schoon waren? Zou de uitlegginge van het Zee- hoofd daar ook eenige aanleiding toe geeven? Welke zyn de beste middelen , om dien Modder weg te krygen? Zou dit mogelyk kunnen worden te weeg gebragt , door het indyken der uitgezet- te Stranden; of door het maaken van doorsny- dingen , in de uitsteekende hoeken van Crau- wang en Ontong Java ; of wel door openingen aan het Zeehoofd ; of op eenige andere geschikte- re wyze.

Het Genootschap zou zeer gaerne zien , dat de Antwoorden , op dit gewichtig Vraagstuk , door nette Teekeningen , waar in de aanwas van het Zeehoofd , en de uit- hoeken van Crauwang en Ontong Java zyn afgebeeld , opgehelderd wierden.

V.

Welke zyn de oorzaken der meeste , vooral Epidemique, of gewoone Ziektens van Batavia, inzonderheid van de Rotkoorze? En welke zyn de

de geschikste middelen, die tot voorkominge en tot geneezinge derzelve, voortaan, moeten worden aangewend?

Het Genootschap verlangt, dat de Schryvers, die, ten opzichte dezer Kunstvragen, naar den Eerenprys dingen willen, vooral de verschynzelen der *Epidemique* ziekten van deze Stad en derzelve Nabuurschap levendig voorstellen; en er de Scheepziekten der aankomende *Baren* mede vergelyken: zonder juist omstandig te herhaalen, 't geen, ten dezen opzichte, by andere Geleerde Genootschappen in het Vaderland, in die betrekkinge, reeds is opgegeeven.

VI.

Welke zyn de Spyswortelen, die de Inlanders onzer Oostersche Colonien, inzonderheid der Javaanen, tot hun gewoon voedzel gebruiken? En welke is de beste wyze, om die voort te teelen, en tot Spyzen te bereiden?

Men zal het Genootschap, by het antwoorden dezer Vrage, ongemeen playfier doen, met cenige Exemplaren van die Spyswortelen, zoo als die uitgegraaven worden, ter hand te stellen; en teffens op te geeven de manier, op welke de Javaanen en andere Inlanders die gewoon zyn te bereiden: als mede, welken invloed het gebruik derzelve pleegt te hebben, op Gezondheid en Ongezondheid van het Volk?

Ein-

Eindelyk is, op den 12. April, door den Edelen Heer Voorzittenden Directeur, met algemeene toejuichinge der Dirigeerende Leden in overweginge genoomen, en vervolgens bepaald, te worden beantwoord, voor den laatsten van Juny des Jaars 1782, de navolgende zeer gewichtige Vrage, die merkelyken invloed heeft, of hebben kan, op de vernuftige voortplantinge van het Evangelium onder de Heidenen.

VII.

Welke middelen van vernuft hebben Muhammed, de Imans, en de verdere Leeraars en Zendingen der Muselmannen, ook by lateren tyd, met voordeel gebruikt, om de Heidenen, alomme, vooral in de verschillende Gewesten en Eilanden van Oost-Indië, by wyze van eene zedelyke overtuiging, tot het Geloof van den Koran te bekeeren, en in dat Geloof te bevestigen?

Het Genootschap zal zeer gaerne de Antwoorden hier over ook ontvangen, uit de handen der Mooren en Muselmannen; zonder, by het beoordeelen dezer Historische Vrage, eenig aanzien van Persoonen te gebruiken: te meer daar de Muhamedanen en derzelver Godgeleerden, misschiën, de beste gelegenheid zullen hebben, om, daaromtrent, eenige Byzonderheden te berde te brengen, die, in Europa en hier, tot heden toe, onbekend zyn gebleeven.

De Heer R A D E R M A C H E R, onze Voorzittende Directeur, zal aan hem, van welken Godsdienst, of gezinte hy ook wezen mag, die dit geschiedkundig Vraagstuk onpartydigst, oordeelkundigst en uitvoerigst, zal hebben opgelooft, ten geschenke, geeven eenen Eerenprys van honderd gouden Dukaten, of eene Medailje van die waarde, met den Stempel van het Genootschap, naar verkiezinge van den Schryver, die de Premie zal hebben verdiend.

Het Genootschap heeft ook zoo veel tyd geeven, tot de beoordeeling van, en het voldoen aan deze Vrage, tot op den laaften van Juny 1782; om dus, aan de Geleerden van Europa, gelegenheid te geeven; om, inzonderheid, naar dezen Eerenprys, te kunnen dingen, en hunnen Geschriften over te maaken. In welken gevalle, het best was, Duplicaten van dezelve te laten affchryven, om dus de Antwoorden, naar gewoonte in den Koophandel gebruike-lyk, op twee Scheepen af te zenden.

Daarenboven had men, reeds op den 1. Juny en 3. Augustus 1779, beslooten, uit de Kasse van't Genootschap, aan de drie Vaderlandsche Maatschappyyen, te Haarlem, te Rotterdam en te Vlissingen, opgericht, aan ieder, honderd nieuwe Ducatons, by Wissel, over te maaken: om daar uit, tot nut van het Vaderland, van de Ze evaart en den Koophandel, en inzonderheid ook van deze Colonien, zulke Prysfragen uit-

teschryven, en te beloonen, als aan die Maatschappyyen oorbaarst voorkomen: het zy met overneminge der bovengemelde Prysfragen van't Bataviafch Genootfchap, of op eenige andere gevoegelykste wyze. Gelyk dan ook die Wisselbrieven aan de Heeren Secretariffen *van der Aa, Bikker, en Tjeenk* zyn overgemaakt.

Op den 5. October besloot het Genootfchap, uit Amsterdam, tot het doen van de noodige Waarneemingen, te ontbieden 4. beste Thermometers, en even zoo veel Barometers, 2. Hygrometers, 2. Windmeters, naar de verbeteringe van *Poleni*, 2. Bakken met de noodige Glazen, om het gevallen Water te meeten: even zoo veel, om de uitdampingen naar te gaan, 2. Compaffen met Vifieren, tot het waarneemen der Declinatie, 2. Naalden, tot het waarneemen der Inclinatie, 2. Artificieele Magneeten, en 12. ftaalen aangezette Ringen, om Medicinale Proeven mede te doen. Daarenboven zou men, uit Haarlem, doen komen de noodige teekens des Sterreloopkunde, Algebra en Geneeskunde, om, voor de Drukperffe, te dienen, by het zetten der Verhandelingen.

By den Heer *Holtzey*, te Amsterdam, zou dan ook besteld worden de Stempel der Medailje, voor het Bataviafch Genootfchap, verbeeldende, aan den eenen kant, een Kokus-Boom, aanwelken het Wapen van Batavia hangt; en, in

't verschiet, een Landschap, met dit Omschrift: *Bataviaasch Genootschap, opgericht den 24. April 1778.* En, aan de andere zyde, *Mercurius*, met de Zee in het verschiet, en dit Omschrift: *Ten nutte van het Gemeen.*

Voor het overige, gaf de Heer Voorzitter **RADERMACHER** te verstaan, dat, by bekwame gelegenheid, een Huis aan het Genootschap vereeren wilde, waar in de Bibliotheek en de Kabinetten der natuurlyke Zeldzaamheden eene aanzienlyke plaats zouden beslaan: zulende zyne **EDELE** acht wel voorziene Kassen met Boeken, Manuscripten, Instrumenten en Naturalien, ten geschenke, verzorgen; met verzoek, dat alle de Heeren Directeuren en Leden, zoo veel in hun was, dat voorbeeld volgen zouden, en de beste Merkwaardigheden inzamelen, ter aanvulling van het geen vooral aan het Kabinet der Naturalia, ontbreekt.

Die acht Kassen staan nog ten Huize van Zyn **EDELE**, en bestaan uit vier Boekekassen, waar in de *Dictionaire Encyclopedique*, Edition de Paris, XVII. Deelen in Folio, en XI. Deelen Platen; ettelyke Portugeesche, Maleidsche, Tamulsche en Singaleesche Boeken, den Christenlyken Godsdienst betreffende, en de Werken van den Heer *Voltaire*, in 68. Deelen, uitmunten De vyfde Kas is geschikt voor, en reeds voorzien, met eenige *Simplicia*, Wortels,
Bas-

Basten, Bloemen, Vruchten, Gommen, Dieren, Delfstoffen, *Præparata* en *Miscellanea*. In de zesde Kas zullen de opgezette Dieren en gedroogde Planten; van welke laatste een groote voorraad zal worden ingezameld (gelyk reeds begonnen is) worden bewaard. In de zevende Kas heeft men reeds een zeer merkwaardig aantal van Mineralen en Ertzen, en inzonderheid alle de Oost-Indische, zoo gouden, als zilveren Muntën; onder welken twaalf stuks zoogezegde gouden *Zodiaks-Ropyen*, heerlyk, uitmuntten: behalven nog ettelyke Europische Muntten; welke verzameling wy hopen, dat, uit het Vaderland, zal kunnen worden aangevuld. In de achtste Kas moeten de *Phyfishe* en *Mathematifche Instrumenten*, welke men reeds heeft, en die men uit het Vaderland nog verwacht, geplaatst worden; en vervolgens ook de *Manuscripten*, de Oostersche, van welke er reeds eenige aan het Genootschap toebehooren, en andere Handschriften van aanbelang.

Onder de *Instrumenten*, welke het Genootschap reeds bezit, behooren alle de Javaansche Mufyktuigen, welke de Heer Voorzitter, met groote kosten, heeft ingezameld, en aan den Heer Secretaris VAN WURMB, ter hand gesteld; die er eene Verhandeling over denkt te vervaardigen, om de Javaansche Mufyk duidelyker te leeren kennen.

Ook kwam er , op den 27. February dezes Jaars 1779. bericht in, dat de Wel-Edele Groot-Achtbare Heer Directeur Generaal , Mr. WILLEM ARNOLD ALTING , aan het Genootschap , geschonken had een Manuscript , inhoudende eene Persiaansche Grammatica; als mede een Geschenk van honderd gouden Ducaten , ten behoeve van het Genootschap , van eenen Onge-noemden, uit de West van Indië, toegezonden. Daarenboven had de Hooge Regeringe , reeds op den 28. October 1778. eenen Circulairen Brief, naar de Buiten-Kantooen, laten afgaan, aan de Heeren Gouverneurs en Gezaghebbers; om elk , ter ondersteuninge van het Genootschap , aan te moedigen: en inzonderheid ter opzamelinge en overmakinge van alles, wat, ter ophelderinge der Natuurlyke Historie en der Oudheden, Geschiedenissen en Gewoonten der verschillende Indiaansche Volken , zal kunnen verstrekken.

Zyne Hoog-Edelheid , de Heer G O U V E R N E U R G E N E R A A L , uit naam van het Genootschap , daar over aangesprooken , om eene algemeene Vergaderinge in het Kasteel te mogen houden, gaf daar toe gunstig verlof: en bepaalde, daartoe, den 8. Maart dezes Jaars: zynde de heuchelike Geboortedag van Zyne D O O R L U C H T I G E H O O G H E I D , W I L L E M den Vyfden, P R I N S E V A N O R A N G E , Neêrlands Erf-Stadhouder , en onzen Opper-Bewindhebber.

Op dien dag verzamelden de Heeren Dirigeerende Leden, ten huize van den Heer Voorzittenden Directeur, en reeden, in plechtigen trein, van voor dat Huis, aan de groote Rivier, naar het Kasteel Batavia: waar zy, wel haast, gelegenheid vonden, om de Edele Heeren Directeuren, en meest alle de Leden, te begroeten: begeevende zich het gansche Genootschap, in eene groote Galdery, alwaar een prachtig Ontbyt was in gereedheid gebragt. Op den uithoek van de groote winkelhoekige Tafel, stond het Eergestoelte van zyne Hoog-Edelheid, die, wegens onpasselykheid, afwezig was: en ter rechter hand van dat Eergestoelte, zat de Edele Groot Achtbare Heer Directeur Generaal, en vervolgens, naar rang, weérzyds de Edele Heeren Raaden van Indië. Over het Eergestoelte van den Heer Generaal, was de plaats van den Heer Voorzittenden Directeur R A D E R M A C H E R, die, aan zyne rechter en linker hand, de Heeren Dirigeerende, en wyders alle de overige Heeren Leden had, welke ook, naar hunnen rang hadden plaats genoomen. Niets ontbrak aan de ordre en aan de statigheid dezer doorluchtige Byeenkomste.

De Heer Voorzittende Directeur van het Genootschap opende dezelve, met deze Aanspraak.

A A N S P R A A K

A A N H E T

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP,

DOOR DEN VOORZITTENDEN DIRECTEUR

Mr. J. C. M. RADERMACHER:

in de eerste algemeene Vergaderinge, ge-
houden den 8. Maart 1779.

Wel Edele Groot Achtbare en Ge-
strenge Heeren Directeuren ! en
Waarde Mede Leden !

„ Indien de Menschelyke Gezelligheid het
„ grootste deel van haar Geluk en Vergenoe-
„ gen, aan den bloei der Wetenschappen en Kun-
„ sten, schuldig is: indien ieder Lid der byzonde-
„ re Samenleving onder eene onverbreekely-
„ ke verplichting ligt, van de Welvaart en het
„ Geluk zyner Medeburgeren voor te staan, en
„ uit te breiden: met welk genoeg, moeten
„ wy dan dezen Dag niet vieren, waar op het
„ ons, voor de eerste maal, mag gebeuren, de-
„ ze plegtige Vergadering uit te maaken, die,
„ met ter zyde stelling aller byzondere inzicht-
„ ten en belangens, niets dan de Welvaart van
„ 't Gemeen beoogt !

„ Zekerlyk heeft men, in den uitgestrekten
„ tyd van meer dan 150. jaaren, waar in Bata-

„ via

„ via de Hooftplaats onzer Oosterfche Gewes-
 „ ten was , vele lofwaardige onderneemingen
 „ aangevangen ; maar geen van allen , met dat
 „ genoeglyk vooruitgezicht , en zulke eene al-
 „ gemeene onderfteuning , dan die , waar op
 „ deze Kunst - en Volkbeminnende Vergade-
 „ ring roemen mag.

„ Immers , federt den 24. April van het ver-
 „ loopen jaar , wanneer wy de eerfte grondbe-
 „ ginzelen tot onze ftichting lagen , behaagde
 „ het UW. Hoog-Edelheden , niet alleen , aan
 „ onze spitze voor te gaan ; maar ook , na dat
 „ onze infteeling , door UW. als onze Over-
 „ heid , den 30 Juny daar op , in zeer welmee-
 „ nende uitdrukkingen , was bevestigd , met
 „ het flot van het verftreeken Jaar , in alle dee-
 „ len onzer Wingeweften , te beveelen , dat een
 „ iegelyk , zonder onderscheid , onze onder-
 „ neemingen mogte begunftigen.

„ Het betaamt my , UW HOOG - EDELHE-
 „ DEN , voor zoo veele weldaaden , eerbiedig
 „ te bedanken : en , daar de toefland dezer Lan-
 „ den ons verzekert , dat wy , zonder Uwe ver-
 „ mogende befcherming , in niets zullen flaagen ,
 „ den aanhoudenden voortgang Uwer goedhe-
 „ den , nedrig te verzoeken. Wy zullen aan de
 „ Zinspreuk , die het kenmerk van ons Genoot-
 „ fchap is , altoos , met yver , trachten te beant-
 „ woorden : en ongetwyffeld , nog dit jaar , too-
 „ nen , dat de Welvaart dezer Volkplantinge
 „ ons , waarlyk terharte gaat.

„ Wy zien de Beantwoording der uitgegee-
 „ ven Prys-Vraagen, binnen weinige Maanden
 „ te gemoet: en zullen inmiddels, het Eerste
 „ Deel onzer Verhandelingen, uit zulke Be-
 „ richten te zaamen stellen, die, zoo wel voor
 „ onze Mede-Burgers, als voor de geenen, wel-
 „ ke, van dit Wingewest, een onvolkomen
 „ denkbeeld hebben, ten minsten in eenig op-
 „ zicht, nuttig kunnen zyn.

„ Eene algemeene Schets der Bezittingen van
 „ ons Gemeenebest, de Landbouw, de Natuur-
 „ lyke Historie, andere Waarneemingen en
 „ Proeven, vormen den Inhoud onzer eefte on-
 „ derneeming: en, ter achtervolging onzer
 „ werkzaamheid, stellen Dirigeerende Leden
 „ tot Prys-Vraagen, voor het toekomende jaar:

„ 1. Welke zyn de Oorzaaken der meeste
 „ Ziektens in deze Hoofdplaatze? hoedanig
 „ kunnen die worden voorgekomen? en welke
 „ zyn de bekwaamste Middelen, ter Genee-
 „ zinge?

„ 2. Welke Wortelen kunnen, tot het alge-
 „ meenste en beste voedsel van den Inlander,
 „ strekken? En hoe worden zy voortgeteeld
 „ en toebereid?

„ Doch, behalven deze Vraagen, die, ten ge-
 „ noegen van het Genootschap, voor den laat-
 „ sten Juny 1780. beantwoord zynde, met ee-
 „ ne Præmie van 100. Ducatons, of een Gedenk-
 „ penning van die waarde, zullen bekroond
 „ worden; heeft Zyn EDELHEID, de Heer GOU-
 „ VERNEUR GENERALONS, in het byzon-
 „ der

„der, nog gelaft, eene Belooning van 500.
 „Ryksdaalders aan te bieden, aan den geenem,
 „die, voor den boven genoemden tyd, ten ge-
 „noegen van dit Genootfchap, aantoot.

„Wat de rede zy, van de flykachtige aanfpoe-
 „ling der Bataviafche Stranden, die, voor de-
 „zen, zandig waren; benevens de befte midde-
 „len, om de fchaadelyke uitdampingem, daar
 „door veroorzaakt, weg te neemen? door indy-
 „king der Stranden, dan wel door verminde-
 „ring derzelven, het zy door openingem in het
 „Zee-Hoofd, of ruime doorsnydingem, in de
 „landtongem van Ontong-Java en Crauwangh?

„Ter bevordering onzer Kundigheden, in de
 „Natuurlyke Hiftorie dezer Landem, zoo wel
 „als om aan de Proeven, door ons te neemen,
 „eene meerdere volmaaktheid mede te deelen,
 „zyn de Dirigerende Leden van voorneemen,
 „door eene goede fpaarzaamheid der inkomende
 „penningem, zich in ftaat te ftellen, om een
 „Tuin, naby deze Stad, te koopen, en aldaar
 „alle Plantem en Gewaffem, ons, uit andere lan-
 „den dezer Geweffem, toegezonden, voort te
 „kweekem, en alles wat fraay en zeldzaam is,
 „van de drie Ryken der Natuur in Indiën, by
 „één te vergaderem; maar voor al, onze Waar-
 „neemingen, over de hoedanigheid van ons
 „Lucht-geftel, onverhinderd en volkomen, te
 „kunnen verrichten. Hun oogmerk is insge-
 „lyks, zoodanige Liedem, die zy, tot den dienft

„ van het Genootſchap, zullen noodig achten,
 „ en voor hunne moeite beloonen, aldaar een
 „ gezond en aangenaam verblyf te geeven.

„ En gelyk wy reeds, door een aanzienelyk
 „ Gefchenk, uit eene onbekende hand, in eene
 „ van de Weſterſche Bezittingen der Maatſcha-
 „ py, onlangs ons mede gedeeld, ten klaarſten
 „ zien, met welk een groot genoeg het ont-
 „ werp onzer inrichtingen wordt aangenoo-
 „ men; zoo twyffelen wy, geen oogenblik, of
 „ alle de Leden dezer aanzienlyke Vergadering
 „ zullen ook, met luſt en yver, het zelve onder-
 „ ſteunen: terwyl wy, door Proeven jaarlyks,
 „ voor Uwer aller oog verricht, zullen aanwy-
 „ zen hoe zeer wy trachten, alle nuttige On-
 „ dekkingen, op de algemeene Welvaart
 „ dezer Hoofdplaats, toetepaffen.

„ Met welk een groot genoeg, zullen wy
 „ dezen Dag, tot de plegtige Verzaameling van
 „ ons Genootſchap, vaſt in geſteld, een volgend
 „ Jaar, niet vieren: vooral zoo het ons gebeuren
 „ mag, onzen geliefden VORST, het rechtmaa-
 „ tig voorwerp onzer erkentelyke Eerbiedig-
 „ heid; wiens heuchelyk Geboorte-Feeſt, by
 „ elk weldenkend Vaderlander, nog eene lange
 „ reeks van jaaren, in gezegende Gedagtenis
 „ blyve, als onzen Beſchermer, aan ons Hoofd
 „ te zien! en onze welmeenende Ontwerpen,
 „ door den krachtigen invloed Uwer H O O G-
 „ E D E L H E D E N, en derzelve gelukkige Re-
 „ geering, te zien ſlaagen!

„ O!

„ O! dat het ons gebeuren mogte, aan de ver-
 „ flauwde krachten dezer Volkplantinge, een
 „ nieuw vermogen by te zetten! en, door den
 „ zegen eener Goddelyke Voorzienigheid,
 „ nieuwe rykdommen, in den schoot dezer
 „ uitgestrekte Wingewesten, op te spooren die
 „ tot een onfeilbaar teeken strekten, dat wy,
 „ naast den luister der Edele Maatschappye,
 „ voor wiens belang wy moeten waaken, ook,
 „ door eene opregte Zucht, *ten nutte van het*
 „ *Gemeen*, gedreeven worden!

By afwezigheid van den Heer G O U V E R -
 N E U R, en in Naam van Hoogstdenzelven, be-
 antwoorde de Edele Heer Directeur Gene-
 raal A L T I N G die Aanspraak, met deze minzame
 bewoordingen:

„ Wel-Edele Gestrenge Heer en Hee-
 „ ren, Directeur, Dirigeerende,
 „ en verdere Heeren Leden van 't
 „ Bataviafch Genootfchap.

„ **M**its de absentie van Zyn E D E L H E I D,
 „ den Heer G O U V E R N E U R G E N E -
 „ R A A L, my de taak opgelegd zynde, om de
 „ Aanspraak van den Heer Directeur van 't Ba-
 „ taviafch Genootfchap te beantwoorden, vol-
 „ doe ik, daar aan, met eene bereidvaardigheid,
 „ die evenaart aan myn genoegen, en met eene
 „ zedigheid, die niet gehengt, om in veele by-
 „ zonderheden, waar toe gemelde Aauspraak
 „ aanleiding zoude geeven, uit te weiden.

„ Ik verblyde my derhalven, op dezen plegtigen Dag, waar op wy het geluk hebben, de heuchelyke Verjaaring van Zyne Doorluchtige Hoogheid, onzen Opperbewindhebber en Opper-Gouverneur Generaal, te vieren, teffens het Bataviafch Genootfchap, in de aanzienelyke tegenwoordigheid der Regenten dezer Landen, alhier vergaderd te mogen zien: om een openbaar bewys te geeven, van den yver, die Hen bezielt, ter bevordering van den Aanwasch en Bloey van dit zoo jongft géftigte Genootfchap.

„ Ik bedanke, uit Naam van Zyn Edelheid, het Bataviafch Genootfchap, voor de cierlyke en deftige Aanfpraak, die de Heer Directeur hunnentwegen, aan de Hooge Regeering, heeft gelieven te doen, ten betooge der gronden, waar op 't zelve tot ftand is gebragt, en der oogmerken, die door 't zelve bedoeld worden: en dat (hoe zwaar, en moeielyk de beginzelen, voornamentlyk in deze Gewesten, ook mogen zyn) eene edele drift des niettemin, om nuttig te zyn voor't Gemeen, eene ftandvafte volharding in 't voorgenomen Plan, en eene prikkelende aanmoediging van ieder Lid der burgerlyke Maatschappy tot Ier en Deugd, de vafte dryfveren zullen zyn, om zich te verheffen boven alle zwarigheden, en ongunftige omftandigheden: om dus eindelyk een bekroond einde te mogen bereiken.

„ Ik

„ Ik verheuge my, dat, schoon de edelaartige
 „ pogingen van het Genootschap, als nog niet,
 „ zodanig zyn bevestigd, om de Producten van
 „ Geest en Vernuft, ter bevordering van Kuns-
 „ ten en Wetenschappen, en uitbreiding van
 „ menschlievende Inzigten, in 't dagligt te stel-
 „ len; de Yver en lust nogthans, om die loffe-
 „ lyke Oogmerken te bereiken en vruchtbaar
 „ te maken, niet alleen meer en meer aanwak-
 „ kert; maar de hoop en 't vooruitzigt zich ook
 „ vleierende opdoet, om daar van, eerlang, de
 „ aangename vruchten te mogen verwachten.

„ Ik hebbe derhalven ook vrymoedigheid,
 „ om, uit Naam van de Regeering, een billyke
 „ reflexie op 't billyk verzoek van het Genoot-
 „ schap te verzekeren; en aan het Bataviafch
 „ Genootfchap toe te zeggen, die verdere pro-
 „ tectie en ondersteuning, die het Genoot-
 „ fchap, in 't algemeen, en, in 't bezonder, ie-
 „ der Lid, kan doen volharden en meer en meer
 „ aanzetten, om zyne Gaaven en Bekwaamhe-
 „ den uittebreiden, en werkzaam te doen zyn,
 „ ten Nutte en Dienfte van 't Gemeen.

„ Ik wensche, met hartelykheid, ten dien ein-
 „ de, aan het Bataviafch Genootfchap, toe, een
 „ milden invloed van 's Hemels Zegeningen,
 „ een vruchtbaar gevolg van deszelfs pryzely-
 „ ke Oogmerken, en eene toereikende vergel-
 „ ding, in het streelend genot van Genoegen
 „ en Eer, als den waren Prys van deszelfs noe-
 „ ftigen Arbeid en volftandigen Yver.

En, staande die Vergaderinge, werd, met eenparigheid van Stemmen, vastgesteld, dat elk der Heeren Leden, die iets had voor te stellen, betrekkelyk tot het Bataviafch Genootfchap, zich, ten allen tyde, zoude mogen vervoegen, by den Edelen Heer RADERMACHER, als Voorzittenden Directeur van het zelve.

Vervolgens ging het Genootfchap naar een der Vertrekken van het Kasteel, daar de Heer Secretaris VAN WURMB, zeer fraaie Proeven deed, met de *Eleétrizeer-Machine*, en onder anderen, een duidelyk bewys vertoonde van het nut der *Conductors*, om de Schepen tegen het Blixemvuur te beveiligen. En, na dat dit alles, tot een algemeen genoegen, was afgelopen; fcheidde de Vergaderinge: en de Dirigerende Leden bragten den Heer Prefident naar huis, met hunne Rytuigen, in die orde, in welke zy naar het kasteel gereeden waren.

In de Maandelykfche Vergaderinge werden er telkens, tot heden toe, aanmerkenswaardige Berichten en Verhandelingen voorgelezen, en van tyd tot tyd, met ryp overleg, beflouten, tot het uitgeeven der Stukken, welke in dit Eerfte Deel geplaatft zyn.

LYST DER STUKKEN
 VAN HET
 EERSTE DEEL
 DER
 VERHANDELINGEN.

1. **K**orte Schets van de Bezittingen der Nederlandsche Oostindische Maatschappij; benevens eene Beschryving van het Koninkryk Jacatra en de Stad Batavia, door Mr. J. C. M. RADERMACHER, en M. W. van HOGENDORP.
2. Bericht nopens den aart der Kinder-Kiekte, te Batavia; en tot hoe verre men, met de Inëntinge, gevorderd, en wat, daar by, waar genomen is, door J. van der STEEGE.
3. Over de Bereiding van eene soort van Catoen, uit den Pisfangboom, door J. H. PARINGAUN.
4. Register der Geslagten van de drie Ryken der Natuur, in het Maleidsch, Hollandsch en Latyn.
5. Bericht van de Proefnemingen, met den door Kunst gemaakten Magneet, door J. van der STEEGE.
6. Verschil der Tydrekeninge, by de Asiatische Volkeren, en derzelve vergelyking, voor den Jaare 1779. en 1780. door Mr. J. C. M. RADERMACHER.
7. Begin van een Javaansch Boek, met de Aanmerkingen van JOSUA van IPEREN.
8. Verhandeling over den Landbouw, en over de Zuikermolens, in het byzonder, door J. HOOYMAN.
9. Ver-

9. *Verhandeling over de Gebreken onzer Hollandfche Zeekaarten*, door JOSUA VAN IPEREN.
10. *Befchryvinge van het Eiland Timor*, door Mr. W. van HOGENDORP.
11. *Verhandeling over de Javaanfche Mufyk-Instrumenten*, door J. van WURMB.
12. *Nader Bericht over den Staat der Inëntinge*, door J. van der STEEGE.
13. *Waarneemingen van Weer en Wind, te Batavia*, door J. van WURMB.
14. *Befchryvinge van eenen witten Neger, of Kakkerlak, uit het Eiland Jali*, door JOSUA VAN IPEREN.

Daarenboven doet men Landtochten, verzamelt men Inlandsche Mufyk-Instrumenten, Planten, Dieren, en ontfangt men telkens aanzienlyke Gefchenken; betrekkelyk tot de Natuurlyke Hiftorie van de Kaap, van Padang, en van andere Geweften: en men leeft, in eene vafte verwachtinge, van eenen ryken overvloed van foortgelyke Zeldfaamheden eerlang te zullen ontfangen: van welke het Genootfchap de noodige Berichten zal mede deelen. En, van wegens de aangroeiende gewigtige bezigheden, en wyduitgestrekte onderhandelingen met de Buiten-Kantooren, heeft het Genootfchap, benevens den Heer Baron VAN WURMB, die de Bibliothek en het Naturalien-Kabinet beftieren zal, tot Mede Secretaris aangefield, den Heer JOSUA

VAN IPEREN, om de Briefwisselingen, de Drukproeven, en andere dingen van dien aart, onder zyn opzicht te neemen.

Daarenboven werd, op den 10. Mey, verslag gedaan, dat ons Mede Dirigerend Lid, de Heer SIRARDUS BARTLO, aan het Genootschap, geschonken had een Tuyn, aan de Amanusgracht, breed 14. Roeden 6. Voeten, en lang 40. Roeden, op welke de Heer Secretaris VAN WURMB, nu zou beginnen, eenen kleinen Botanischen Hof aan te leggen.

Insgelyks werd er, door den Heer Voorzittenden Directeur, kennisse gegeven, dat het XV. en XIX. Artikel der algemeene Prys-Vragen, *over den Landbouw*, met zoo veel vlyt en voorspoed, reeds waren ter uitvoer gebragt: dat, hoewel de twee Jaaren nog niet verstreken waren, in het Programma bepaald, men echter, ook ter aamoediging van anderen, de ernstige Behandeling van die twee Artikels, wel met eenen Eerenprys zou kunnen beloonen. De Dirigerende Leden vonden derhalven goed, om, by voorraad, aan den Eerw. Heer JOHANNES ADRIANUS HASMUTH, Oud Predikant, wegens het *voordelig bezetten van een onbebouwd stuk Land met Peperranken*, op zyn Landgoed, liggende op de Grinding, en de Heer DAVID DU FAUDELA LONGUE, wegens het *aanplanten van Cacaoboomen*, op eenen woesten Akker by zyne Zuikermolens, op Salapadjang, aan de rivier Tsidani, eene zilveren

ren Medailje, met den Stempel van het Genootschap, toe te zeggen: zonder nochtans af te gaan van eene nadere Belooninge, ook aan anderen; indien, na twee jaaren, aan dien Artikel vollediger zal zyn voldaan geworden.

En alzo de Buffels, tot den Akkerbouw, in deze Landen, ten eenemaal onontbeerlyk zyn, en de prys dezer Dieren, sedert eenige jaaren, niet tegenstaande den sterken toevoer uit het Gebergte, byna de helft verdubbeld is; wordt, door het Dirigerend Lid, den Heer J A N H O O Y M A N, met goedkeuringe van dit Genootschap, aangeboden eene Eerenprys van twee honderd zilveren Ducatons, aan den Landheer, die in drie jaaren, dat is voor den laatsten van Juny 1782., op zyn Goed, in de Ommelanden dezer Stad, het grootste aantal Buffels, niet minder dan tweehonderd stuks, zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zoodanig, dat die overwinst, tot genoegen van dit Genootschap, duidelyk blyke.

Wegens de ingekomene Antwoorden en Berichten zou dit Genootschap, ter bestemder tyd, oordeelen; en aan het Algemeen, by de Uitgave van een Tweede Deel zyner Verhandelingen, daar van kennisse geeven.

Eindelyk, op dat men, in Europa, en alomme in de Oostersche Volkplantingen, den Tegenwoordigen Staat van het Batavia'sch Genootschap beter kennen zou, volgt hier nu de Naamlyst der tegenwoordige Heeren Directeurs en Leden.

N A A M-

N A A M L Y S T

D E R

H E E R E N

DIRECTEUREN,

E N

L E D E N

V A N H E T

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

DER KUNSTEN EN WETEN-

SCHAPPEN &c.

OPPER DIRECTEUR.

Zyn Edelheid, de Hoog-Edele Groot

Achtbaare Heer

REYNIER DE KLERK,

GOUVERNEUR GENERAAL VAN

NEDERLANDS INDIE.

DIRECTEUREN.

De Wel Edele Groot- Achtbaare Heer

Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *Eerste Raad*

en Directeur Generaal van Nederlands Indië.

De Wel Edele Gestrengte Heeren

HENDRIK BRETON, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, en President van 't Collegie van Heemraaden der Bataviasche Ommelanden.*

Mr. IMAN WILLEM FALCK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Ceilon.*

JOHANNES VOS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië.*

Mr. THOMAS SCHIPPERS, *Raad Ordinair van Nederlands Indië.*

JACOBUS JOHANNES CRAAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Commissaris Politicus, Buiten Regent van de Hospitaalen, Directeur van de Amphioen-Societeit en Commissaris over de Bovenlanden.*

ADRIAAN MOENS, *Raad Extra-Ordinair Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar.*

DAVID JOAN SMITH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van 't Collegie van Weesmceesteren, mitsgaders Commissaris van de Verstrekingen der Soldyën.*

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van de Collegien van Heeren Schepenen, mitsgaders van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen, Colonel der Bataviasche Burgerye, en Commissaris over de Bovenlanden. (Voorzittend Directeur.)*

JACOB PELTERS, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Banda.*

HENDRIK VAN STOCKUM, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening, mitsgaders Ontvanger Generaal van 's Compagnies Domeinen.*

JAN HENDRIK POOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, President van den Achtbaaren Raad van Justitie des Casteels Batavia, en Commissaris van 't klein Zegel.*

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, en Directeur van Souratte.*

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Javas Noord-Oost-kust.*

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, titulairs mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop.*

ORDINAIRE LEDEN.

De E: Heer **DIRK GOETBLOED**, *Eerste Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De E: Heer **ADRIAAN DE BOCK**, *Tweede Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De Achtb. Heer **Mr. JOHANNES GABRIEL**

VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtbaaren Raad van Justitie.*

De Achtb. Heer Mr. PIETER POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Justitie en gewezen Water-Fiscaal.*

De Manh. Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Colonel titulaire en Hoofd over Comp: Militie in Indië, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*

De Heer Mr. PIETER RAS, *Prointerim Advocaat en Water-Fiscaal, mitsgaders Scholarch en Curator over Stads Schoolen en Censor der Drukkerye.*

De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Bailjuw, Kerkmeester en Kassier van de Amphioen-Societeit.*

De Heer Mr. EGBERT BLOMHERT, *Drossaard der Bataviasche Ommelanden, Vice President van Heemraaden en Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen. (Dirigeerend Lid.)*

De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *Oud Drossaard.*

De Heer GEORGE THEOHEEREN, *Eerste Opperkoopman des Casteels Batavia.*

De Heer GERRIT VAN GROL, *Tweede Opperkoopman des Casteels Batavia.*

De Manh. Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Commandeur en Opper Equipagiemester, Buiten-Regent van de Hospitaalen, en Postmeester.*

De

- De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder Generaal, mitsgaders President van het Collegie van Boedelmeesteren.*
- De Manh. Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infantery, en Lid van Heemraaden.*
- De Manh. Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillery, en Buiten-Regent van de Hospitaal.*
- De Manh. Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeeſter van de Dragonder Lyſwacht van den Heer Gouverneur Generaal.*
- De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Vice-President van Schepenen.*
- De Heer MELCHIOR BLOCKERT, *Majoor van de Bataviaſche Burgeryë, en adminiſtreerend Hoofd-participant van de Amphioen-Societeit.*
- De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Opperhoofd van het Generaale Soldy Comptoir en Curator ad lites.*
- De Eerw. Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduiſche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen.*
- De Eerw. Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduiſche Gemeente te Batavia.*
- De Eerw. Heer ERICUS JOHANNES WIL-

TENAAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Maleidsche en Portugeesche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Stads Schoolen.*

De Eerw: Heer JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia en ten Eilande Onrust.*

De Eerw: Heer JAN NUPOORT, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De Eerw: Heer JOSUA VAN IPEREN, A. L. M. Philos. Doct. *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia. (Dirigeerend Lid en Secretaris.)*

De Eerw: Heer JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Lutherische Gemeente. (Dirigeerend Lid.)*

De Heer WILLEM VINCENT HELVE TIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander, Buiten-Regent van de Hospitaal en Heemraad.*

De Heer CAREL JAN BOERS, *Opperkoopman en afgaand Sabandhaar, mitsgaders President van het Collegie van Huwelyksche en kleine Gerichts-Zaaken.*

De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman en geëligeert Sabandhaar.*

- De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE,
Oud Opperkoopman.
- De Manh. Heer WILLBOORT PEUSENS,
Onder-Equipagiemeeſter.
- De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT
STEENWEG, *Opperkoopman en Geheim-
ſchryver van den Heer Gouverneur Generaal.*
- De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd
van de Chirurgie, Buiten-Regent van de Hospi-
taalen, en Weesmeeſter.*
- De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS,
*Opperkoopman, Eerſte Practiſyn in het Binnen-
Hospitaal en Inſpecteur der Leprozen.*
- De Heer CORNELIS DE KEIZER, *Fabricq-
en Keurmeeſter van kalk en ſteen, Buiten-Regent
van de Hospitaalen, en Lid van Heemraaden.*
- De Heer SIRARDUS BARTLO, *Schepen van
Batavia, Curator en Scholarch over Stads Schoo-
len. (Dirigeerend Lid.)*
- De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koop-
man en eerſte Adminiſtrateur in de Suikerpakhui-
zen, en Schepen van Batavia.*
- De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koop-
man en eerſte Adminiſtrateur in 't Yzer Maga-
zyn, mitsgaders Schepen van Batavia.*
- De Heer GERARDUS MAAS, *M. D. Stads
Doctor titulair.*
- De Heer JOHANNES THEODORUS VIS-
SCHER VAN GAASBEEK, *Koopman en*

eerste Administrateur in 't nieuwe Kleeder-Pakhuis, mitsgaders Oud Schepen van Batavia.

De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud Schepen van Batavia, Consuleerend Advocaat en Eerste Vendumeester.*

De Manh: CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Capitein der Grenadiers van 't eerste Batallion Infantery.*

De Manh: JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Capitein in het eerste Batallion Infantery.*

De Manh: SWEN JOHAN WIMMERCRANCZ, *Capitein-Lieutenant-Ingénieur, eerste Landmeeter, Opzender over de Rivieren en de Slokkan, en Taxateur der vaste Goederen.*

De E: DANIEL DIEDERIK VAN HAAK, *Koopman en Eerste Gezwooren Klerk ter Secretarÿe van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E: FREDRIK HENDRIK BEYNON, *Koopman en Negotie-boekhouder.*

De E: WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*

De E: STEVEN POELMAN, *Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzyde.*

De E: JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en eerste Administrateur in het Graan Magazyn.*

De E: Mr. WILLEM VAN HOOGENDORP,
Koopman en eerste Administrateur in de Pakhuizen op Onrust. (Dirigeerend Lid.)

De E: HENDRIK PIETER BANGEMAN,
Koopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.

De E: FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en eerste Administrateur in de Medicinale Winkel.*

De E: DANIEL ADRIAAN BEEKMAN,
Koopman en Secretaris van Schepenen.

De E: HENDRIK AUGUST ROSSEL,
Koopman en Eerste Confrontist der Bataviaasche Administratie-boeken.

De E: PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts Quartier.*

De E: JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en Translateur in de Javaansche Taal, en Waagmeester.*

De E: LEENDERT GOOSEN, *Koopman en Translateur in de Maleidsche Taal en Waagmeester.*

De E: HENDRIK NICOLAAS LA CLÉ,
Koopman en Secretaris van Weesmeesteren. (Dirigeerend Lid.)

De E: GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*

De E: ADRIAAN VAN ES, *Schipper.*

- De E: PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*
- De E: JOSUA DE WOLF VAN IPEREN, *Schipper.*
- De E: PIETER HAMMINK, *Schipper.*
- De E: JAN SMITH, *Schipper.*
- De E: EWALDUS RYNVAAN, *Weesmeester en Opziender van de Rystmarkt.*
- De E: DAVID DUFAU DE LALONGUE, *Oud Weesmeester.*
- De E: JAN VAN DE POLDER, *Regent van het Wees- en Armenhuis, Heemraad, en Administrerend Hoofd-participant van de Amphioen-Societeit.*
- De E: THOMAS VAN SON, *tweede Vendu-meester.*
- De E: Mr. GYSBERT HEMMY, *Commissaris van de Bank Courant en Bank van Leening.*
- De E: JACOBUS VAN DER STEEGE, *Med. Doctör, Binnen-Regent van het Buiten Hospitaal. (Dirigeerend Lid.)*
- De E: DAVID BYLON, *Stads Chirurgyn.*
- De E: JOHANNES PAULUS HOFMAN, *M. D. Stads Apothecar.*
- De E: LEENDERT ROLFF, *Notaris.*
- De E: JAN BAPTIST PILON, *Ordinair Lieutenant der Artillery en Ingenieur.*
- De E: PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct eerste gezworen Klerk ter Secreta-*

*sarye van Hunne Hoog-Edelheden, mitsgaders
Collecteur van het klein Zegel.*

De E: JACOB ANTHONY DE JONG, *On-
derkoopman, Bibliotecaris en Archivaris.*

De E: GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Koyte Notulist, Realist der Ge-
nerale Resolutien en Besoignes, en Effensteller der
Patriasche Positive Ordres.*

De E: GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*

De E: JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoop-
man, op het Comptoir van den Heere Gouverneur
Generaal.*

De E: JOHAN WICHERS WICHERS-
ZOON, *Onderkoopman en eerste Suppoost, by
den Heer Directeur Generaal.*

De E: GEORGE CLIFFORD, *Onderkoop-
man, en tweede Administrateur in de Pakhuizen
aan de Westzyde.*

De E: ARY HUYZERS, *Onderkoopman, en
tweede Administrateur in het Graan Magazyn.*

De E: JOHAN FREDRIK BARON VAN
RHEDE TOT DE PARKELER, *Onder-
koopman en tweede Administrateur in de Pak-
huizen bezyden de Waterpoort.*

De E: WILLEM ADRIAAN WILLEMS,
*Onderkoopman en tweede Administrateur in het
nieuwe Kleeder-Pakhuis en Secretaris van het
Collegie van Curatoren en Scholarchen over Stads*

Schoo-

Schoolen , mitsgaders Buiten-Regent van het Wees- en Armenhuis.

De E: Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Suiker-Pakhuisen. (Dirigeerend Lid.)*

De E: CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur, item Boekhouder in de Medicinale Winkel.*

De E: MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van Heemraden.*

De E: WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillery.*

De E: GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op 't Equipage Comptoir, mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tugthuis.*

De E: CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kassier op 't Kostgeld Comptoir.*

De E: FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Boekhouder van 't Hospitaals Comptoir, mitsgaders Scriba van de Buiten Regenten der Hospitaalen. (Dirigeerend Lid en Secretaris.)*

De E: HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeester.*

De E: ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secre-*

cretaris van Commissarissen van Huwelyksche en kleine Gerichts zaaken.

De E: Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeeſteren.*

De E: JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct gezworen Klerk van Schepenen.*

De E: WILLEM POPKENS, *Procureur.*

De E: JACOBUS HENDRIK PARINGAUW, *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Proviſie Magazyn.*

De E: EGBERT HULSEBOS, *Onderkoopman.*

De E: CHRISTIANUS HOLLENHAGEN, *Onderkoopman, Gezworen Klerk en Boekhouder van het Collegie van Weesmeeſteren.*

De E: FRANS HAKKER, *Gezworen Klerk van het Collegie van Heeren Schepenen.*

De E: BOGISLAUS FREDERICUS VON LIEBEHERR, *Gezworen Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

De E: PIETER LEONARDUS VAN EYS, *Adjunct Gezworen Klerk van den Raad van Juſtitie.*

De Eerzaame PIETER JOHAN VAN RHEDE, *Opperſtuurman.*

NAAM.

NAAMLYST
VAN DE
HEEREN
AAN WIE DIT
PROGRAMMA

VERZONDEN EN AANGE-
PREZEN WORDT.

In Ambon.

De E: Heer BERNARDUS VAN PLEU-
REN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VIL-
NEUVE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-
Administrateur.*

In Banda.

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDEL-
MAN, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Ad-
ministrateur.*

In Ternaten.

De E: Heer Mr. JACOB ROELAND THO-
MASZEN, *Gouverneur en Directeur.*

De

De Heer ALEXANDER CORNABE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Op Macaffer.

De E: Heer PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer BAREND REYKE, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Te Malacca.

De E: Heer PIETER GERARDUS DE BRUYN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM WERNDLEY, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

Op Cormandel.

De E: Heer REYNIER VAN VLISINGEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DORMIEUX, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E: PIETER DUVELAAR VAN CITTERS, *Koopman en Fiscaal.*

Op Ceilon.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jassenapatnam.*

De

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGEL-
BEEK, *Opperhoofd te Tutucoryn.*

De Heer Mr. JOHAN WILLEM SCHORER,
Opperhoofd te Trinconomale.

De E. ADRIANUS JOHANNES FRAN-
KEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*

Aan de Caab de Goede Hoop.

De Heer PIETER HACKER, *Opperkoopman ,
Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De Heer Mr. WILLEM CORNELIS
BOERS, *Opperkoopman en Independent Fis-
caal.*

Op Java's Noord-Ooft-Kuft.

De E. Heer JOHANNES SIBERG, *Geëligeert
Gouverneur en Direëteur, aankomend in 1780.*

De Heer JOHAN MICHIEL VAN PAN-
HUYS, *Opperkoopman en Resident te Japara.*

De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN
DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezag-
hebber in den Oofthoek.*

De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opper-
koop-*

koopman en Hoofd-Administrateur te Samarang.

De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN,
Opperkoopman in rang en Resident in de Mattarm.

De Manh. FREDRIK LODEWYK VAN
STRALENDORFF, *Capitein van de Cavallery*
en Eerste Resident te Souracarta.

De Manh. LEENDERT HENDRIK VER-
MEHR, *Capitein van de Infanterie en Comman-
dant der Militie.*

De E. ISAAC CORNELIS DOMIS,
Koopman en Resident te Tagal.

De E. Mr. NICOLAAS ALEXANDER
LELYVELD, *Koopman, Pakhuismeeſter en Ne-
gotie Boekhouder te Samarang.*

De E. BEREND WILLEM FOCKENS,
Koopman en Resident te Griffée.

De E. REYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fis-
caal te Samarang.*

De E. ABRAHAM VAN HEMERT,
*Koopman in rang, Tweede Resident, Scriba en
Soldy-Boekhouder, te Souracarta.*

De E. JAN FREDRIK AUGUST BON-
NEKEN, *Opperchirurgyn te Samarang.*

De Manh. FREDRIK SOESTMAN,
Luitenant Ingenieur te Samarang.

De E. WILLEM ADRIAAN PALM,
Onderkoopman en te Resident Rembang.

De E. ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en
Secretaris van Politie te Samarang.*

- De E. AMBROSIOUS PIETER
TULLEKE VAN HOGENHOEK,
Onderkoopman en Resident te Paccalongang.
- De E. CAREL PHILIP BOLTZE,
Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.
- De Manh. CAREL FREDRIK VON BOOZE,
Cornet van de Cavallery te Samarang.
- De Manh. PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Sa-*
latiga.
- De E. GERARDUS ROGHE,
Boekhouder en eerste Klerk van Politie te Samarang.
- De E. WILLEM KERKMAN,
Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.
- In Bengale.**
- De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS,
Directeur.
- De Heer GREGORIUS HERKLOTS,
Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd
en Pakhuismeesler te Cassimbazaar.
- De E. JAN PIETER HUMBERT,
Koopman en Eerste in de Kleederzaal te Hougly.
- De E. ANTHONY BOGAARD ANTHONYSZ,
Koopman en Negotie-boekhouder aldaar.
- De E. WILLEM BARON VAN DANKELMAN,
Koopman, Fiscaal en Dorpmeesler te Hougly.
- De E. SAMUEL RADERMACHER,
Koopman en Opperhoofd te Pattena.
- De E. JACOB EILBRACHT, *Onderkoopman*
Secretaris van Politie en Kassier te Hougly. De

De E. GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE
VRIESE, *Onderkoopman en tweede te Pattena.*

De E. CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT,
*Boekhouder en Translateur in de Perstaansche
en Moorsche Taalen.*

Te Souratte.

De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN,
Opperkoopman en Hoofd-Administrateur.

De E. WILLEM HENDRIK VAN BYLAND,
Onderkoopman en Soldy-boekhouder.

Op Sumatras Westkust.

De E. JACOB VAN HEEMSKERK,
Opper-koopman en Geëeligeert Gezaghebber.

De E. JOSEPH CHALLIER,
Koopman en Eerste Admnistrateur te Padang.

De E. JESAIAS EHRENTROUT,
*Onderkoopman, Fiscaal, Kaffier en Soldy-boek-
houder aldaar.*

De E. THOMAS VAN KEMPEN JANSZ,
Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chingo

De E. JACOB SAMUEL DE RAAFF,
Onderkoopman en Secretaris van Politie te Padang.

De Manh: JAN MARTIN SCHEFFER,
Vaandrig en Commandant te Padang.

De **Manh. LUDEWICH KAYZEL**,
Vaandrig en Commandant te Priamang.

De **E. ANTHONY JOHANNES LEUFTINK**,
Boekhouder, Eerste Klerk van Politië en Secretaris van Justitie te Padang.

De **E. HENDRIK RAZOUX**,
Boekhouder Negotie-Overdrager en Dispencier te Padang.

De **E. JOHAN FREDRIK ZUGEL**,
Boekhouder, en Resident te Adjerhadja.

Op Mallabaar.

De Heer **REYNIER VAN HARN**,
Opperkooptman, Secunde en Hoofd-Administrateur.

Te Bantam.

De Heer **LIEVE NICOLAAS MEYBAUM**
Opperkooptman en Gezaghebber.

De **E. NICOLAAS WENDELIN BEITS**,
Kooptman en Administrateur.

Op Japan.

De Heer **AREND WILLEM FEITH**,
Opperkooptman en afgaand Oppelhoofd.

De Heer **Mr. ISAAC TITSING**,
Opperkooptman en aankomend Oppelhoofd.

De **E. DIRK VINKEMULDER**,
Kooptman en Pakhuismeeftter.

De

Te Cheribon.

De Heer MR. WILLEM VAN BEEKE,
Opperkoopman en Resident

Op Timor.

De E. WILLEM ADRIAAN VAN ESTE,
Onderkoopman en Opperhoofd.

De E. DAVID TEEKENBORGH,
Boekhouder en tweede.

Op Banjermassing.

De E. PIETER WALBEEK, *Onderkoopman en eerste Resident.*

Op Palembang.

De Heer JAN VAN VRIES, *Oud Scheepen van Batavia, Koopman en eerste Resident.*

De E. Mr. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENG, *Onderkoopman en tweede Resident.*

S A M E N T R E K K I N G .

1 Opperdirecteur.

15. Directeuren.

103 Leden te Batavia.

2. - - - in Amboina.

1. - - - - Banda.

2. - - - - Ternaten.

2. - - - op Maccaffer.

2. - - - te Malacca.

3. - - - op Chormandel.

4. - - - - Ceilon.

2. - - - aan de Caab de Goede-
Hoop.22. - - - op Java's Noord Oost-
Kuff.

9. - - - in Bengale.

2. - - - te Souratte.

10. - - - op Sumatra's Westkuff.

1. - - - - Mallabaat.

2. - - - te Bantam.

3. - - - op Japan.

1. - - - te Cheribon.

2. - - - op Timor.

1. - - - - Banjermassing.

2. - - - - Palembang.

176, Leden

---

192 te Samen

KORTE SCHEETS
VAN DE
BEZITTINGEN
DER
NEDERLANDSCHE OOST-INDISCHE
MAATSCHAPPE,

Benevens eene Beschryving van het Koningryk
JACCATRA en de Stad BATAVIA,

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER.

EN

MR. W. VAN HOGENDORP.

FOR THE SOCIETY

OF THE

BELGIAN

OF

THE NETHERLANDS

MAATSCHAAP

DE NEDERLANDSCHE
MAATSCHAAP

DE

MAATSCHAAP

DE NEDERLANDSCHE

KORTE SCHEETS

VAN DE

BEZITTINGEN

DER

NEDERLANDSCHE OOSTINDISCHE

MAATSCHAPPY.

DOOR

MR. J. C. M. RADERMACHER,

EN

MR. W. VAN HOGENDORP.

Het einde der vyftiende Eeuw is ^{INLEIDING} het tydstip der ontdekkingen van de Oost- en West-Indiën geweest : Christoffel Colomb zeilde den 3 Augustus 1492 uit Spanje , en ontwaarde den 11 October , daar aan volgende , de West-Indiën. Vasco de Gama zeilde, den 9 July 1497, uit Portugal, en kwam ^A den

komen bekend. Nu, in Augustus 1779, is er nog een, over deeze reede, naar China gestevend.

De *Nederlanders* hebben, in 1595, hunne eerste uitrusting naar *Indië* gedaan; doch het eerste Octrooi der jegenswoordige Maatschappy is van den 20 Maart 1602; en men kan, zonder ophef, zeggen, dat zy de eenigste is, die altoos voorwaards is gegaan, die haare rykdommen haalt uit de Producten der landen, welke zy heeft overwonnen, of met welke Vorsten zy uitfluitende verbindtenissen heeft aangegaan. Namentlyk de speceryen, de peper, de koffy, en oneindig veele andere waaren, zyn rykdommen, die 's jaarlyks worden vernieuwd, en onder de bestiering van eene rechtmatige en aanmoedigende regeering dagelyks vermeerderen:

* * *
* *
*

KORTE SCHEETS

VAN DE

BEZITTINGEN

DER

Nederlandsche Oost-Indische

MAATSCHAPPY E.

Wanneer men eene goede kaart voor zich neemt, vindt men eerst het Eiland J A V A, dat men thans kan rekenen, geheel onder de *Nederlandsche Oost-Indische* Maatschappye te staan. Doch zommige landen van hetzelfde behooren aan haar in eigendom; anderen worden geregeerd door Vorsten, die Bondgenooten of Leenmannen zyn.

Men kan het verdeelen in vier groote landstreeken: BANTAM, JACCATRA, CHERIBON en JAVA's OOST-KUST.

BANTAM maakt het westelyk gedeelte uit, en word door een Koning geregeert. Hetzelve is den 19 January 1596, reeds bevaaren, en, eerst in 1742, een leen geworden van de Maatschappye, die aldaar het fort *Speelwyk* waarin een Commandeur het gezag voert, heeft opgericht. Dit ryk is weinig bevolkt, en heeft niet meer dan 5000 *Tjatjars*, of huisgezinnen, die men op *Java* ieder op twee wapendraagende mannen, twee vrouwen, en twee kinderen rekent, en dus te zaamen 30000 zielen. De Koning bezit ook, op *Sumatra*, de kust van *Lampung*.

JACCATRA, dat hier aan grenst, en waar in Batavia legt, behoort in vollen eigendom aan de Maatschappye, en word, met de *Peanger*-landen, berekend op 29000 *Tjatjars*, of 230388 zielen.

Op **CHERIBON**, ten oosten van *Jaccatra*, heeft de Maatschappye het fort, de *Bescherming*. Deze landstreck is verdeeld in negen *Provincien*, die 15000 *Tjatjars*, of 90000 zielen in zich bevatten.

JAVA's OOST-KUST bestaat in veele Regentschappen; waar van zommigen, die aan de stranden zyn, volstrekt onder de Maatschappij staan, en anderen den Keizer of den Sulthan, als Leenmanschappen, toebehooren. Onder *Java* word gerekent het Eiland *Madura*, wiens Vorst ook Leenman van de Maatschappij is.

De Regentschappen, die onder de Maatschappij staan, worden berekend op 46200 *Tjatjars*, of 277200 zielen.

Die onder den Keizer, op 25200 *Tjatjars* of 151200 zielen.

Die onder den Sulthan, op 12800 *Tjatjars*, of 76800 zielen.

Het Eiland *Madura*, op 10000 *Tjatjars*, of 60000 zielen.

Dus word *Java* berekend op 94200 *Tjatjars*, of 565200 zielen.

Als men van *Java* oostwaards opgaat, vind men, op dezelve breedte van 8 à 10 graaden, de Eilanden *Baly*, *Lomboek*, *Sumbauwa* en meer andere, wier inwoonders den Slavenhandel dryven met *Batavia*; van waar zy hunne benoodigdheeden wederom derwaards voeren.

TIMOR legt ten zuid-oosten van deeze Eilanden : de Portugeezen bezitten hier de Noord Oost-kust , en hebben hun hoofd-Comptoir van *Lifao* naar *Dilil* overgebracht. De Maatschappij heeft de Zuid-West-kust , alwaar zy op den 20 April 1613 , het Fort *Concordia* , by het dorp *Coupang* , heeft veroverd. Het ligt op 8 gr: 45 min. Zuiderbreedte , en 143 gr. 20 min. Lengte ; en is meest nuttig tot den toegang der smokkelaryen in speceryen , dewyl dit Eiland byna geen andere Producten , dan een weinig wasch geeft.

Van hier noord-oostwaards opgaande , vindt men eene menigte kleine Eilanden , welke allen behooren onder

BANDA , 't geen zeker *Lodewyk de Barthelema* , in 1506 , het eerst ontdekt heeft ; doch de Nederlanders zyn 'er niet aangeland , voor den 15 Maart 1599 , en hebben hetzelfde veroverd , in 1621:

Het Gouvernement van *Banda* bestaat uit verscheiden Eilandjes , waar van

van het hoofd-Comptoir is, op het Eiland *Neyra*, gelegen op de Zuiderbreedte van 4 gr. 35 min. en 147 gr. 20 min. Lengte, omtrent 25 mylen O.Z. O. van *Ambon*. Offchoon dit Eiland het ongezondste van allen is, door de nabyheid van den *Goenong-api*, of vuurberg, die op het naast by gelegen Eilandje ligt, is het egter te recht verkoozen, om zyne weërgalooze Rheede. Van *Banda*, omtrent 22 mylen, W. N. W. opzeilende, vindt men

AMBON, een Gouvernement, dat, uit deszelfs kostelyke nagel-gewasfen, onnoemelyke sommen aan de Maatschappye reeds heeft opgebracht en nog opbrengt.

Het Casteel *Victoria*, daar het hoofd-Comptoir is, legt op de Zuider-Breedte van 3 gr. 30 min., en 145 gr. 55 min. Lengte, zynde, den 22 February 1605, op de *Portugeezen* veroverd. Van hier, bewesten *Ceram*, noordwaards opstee-kende, vindt men het Gouvernement

TERNATE, 't geen met deszelfs by gelegen Eilanden, de eigenlyke *Molukken* zyn.

Hetzelve bestaat uit het Eiland *Ternate*, alwaar het hoofd-Casteel *Orange* is, liggende op de Noorderbreedte van 0 gr. 45 min. en 144 gr. Lengte, en, op den 1 January 1681, veroverd; de voornaamste inlandsche Mogendheden zyn de Koningen van *Ternate*, en van *Tidor*, die in 1680, Leenmannen van de Maatschappye geworden zyn. Bewesten het Gouvernement van *Ternate* ligt

MACASSAR, een Gouvernement, dat men, met recht, als de sleutel der Groote *Oost* mag aanmerken, en ook alleen, om die reden, in bezit gehouden wordt.

Het bestaat, uit den zuidelyken hoek van het groote Eiland *Celebes* waar van de magtigste Vorsten de Koning van *Goa*, of der *Macasfaaren*, en die van *Bony* zyn. Beiden zyn zy bondgenooten van de Maatschappye, welkers hoofd-Casteel, *Rotterdam*, gelegen op 5. gr. Zuider-breedte, en 136 gr. 50 min. lengte, den 15 July 1669, veroverd is. De Maatschappye heeft hier ook posten, op *Boele-Combe*, *Bontain*, *Bima*, *Saleyer* en *Tanette*.
west-

Westwaards op vindt men het Eiland *Bornéo*, dat wel 10 gr. of 150 mylen lang, en ten minsten even breed is; doch tot nog toe weinig bekend. De Maatschappye bezit er de post

BANJERMASSING, gelegen aan den Zuidhoek van het Eiland, op 2 gr. 40 min. Zuider-breedte, en 13 gr. 40 min. Lengte; alwaar zy in het Fortje *Tatas*, zedert den 1 October 1709, alleenlyk gezeten is, ten inzaam van *Peper*: geevende het Land nog eenige weinige ruwe diamanten, *Caret* en andere kleenigheden.

In 1778 zyn de ryken van *Landak* en *Sucadana*, gelegen omtrent 200 mylen beweften *Banjermaffing*, door den Koning van *Bantam* afgestaan aan de Maatschappye, die derhalven een *Loge* op *Pontiana* heeft doen oprichten.

Van hier westwaards vindt men

PALEMBANG, gelegen aan den oostkant van het Eiland *Sumatra*, welks Koning over een groot gedeelte van hetzelfde heerscht. Zyn gebied strekt zich uit, ten zuiden, tot aen het *Lampon-*

ponsche : ook behoort het Eiland *Banca* onder hem. De *Loge* van de Maatschappye is vlak over zyne residentie, en in 1685, gesticht. Dezelve ligt op de Zuiderbreedte van 2 gr. 40 min. en 120 gr. 3 min. Lengte. Men zaamelt hier de *Palembangsche* peper en het *Bancaesche* tin in.

De Westkant van het Eiland *Sumatra* strekt zich uit, van den hoek van straat *Sunda*, op 6 gr. 10 min. Zuiderbreedte, tot den noordhoek van *Atchin*, op 6 gr. 10 min. Noorderbreedte; aan het zuidelykste gedeelte hebben de Engelschen *Bencolen*; en in het midden van de kust ligt het Comptoir van de Maatschappye.

PADANG, op de Zuiderbreedte van 0 gr. 45 min. en 116 gr. 5 min. Lengte, hetzelfde is, den 16 February 1668, veroverd. De mindere posten op deeze kust zyn *Priamang*, *Poelo-Chinco*, en *Adjerhadja*.

Wanneer men door de straat van *Formosa*, bezuiden China, vervolgens beoosten *Sumatra*, om den Noord stevend, komt men in het Keizerryk

JAPAN, alwaar de Maatschappy, zedert den 11 Mey 1641, by uitzondering van alle andere Europeesche Volken, de vryheid heeft, van den handel te dryven op het Eiland *Decima*, gelegen by de Stad *Nangasaki*, aan de Zuid-west-zyde van de uitgestrekte *Japansche* Eilanden, op de Noorderbreedte van 33 gr. en 148 gr. 50 min. Lengte.

Zuid-West-waards opzeilende, tuschen de *Chineesche* kust en *Formosa*, komt men aan de stad

CANTON in *China*, daar de Maatschappy, nevens alle andere *Europeesche* Volken, zedert 1603, ten handel wordt toegelaaten; liggende deeze stad op 23 gr. 15 min. Noorder-breedte, en 128 gr. 15 min. Lengte.

Ten Zuid-westen van *China*, vindt men de Ryken van *Cochim-China* *Tunquin*, en *Cambodia*. Voorheen heeft de Maatschappy aldaar den handel gedreeven, en nog laatstelyk, in 1757, zoo wel als in het ryk van *Siam*, dat aan *Cambodia* grenst, en waar zy nog onlangs, in de hoofdstad *Juthia*, en in het Zuidelyke

lyke gedeelte, op *Ligoor*, Comptoiren heeft gehad. Doch deeze allen zyn om de zwaare onkosten en geringe voordeelen verlaaten.

Op de MALACCASCHE kuft, ten zuiden van *Siam*, bezit zy in eigendom, de hoofdstad *Malacca*, dus genaamd naar de straat, die deeze kuft van *Sumatra* scheidt, en gelegen op de noorder-breedte van 3 gr. en 10 min. en 118 gr. 45 min. lengte; zy is, den 14 January 1641, op de *Portugeezen* veroverd.

Langs de west-zyde van deeze kuft, Noordwaards gaande, en het *Siamsche* voorby zynde, vindt men de Koningryken van *Pegu* en *Arakan*, die, ten Westen aan het *Mogolsche* ryk grenzen, waar in de *Provintie* van

BENGALÉ, daar de hoofdplaats van de Maatschappye, het fort *Gustavus* in het Dorp *Hougly* of *Oeggly*, is. Het ligt op 23 gr. 30 min. Noorder breedte, en 105 gr. 20 min. Lengte. Zy is 'er zedert 1655, gezeten, en heeft 'er posten, op *Cassembazaar* en *Patna*.

Deeze kust zuidwaards vervolgende, vindt men de *Provintien van Orixá, Golconda, Carnatica, Tanjour en Madure*, welke drie laatsten den naam voeren van

KUST CORMANDEL; daar de Maatschappy op verscheiden plaatzen gevestigd is, als op *Nagapatnam*, dat de hoofdplaats is, gelegen op 10. gr. 40 min. Noorder-breedte, en 95 gr. 40 min. Lengte, en veroverd in 1658; en benoorde *Nagapatnam*, op *Portonovo, Paleacatta, Sadraspatnam*, en *Bimilipatnam*. Ten zuiden van deeze kust ligt het Eiland

CEILON, waar van zy de stranden in eigendom bezit, benevens de hoofdplaats *Colombo*, gelegen op 7 gr. Noorder-breedte, en 95 gr. 30 min. Lengte, en veroverd, den 12 Mey 1655. Langs deeze stranden rondom het Eiland, heeft zy Forten op *Galé, Jaffnapatnam, Trinconemale, Baticaloea* en *Maturé*; en, aan den overwal, in het ryk van *Maduré*, de post *Tutecoryn*.

Aan het Zuidelykste gedeelte van het ryk van *Maduré*, ligt Caab *Commo-ryn*:

ryn: van waar het land zich wederom Noordwaards strekt, onder den naam van de kuft

MALLABAAR; daar zy de hoofdplaats *Coetsiem* of *Cochim* bezit, gelegen op de Noorder-breedte van 9 gr. 50 min., en 92 gr. Lengte, en veroverd den 15 January 1662. Ook heeft zy posten op *Cranganor*, *Porca* en *Coilan*.

Benoorden *Mallabaar* heeft men de ryken van *Canara*; *Visapour*, en *Gufaratte*, in welk laatste gelegen is de grootte koopstad

SOURATTA, op de Noorder-breedte van 21 gr. 10 min. en Lengte van 88 gr. daar de Maatschappy, benevens meer andere Natien, 't zedert 1616, gezeten is. Ten noord-westen van *Gufaratte*, is het *Persiaansche* ryk, daar zy voor eenige jaaren haaren handel dreef, op het Eiland *Kareek*, 't welk zy naderhand verlaaten heeft.

Aan de ooft kuft van *Africa* heeft zy geene bezittingen, en dryft zy ook
gee-

geenen handel , tot dat men gekomen is aan deszelfs zuidhoek , bekend onder den naam van

CABO DE GOEDE HOOP; waar de Maatschappy ses Nederlandfche Volkplantingen heeft; vier derzelven liggen aan het Zuiden, en twee aan 't Noorden van het voorgebergte. De *Caabsche* is de voornaamfte, en beflaat den zuidhoek van *Afrika*; zy is ten Westen en Zuiden door de zee omringd, ten Noorden door het zwarte-land, en ten Oosten door het land van *Stellenbosch*, en *Drakenstein*. De twee baaien, waarin de fchepen veilig leggen, zyn de *Tafelbaai* en de *Baafals*. In de eerfte is men gedekt voor de Zuid-oofte winden, die van Auguftus tot Mey waien: in de tweede voor de stormen uit den Noord-westen, die van Mey tot Auguftus woeden. De Maatschappy heeft 'er zich, in den jaare 1651 neêrgezet, doch het Kasteel, de *Goede Hoop*, is, in den jaare 1672, eerst gebouwd, en ligt op 33 gr. 55 min. Zuider-breedte, en 34 gr. 36 min. Lengte, aan een open vlek, bestaande uit meer dan vier honderd huizen, en eene menigte van tuinen in 't hangen van den berg. Veele

18 BEZITTIIGEN DER O. I. MAATSCHAPPYE.

Hollandfche huisgezinnen, zoo dienaaren der Maatschappye, als burgers, hebben zich daar neêrgezet. In de *Baaifals* heeft zy een post, alwaar haare pakhuizen, en een hospitaal zyn, die door goede batteryen gedekt worden.

B E S C H R Y V I N G

V A N H E T

K O N I N G R Y K

J A C C A T R A.

Het Koningryk *Jaccatra*, dat, voor ^{Gelegen-} ^{heid.} deezen, onder zyne eigen Vorsten stond, wordt, aan den noord- en zuidkant, door de zee bespoeld, heeft *Bantam* ten westen, en *Cheribon* ten oosten, en is, oost- en west-waards, niet meer dan 16, en, noord- en zuid-waards, 30 Duitsche mylen groot.

Het wordt verdeeld in ^{Verdee-} ^{ling.} verscheiden landstreeken, als

Die van *Batavia*, welke zich van het noorder-strand tot aan het hooge gebergte, uitstrekt, wordende gerekend met de Stad, op 144026 inwooners.

De *Jaccatrasche* Bovenlanden, be-
staande in de landstreeken van *Tjanjoer*,
B 2 die

die zich uitstrekt tot aan de zuid-zee, *Tangerang* en *Grinding*, die, te zamen, op 39575 inwooners geschat worden.

De *Preanger*-landen, waar in de landstreeken *Batolaya*, *Bandong*, *Pra-camontjang*, *Sumadang*, *Pagadeen*, *Pamanoekan*, *Tjassem* en *Krawang* zyn, welke men op 46787, en dus gansch *Jacatra*, op 230388 inwooners rekent.

Beschry-
ving van
't Land.

Aan den noorder-zeestrand is het land laag, doch, landwaards in, vindt men twee hooge bergen, den *Gedé* en den *Salak*, die de scheiding der rivieren maaken; zoodanig, dat de rivieren *Tjitaron*, *Tjilion* en *Sidani*, Noordwaards door de baai van *Batavia*, en de rivier *Tjimanderie*, Zuidwaards door de baai der wynkoops-bergen, in zee vallen. Dit hooge gebergte is byna nooit helder, dan na de storting van zwaare regens.

De berg *Gedé* loopt noorden en zuiden: de zuider-tak is het *Kendangsche* gebergte, en de noorder-tak de *Megmedon*. Dezelve moet onder de vuurbergen gerekend worden; en het gat, werwaards men opklimt, van *Tjipanas*, dat
aan

aan het oosten van den *Megmedon* ligt, is aan de west-zyde, en geeft meest altoos rook, en nu en dan asch op; gelyk in 1761, wanneer het, in ééne nacht, omtrent de hoogte van drie vingers, uitstortte; hier aan zyn de aardbeevingen in deeze gewesten toeteschryven. De zwaarste, waar door de rivier *Tjilion*, die de stad bespoelt, op zommige plaatsen, eenen gansch anderen loop gekreegen heeft, is voorgevallen, op den 4 January 1699, en is dezelfde, die in alle gedeeltens van de waereld, gevoeld is geweest, en in *China*, zoo wel als in *Peru*, eene ontzaglyke verwoesting gemaakt heeft. Men vindt 'er noch eene vroegere aangeteekend, van den 13 Feb. 1684, en 'er gaan weinige jaaren voorby, of men bespeurt in het voorjaar eene lichte schudding. De laatsten, die eenige opmerking verdienen, zyn voorgevallen, op den 25 January 1769, op den 10 Mey 1772, en op den 4 January 1775, en nu onlangs op den 28 July 1779.

Door vergelyking van den Barome-^{Hoogte}ter, die op *Batavia*, gemeenlyk, op 29 ^{der Ber-}dm. 9½ lyn. staat, en, op den *Megmedon*, ^{gen.} 25 dm. 5 lyn., blykt, dat dit voorgebergte omtrent 3906 voeten hooger, dan

Batavia ligt, en de kruin van den berg *Gedé* is, naar gissing, ruim eens zoo hoog, of byna 8000 voeten boven het waterpas der zee, en by gevolge veel hooger, dan de *Tafelberg* van de *Caab*, die niet meer, dan 3470 voeten hoog is.

Zy gee-
ven zwa-
vel en
falpeterig
zout.

De inlander noemt een gat in dien berg *Kawa*, en haalt 'er twee soorten van zwavel uit, dien zy *Tiollok* noemen; de eene is geel, en byna eene zuivere zwavel, de andere is wit, en wel twee-derde falpeterig zout, met zwavel-aarde gemengd.

Warme
baden.

Aan den voet van den berg *Gedé* legt een warm bad, *Tjipanas* genaamd, daar de Maatschappy, voor dezen, een hospitaal heeft gehad. De warme spruit, die geen tien voeten van de koude aflagt, loopt over een grond van Oker-aarde. Men heeft, door de scheiding, in een bottel, vyftig greinen gevonden van een Vitriool-zout, dat meest met het *Sal-Epson* overeenkomt. Op *Gadok*, by *Pondok-Gedé*, is mede eene warme spruit, die in hitte en smaak veel met het *Akensche* water overeenkomt; en nog eene derde op *Tjitrap*, die een weinig yzer in heeft, doch zy
zyn

zyn allen, om der zelve ongelegenheid, in onbruik geraakt.

In het *Bandongsche* ligt de *Boenong-Goentoer*, die in 1777 nog gerookt heeft. Deszelfs zuidelyke rug, *Goenong-Pandaia* genaamd, strekt zich uit tot in het *Cheribonsche*, en is in 1774 ingestort.

Men heeft, tot nog toe, weinig *Mineraalen* ontdekt. Aan de zuid-zyde van het gebergte vindt men een soort van kristal en flegt agaat, en, in den jaare 1723, heeft men in den berg *Parrang*, in het *Crawansche* gelegen, goud en zilver gevonden, doch de onkosten uit de waarde niet goed te maaken zynde, is men uitgescheiden met graaven.

In 1744 is 'er, op den *Megmedon*, eene Myn geöpend, en tot 120 voeten diep gegraaven, alwaar men een goud-ader heeft ontdekt, doch ook niet ryk genoeg, om voordeel te behaalen. Yzersteen is 'er zeer veel, zoo wel in de beneden- als boven-landen, maar nimmer heeft iemand ondernomen, daar uit iets te haalen. De inlander noemt den zelve *Bato-Wadas*, en gebruikt hem, tot

de grondleggingen van zyn huis ; men vindt in het gebergte ook kalkfteenen, die zomtyds tot kalk gebrand worden.

De aarde is, in het algemeen, zeer vrugtbaar, de beste bestaat uit eene vette zwarte klei: doch men heeft 'er meest roode klei, die zo goed niet is; en een soort van geele mergel, waar in niets wil groeien; men vindt ook, zoo wel boven als beneden, steen- en pottelbakkers - aarde.

Het land brengt ook alle kruiden en boomen voort, die aen heete luchtstreeken eigen zyn.

Boomen.

De *Cocos* of *Klapperboom*, die echter best aan de stranden voortteelt, is een der nuttigsten voor den inlander. Als men den boom tyffert, geeft hy een drank, die, versch gedronken, zeer aangenaam is, en *Surie* genaamd wordt; doch eenige dagen gestaan hebbende, wordt dezelve zuur, en goede azyn, bekend onder den naam van *Toeak*. De bladen van deezen boom dienen, om huizen te dekken; de boom zelfs, om die te bouwen; de bast van de vrucht,

vrucht, om touw te slaan; de vrucht, jong zynde, heeft een lekker water in; wat ouder geworden, is het binnenste hard, en smaakt naar amandelen; geheel oud zynde, wordt het binnenste geraspt, tot oly gekookt; en de bast der vrucht tot brandhout gebruikt.

Men heeft 'er het *Rassamala*, *Turen*, *Api*, en ander zwaar hout, dat echter meest tot brandhout gebruikt wordt, om dat men, tot timmerhout, het schoone *Jati* van *Java* heeft. Voeg hier nog by dat kostbaar riet, den *Bamboes* genaamd, dat tot het maaken van huizen, en allerlei huisraad, dient.

In de lusthoven gebruikt men den *Canary*-boom, die weelig opschiet, doch, oud geworden zynde, eene leelyke stam geeft; de *Kauki*, of *Tanjong*, en de *Sulatri* zyn de beste boomen, voor die geduld heeft, om tien jaaren te wachten; de *Gatip* groeit spoediger in allerlei gronden, geeft eene aangename lommer, en zou de beste van allen zyn, indien zyn stam fraaier was.

De beste vruchten van *Indien* teelen 'er voort, als de *Mangostang*, de *Man-*<sup>Boom-
vruchten.</sup>
gos,

gos, de *Pompelmoes*, de zoete en zuure *Limoenen* van veelerlei soort, de *Dourion*, de *Suursak*, de *Soukon* of broodboom, de *Pifang*, en meer andere.

Men heeft, op *Tjipanás*, ook zommige *Europeesche* vruchten, als appels en perfikken, voortgekweekt; doch zy verbafteren allen van smaak, en zyn van weinig waerde.

Veld-
vruchten.

Onder de veld-vruchten en groentens, heeft men alle de *Europeesche*, van *Caaps*-zaad geteeld, behalven de bloemkool. Die aan het land eigen zyn, zyn de *Ananas*, de *Trong*, alle soorten van *Cadjang*, en eetbaare wortelen, (welke men *oblie* noemt) eindelyk de *Sirie*, zynde een klimöp, dat een bitter kruidachtig blad geeft, en met den *Pinang*-noot, die aan een hoogen *Palm*-boom groeit, benevens wat kalk, geduurende den ganschen dag, door den inlander gekaauwd wordt.

De inlandsche eetwaaren zyn 'er menigvuldig en goed koop; want, om niet te spreken van het *Turksche* korn, hier *Jagon*, in de *West-Indiën*, *Mais* en door LINNÆUS *Zéa* genaamd;
noch

noch van eene soort van zorg-zaad, *Juary* of *Nelly* om den *West* van *Indiën*, en by *LINNÆUS Holcus*, zoo wordt 'er de ryft, in grooten overvloed, aangekweekt.

Schoon 'er menigvuldige soorten van Ryft ryft zyn, kan men echter dezelve onder drie hoofd-soorten brengen; de *Pady Sawa*, *Gaga* en *Tipar*.

De *Pady Sawa* wordt, in laage landen, die men onder water kan zetten, in Maart gezaaid, in April verplant, en in Augustus geöogst.

De *Pady Tipar* wordt in November gezaaid, op hooge beploegde landen, en, in Maart ingeöogst. Zy wordt *Pady Gaga* genaamd, wanneer zy, in afgekapte bosschen, of klooven van het gebergte, gezaaid wordt.

Alle drie deeze soorten worden, nog in den bolster zynde, in blokken, meest door vrouwen gestampt, of door molens gemaalen, naderhand ter markt gebragt, en, by de *Ganting*, van $13\frac{1}{3}$ pond verkogt.

De Producten, die tot den uitvoer en handel dienen, zyn 'er ook in groote menigte.

Coffy

De *Coffy*-boom, die, in de bovenlanden, onder de schaduw van een bladryken boom, met naame *Dabdab*, geplant wordt, begint, op zyn vyfde jaar, vrucht te geeven, en blyft in staat, tot zyn twintigste jaar; men plukt de vrucht, als zy rood wordt, en stampt ze, tot dat de bast 'er afvalt.

Peper.

De *Peper*-Boom is een Klim-op, die langs een hoog-opgaanden boom, *Kellor* genaamd, geplant wordt: dezelve geeft reeds vrucht met het derde jaar, en is in zyn grootste kracht, van het zevende tot het vyftiende.

De lange en staart-peper worden hier minder, dan op *Java*, voortgeteeld.

Capok.

De *Capock* is een hooge boom, voorzien van armen, als die van kandelaaren, waar aan een vrucht groeit, die, opengaande, een grof catoen uitlevert, dat niet gesponnen kan worden, maar in bedden en kussens gebruikt wordt.

De

De *Capas*, of rechte catoen-boom, is een heester, die ses maanden, na dat dezelve gezaaid is, eene vrucht voortbrenghet, die het fyn catoen geeft waar van men, door gantsch *Indiën*, Lywaanten maakt. Capas.

De *Nila Tom* of *Indigo*, is eene plant, wier bladen drie à vier maanden, na dat zy gezaaid is, tot eene blauwe verfstof bereid worden. Indigo.

De *Cardamom* of *Popol*, is een kruid, dat twee à drie voeten hoog groeit, en welks vrucht, in de Geneeskunde, gebruikt wordt. Cardamom.

Het *Zuikerriet* is, in zoo eene groote menigte, in de beneden-landen, dat het festig zuiker-molens gaande houdt, welken door de fieroop, die 'er van afvalt, wederom twintig araks-branderyen doen bestaan. Zuiker.

De inlander maakt ook zuiker, van het verdikte zap van den Areen-palmboom, en van de *Ketan* of zwarte ryft, waar mede een sterke drank, met naame *Brom*, wordt toebereid.

Be-

Catjang.

Behalven de Oly , die uit de klappers geperst wordt , is 'er een soort van *Catjang* , wiens vrucht onder den grond groeit , en tot oly geslagen wordt , geevende 250 gantings , 110 kannen oly.

Zout.

Aan de zuid-zyde maakt de inlander een soort van zout , met asch van boomen , dien zy in een zak doen , eenigen tyd met zeewater besproeijen , en naderhand droogen. Dit zout wordt veel in de boven-landen gebruikt , en is redelyk goed ; doch heeft eenigzins den smaak van pot-asch.

Viervoetige Dieren.

Onder de viervoetige dieren zyn 'er geenen , het land byzonder eigen : men vindt 'er Tygers , Rhenocers , Buffels , Paerden , Koebeesten , Harten , wilde Varkens , Rheebokken , Sivet-katten , Aapen , Inkhorens , Hagedisfen , en meer anderen.

Het nuttigste voor den landman is de Buffel , die weinig anders , dan tot den landbouw , gebruikt wordt.

De menigte van Koebeesten wordt op ruim 30000 stuks begroot : drie duizend

zend geeven, daags, door elkanderen, niet meer, dan 80 kannen melk, waar van 13 ff boter kan gekeerend worden.

Een der inwooners heeft, zedert eenigen tyd, zich, toegelegd, om zoete melksche en gecommynde kaazen te maaken. Zy zyn redelyk goed, doch niet te vergelyken by de *Europeeschen*. Het vleesch der beesten is ongezonder te eeten, en ook flegt, ten zy het langen tyd gemest zy. Het wild is zeldzaam, goed, en ontbeert dien wild-smaak, dien het in *Europa* heeft.

Kaaimans of Crocodillen van allerlei grootte zyn 'er in menigte aan de monden der rivieren, en zelfs boven in 't land; men heeft 'er ook eene groote menigte van goede zeevisch, als *Cacap*, ^{Kaaimans.} die het naast aan kabeljauw komt; *Gallioen-visch* of *Tafelbord*, die veel naar *Tarboth* gelykt; *Pampus*, zynde ook een platte visch; *Stompneus* of *Koeroe*, die veel naar *Schelvisch* zweemt; voorts *Tongen*, *Rog*, *Both*, *Spiering*, *Steenbraassem*, *Zee-snoek*, en, onder de kleine soort, de *Melkvisch*, en de *Combong*, die zeer naby aan onze *Voorn* komt. De ^{Visschen.}
ri-

riviervifch beftaat uit Karper , *Goe-rami* , en Paling ; zynde de *Bagger* , *Betoek* , en andere zoorten , byna on-eetbaar.

In de boven-landen wordt de vifch in de rivieren gevangen , op een *bamboe-zen* roofter , daar het water overheen moet loopen , en dus ook de vifch , die 'er droog op blyft leggen : dit wordt een *Sapan* genaamd.

In het gebergte worden , in de laag-tens , in kleene Ipruitjes , affchutzels ge-maakt , die zy *Bandongs* noemen , om de vifch te bewaaren , en , op andere plaatzen , op fttaande wateren , vindt men *Setoes* , waar in de *Cabos* , in me-nigte , wordt voortgeteeld.

Gevogelte. 'Er zyn weinig zeldzaame vogels. Hoenders , Eenden , Ganzen , en Kalk-hoenders zyn 'er in overvloed ; ver-fcheidenene zoorten van Kemphaanen , Spechten , Haagaakfters , Vliegenvan-gers , Dominikuffen , Kraaien , Kwik-ftaarten , Keepen , Renocer-vogels , klei-ne en groote Vledermuizen , welke laatften , door den inlander , gegeeten worden , ook in de boven-landen eeni-ge Patryzen , Bofch-hoenders , Pau-wen ,

wen, en de Vogel, die de bekende vogel-nestjes maakt. Dezelve is een soort van Zwaluw, *Walet* genaamd, die, in de hollen der klippen, huishoudt. De twee plaatzen, daar die klippen zyn, zyn *Clappa-nongal*, en *Sampia*; de 125 st dier nestjes worden, tot 1000 Ryksdaalers opgekocht, en naar *China* vervoerd.

Men vindt 'er weinig venynige Insecten, in vergelyking van andere heete landen. 'Er zyn Slangen, Duizendbeenen, groote Spinnen, en Scorpioenen, die pynlyk, doch niet doodlyk kwetzen. Men ziet 'er ook vele Torren-kevers, Muggen en Mieren, waar onder eene soort is, die men witte Mieren of Houtluizen noemt, en die alles vernielen.

De *Javaanen*, die de natuurlyke inwooners van dit eiland zyn, zyn welgemaakt, koper-kleurig, lui en onverschillig van aart, niet onvernunftig, zachtzinnig, doch te gelyk zeer nayverig, en weinig werks maakende, om iemand het leeven te beneemen, wanneer het om eene vrouw, die hun aanstaat, te doen is.

Hunne luiheid, en onverschilligheid zyn de oorzaaken, dat zy altoos armoedig zyn;

zyn; en maar even zoo veel *pady* zaajen, als zy noodig hebben, tot het onderhoud van hun leeven, en den inkoop van hunne kleeding.

Zy laten hunne kinderen volkomen aan de natuur over, en, op handen en voeten kruipen, tot dat zy van zelfs leeren loopen: dus ziet men zeldzaam verminkten. Edoch, door het geduurig kruislings zitten, zyn hunne scheenbeenen meest buitenwaards geboogen.

Kleeding. De kleeding der mannen bestaat in een kleedje om het lyf; op groote of feest-dagen trekken zy eene soort van *Cabaai* over het bovenlyf, en binden hunne haren in een neusdoek.

Die der vrouwen is eveneens, behalven dat zy het hair op het hoofd knoopen, en met een houten, koperen, of gouden penne, naar maate van hare vermogens, doorsteeken, 't welk een *Condé* genaamd wordt.

Leevenswys. Hunne levenswys is zeer maatig: de ryft, over den waassem van heet water gekookt, dat zy *Koekoezen* noemen, of eenvoudig in een groenen *Bamboes* gedaan,

daan, die op het vuur geworpen wordt, tot dat dezelve knapt, is hun voornaamste voedzel; een risje (Spaanfche peper) en een weinig zout, of de bladen van een plant, die een ziltigen fmaak heeft, en *Tjombran* genaamd wordt, daar by gedaan, is voldoende; en die 'er wat drooge vifch, buffelsvleefch, of gekookte groente by heeft, is reeds een lekkerbek.

Het meefte werk, in de ryft-velden, of tuinen, gefchiedt des morgens voor negen uuren: het overige van den dag wordt met flaapen, of het eeten van een *Pinang* doorgebracht; doch, by nacht, zyn zy groote liefhebbers van hunne fpeelen, die wy ftraks nader zullen befchryven.

De gemeene *Javaanen* hebben zeldzaam meer dan eene vrouw, of byzit; en fchoon het hun geoorloofd is, 'er meer te neemen, de armoede belet het hun.

Zy zyn, gelyk alle onkundigen, ^{Bygeloovigheid.} zeer bygeloovig. Zy verbeelden zich, dat de vrouwen, die in het kraambed fterven dwaalende fpooken worden, tot welker weering zy voor hunne kamers

mers en huizen een visch-net hangen, of ook wel een papier, waar op eenige afbeeldzels, met roode verwe, getekend zyn.

De Hoofden.

De Regenten in de boven-landen, waar onder de *Depatty* van *Tjanjoer*, en die van *Crawang*, de voornaamsten zyn, hebben groote paleizen van bamboezen, of planken, die men *Dalems* noemt. Zy draagen fluweelen en met goud geboorde kleeden en hoeden, houdende gemeenlyk veele by-wyven, behalven hunne echte vrouwen; doch zy eeten weinig beter dan het gemeen.

Landziektens.

Onder de landziektens is de afgang de gevaarlykste; de meesten sterven aan denzelven, en, by oude lieden, is 'er weinig hulpe voor.

Zy zyn onderhevig aan veelerhande soorten van huidziektens, waar van zommigen aansteekende zyn, en anderen niet; doch die allen zeer veel overeenkomst hebben met de ziekte, die wy het Schurft noemen.

Slangebeten.

De beten der Slangen, gelyk wy reeds gezegd hebben, zyn niet gevaarlyk:

lyk: ten minften is het ons zelden voorgekomen, dat iemand van dezelve gestorven zy.

De fteeken van Scorpioenen en Duizend beenen worden gemeenlyk, met enkele kalk, geneezen.

Dolle honden zyn 'er nooit gezien, ^{Dolle-honden.} dat te meer te verwonderen is, om de zwaare hitte, en de menigte van rondzwervende honden in de velden.

In den jaare 1750, is 'er een zoort ^{Zoort van Pest.} van Pest geweest, die zy *Bobik* noemen, waar door veel Volk is weggesleept.

De Grooten zyn allen van den Mahumedaanschen Godsdienst. ^{Gods-} Zeker ^{dienst.} *Sjeik Ebn Molana* heeft deeze leer, omtrent den jaare 1406, alhier ingevoerd. De meesten van het gemeen, schoon zy den naam van Mahumedaanen draagen, weten weinig, wat Godsdienst zy: en men vindt, in het gantsche land, slegts twee gedenktekens der oude bygeloovigheid, die hier op uitkomen. ^{Overblyfsels der oude Bygeloovigheid.}

Toen *Matja-Pait*, in de vyftiende Eeuw, op *Java* regeerde, stond het *Jac-*

catrasche onder de Koningen van *Pajajaran*, *Prawacali* en *Siliwangi* genaamd. Dezen, door een *Mahumedaanschen* priester, vermaand zynde, om zyn geloof aan te nemen, en daar in niet willende toestemmen, wierden, met hun gantsche geslacht, in steen veranderd. *Siliwangi* is te zien op *Artjido-mas*, dat, in de *Sundasche* taal, wil zeggen, *de acht hondert wonderen*; en *Prawacali*, met de kinderen van *Siliwangi*, op *Bato toelies*, of *den geschreeven steen*, even boven *Buitenzorg*. Ook wordt, op een steil bergje, by *Tjipanas*, een steen vertoond, die het formaat van een bed met zyn kussen heeft, en gediend zou hebben, aan zekeren heiligen, naar wien het bergje *Goenong-Kisot* genaamd is.

Volgens de geruchten was 'er een overblyfzel van een oud Casteel in het gebergte *Karrang*, by *Tjitrap*, door den inlander *Cotta-Preang* genaamd; doch, by nader onderzoek in den jaare 1778, is gebleeken, dat het alleen, door de Natuur, in eene soort van kalksteen gevormd is; 't geen de byna ontoeganglyke klippen, tot hier toe, hadden belet na te gaan. Even eens is het ge-

gelegen, met de overlevering van eene battery; in het *Tjipaminkische*, met naame *Benting-Tagal*, waar van geene overblyfzels meer te vinden zyn.

De taal in het gebergte is de *Sunda-Taal*: *sche*, die in het *Lamponsche*, op *Sumatra*, en op *Bornéo* ook gesproken wordt, en waarin men de zelfde letter gebruikt, als in de *Javaansche*; die waar chynlyk van dezelve alleen eene verbeterde uitspraak is.

In deeze taal zyn eenigen van hunne oude geschiedenissen geschreeven, waar Speelen: in hunne gantsche geleerdheid bestaat; uit dien hoofde is ook het voornaamste van hunne avondspeelen het *Pantong*, 't geen een verhaal van die geschiedenissen is, en waarop eenige oude lieden zyn afgericht. Het is een soort van gezang, verzeld gaande van een harp, die zy *Pitjaja* noemen.

Het *Toping* is een Blyspel, waarin door verscheiden perfoonen, die gemaskerd zyn, de oude geschiedenissen van hunne Koningen vertoond worden.

Het *Wayang Coeli* wordt gespeeld

achter een geolyd papier: de poppen zyn van buffels-vellen gefneeden, en geverwd.

Het *Ronging* of danffen wordt uitgevoerd, door vrouwen, of zoo genaamde *Ronging*-meiden, die 'er toe opgevoed worden, en met welken, ieder, eenen dans kan doen.

Het *Barongan* geschiedt op nieuwejaars-tyden, en is een namaakzel van een Tyger of Leeuw, die door twee mans perfoonen, die binnen in staan, op allerlei wyzen, bewoogen worden.

Gevechten.

Zy zyn groote liefhebbers van het Haanen-gevecht, en er is geen inlander, die niet zyn Haan hebbe, en, op den zelve, een groot gedeelte van 't geen hy bezit, in een gevecht durve waagen.

Zommigen vermaaken zich met het vechten van *Kemphaantjes*, *Poejoet* genaamd, die veel van onze kwartels hebben, en die, schoon met de wyfjes van haar soort frydende, tot stervens toe, niet loslaten.

Anderen laten een soort van *Krekels* vechten, die zy, in een open *Bamboes*,
te-

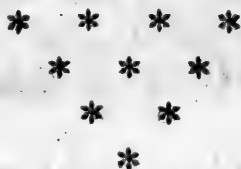

tegen elkanderen stellen, en waarop zy groote weddingſchappen aangaan.

Doch het Kamp-vechten, of *Mintjak*, met labels, tuſſchen twee inlanders, geſchiedt zeldzaam, en alleenlyk op groote feeſten.

De ſpeelen der vrouwen zyn het *Papan-jogo*, dat een soort van dammen is; *Tabla*, dat op een klein tafeltje, met ronde ſchyven, geſchiedt; en *Pontjes*, dat, op een fluweel geborduurd kleeſje, met houten poppen geſpeeld wordt.

Speelen
der Vrou-
wen.

BESCHRYVING

VAN DE

STAD

BATAVIA.

Gelegen-
heid.

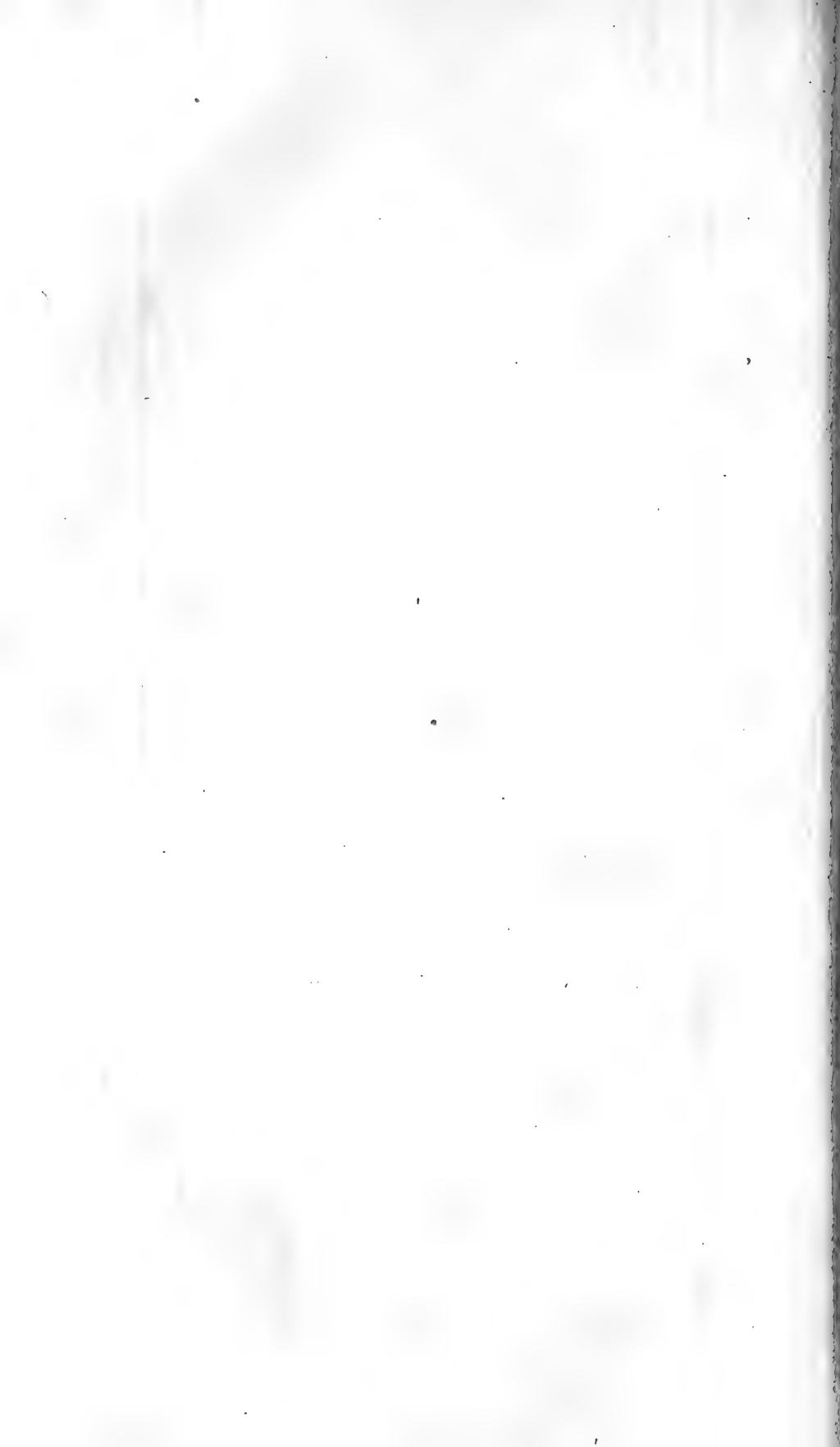
BATAVIA is, volgens de nauwkeurigste waarneeningen, gelegen op 6 gr. 10 min. 33 sec. Zuider-breedte, en 122 gr. 47 min. 30 sec. Lengte beoosten *Teneriffe*. Voor de verovering werd het land zelfs *Jaccatra*, en de Negery *Sunda Calappa* genaamd.

Opbou-
wing.

De Nederlanders hebben hun eerste fort, op den den 21 October 1618, begonnen. Hetzelve bestond in eene Redoute met twee bolwerken, met naame *Maurits* en *Nasfau*.

In den jaare 1629 was het Casteel reeds met vier punten beslooten; doch de eerste poort, is in 1631, en de laatste, in 1657, gemaakt: en toen moet de stad om-

omtrent zoo groot geweest zyn, als zy nu is.

Het is echter maar, 't zedert het jaar 1730, dat de aanzienlykfte huizen en tuinen gebouwd zyn; en dat *Batavia* gelyk kan gesteld worden aan de fraaifte middelmaatige steden van Holland.

De stad legt op een laag en moerassigen grond, waar door zy, des morgens, meest altoos, met een nevel bedekt is, dien de zon wel haast optrekt. Zy heeft, door eene have van een half uur lengte, gemeenschap met de schoonste *Baaie* der waereld, daar de scheepen, in alle jaargetyden, geruft kunnen liggen, en die vervuld is met eilanden, waarvan de Maatschappy een goed gebruik maakt. Men ziet, van de rhee, een keten van bergen, die in het oosten met het *Cheribonsche*, begint, en voortgaat, in het zuiden, met den *Gedé* en *Salak*, en, ten westen, eindigt met den *Peperberg* van *Bantam*.

Tot aan den voet van het gebergte, 13 a 14 uren landwaards in, heeft men fraaie buitenplaten, en schoone landeryen. Eén uur gaans rondom de stad,

Buiten-
platen
en Lan-
deryen.
&c.

44 BESCHRYVING VAN DE

stad, is dezelve omringd, met verscheiden redouten, die, tot haare zekerheid, en de gemeenschap der wegen, dienen, zynde het *Jaccatrasche* versterkt door drie posten, *Tangerang*, *Buitenzorg*, en *Tanjongpoura* genaamd.

Hoog en laag water.

By volle en nieuwe maanen is het hoog-water, om elf uuren, en dan staat hetzelfde, omtrent vier voeten hoog, op de bank voor de rivier; by spring, is 'er niet meer, dan vyf voeten; zynde de val van hetzelfde, by gemeen ty, dat zich meest naar de kracht van den wind schikt, niet boven de twee voeten.

Waterleidingen.

De *Bataviasche* rivier is te zwak, voor de benoedigdheden der stad, en daarom heeft men twee afleidingen, uit de rivier *Sidani*, in dezelve moeten maaken. Echter heeft men nog gebrek aan water, in den droogen *Mousson*, van Mey tot November, maar, in den natten *West-mousson*, is 'er overvloedig; en om de zeven jaaren, geschiedt 'er, gemeenlyk in February, eene overstroming. De twee laatsten zyn voorgevallen, in 1771, en 1778.

Gefteldheid der Lucht.

De *Barometer* is aan weinige verande-

deringen onderhevig, en staat meest op 29 dm. en 10 lyn.

De *Thermometer* van *Farenheith* staat gemeenlyk des nagts op 70 à 74 gr. en op den middag tot op 84 gr. In de boven-landen is dezelve zomtyds, des morgens, op 59 gr., en, des middags, op 92 gr. gezien.

Het *Compas* heeft jegenswoordig 5 gr. noordwestring miswyzing, en 61 gr. Miswyzing van 't Compas *inclinatie* onder de kimme.

De *Eleëttrische* proefneemingen hebben haare uitwerking zoo goed, als in *Europa*; en men is thans bezig, met de kracht van den *Magneet*, in de *Geneeskunde* te onderzoeken. Proeven.

De donder is, in de kentering van den *Mouffon*, dikwerf zeer zwaar; doch veroorzaakt niet veele ongelukken. Noorder- of zuider- zoo min als *Zodiacaal*-licht is hier, by ons weten, nooit gezien. Onweder.

Het jaar wordt verdeeld in twee getyden: den goeden of *Oost-mouffon*, die van Mey tot November, den kwaaden of Jaargetyden.

of *West-mouffen*, die van November tot Mey duurt.

Regens.

De regens, die van December tot Maart vallen, brengen, tot de gezondheid der inwooners; veel toe; maar de hitte, van July tot October, baart veele ziekten.

Echter is, in dien tyd, de hitte niet onverdraaglyk, om dat de Noord-oosten zeewind, gemeenlyk des namiddags van 12 tot 5 uren fris doorwaait; doch dezelve is zoo droog, dat 'er veelen door ziek worden, vooral onder hen, die op deezen tyd niet in huis kunnen blyven.

Winden.

De zee- en landwinden, die hier geregeld waaien, schikken zich naar de *Mouffons*: in den *West-mouffon* waaien de landwinden uit den zuidwesten, en gaan door het westen, maakende, tegens den middag, een noord-westen zee-wind, maar, in den goeden *Mouffon*, loopen de landwinden zuid-oostwaards, en gaan door het oosten tot in het noord-oosten en noorden.

De stad met het Casteel is een langwerpig vierkant, beslaande 350 Rhynland-

landsche roeden noord- en zuidwaards,
en 250 roeden oost- en westwaards.

Zy is omringd van een hoogen muur, ^{Sterktens.}
en 22 bolwerken, met naamen *Amstel-*
dam, *Middelburg*, *Delft*, *Rotterdam*,
Hoorn, *Enkhuizen*, *Vianen*, *Gelder-*
land, *Catzenelboog*, *Orange*, *Nieuw-*
poort, *Hollandia*, *Diest*, *Nassau*, *Zee-*
land, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overyffel*,
Groningen, *Zeeburg*, *Kuilenburg*, en
de *Middelpunt*, leggende in het mid-
den van de stad.

Haare voornaamste poorten zyn de ^{Poorten.}
Angiolsche of *Rotterdammer* poort, ge-
bouwd in 1636: de *Nieuwpoort* in
1631: de *Utrechtse* poort, in 1651: de
Diestpoort, in 1657: de *Vierkants-*
poort in 1639.

De straaten en grachten zyn allen lyn- <sup>Straaten
en Grach-</sup>
recht; aan weerskanten ligt een rol-
^{ten.}
laag van gebakken steenen, voor de
voetgangers; het midden der straat is
voor de rytuigen en slaaven.

Rondom buiten de poorten zyn ^{Voorste-}
voorsteden, en, volgens een nauwkeu-
^{den.}
rigen opneem, vindt men

In

In de stad zelve - 1993 huizen,
 waar onder 678 groote Holland-
 fche.

In de zuider-voorftad , buiten de
 Nieuwpoort - - 508 - - -

Die der Christen inlanders , buiten de
 Rotterdammer poort - 732 - -

Die der Mahumedaanen , buiten de
 Utrechtsche poort 760 - - -

Die in den Chineefchen Campong ,
 buiten de Dieftpoort. 1277 - - -

Te zaamen - - - 5270 huizen.

Men moet hier nog byvoegen , de
 Campongs van alle inlanders , die rond-
 om de ftad liggen , en eene meenigte
 van buiten - plaatzen.

Kaſteel.

Het Kaſteel legt aan de noord-zyde
 van de ftad , en is verfterkt met vier
 bolwerken , met naame , de *Paerel* , den
Diamant , den *Zaphier* , en den *Robyn*.
 De ingang is , over een valbrug , aan de
 landzyde , door de *Pinang* poort , die
 in 1641 is gebouwd , na dat de water-
 poort , in 1630 , reeds voltooid was.

**Godsdien-
 ftige Ge-
 bouwen.**

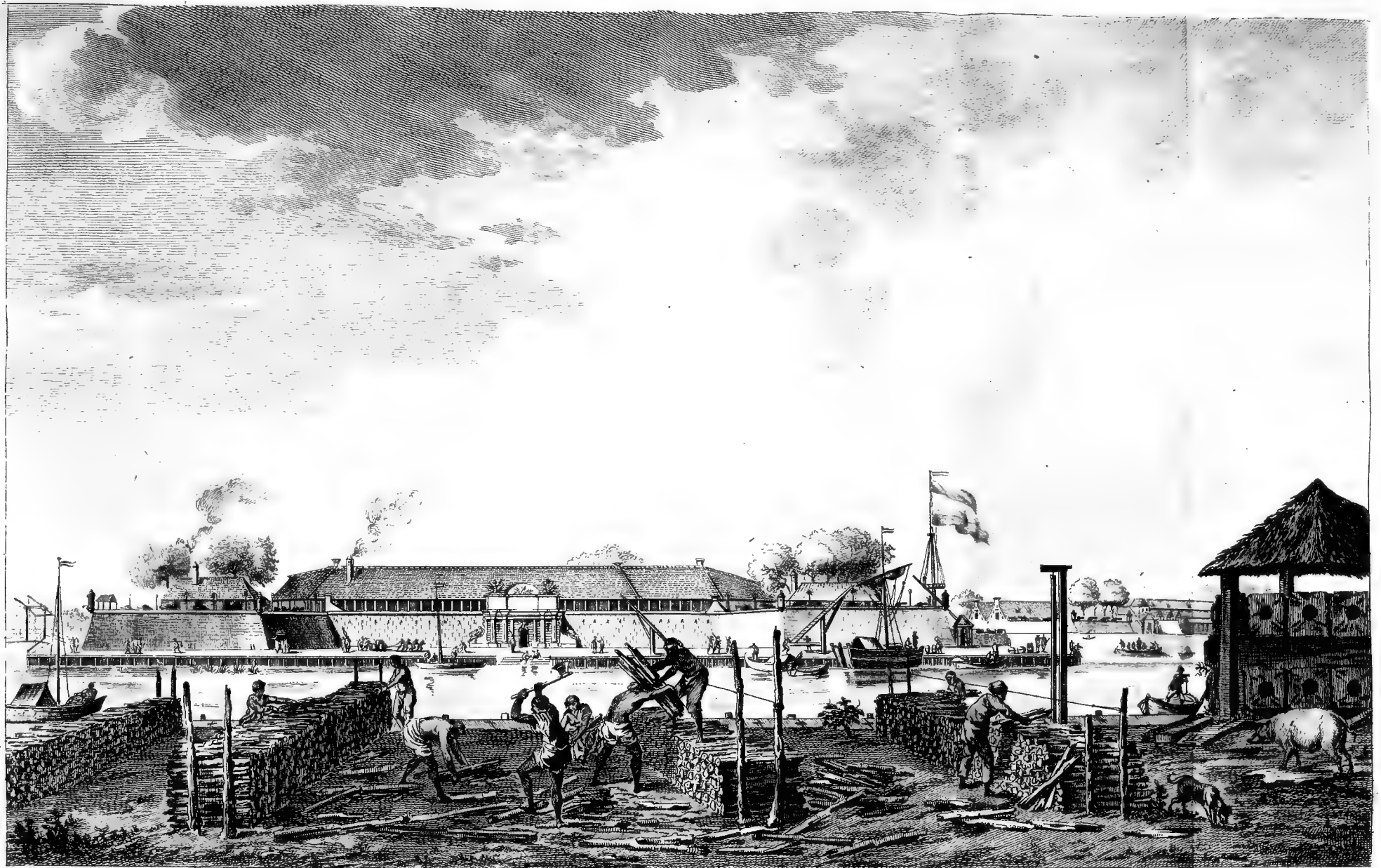
Onder de Godsdienftige gebouwen
 munt de Hollandsche kerk uit ; de eerſte
 was

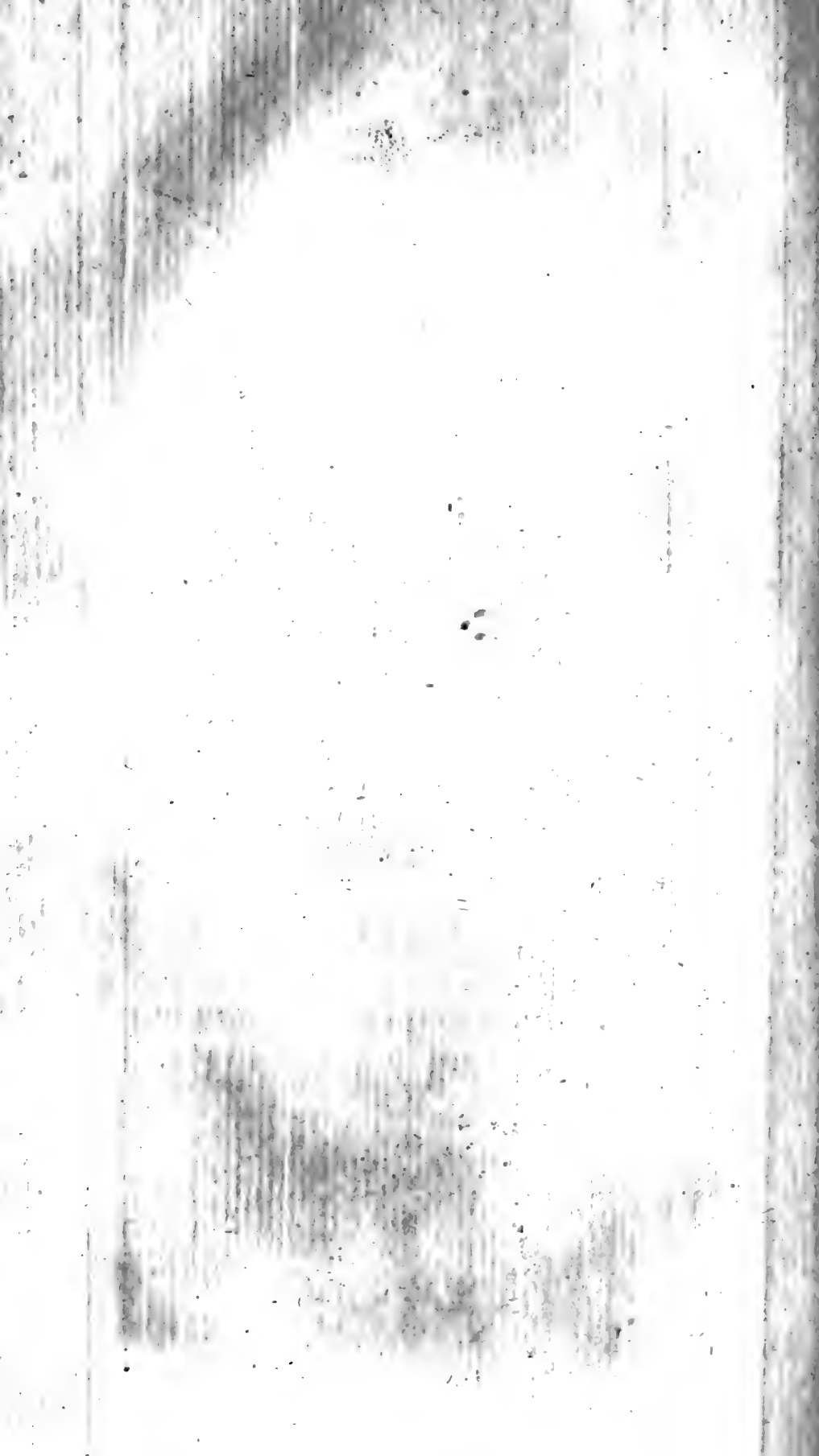
GEZIGT VAN HET KASTEEL VAN BATAVIA, MET HET GOUVERNEMENT EN GEBOUWEN;
VAN BINNEN AF TE ZIEN BY DE OPHAAL BRUG.

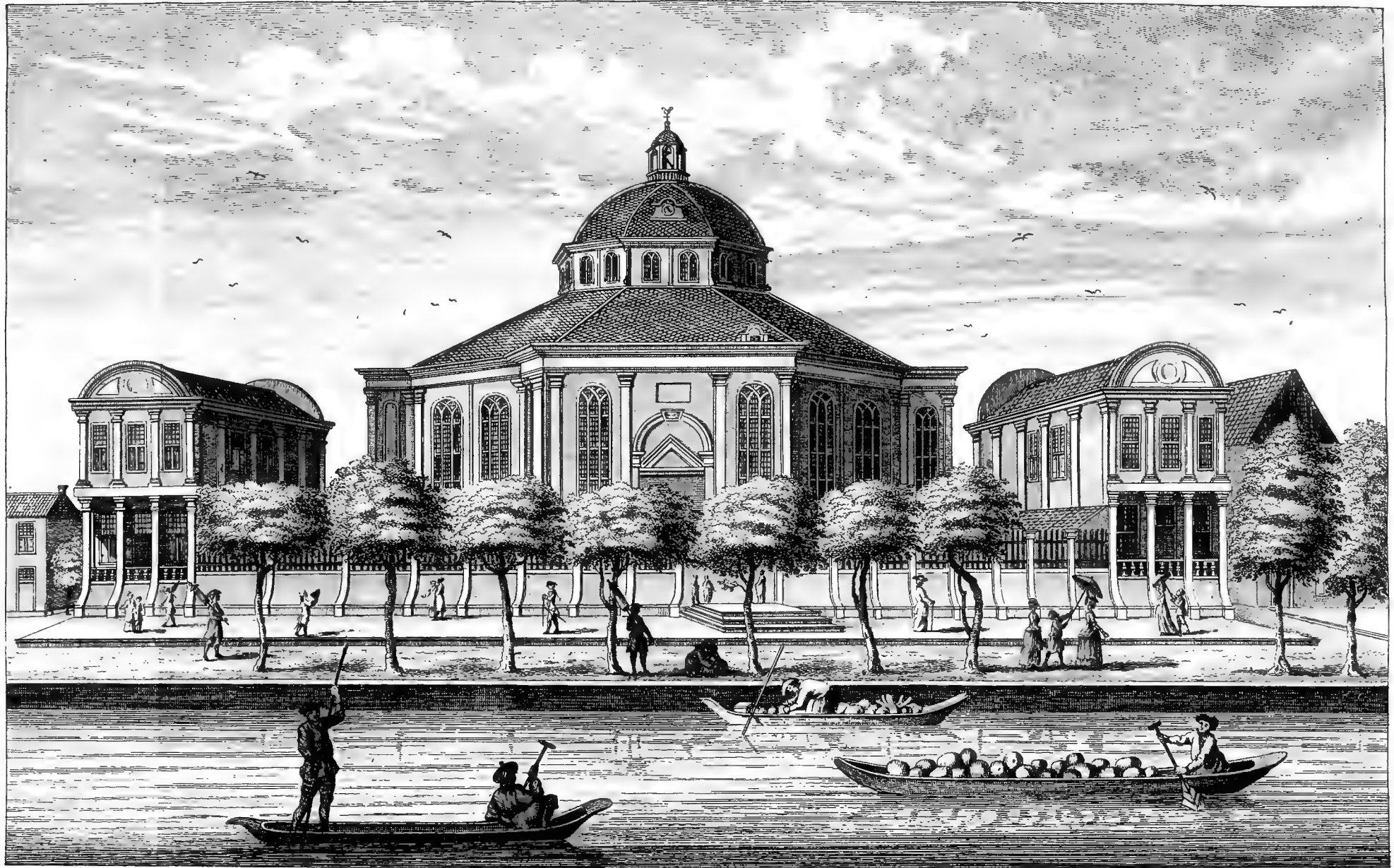

GEZIGT VAN HET KASTEEL VAN BATAVIA, TE ZIEN VAN DE HOUDKAP
NAAR DE WATER POORT, MET DESZEELFS WERF EN VIERKANS POORT.

GEZIGT VAN DE GROOTE HOLLANDSCHE KERK OP BATAVIA,
VAN DE GROOTE RIVIER TE ZIEN.

was eene kruiskerk, in 1640 gebouwd, waar toe ieder dienaar der Maatschappye de wedde van een maand hadt uitgekeerd; doch, op den 23 November 1733, is de eerste steen aan deeze nieuwe kerk gelegd; die den 8 Mey 1736 is ingewyd.

Dit gebouw is achtkantig, met een open koepel, die, op acht steenen pylaaren, rust. By de kerkelyke papieren blykt, dat de onkosten gelooopen zyn op . . . . . Rds. 192152.
 Die van het orgel op . . . . . - 13925.
 En die van vyf kope-
 ren kroonen op . . . . . - 5000.

Te zaamen Rds. 211077.

Of 506584 Hollandsche guldens en 16 stuivers.

Het Orgel is een der fraaisten, die 'er bekend zyn, zoo wel om het uiterlyk beeldwerk, als om den klank, en eene menigte van registers.

De Kerk is vercierd met een fraaien predikstoel, de wapens der voornaamste amptenaaren, en grafkelders, waarop veele grafschriften zyn uitgehouwen.

D De

De Casteels kerk, of kapel van den Gouverneur Generaal, is achthoekig, en in 1640, gebouwd.

De *Portugeefche* binnen-kerk staat aan de *Roemalacca*, en is, in 1670, gebouwd.

De Maleidsche of Hospitaals-kerk in 1682.

De *Portugeefche* buiten-kerk, op de weg van *Jaccatra*, in 1693.

De Lutherfche kerk is een luchtig en fraai gebouw, staande dicht by het Casteel: derzelve eerste steen is, op den 26 July 1747, gelegd, en de eerste redevoering in dezelve gehouden, op den 28 September 1749.

Onder de Gods-huizen telt men het binnen-hospitaal, in de stad, het buiten-hospitaal, en het *Moorfche* hospitaal, het wees- en arm-huis, de apotheek, een *Chineefch* hospitaal, en een spinhuis.

De vergaderingen van den Magistraat schynen, na den jaare 1620, in de heerenstraat in een klein huis, daar stads wapen nog voor staat, gehouden te zyn. Vervolgens is, in 1652, een gebouw gesticht, daar het jegenswoordige staat;

staat; maar van dit laatste is, op den 25 January 1707, de eerste steen gelegd, onder de regeering van den Generaal van *Hoorn*, en hetzelfde is, op den 10 July 1710, voltooid, onder die van den Generaal van *Riebeek*. Dit gebouw is 230 voeten breed, en even zoo diep: tot de onkosten heeft men een half ten honderd gelegd, op de vaste goederen binnen *Batavia*.

In hetzelfde vergaderen de Raad van *Justitie*, *Schepenen*, *Commisfarissen* van huwelyksche en kleene gerichtssaaken, *Weesmeesteren* en de *Burger-Krygs-Raad*.

Binnen de stad heeft men de rystvisch- en groente-markten, of *Bazaars*, de waag, het heeren-logement, en het post-comptoir; de vleesch-hal staat buiten de stad.

Voor den jaare 1656, is hier eene latynsche school geweest, in 1720 een *Seminarium*, en in 1743 eene *Akademie der Marine*, en nog onlangs een *Hortus Medicus*; doch men heeft deeze instellingen, om verscheidene redenen, afschaft; en, behalven het arm- en weeshuis, zyn 'er thans maar vier stads- en

twalf particuliere fchoolen , waar in het leezen , fchryven , cyfferen , en de Godsdienft geleerd worden.

De gebouwen , der Maatschappye toebehoorende , zyn , in het Casteel , het generaale Gouvernement , 't geen juist niet naar den jegenswoordigen eersten fmaak gebouwd , doch zeer woonbaar is. Aan dezelfs eene zyde is de Secretary , en aan de andere de dragonders-wacht , de Boekdrukkery , en daar boven de Archivary , als meede de Bibliotheek , waar van de Catalogus reeds in 1752 te *Batavia* , gedrukt en uitgegeeven is.

Aan deeze zyde zyn ook de fchryf-comptoiren , als het Negotie- en Soldy-comptoir , voorts het Kleeden-pakhuis voor lywaaten en amphioen , de pakhuizen bezyden de water poort , voor Manufactuuren , de Geld-kamer , de Medicinaale Winkel , en de Wapenkamer.

Op het voorplein van het Casteel is het Provifie- Yzer- en Graan-magazyn , en de Artillery.

Aan de Oofzzyde , in de stad , by de Rotterdammer-Poort , ftaat een Kruidhuis

huis, en het Ambachts-kwartier, daar alle Timmerlieden, Smeden, Koperflagers, Metzelaars &c. woonen.

By de Nieuw-poort zyn twee Magazynen, voor de veld-Artillerye.

Aan de westzyde der stad, by de punt *Groningen*, is een groot en een klein Kruid-huis, en de Westzydsche pakhuizen, daar alle speceryen, lywaa-ten, catoen, kampher &c., ter verzendinge naar Nederland, geborgen worden.

Zoo ook het Comptoir van den generaalen ontvangst, de Sabandhary, en de Equipagie-werf; daar men, behalven de zeil- en kaarten-maakers winkel, het Zuiker-pakhuis vindt.

De Anker-werf, daar de Scheepstimmerlieden woonen, alle ankers en touwen geborgen worden, en het groote zuiker-pakhuis is.

Buiten de stad, aan de waterplaatze, staan alle de Kruid- Koorn- en Zaagmolens, en de waterbakken, die, met waterleidingen, het water naar de stad brengen.

De Kruidmolens bestaan :

1. Uit een zwavel-pakhuis daar de zwavel (*Tjolak* of *Bliram*) met oly gekookt, gezuiverd wordt.

2. Uit eene houts-kool-brandery, waar toe het melkhout, in stede van hazelhout, gebruikt wordt.

3. Uit eene rafinadery van salpeter, *Sandawan* genaamd.

Wordende deeze drie stoffen, in een molen met metaalen leggers, ieder in 't byzonder, fyn gemaakt; vervolgens in ses kruidmolens te zaamen gemaalen, in een korrelhuis gekorrelt, en in drie kruidstooven gedroogd.

Het *Laboratorium* van de Artillerye, daar alle bomben, handgranaaten, en vuurwerken gereed gemaakt worden.

Het *Laboratorium Chymicum*, daar allerlei oliteiten van speceryen gestookt worden.

Naast hetzelve is de *Menagerie* van zyne Edelheid; daar zomtyds zeldzaame dieren gevonden worden, als *Oran-Outangs*, *Renocers*, *Baby Rousas*, *Elephanten*, en meer anderen.   De

De Maatschappy heeft nog vele ge-^{Eilanden.} bouwen, op de naaft by gelegen Eilanden; als op Onrust (in 't Maleidich *Poulo kapal* genaamd) 't welk drie uren, ten noord-westen van *Batavia* ligt, alwaar zy haare timmerwerf heeft, daar de schepen aan de hoofden, kunnen gekield worden, door behulp van verscheidene kraanen. Ook zyn 'er veele pakhuizen, tot berging der goederen, die, ter verzendinge naar Nederland, of de binnenlandfche Comptoirren, bestemd zyn; en de twee eenigste windzaagmoolens, die hier zyn.

Op de Kuiper (*Poulo vogel*) een kwartier uurs ten zuiden van Onrust, daar insgelyks veele Pakhuizen zyn, en twee hoofden, daar de schepen kunnen losfchen en laaden.

Op Purmerend (*Poulo faki*) $\frac{1}{4}$ myl ten zuid-oosten van Onrust, is het Lazarus-huis.

Op Edam, (*Poulo dammer*) 6 mylen ten noord-oosten van Onrust, is de lynbaan en een vlaggestok, ter aanwyzinge van de schepen, die uit de Oost en Noord komen.

De verdere Eilanden , die bewoond zyn, zyn Engelsch Onrust, (*Poulo keller*) een myl ten noord-oosten van Onrust.

Middelburg, (*Poulo ramboe*) drie mylen ten noord-westen van Onrust, daar een vlaggestok staat , ter aanwyzinge der schepen, die uit de west komen.

Amsterdam, (*Poulo ontong Java*) een myl ten oosten van het voorgenoemde Eiland.

Rotterdam, (*Poulo æbi bezaar*) anderhalve myl ten noord-oosten van Onrust.

Hoorn, (*Poulo ayer*) twee mylen ten noord-oosten van Onrust.

De onbewoonde Eilanden zyn Schiedam, (*Poulo æbi*) een myl ten noorden van Onrust.

Haarlem, (*Poulo loeffi*) drie mylen ten noord-oosten van Onrust.

Monnikendam, (*Poulo baroe*) een myl beoosten het laatste Eiland.

Alkmaar, (*Poulo menjangan*) een myl bezuiden Edam.

Enk-

Enkhuizen, (*Poulo dammer Kitiel*) een myl ten zuidwesten van Alkmaar.

Leiden, (*Poulo jamok*) een myl daar van ten zuid-oosten, en Vader Smith (*Poulo poutrie*) een myl verder ten zuiden.

De stad en Eilanden dus kortelyk beschreeven hebbende, zullen wy nog een woord spreken van de tuinen en landgoederen, die buiten *Batavia* liggen.

Men heeft rondom de stad de fraaiste rywegen, naar alle de kleene Redouten, of Buiten-posten.

Aan de oostzyde kan men komen naar *Angiol*, en verder langs het zee-strand, naar *Tjilintjing*, *Bacassy*, en *Tanjongpoura*, daar de laatste post naar het Cheribonsche is. ^{Wegen buiten de stad.}

Aan de zuid-oostzyde, komt men aan de post, *Dwars in de weg*; langs de weg van *Sonthaar* aan *Poulo gadong*, en verder aan *Pondok bamboe* en *Pondok Gedé*, die alle landgoederen zyn.

Langs den zuid-weg oprydende, komt

men aan de posten *Ryswyk*, *Noordwyk*, en het fort *Meeſter Cornelis*; en verder op, over de landgoederen *Tjilitan*, *Tanjong*, en *Timanges*, aan *Buitenzorg*, alwaar het fort *Philippine* legt, dat het laaſte ten zuiden is.

Men kan ook, ten zuid-weeten, over *Tanaabang*, *Simplicitas*, en *Kanjere* op *Buitenzorg* komen.

Ten weeten gaat men over de poſt *Anké*, langs de *Mokervaart*, naar de veldſchans *Tangerang*, die de laaſte naar het *Bantamsche* is: want men kan niet rekenen de overblyfzels van een oud fort, *Westergo* genaamd, dat men voorby moet, wanneer men naar *Sampia* gaat.

De weg van *Jaccatra*, en het *Molenvliet* zyn bebouwd met fraaie en aanzienlyke tuinen, die bewoond worden door de gegoedſte lieden; om dat men ze voor gezonder houdt, dan de huizen in de ſtad. Het *Molenvliet* vooral heeft den naam van de gezondſte ſtreek rondom *Batavia* te zyn.

Land-
goede-
ren.

Van de Landgoederen kan weinig gebruik gemaakt worden; om dat de

zaa-

zaaken der Maatschappye weinig rust verschaffen; en het is veel, wanneer men, in de maand Augustus, eene uitspanning van veertien dagen heeft; echter zyn 'er eenige Burgers, die den *Oost-mousson* op hunne landen doorbrengen.

De begraaf-plaatzen der *Christenen* zyn in de kerken en op de kerkhoven; die der *Mahumedaanen* achter hunne gehuchten of *Campongs*: maar de *Chineezen* hebben, 't zedert lang, de beste plaatzen rondom *Batavia* onbewoonbaar gemaakt, door de veelheid van land, dat zy beslaan, om dat ieder zyne eigene grafstede gemetzeld hebben wil.

Begraaf-plaatzen.

De regeering der *Nederlandsche* Maatschappye is, te *Batavia*, in handen van den Raad van Indiën, bestaande uit een Gouverneur Generaal, ses ordinaire Raaden, waar van de eerste Directeur Generaal van den handel is, en negen extraordinaire Raaden.

Hooge Regeering.

De Raad van *Justitie* vonnist in *appel* alle *Crimineele* en *Civiele* zaaken in *Indiën*.

Raad van Justitie.

De

Stads-
Regeer-
ring.

De stads regeering bestaat in het Collegie van Schepenen, waar onder alle stads bedienden staan.

Verders in het Collegie van Weesmeesteren, Heemraaden der *Bataviasche* Ommelanden, Commisfarisfen van huwelyksche en kleene zaaken, en Boedelmeesteren der sterfhuizen van de *Onchristenen*.

Wapen.

Het Wapen van *Batavia* is een staande zwaard, van een laurier-krans omringd, op een wit veld.

De Gereformeerde en Luthersche Kerken-raad moeten zelfs voor het welzyn van hunne kerken zorgen: en het Collegie van Curatoren en Scholarchen heeft alleen het opzicht over alle de scholen.

Pachten.

De inkomsten van de *Bataviasche* pachten, die in 1711 by collecte niet meer dan Rds. 13069 bedroegen, maar in 1775 tot Rds. 381180 gesteigerd waren, worden door de Maatschappye getrokken. De wegen, grachten en gebouwen moeten door Schepenen in goede orde onderhouden worden, uit eenige klee-

kleene fondsen , en een halve maand huis-huur van alle inwooners.

De ingezetenen van gansch *Jacca-* Getal der Inwoone-
ren.
tra wierden , in het begin van deeze
eeuwe op 30000 zielen gerekend. *Va-*

*lenty*n stelde de zelve, in 't jaar 1722, op
100000. Thans bedraagt derzelve getal

In de stad en zuider-voorstad 12131.

In de stads Ommelanden . 131895.

In de Regentschappen . . 39575.

In de *Preanger* - landen. . 46787.

Te zamen 230388.

zielen.

De Burgers zyn , onder verscheidene Verdee-
ling der
Burgerye
onder ver-
scheidene
Vaandels.
vaandels, verdeeld, waar van een Lid
der Hooge Regeeringe Colonel is.

De *Europeesche* burgery bestaat in twee
vaandels infantry, en één cavallery.

De inlandsche *Christenen* of *Mixtie-*
schen in vyf vaandels.

De *Papangers* of *Mardykers* zynde
vrygegeeven slaaven, in één vaandel.

De *Mooren* in één.

De inlanders , staande onder den
ge-

gecommitteerden tot en over de zaaken van den inlander, zyn verdeeld; de *Javaanen* in drie vaandels, de *Baliërs*, *Bougineezen*, *Macassaaren*, *Amboneezen*, *Boetonders*, *Mandareezen*, *Maleiers*, *Sumbauwareezen*, en *Parnakan-Chineezen*, ieder in één vaandel.

De *Chineezen* zyn onder hunnen Capitein en verdere Licutenanten, in vyf vaandels, verdeeld.

De levenswyze en Godsdienst-plichten van alle deeze verschillende volken te beschryven, zoude deeze verhandeling te verre uitbreiden, en mooglyk zal zich daar toe, wel eene nadere gelegenheid opdoen.

Neering. De meeste *Europeezen* en *Christen* inlanders winnen hun bestaan met het een of ander ambacht: zommigen zyn goud- en zilver-smeden, juweliers; andere, bakkers, kleer- en schoen-makers, wagen-verhuurders, glazen-makers &c.; De *Chineezen* doen den meesten binnenlandfchen handel: zy houden zich op met de zuiker-molens, araks branderyen, kalkovens, steen- en pannen-bakkeryen. Veelen van hun zyn

zyn ook smeden , timmerlieden , fchryfwerkers , en fchilders ; zy zyn de befte zoo niet de eenigfte , groentetuiniers. De inlanders , en voornaamlyk de *Bougineezen* , winnen hun koft met vischen ; de *Javaanen* en *Baliërs* met vruchten ter markt te brengen ; de *Mooren* met goud en zilver te verkoopen , en veele vrygegeeven flaaven , met het overbrengen en draagen van goederen.

Wy verftaan , onder den binnenlandfchen handel , den handel van de *Chineëfche* Jonken , en van een aanzienlyk ' getal , zoo groote , als kleene vaartuigen , die 's jaarlyks van *Tonkin* , *Siam* , *Palembang* , *Trangan* , *Cambodia* , *Banjermaffing* , *Paffier* , *Coety* , *Ambon* , *Banda* , *Macassar* , *Ternate* , *Timor* , *Bima* , *Sumbauwa* , *Malacca* , *Padang* , *Baly* , en de gansche kuft van *Java* , voor rekening van particulieren , te *Batavia* aankomen , en welker getal , in het jongfte jaar , op vyf honderdeen en twintig ftuks geloopt is.

Binnenlandfche handel.

Onder deezen is gerekend de flaavenhandel ; wordende 's jaarlyks omtrent vier duizend flaaven te *Batavia* aangebracht,

bracht, waar dezelve wel gevoed en gekleed, en gemeenlyk beter behandeld worden, dan in eenige bezittingen der andere *Europeesche* volken.

Munten.

De munten, maaten en gewichten, hier in gebruik, zyn de ryksdaalders en stuivers: by deezen worden de rekeningen opgemaakt, doch de munt 'er van niet gebruikt: dus moeten zy slechts aangezien worden, als een rekenpenning.

De Nederlandsche gouden ducaat, van het gehalte van 23 caraat 7 grein, en waar van 'er 70 op het mark gaan, is gangbaar, mits gekarteld zynde, voor $2\frac{3}{4}$ ryksdaalders of 22 schellingen: de ongekartelde voor $2\frac{1}{4}$ rds. of 18 schellingen.

De gekartelde zilveren ducaton, van gehalte van 11 penningen 7 grein en $7\frac{173}{341}$ per mark, is gangbaar voor 80 stuivers; de ongekartelde voor 78 stuivers. De dubbeldjes van 't gehalte van 6 penningen 23 greinen, of 150 $\frac{3}{4}$ per mark doen $2\frac{1}{2}$ stuivers.

De

De Spaansche Mat, of *Rëaal* van 60 stuivers, doet in den handeld 64. Honderd *Rëaalen* komen te staan op honderd drie en dertig, en een derde ryksdaalders, en zomtyds ryzen zy, tot op 140.

De gekartelde *Bataviasche Ropy*, van het gehalte van 11 penningen 15 greinen, van $21\frac{1}{3}$ per mark, is gangbaar voor 30 stuivers. Alle andere Ropyen voor 27 stuivers.

De sloopjes-schellingen, van het gehalte van 6 penningen 23 greinen, $49\frac{1}{2}$ per mark, zyn gangbaar voor $7\frac{1}{2}$ stuivers.

Tien koperen duiten, met het merk van de Maatschappye, maaken een nieuw dubbeltje uit.

Een last, by bevrachting is, in 't ge-^{Maatop.} meen, 4000 fl of twee ton, alhier drie leggers, of tien Kanasfers.

Een last ballast, of smeed-koolen van 2000 fl wordt in *Indië* by de bak, gerekend.

Een last koorn van 27 mudden wordt,
 E op

op *Batavia*, en aan de *Caab*, gerekend op 46 maaten van 5 gantings, of 230 gantings.

Een last ryft houdt 230 gantings van 13½ fl of 3066½ fl .

Een *Cojang* is, onder particulieren, 27 picols, of 3375 fl .

Een last teer is 13 tonnen.

Een *Cojang*, of last zout, is 58 maaten van 75 fl , of 4350 fl .

Een voeder is 6 aamen.

Een aam wyn, een ton bier, 4 ankers, 64 stoopen, of 128 mingels van 2 pinten, of 8 musjes, worden hier gerekend op 90 kannen.

Een *Amsterdamsche* legger is 388 kannen van 10 musjes.

Een *Indische* 360 kannen van 10 musjes.

Een pyp 130 ——— — —

Een Oxhoofd 125 ——— — —

Een vat bier 100 ——— — —

Een aam 90 ——— — —

Een

Een *Takkar*, of maat van oly, houdt 17 kannen.

Een *Tombak*, of maat van hout, is van 15 voeten lengte, en 6 hoogte.

Een el is van 26½ duimen *Amsterdamfche*, 27 duimen *Rhynlandsche* maat.

Een *Cobado* is $\frac{2}{3}$ el, op *Cormandel*.

Een *Caal* is 240 draaden, waar naar de fynheid der lywaaten gerekend wordt.

Een roede is 12 voeten, een voet is 12 duimen. Men gebruikt hier de *Rhynlandsche* Maat.

Een paal is $\frac{1}{4}$ uur gaans, 300 roeden, of 1700 treden.

Een morgen is 600 roeden, in het vierkant; by voorbeeld 30 roeden lang en 20 breed.

Een *Pantjar Pady* is 100 roeden lang, 20 breed, of 2000 in het vierkant.

Een *Laxa* steenen is 10000 stuks.

Een pond *trois*, of mark-gewigt Gewigten. houdt 2 marken, 16 oncen, of 32 lood.

Een *Picol* is 100 *Catjes*, of 125 fl .

Een *Catje* $1\frac{1}{4}$ fl .

Het brood-gewicht $\frac{11}{16}$ fl met het water-lood $\frac{25}{32}$ fl trois.

Het zuiker-gewicht is een *Canasser* van 3 picols of 375 fl .

Het goud-gewicht is een pond, een pond 2 mark, een mark 8 oncen, een once 20 engelsen, een engels 32 aazen; doch hier houdt een mark 9 Réaalen.

Het paarden- en juweelen-gewicht is een pond van 2500 Karaat, ieder Karaat van 4 greinen.

Het *Pady*-gewicht is een *Tjain* van 200 boschen, ieder van 20 fl .

Huizen en rytuigen. De *Europeezen*, zoo wel de dienaars der Maatschappye, als de burgers, hebben meest allen fraaie huizen, die wel gestoffeerd zyn: de rytuigen zyn *Charetten*, vernist, geschilderd, of verguld, naar maate van den rang, dien men bekleedt; men telt omtrent drie honderd rytuigen, waar onder 130 van de wagen-verhuurders. Het speelewaren,

ren, 't geen veel by avond, in den maan-
 neschyn, plagt te geschieden, met roei-
 vaartuigen, *Orenbaaien* genaamd, is
 thans geheel buiten den smaak. De
 gewoone wyze van leeven der fatsoen-
 lyke lieden, is, des morgens tot twaalf
 uren, het werk van de Maatschap-
 pye, naar maate van ieders bedienin-
 ge, te verrichten; om twaalf uren
 een vrienden-maaltyd te houden; van
 twee tot vier uren te slaapen; dan te
 gaan ryden of wandelen; van zes tot
 negen uren den avond, in een speel-
 of praat-party, door te brengen, daar
 men gewoonlyk den avondmaaltyd
 houdt tot elf uren; zynde de dron-
 kenschap geheel onbekend.

De openbaare Godsdienst wordt door
 de meesten yverig bygewoond, en
 men kan tot lof van deeze stad zeg-
 gen, dat men 'er nimmer die ongebon-
 dene taal hoort spreekken, die, in *Eu-
 ropa*, wel eens gevoelige menschen doet
 schaamrood worden. Het geen men,
 ons bedunkens, aan den aart der zaa-
 menleevinge moet toeschryven. 'Er
 zyn geene openbaare Koffy- nog Wyn-
 huizen bekend, en zoo veel te minder

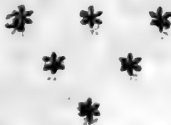
andere, die slechter zyn; ieder zoekt gezelschap naar zyn smaak, en vermaakt zich in zyn huis, of in dat van zyne goede vrienden.

Opvoeding der Jeugd.

De opvoeding der Jeugd kan nimmer in die goede orde geschieden, als in *Europa*; weshalven ook veele goede lieden hunne kinderen derwaards zenden. Men vleit zich echter van, in deeze zaak, eenige beterschap te bewerken; zynde het eerste openbaar *Examen* van het Collegie van Curatoren, op eene plechtige wyze, op den 1 Augustus 1778, gehouden.

Bataviaasch Genootschap.

Eindelyk hebben zich veele Liefhebbers, met goedkeuringe der Overheid, zaamengevoegd, om een Genootschap op te richten, onder de zinspreuk, *Ten nutte van het gemeen*, welks *Programma*, in 1778, is uitgegeeven.

BERICHT,

Nopens den aart der kinderziekte te Batavia: tot hoe verre men met de Inenting derzelve alhier gevorderd is, en wat daar by is waargenoomen.

D O O R

J. VAN DER STEEGE.

Dewyl dit Genootschap, volgens resolutie van den 1 Juny 1778 goedgevonden heeft, om op verzoek en kosten van den Heere *van Hogendorp*, eene vraag, raakende de Inenting der kinderpokken voortestellen, dagt het my niet onvoegzaam een kort bericht te geeven, van den aart der kinderziekte alhier, tot hoe verre men met de inenting derzelve gevorderd is, en wat daar by is waargenoomen.

Deeze ziekte schynt hier zoo kwaad-
aartig niet te zyn voor de Europeäanen,
en die daar van gebooren worden, als
in Nederland: weinigen worden 'er door
weggerukt, maar de meesten komen 'er
gemakkelyk af, niettegenstaande men,

Van den
aart der
Kinder-
ziekte.

by zommigen , de oude geneeswyze volgt , en geduurende de uitbottings koorts de natuur met saffraan , en andere speceryachtige dingen tracht te helpen. Zeldzaam evenwel ziet men die hier van een rottigen aart , alhoewel de vochten der Europeäanen , in andere ziekten , maar al te dikwyls , de teekenen van scherpheid en bederf vertoonen : het tegendeel is waar by de inlanders en slaaven. Deeze menschen , over het algemeen , het zy door hunne eenvoudige voedzels , het zy door hunnen aart , van zulk een goede gesteldheid zynde , dat zy ongelooflyke kwetzuuren , en ziekten kunnen doorstaan , bezwyken , voor een veel grooter gedeelte , dan de Europeäanen , onder het geweld der kinderpokken. In veele opzichten kan men dit echter aan hunne verkeerde behandeling toeschryven , dewyl zy , veelal , by de aankomst der uitbottings koorts , heete dingen gebruiken , en zich dan , terwyl zy op 't hevigste is , eensklaps , en zelfs by aanhoudendheid , in koud water dompelen ; waar door zommigen binnen weinige uren den geest geeven , en anderen ter naauwer nood het gevaar ontkomen , geduurende hunnen geheelen leeftyd de
fmer-

smertelyke gevolgen van de *Febris secundaria* ondervinden, dewelke hier velen dier menschen blind maakt, of anderzins verminkt.

Evenwel schynt 'er nog een andere oorzaak te zyn, in het gestel der slaaven zelve, waarom zy meerder sterven, dan de Europeäanen, en de eene natie onder hun veel meer, dan de andere. Immers leert ons de ondervinding, dat de Mallabaaren, zwart en dof van huid zynde, voor een groot gedeelte, sterven, naast hun de Niaffen; terwyl de Bougineezen, en vooral de Baliërs veel minder gevaar loopen; niettegenstaande dat zy hier allen, even jong en oud, door elkander worden aangebragt, dezelve leevenwys onderhouden, en evengelyke voedzels genieten.

Voor een groot gedeelte, schynt de oorzaak hier van, in den huid, gelegen te zyn, en dat het gezegde van den beroemden Professor CAMPER, in zyne aanmerkingen over de Inenting pag. 48, hier vooral zeer veel grond heeft, dat namentlyk die geenen, welke een ondoorschynend en dof vel hebben, de meeste pokjes krygen. Zeer zichtbaar is

dit by de slaaven, waar onder zeker de Niasen, schoon even zoo wit, als de Mallabaaren swart, in dofheid en ondoorschynendheid van huid, naast dezelven uitmunten.

Vordering
der Inën-
ting.

De Inenting, schoon uit dit werelddeel afkomstig, en zeer gemeen onder de natuurlyke inboorlingen des lands, in veele bezittingen der E. Compagnie, heeft tot dus verre, zoo veel ik weete, weinig of geen voortgang op dit Eiland, gemaakt. Daar de vooroordeelen en hardnekkige vasthoudendheid aan oude gewoontens de inboorlingen zodanig bezielt, dat zy, noch door redenen, ja zelfs nauwelyks door aanhoudende voorbeelden, te leeren zyn, is zulks geenzins te verwonderen.

Men moet hen, derhalven zichtbaar, ja tastbaar overtuigen; en hier toe met de slaaven beginnen, welke wezentlyk veel sterker wegfterven, dan men gemenlyk denkt. My zyn huizen opgegeeven, waar uit, in het voorleeden jaar, 12, 13, 14 zyn weggerukt: en ik houde my verzekerd, dat, zoo ieder het getal zyner sla-

flaaven, in de laaste *Epidemie* gestorven, opgaf, hetzelve zoo groot zoude zyn, dat het, by veelen, met recht aandacht zoude verwekken; en naar middelen doen omzien, om die menschen aan de woede deezer ziekte te ontrukken.

Immers niets is eenvoudiger, en tot dit oogmerk beter, dan de Inenting; eensdeels om de slaaven te beveiligen, en ten anderen, om den inlander te overtuigen. Ik zwyge nog van het bewaaren van een gedeelte der bezittingen van de inwooners deezer Colonie, welke nu, door den dood van die ongelukkigen, met haar ten grave daalen.

Niettegenstaande dit alles, hebbe ik geen spoor kunnen vinden, dat men hier ooit de Inenting beoeffent hebbe, als enkel heeft men my gezegt, dat, eenige jaaren geleeden, een Practizyn twee slaaven had ingeënt, met een gelukkigen uitslag.

Getroffen door het lot der ongelukkigen, hebbe ik alle myne poogingen aangewend, om dat te verzachten, en de

de Inenting, (welke ik, met zulk een uitnemend goed gevolg, te Groningen, door de wydberoemde Heeren van *Doeveren* en *Camper*, myne geëgte Leermesters, had zien beëffenen) smaakelyk te maaken, en ingang te doen vinden.

In myn gemoed zoo zeker overtuigd van het nut deezer konstbewerking, als van myn eigen aanwezen, hebbe ik myn eenigste Kind, zynde een Zoontje, tusschen de vier en vyf jaaren oud, ingeënt, met dien uitslag, welke ik beneden verder zal opgeeven. Wanneer dit afgeloopen was, deed de Heer *P. Hofman*, voornaam Medicus alhier, zyn eenigste Kind, zynde een Dogtertje, omtrent de vier jaaren oud, de konstbewerking ondergaan, met een allergelukigsten uitslag. Voorts volgden nog eenige slaaven kinderen, in het geheel twaalf in getal, behalven nog een kind van den *H. B.*, waar van hier onder nader.

Verder hebbe ik het niet kunnen brengen, en ik vrees, dat 'er nog verscheiden jaaren zullen moeten verlooppen, eer de Inenting, in deeze plaats, recht door zal dringen. De verre afstand

ftand van het Vaderland bevrydt ons van veele nieuwigheden, maar beroofd ons teffens van veele nuttige, en weetswaardige zaaken. En mag ik 'er byvoegen, eene nieuwigheid, hoe nuttig ook in de Geneeskunde, vereifcht dikwerf een nieuw geflagt van Doctoren, om ingang te vinden.

Den Aart der Kinderziekte, en tot hoe verre men met de Inenting alhier gevorderd is, aangetoond hebbende, blyft my nu nog overig, eenvoudig op te geeven, wat ik daar by hebbe waargenoomen.

Wat by de Inenting is waargenoomen.

Den 1 Augustus entte ik myn Zoontje in, met drie fteekjes op den linker arm, zonder hem eenigzins voorbereid te hebben, dewyl hy volkomen gezond was.

Den 2. was niets te zien.

Den 3. waren 2 der fteekjes eenigzins geel, als Orange kleur.

Den 4. verdween het eene fteekje, terwyl de 2 anderen een weinig rood, en als verheven waren,

Den 5. vermeerderde dit, gelyk ook den 6.

Den

Den 7. was 'er een puistje bygekomen, en eenig vocht in de wondtjes, of nu liever blaartjes.

Den 8. vermeerderde dit, terwyl hy teffens lusteloos was, over pyn onder den oxel klaagde: des avonds kreeg hy wat koorts; dog sliep, dien nacht, nog redelyk wel.

Den 9. was de pyn onder de oxel sterk, met vermeerdering van koorts, en afkeer van eeten: de tong en 't water vertoonden op dien dag 't kenmerk der ziekte: hy sliep dien nacht zeer ongeruft; maar tegens den morgen begon hy te fluimeren, met vry sterke koorts, 't welk tot den 10. tegens den middag duurde; wanneer hy een stuip kreeg, die niet lang aanhield; geduurende de fluimering had ik hem reeds zuurdeeg aan de voeten gelegd, dat evenwel onnoodig scheen; want, voort na de stuip begon de slaperigheid te minderen, en, ruim een half uur daar na, zag ik reeds de kleine roode vlekjes, op zommige plaatzen, met een weinig zweet te voorschyn komen. Veelen zyn wederom verdweenen, en weinigen ongeveer 30 stuks, zyn opgekomen, en hebben
be-

behoorlyk geëtterd. Zoo dra de pokjes begonden te droogen, hebbe ik den buik zachtelyk gezuiverd, en zulks by tusfchen-poozen, twee of drie maalen, herhaald; 't welk ik met opzet aanhaale, om het fchadelyk vooroordeel, dat hier zoo algemeen is, tegen te gaan, 't geen namentlyk alle buikzuiverende middelen, hoe zacht of hoe genaamd, nadeelig zyn, en een doodelyke buikloop zoude verwekken, daar volftrekt het tegendeel waar is; dewyl 'er zeker geen beter middel is, om dien loop voortekomen, als de ftoffen, die hem zullen veroorzaaken, eer die nog een grooter trap van fcherpte bekoomen, uit het lichaam te leiden.

Op even die zelfde wyze zyn alle die geenen, welken ik ingeënt hebbe, behandeld, zonder voorbereiding, of zonder andere genees-middelen, als ik gezegd hebbe, noodig te hebben. Zoo veel mogelyk zyn myne lyders by hunne gewoone leevens-wyze gehouden, hun alleenlyk het gebruik van vleefch en melk afgeraaden zynde, en allen hebben zy gelukkig gepokt. De wel Eerw. Heer *Hoyman*, aanzienlyk Lid van dit
Ge-

Genootschap, kan getuigen, met welk een gelukkigen uitflag ik drie Mallaarsche slaaven van zyn wel Eerw. hebbe ingeënt.

Terwyl ik myn Zoontje ingeënt hadde, entte ik twee kinderen van eene myner slaavinnen in, de oudste ongeveer 4 à 5 jaaren, en de jongste agt maanden. Gaarne hadde ik met de laatste nog wat gewagt; maar ik vreesde, dat hy door 't byzyn der anderen natuurlyk besmet zoude worden: de oudste kreeg de uitbotting den 9de dag, maar by de jongste begonnen staande de inenting de tanden uittekomen met een tamelyke sterke *diarrhæa*, hy kreeg de uitbotting eerst den 12de dag, in 't geheel pas twintig in getal.

Een Niasse slaaf, ongeveer agtien jaaren, kreeg op den 9de dag de uitbotting met vry sterke koorts, die voort na de uitbotting byna geheel naliet, waar op de puistjes zonder verettering opdroogden; edog den 13de dag verhefte zich de koorts zeer sterk, en bracht een nieuwe uitbotting en zoo menigvuldig te voorschyn, dat hy naderhand verscheidene etter-gezwellen gehadt heeft.

Eer

Een Kind van de H. B, zynde een meisje, ongeveer vyf jaaren, entte ik, den 6. September laaftleeden in, met dien uitflag, dat de pokjes weinig in getal reeds den 8. dag te voorschyn kwamen, en het Kind, zonder eenige ongemakkelykheid, volgens den gewoonen loop, genas.

Indien het my nu geoorloofd is, uit het gering getal van 13. Perzoonen, welke de Konftbewerking ondergaan hebben, eenig besluit op te maaken, dunkt my, dat de inenting hier even zoo veilig, als in Europa kan geschieden, en dat zy, ten minften ten tyde van eene *Epidemie*, eene menigte slaaven zoude behouden.

Het fchynt my verder toe, dat het beloop der ziekte hier wat spoediger voortgaat, als in 't Vaderland; en in dien opzigte eenigzins gemakkeliker is. By allen zyn, op den 9. dag de pokjes te voorschyn gekomen; uitgenoomen zoo als boven gezegd is, by een Kind van agt maanden oud, 't welk die eerst, op den 12. dag, kreeg, en het Kind van den H, B. by wien die reeds op den 8. dag te voorschyn kwamen.

Myn beftek hier mede geëindigd zynde, hebbe ik 'er niets by te voegen, als enkel dit volgende.

Daar ik, aan den eenen kant, in het Vaderland, door de onfeilbaare ondervinding van het nut der inënting overreed ben, en, aan den anderen kant, de Inlanders en flaaven hier als hulploos zie wegfterven, rekene ik my, door ampt en pligt, verbonden, zoo veel in myn vermogen is, alles aantewenden, om de oogden dier menfchen te openen, en hun, dus doende, voor een groot gedeelte, te behouden, waarom ik openlyk betuige, dat ik 't geenzins beneden my reke- ne, om, voornaamelyk ten tyde van ee- ne algemeene befmetting, flaaven in te ënten, of door hunne gewoone practi- zyns te doen inënten (om dat de armfte flaaf even veel recht op myn hart heeft, als de rykfte man, die 'er leeft,) dat ik nooit iets voor de inënting genoten heb- be, of meene te genieten, en dat 'er my zelfs niemand hoe genaamd eenige ver- pligting voor heeft, dewyl ik genoeg door de zaak zelve beloond worde, en het my tot een byzonder genoegten ftrekt, lid te zyn van een Genootfchap *ten nutte van 't gemeen.*

Batavia, den 2. November 1778.

Over de bereiding van een
zoort van Catoen uit de

P I S A N G - B O O M.

D O O R

J. H. P A R I N G A U W.

Hoe dikwyls ziet men niet, dat 'er veele zaaken zyn, die door eene zonderlinge uitvinding, of toevallige ontdekking, haare geboorte hebben, en tevens door vlytig onderzoek meer en meer zyn toegenomen, tot nut van het gemeen?

In dit geval komt my de Pisangboom, by LINNÆUS, *Musa* genaamd, in 't oog, die uiterlyk op het aanschouwen, van geen den minsten dienst schynt, en in der daad by den Inlander, ook dus wordt aangemerkt, zoo dra de vrucht daar van wordt afgesneeden. En wie zal echter gelooven, dat 'er inwendig een zoort van rag of spin in groeit, het catoen gelykende?

Deeze boom, dicht aan den grond omver gehakt zynde, wordt de kruin daar van afgehouden, de stam geschild

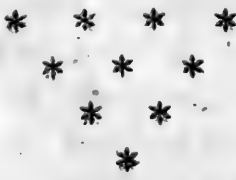
van onder opwaards , tot dat 'er geene affchilling meer gedaan kan worden, en men tot aan de vaste deelen genaderd is. Dit gedaan zynde, krygt men een langwerpig rond, dat zeer wit en zuiver is; vervolgens snydt men van boven, met een mes, in dezen afgeschilferden stromk, even eens, als of men denzelven, aan schyven van 1 tot 1½ dm., dik, wilde verdeelen, zonder nochtans dieper te snyden, als tot een gemakkelijke afbreeking, op die plaats, noodig is. Deze schyf dan afgebroken hebbende, moet men die zagtjes aftrekken, om de draaden niet te breeken, die tuschen de schyf en den stromk zitten: en deze uitrekking moet zo lang geschieden, tot dat 'er geene spin, tuschen het afgebroken end, meer te voorschyn komt, die dus afgetrokken zynde, op een stuk blaauw papier gelegd wordt; wanneer men dan weder op dezelve wyze voortgaat, als hier even gezegd is. Dit rag of spin wordt vervolgens in de zon gedroogd, en dan, uit elkander gepluist zynde, krygt het eene gedaante als het catoen.

Hoe het nu verder, om 'er draaden van te spinnen, moet bewerkt worden, ver-

vereifcht een nader onderzoek. De bereiding zal naar myn oordeel niet moelyk vallen, als het rag of spin, eens of verscheide maalen, met warm water wordt afgewasfchen, om het lymzel, dat daar aan kleeft, beter te kunnen affpoelen, en, even als het ca-toen, tot het spinnen, ligt en gemak-kelyk te maaken. Ook is het onder-scheid, tusfchen den een en den ander *Pifang-boom*, zoodanig, dat de *Pifang-bato*, boven alle anderen, moet gepre-fereerd worden: deels door zyne wit-heid, en deels door het meerder rag of spin, dat hy van zich afgeeft: en de boom moet bereids vrucht gedraa-gen hebben, wil 'er wat goeds van ko-men. Andere *Pifang-boomen* van on-derfcheidenlyke naamen, zyn, in zoo ver, wel alle goed; maar de draaden daar van zyn zoo wit niet: dit denk ik, dat door dezelve in de zon te bleeken, kan verholpen worden. Zoo men van dit gefpin eene koord draait, ter lengte en dikte van een penne-fchagt, en die aan het vuur ontfteekt, zal dezelve branden als een lont, tot dat 'er niets van overblyft: terwyl het afgesponnen garen alle kleuren van ver-wen aanneemt.

Wyders zyn de jonge bladeren van den Pisang-boom, die binnenwaards zitten, en nog niet uitgebot zyn, zeer fraai, om daar op met het penceel te schilderen; doch om hier in te slaagen, moet men die in de zon droogen, of anders tuschen twee vellen wit papier, op een uitgestrekt stuk lynwaat, leggen, en dan, met een warm stryk-zyzer, daar over stryken; verdacht zynde, dat 'er bevorens zeer fyn gestooten harpuis over gewreeven wordt, eer men daar op kan schilderen, of teekenen; en de Chinasche Inkt komt hier het best voor.

Batavia den 8 December 1778.

R E G I S T E R D E R G E S L A G T E N

VAN DE DRIE RYKEN DER NATUUR,

naar den twaalfden Druk.

Van het Systema Natura van CAROLUS LINNEËUS
tot No. 1228. van de Vegetabilia: vervolgens
naar den *Herbarius Ambonensis*.

D O O R

MR. J. C. M. R A D E R M A C H E R.

A. Animalia.
V. Vegetabilia.
M. Mineralia.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No
Anjing lauot	<i>Rob</i>	Phoca	A 11.
Anjing	<i>Hond</i>	Canis	12.
Anjing aijeer	<i>Wezel</i>	Mustela	15.
Aijam aijeer	<i>Waterhoen</i>	Fulica	91.
Aijam hollanda	<i>Kalkoen</i>	Meleagris	99.
Aijam	<i>Hoer</i>	Phasianus	101.
Aijam goenong	<i>Berghoer</i>	Tetrao	103.
Alipan	<i>Millioenpoot</i>	Jules	274.
Alinta	<i>Bloedzuiger</i>	Hirudo	280.
Alipan laut	<i>Zeeduizendbeen</i>	Nereis	286.
Affam	<i>Tamarinde</i>	Tamarindus	V 46.
Akar binasfi	<i>Tandekens kruid</i>	Plumbago	213.
Affa fetide	<i>Affa foetida</i>	Ferula	343.
Adas	<i>Dille</i>	Anethum	364.
Adasmanis	<i>Anys</i>	Pimpinella	366.
Ara capada	<i>Zonnedaauw</i>	Drosera	390.

<i>Maleidisch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Ampulat	<i>Ampulat</i>	Triumfetta	599.
Aijam bacucu	<i>Framboze</i>	Rubus	632.
Arouda	<i>Wynruit</i>	Ruta	523.
Anona	<i>Anona</i>	Annona	693.
Angrec	<i>Banilles</i>	Epidendrum	1016.
Agar-Agar	<i>Agar-Agar</i>	Tremella	1204.
Ay Alla	<i>Veelvervige boom</i>	Arbor verficolor	1297.
Atun	<i>Atunus</i>	Atunus	1299.
Assa	<i>Ay Assa</i>	Ay Assa	1300.
Aijtu wolan	<i>Visdodder</i>	Ichtotones	1347.
Ay tumel	<i>Ay tumel</i>	Lignum urinum	1356.
Aiteffa	<i>Zouthout</i>	Lignum falis	1362.
Amber coening	<i>Barnsteen</i>	Succinum M.	37.
Amber	<i>Amber</i>	Ambra	38.
Aijer perak	<i>Quik</i>	Mercurius	40.

B.

Berourong	<i>Beer</i>	Urfus	A. 16.
Babi	<i>Zwyn</i>	Sus	35.
Badak	<i>Rinocheros</i>	Rinoceros	36.
Babi landak	<i>Steekel varken</i>	Hystrix	21.
Boerong ticus	<i>Noctilio</i>	Noctilio	26.
Bourong toun	<i>Rhenocer vogel</i>	Buferos	47.
Bouron boaja	<i>Isvogel</i>	Alcedo	62.
Bebek	<i>Eendvogel</i>	Anas	67.
Blatok	<i>Blauw specht</i>	Sitta	60.
Blibus	<i>Duiker</i>	Columbus	75.
Boerong merac	<i>Paauw</i>	Pavo	98.
Boerong darah	<i>Duif</i>	Columba	104.
Bourong safapi	<i>Zwaluw</i>	Hirundo	117.
Boental carang	<i>Beenvis</i>	Ostracion	136.
Boental landac	<i>Egelvis</i>	Diodon	138.
		Ble-	

<i>Maleidisch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Blodok	<i>Smelt</i>	<i>Amodytus</i>	147.
Brouan	<i>Spreyvis</i>	<i>Stromatus</i>	149.
Boenga wara	<i>Omber Vis</i>	<i>Sciæna</i>	167.
Blanac	<i>Harder</i>	<i>Mergel</i>	184.
Bian boelan	<i>Haring</i>	<i>Clupea</i>	188.
Balan fumba	<i>Spookjes</i>	<i>Mantes</i>	220.
Bintang laut	<i>Zee-ster</i>	<i>Asteria</i>	298.
Boelo babi	<i>Zee-Egel</i>	<i>Echinus</i>	299.
Bia pasfir	<i>Tellinen</i>	<i>Tellina</i>	305.
Bia-ati	<i>Herten</i>	<i>Carduum</i>	306.
Bia joepoe	<i>Lasarus klap</i>	<i>Spondylus</i>	307.
Bia garu	<i>Kam doublet</i>	<i>Chama</i>	308.
Bia anadara	<i>Ark</i>	<i>Arca</i>	312.
Bia matsjado	<i>Hamdoublet</i>	<i>Pinna</i>	316.
Bia Papeda	<i>Nautilus</i>	<i>Nautilus</i>	318.
Bia belalo	<i>Porcelyne</i>	<i>Cyprea</i>	319.
Bia tjintjing	<i>Voluten</i>	<i>Voluta</i>	322.
Bja trompet	<i>Kinkhorens</i>	<i>Buccinum</i>	323.
Bia unam	<i>Stekelhoorns</i>	<i>Murex</i>	325.
Bia Cucufan	<i>Tollen</i>	<i>Trochus</i>	326.
Bia Tjonkil	<i>Halve manen</i>	<i>Nerita</i>	329.
Bia facatsjo	<i>Zee oren</i>	<i>Haliotes</i>	330.
Bia fabla	<i>Patellen</i>	<i>Patella</i>	331.
Bulu	<i>Vosse steert</i>	<i>Lagurus</i>	V. 92.
Bamboes	<i>Riet</i>	<i>Arundo</i>	93.
Bulu babi	<i>Verkens gras</i>	<i>Eriocaulon</i>	100.
Bonga tali	<i>Quamoelit</i>	<i>Ipomæa</i>	216.
Bancal	<i>Bancal</i>	<i>Nauclea</i>	223.
Bancoedoe	<i>Bancoedoe</i>	<i>Morinda</i>	235.
Bajang cabefotti	<i>Fluweel blom</i>	<i>Celofia</i>	289.
Balla	<i>Watermoes</i>	<i>Pontederia</i>	399.
Bacong	<i>Narcis lelie</i>	<i>Crinum</i>	405.
Bauwang	<i>Ajuyn</i>	<i>Allium</i>	409.
Bras	<i>Ryft</i>	<i>Oryza</i>	448.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Bonga merak	<i>Pauw kuif</i>	Poinciana	515.
Birurong Itam	<i>Aarbesie, zwarte</i>	Melaetoma	544.
Blimbing	<i>Blimbing</i>	Averheoa	576.
Bilak	<i>Bilak</i>	Crateva	598.
Boeledripat	<i>Porcelein spaanse</i>	Glinus	610.
Bintangor	<i>Bintangor</i>	Calophyllum	658.
Belutta tjampaka	<i>Castange ros</i>	Mesua	665.
Bonga pentjatjon	<i>Ovieda</i>	Ovieda	787.
Bompour utan	<i>Alcea Indische</i>	Melochia	829.
Bonga haram	<i>Mottekruid Ceilons</i>	Pentapetes	834.
Bonga biru	<i>Clinting</i>	Clitoria	869.
Baro tjina	<i>Byvoet</i>	Artemesia	945.
Bolontas	<i>Bolontas</i>	Baccharis	949.
Bonga fusana	<i>Standel kruid</i>	Orchis	1009.
Boá radja	<i>Ifora</i>	Helicteres	1025.
Boa-ati	<i>Hertvrugt</i>	Ophioxylon	1142.
Battary	<i>Zorgzaad</i>	Holcus	1146.
Bunia	<i>Bunia</i>	Stilago	1241.
Bancal	<i>Nagtboom</i>	Arbornoctis	1286.
Baroedien	<i>Rapsboom</i>	Arbor Radulifera	1290.
Bangel	<i>Bangel</i>	Bangleum	1301.
Bagea	<i>Bagea</i>	Folium bagea	1327.
Boa lansfa	<i>Lansavrugt</i>	Lansa	1349.
Boa rau	<i>Boa rau</i>	Pomum draconum	1381.
Brapat tudong	<i>Umbraculum</i>	Umbraculum	1407.
Bato kapor	<i>Kalksteen</i>	Lapis Calcareus	M. 7.
Bato poam	<i>Marmer</i>	Marmor	8.
Bato pasfiran	<i>Zandsteen</i>	Cos	12.
Batoe betoel	<i>Graniet</i>	Saxum simplex	23.
Batoe te tjampor	<i>Grauwe steene</i>	Saxum mixtum	24.
Batoe Cras	<i>Samengevoegde steen</i>	Saxum petrosum	26.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Belering	Zwavel	Sulphur	39.
Bezy	Izer	Ferrum	46.
Batoe timboel	Steen verharding door vuur	Pori ignei	52.
Batoe aijeer	Steen verharding door water	Por' aquei	53.
Binatang djadi bato	Versteende dieren	Petri ficata ani- malia	56.
Bato tinta	Geschilderde steen	Lithomorphi	58.
Bato figura	Gebeelde steenen	Litho glyphi	59.
Bato potong	Gehouwe steenen	Litho tomi	60.
Bato di dalam pohon	Steenen in planten	Calcule vegetabi- lum	61.
Bato di dalam bina- tang	Steenen in Dieren	Calcule animale	62.

C.

Coetjing hollanda	Haas	Lepus	A. 22.
Castouri	Muscus dier	Mofchus	28.
Cambing	Geyt	Capra	30.
Couda	Paard	Equus	33.
Couda aijeer	Rivier paard	Hippopotamus	34.
Codok	Kikvors	Rana	120.
Cakatoea	Snot vis	Blennus	155.
Cobos-blonkoer	Grondel	Gobius	159.
Catjouan	Aard tor	Carabus	214.
Coutou tanah	Aard-vloo	Mordella	216.
Coutou aijer	Water-wants	Notonecta	224.
Coutou boefoek	Wants	Cimex	226.
Couton poom	Plantluis	Aphis	227.
Coupou pagi	Vlinder	Papilio	231.
Coupou Sore	Pylstaart	Sphinx	232.
Coupou mallam	Nagt Capel	Phalena	233.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Califa fouang	<i>Wesp</i>	Vespa	247.
Coutou	<i>Luis</i>	Pediculus	264.
Coutou anjing	<i>Vloo</i>	Pulex	265.
Catan	<i>Krab</i>	Cancer	270.
Chaban	<i>Duizendbeen</i>	Sholopendra	273.
Cappan	<i>Scheede</i>	Solen	304.
Culat laut	<i>Zeenetel</i>	Actinia	288.
Cumyn of Jintan outan	<i>Rumphia</i>	Rumphia	V. 47.
Cochiletti	<i>Xyris</i>	Xyris	64.
Chartal	<i>Haver</i>	Avena	91.
Coffi	<i>Coffy</i>	Coffea	230.
Cambang fore	<i>Jalappa</i>	Mirabilis	242.
Cuslubon	<i>Doornappel</i>	Datura	246.
Cajo oular	<i>Slangen hont</i>	Strychnos	253.
Caro molli	<i>Sidero Xylon</i>	Sideroxylon	264.
Cendor	<i>Zzerkruid'rood</i>	Achyranthus	288.
Catji piring	<i>Catji piring</i>	Gardenia	296.
Carandas	<i>Carandas</i>	Echites	299.
Cambang canting	<i>Lluweel-bloem (bol)</i>	Gomphrena	314.
Cajou tola	<i>Vlierboom</i>	Sambucus	372.
Cajo aijer	<i>Blaasnoot</i>	Staphylea	374.
Cajo aijer	<i>Angelique met be- sien</i>	Aralia	386.
Cabur cabur	<i>Duizendknoop</i>	Polygonum	495.
Cucuru	<i>Galing</i>	Paullinia	497.
Cajo bakat	<i>Casfia</i>	Casfia	514.
Cajo sappan	<i>Sappanhout</i>	Casfalpinia	516.
Cambang garam	<i>Dais</i>	Dais	540.
Cadondon	<i>Cadondon</i>	Chryfobala- nus	621.
Cambang mawer	<i>Roos</i>	Rofa	631.
Condampulli	<i>Guttegom</i>	Cambogia	650.
Casomba kling	<i>Orleane</i>	Bixa	653.
		Ca-	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Cajo mirre	<i>Violierboom</i>	Magnolia	690.
Cananga	<i>Cananga</i>	Uvaria	692.
Cajo couda	<i>Trompetblom</i>	Bignonia	759.
Cajo cambing	<i>Geyteboom</i>	Capraria	768.
Cajo cantekka	<i>Cajo Cantekka</i>	Bontia	791.
Capok	<i>Cattoenboom</i>	Bombax	835.
Capas	<i>Capas</i>	Goffypium	845.
Cadjang	<i>Cadjang</i>	Dolichos	867.
Cadjang japan	<i>Cadjang japan</i>	Arachis	876.
Cadjang bali	<i>Boneboom</i>	Cytifus	877.
Cadjang goenong	<i>Hane kammetje</i>	Hedysarum	887.
Cajo arrang	<i>Ebbenhout</i>	Ebenus	895.
Cassomba	<i>Safraan, wilde</i>	Charthamus	931.
Catimarus	<i>Catimarus</i>	Kleinhovia	1024.
Cajou ceram	<i>Ceram struik</i>	Grewia	1026.
Caladi aijer	<i>Kalfsvoet</i>	Arum	1028.
Cajo raja	<i>Koningsblom</i>	Hernandia	1049.
Casfave	<i>Cassave</i>	Jatropha	1084.
Clompan	<i>Clompanus</i>	Sterculia	1086.
Catimon	<i>Comcommer</i>	Cucumis	1092.
Cajo tjina utan	<i>Salse paril</i>	Smilax	1120.
Culat cajo	<i>Champignon</i>	Agaricus	1209.
Clappa	<i>Clapperboom</i>	Cocos	1223.
Coelit papeda	<i>Taleruboom</i>	Dialium	1240.
Camiri	<i>Camiri</i>	Chalcas	1252.
Cajoe garoe	<i>Aloës hout</i>	Agalochin	1256.
Cajoe bauang	<i>Lookboom</i>	Aliaria	1277.
Camelan	<i>Anys boom</i>	Ambellata	1280.
Cajo langit	<i>Lugt boom</i>	Arbor coeli	1283.
Cajo lobe	<i>Toortsboom</i>	Arbor facus	1284.
Cajo belo	<i>Paal-boom</i>	Arbor palo- rum	1288.
Cajo calowai	<i>Cajo coloway</i>	Arbor specu- lorum	1293.
		Cajo	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Cajo fanga	<i>Vernisboom</i>	Arbor verni- cis	1296.
Camoeni	<i>Camoeni</i>	Camunium	1304.
Canari	<i>Canariboom</i>	Canarium	1305.
Cajo maas	<i>Houtskoolboom</i>	Carbonaria	1307.
Cajo Samara	<i>Casuaris boom</i>	Casuarina	1308.
Catappa	<i>Catappa</i>	Terminalis	1309.
Clompan	<i>Clompan</i>	Clomparius	1311.
Cofassu	<i>Cofassus</i>	Cofassus	1312.
Cufambi	<i>Cufambi</i>	Cuffambium	1323.
Cajo loba	<i>Lobœ</i>	Folium loba	1333.
Cajo jati	<i>Kiate boom</i>	Jatus	1346.
Cambang futoe	<i>Spykerhout</i>	Lignum cla- vorum	1354.
Cajo lasfi	<i>Waterhout</i>	Lignum aqua- tile	1353.
Cajo Castoeri	<i>Musceljaathout</i>	Lignum mos- chatum	1359.
Cajo lapia	<i>Slymhout</i>	Lignum mu- cofum	1360.
Cajo Rassa mala	<i>Papoehout</i>	Lignum pa- pua	1361.
Calaparium	<i>Nanium</i>	Nanium	1369.
Coffu	<i>Paarlstruik</i>	Perlarius	1379.
Cufci	<i>Cufci</i>	Scrotium cus- ci	1389.
Cajo lasfi	<i>Ulassi</i>	Ulassium	1405.
Carang	<i>Koralen</i>	Corallia	M. 55.

D.

Domba	<i>Schaap</i>	Ovis	A. 31.
Daun Tasfibe	<i>Riet (Indiaans)</i>	Canna	V. 1.
Daun prada	<i>Adhatoda</i>	Justicia	27.
			Dja-

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Djarong	<i>Vlam der bossen</i>	<i>Ixora</i>	131.
Daun Cancong	<i>Winde</i>	<i>Convolvulus</i>	215.
Daun Poetri	<i>Vorstinne blad</i>	<i>Mussaenda</i>	241.
Daun Candal	<i>Sebesten</i>	<i>Cordia</i>	256.
Daun Capialon	<i>Wyngaard</i>	<i>Vitis</i>	284.
Daun Countoud	<i>Hondendood</i>	<i>Apocynum</i>	305.
Daun manco	<i>Schotelstruik</i>	<i>Crassula</i>	392.
Dringoe	<i>Calmus</i>	<i>Acorus</i>	434.
Daun Capo	<i>Blaas Erten</i>	<i>Cardiosper-</i>	
		<i>mum</i>	498.
Daun lida	<i>Tongblad</i>	<i>Bauhinia</i>	511.
Daun idop	<i>Zuurklaver</i>	<i>Oxalis</i>	582.
Dalima	<i>Granaat Appel</i>	<i>Punica</i>	618.
Daun thee	<i>Thee</i>	<i>Thea</i>	668.
Daun ati	<i>Katte kruid</i>	<i>Nepeta</i>	710.
Daun heran	<i>Hertsgespan</i>	<i>Leonorus</i>	722.
Daun cucurang	<i>Koortskruid</i>	<i>Scutellaria</i>	734.
Dierudju	<i>Beereklaauw</i>	<i>Acanthus</i>	793.
Daun baroe	<i>Ketmia</i>	<i>Hibiscus</i>	846.
Daun sambong	<i>Boelkens kruid</i>	<i>Eupatorium</i>	935.
Daun lada	<i>Peperblad</i>	<i>Verbefina</i>	975.
Daun gindi	<i>Kannekruid</i>	<i>Nepenthes</i>	1019.
Daun tjinta	<i>Mirobolana</i>	<i>Philanthes</i>	1050.
Daun maas	<i>Tournesol</i>	<i>Croton</i>	1083.
Djarak	<i>Wonderboom</i>	<i>Ricimus</i>	1085.
Daun inat	<i>Glaskruid</i>	<i>Parietaria</i>	1152.
Daun asam	<i>Daun asam</i>	<i>Begonia</i>	1156.
Daun rambu	<i>Adders tong</i>	<i>Ophioglos-</i>	
		<i>sum</i>	1171.
Doerioen	<i>Doerioen</i>	<i>Doeriana</i>	1269.
Daun salawa	<i>Overspelblad</i>	<i>Adulterina</i>	1278.
Dammer	<i>Dammerboom</i>	<i>Damaria</i>	1325.
Daun asam	<i>Zuurblad</i>	<i>Folium aci-</i>	
		<i>dum</i>	1326.
		Daun	

REGISTER DER GESLAGTEN

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Daun capoer	<i>Kalkblad</i>	Folium calco- fum	1329.
Daun Salam	<i>Indoopblad</i>	Folium itinc- tus	1330.
Daun Petola	<i>Petola</i>	Folium peto- la	1331.
Daun Gorito	<i>Veelvoetig blad</i>	Folium poli- pi	1332.
Daun subran	<i>Aard-Aker</i>	Glans	1341.
Daun boncons	<i>Gerold blad</i>	Involucrum	1348.
Daun fanceer	<i>Mamanira</i>	Mamanira	1365.
Daun bebo	<i>Puif der boomen</i>	Mirabilis planta	1384.
Djenang	<i>Draakenbloedboom</i>	Draco arbor	1388.
Daun babali	<i>Wendend blad</i>	Vertifolium	1408.

E.

Ekor Koetjing	<i>Kattesteert</i>	Acalypha V.	1082.
Effeie	<i>Effeie</i>	Lignum ema- num	1355.

F.

Foela malega	<i>Maagdepalm</i>	Vinca	V. 295.
Foela moergatti	<i>Azedarach</i>	Melia	527.

G.

Gadjah	<i>Elephant</i>	Elephas	A. 5.
Gagau	<i>Rave</i>	Corvus	50.
Gomiri	<i>Zuigervis</i>	Echineus	157.
Gasfir	<i>Doodgraaver</i>	Silphia	196.
Gegindon	<i>Oliphantje</i>	Curculio	202.

Ga-

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Garan gatti	<i>Bok</i>	<i>Cerambix</i>	204.
Garan kitjil	<i>Bokje</i>	<i>Leptura</i>	205.
Gindi laut	<i>Zeepokken</i>	<i>Lepas</i>	301.
Galing	<i>Bostouw</i>	<i>Cissus</i> V.	147.
Gandola	<i>Gandolo</i>	<i>Bafella</i>	382.
Gelan	<i>Porcelyn</i>	<i>Portulaca</i>	602.
Gujave	<i>Guajavos</i>	<i>Pfidium</i>	615.
Ganietri	<i>Ganitri</i>	<i>Eleocorpus</i>	663.
Ganja	<i>Jodenmoes</i>	<i>Corchorus</i>	675.
Galedupa	<i>Booneboom</i>	<i>Connarus</i>	830.
Gelaga	<i>Coraalboom</i>	<i>Erythrina</i>	855.
Gambas	<i>Brionie</i>	<i>Bryonia</i>	1093.
Ginji	<i>Hennip</i>	<i>Cannabis</i>	1115.
Gandaroufa befaar	<i>Gandaroufa</i> (gr.)	<i>Ampacus</i>	1279.
Gancon utan	<i>Gancon utang</i>	<i>Tinitali</i>	1313.
Gajang	<i>Gajang</i>	<i>Guajanus</i>	1338.
Ganda sali	<i>Ganda sali</i>	<i>Ganda fa-</i>	
		<i>lum</i>	1339.
Globba	<i>Globba</i>	<i>Globba</i>	1342.
Garam	<i>Zout</i>	<i>Muria</i> M.	30.
Garam alcali	<i>Alcalifch zout</i>	<i>Sal alkali</i>	31.
Garam asam	<i>Zuur zout</i>	<i>Sal acidum</i>	32.
Garam tenga	<i>Middelzout</i>	<i>Sal neutrum</i>	33.

H.

Hurong	<i>Mirte</i>	<i>Myrtus</i> V.	617.

I.

Ikan pare	<i>Rog</i>	<i>Raya</i> A.	130.
Ikan ijoetjoet	<i>Haie</i>	<i>Squalis</i>	131.
Ikan aijam	<i>Hoornvifch</i>	<i>Baliftes</i>	135.
Ikan boental	<i>Stekelbuik</i>	<i>Tetraodon</i>	137.
		ikan	

G

<i>Maleidseh.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Ikan pifan	<i>Schildvisch</i>	Centrifcus	140.
Ikan couda	<i>Naaldvisch</i>	Syngnatus	141.
Ikan moa	<i>Aal</i>	Muræna	143.
Ikan cajo	<i>Cabeljauw</i>	Gadus	154.
Ikan gaja	<i>Vyfoog</i>	Cepola	156.
Ikan fwangi	<i>Zee scorpioen</i>	Scorpæna	161.
Ikan kwee rambi	<i>Spiegelvisch</i>	Zeus	162.
Ikan fabla	<i>Platvisch</i>	Pleuronectus	163.
Ikan carang	<i>Klipvisch</i>	Chotodon	164.
Ikan gigi	<i>Lipvisch</i>	Labrus	166.
Ikan pifang	<i>Stekelbaarsch</i>	Gasteroleus	169.
Ikan kwee	<i>Makreel</i>	Somber	170.
Ikan lele	<i>Meirval</i>	Silurus	175.
Ikan ketan	<i>Leervisich</i>	Teuthis	176.
Ikan aloë	<i>Snoek</i>	Efox	180.
Ikan terbang	<i>Vliegende visch</i>	Exoetus	185.
Janpes	<i>Mestkever</i>	Hister	193.
Jankriek poom	<i>Krekkel</i>	Cicada	223.
Ikan gorita	<i>Zeekat</i>	Sepia	296.
Jaij	<i>Cardamom</i>	Amomum	V. 2.
Ilat	<i>Cipirus valfehe</i>	Schoenus	65.
Jamboe	<i>Jamblan</i>	Jambolifera	479.
Jamboe ang	<i>Jamboes</i>	Eugenia	616.
Jourook	<i>Citroenboom</i>	Citrus	901.
Jagon	<i>Turks koorn</i>	Zea	1042.
Jan raja	<i>Jan raja</i>	Rajania	1121.
Jamboe monjet	<i>Jamboe monjet</i>	Avicennia	1237.
Ipo	<i>Giftboom</i>	Arbor Toxicaria	1294.
Jaspe	<i>Jaspis</i>	Petrofilex	M. 14.
Intan	<i>Kristallen</i>	Gemmae	16.
	K.		
Kalowan	<i>Vledermuis</i>	Vespertilio	A. 4.
Kamalasan	<i>Luiwaard</i>	Bradypus	7.
			Koe-

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Koetjing	<i>Kat</i>	<i>Felis</i>	13.
Koukebloek	<i>Uil</i>	<i>Strix</i>	43.
Koutoul	<i>Reiger</i>	<i>Ardea</i>	84.
Kandidi	<i>Snep</i>	<i>Scolopax</i>	86.
Koura koura	<i>Schildpad</i>	<i>Testudo</i>	119.
Kokok	<i>Snottolf</i>	<i>Cyclopterus</i>	139.
Kalankouw	<i>Zeewolf</i>	<i>Anarchias</i>	146.
Krapo	<i>Jacob-Evers</i>	<i>Perca</i>	168.
Kuren	<i>Zeehoen</i>	<i>Trigla</i>	172.
Koeroe	<i>Vingervis</i>	<i>Polymneus</i>	186.
Kakoangan	<i>Torretie</i>	<i>Dermeftes</i>	191.
Kakoangan boeboe	<i>Pruimtor</i>	<i>Ptitius</i>	192.
Kakoangan ajer	<i>Drager</i>	<i>Gyrinus</i>	194.
Koenang	<i>Glimworm</i>	<i>Lamyus</i>	207.
Kakkerlag	<i>Kakkerlak</i>	<i>Blatta</i>	219.
Kalaszjinkin ajer	<i>Waterfchorpioen</i>	<i>Nepa</i>	225.
Kakauwa	<i>Kreeftspin</i>	<i>Phalangium</i>	267.
Kalaszjinking	<i>Schorpioen</i>	<i>Scorpio</i>	269.
Koetoe etan	<i>Watervloo</i>	<i>Monoculus</i>	271.
Krimi	<i>Darmworm</i>	<i>Afceres</i>	276.
Koupang	<i>Mosfel</i>	<i>Mytilus</i>	315.
Konjit	<i>Safraan (Ind.)</i>	<i>Curcuma</i>	V. 6.
Karak nasfi	<i>Karak nasfi</i>	<i>Oldenlandia</i>	154.
Karak nasfi	<i>Ryftbloem</i>	<i>Rondeletia</i>	224.
Katombar	<i>Coriander</i>	<i>Coriandrum</i>	356.
Karffout	<i>Biefen</i>	<i>Juncus</i>	437.
Klitti	<i>Balstruik</i>	<i>Guilandina</i>	517.
Kadjoe	<i>Cadjoe boom</i>	<i>Anacardrium</i>	520.
Kimkit	<i>Limonia</i>	<i>Limonia</i>	534.
Kraknasfi	<i>Ryftblom</i>	<i>Ruellia</i>	784.
Kaku tali	<i>Pedanium</i>	<i>Pedanium</i>	794.
Kering keringan	<i>Klapperboom</i>	<i>Crotalaria</i>	862.
Kakajan laki	<i>Kikvorschegroen</i>	<i>Acrosti- chum</i>	1173.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Klinting birou	<i>Klinting birou</i>	Ufubis	1250.
Krang goenong	<i>Krang goenong</i>	Dracæna	1340.
Kapor hollanda	<i>Kryt</i>	Creta	M. 2.
Karsik	<i>Zand</i>	Arena	6.

L.

Landac	<i>Eegel</i>	Erinaceus	A. 20.
Lang	<i>Valk</i>	Falco	42.
Laijoor	<i>Scherpstaart</i>	Trichiurus	145.
Lemadang	<i>Oranjevisch</i>	Coriphæna	158.
Limpok	<i>Meirslang</i>	Cobitus	173.
Lalaron	<i>Haft</i>	Ephemera	235.
Lalar ketongan	<i>Schorpioenvlieg</i>	Panorpha	239.
Lalar gargajoe	<i>Bladwesp</i>	Tentredo	242.
Lalar corbou	<i>Horsel</i>	Oestreus	251.
Lalar	<i>Vlieg</i>	Musca	253.
Lalar couda	<i>Tabaan</i>	Tabanus	254.
Lawa	<i>Spin</i>	Aranea	268.
Lankwas	<i>Lankwas</i>	Maranta	V. 5.
Lada	<i>Peper</i>	Piper	43.
Liat faare	<i>Narcis, Lelie (Zee)</i>	Panocratium	404.
Lida boaja	<i>Aloë</i>	Aloë	430.
Lepo	<i>Knorhaan</i>	Cothis	160.
Loo utan	<i>Acer scandens</i>	Banisteria	573.
Lian	<i>Byltjeskruid</i>	Securidaca	852.
Lingoum	<i>Drakeboom</i>	Pterocarpus	854.
Lakeda	<i>Rupfenkruid</i>	Scorpiurus	886.
Lacca kidjil	<i>Balsamina</i>	Impatiens	1008.
Laboe	<i>Water-limoen</i>	Cucurbita	1090.
Lontor	<i>Saguweerboom</i>	Borassus	1220.
Loprei	<i>Kaarsstruik</i>	Frutex serafi	1336.
Leha	<i>Aluinboom</i>	Arbor alumi- nosa	1282.
		La-	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Lagondi itam	<i>Langleven kruid</i>	Lignum lon- gevitias	1357.
Luffa radja	<i>Luffa radja</i>	Luffa radja	1363.
Lambac	<i>Kley</i>	Argilla	M. 3.
Loh bato	<i>Ley</i>	Tesfilis	11.

M.

Monjet	<i>Aap</i>	Simia	A. 2.
Monjet toupas	<i>Spookdier</i>	Lemur	3.
Menjangan	<i>Hert</i>	Cervus	29.
Menjangan terban	<i>Vliegend hert</i>	Lucanus	190.
Moering	<i>Drilmug</i>	Empis	256.
Matti koetoe	<i>Zeepissebed</i>	Chiton	300.
Matti trada ratta	<i>Anomien</i>	Anomia	314.
Matta boulan	<i>Maanhorens</i>	Turbo	327.
Malati	<i>Jasmyn (Indisch)</i>	Nyctanthes	V. 16.
Moral babulu	<i>Tournefortia</i>	Tournefortia	192.
Mustela	<i>Ophiorhiza</i>	Ophiorhiza	210.
Mangos	<i>Mangos</i>	Mangifera	278.
Manga quini	<i>Manga Quini</i>	Cerbera	294.
Miga miga	<i>Lavas</i>	Ligusticum	346.
Mangi	<i>Mangles</i>	Rhizophora	592.
Mangostan	<i>Mangostang</i>	Garcinia	594.
Madat	<i>Maankop</i>	Papaver	648.
Majana	<i>Kruis en munt</i>	Mentha	713.
Moegri	<i>Moegri</i>	Volkameria	788.
Modirakani	<i>Braaknoot kl.</i>	Hugonia	831.
Moffelina	<i>Sigesbeckia</i>	Sigesbeckia	973.
Manicella	<i>Hippomana</i>	Hippomana	1088.
Matta boeta	<i>Blinde ooggen</i>	Excoecaria	1102.
Mamina	<i>Vetboom</i>	Aarbor pin- gius	1289.
Maffoi	<i>Maffoi</i>	Maffoy	1320.
		Mat-	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Matta boeta	<i>Blindmaakende struik</i>	Frutex exco-	
Meninjo	<i>Meninjo</i>	cans	1337.
Malapari	<i>Malaparius</i>	Gnetum gne-	
Morfalla	<i>Morfalla</i>	mon	1343.
Mignac Tanah	<i>Bergriet</i>	Malaparius	1364.
Maas	<i>Goud</i>	Morfalla	1367.
Matti djadi bato	<i>Versteende schulpen</i>	Bitumen	M. 36.
		Aurum	51.
		Petrificata tes-	
		tacea	57.

N.

Nourfour	<i>Gier</i>	Vulture	A. 41.
Nouri	<i>Papegai</i>	Pittacus	45.
Nhamon	<i>Struys</i>	Struthius	96.
Njamoc	<i>Mug</i>	Culex	255.
Nat nat	<i>Myt</i>	Acarus	266.
Nanas	<i>Ananas</i>	Bromelia	V. 395.
Nam Nam	<i>Nam-nam</i>	Cynometra	519.
Nila	<i>Indigo</i>	Indigo fera	889.
Nanca	<i>Soorsak</i>	Saccus	1275.
Nanarium	<i>Nanarium</i>	Nanarium	1368.
Nessat	<i>Nessatus</i>	Nessatus	1370.
Nipa	<i>Nipa</i>	Nipa	1371.

O.

Oran	<i>Mensch</i>	Homo	A. 1.
Onta	<i>Kemel</i>	Camelus	27.
Oular	<i>Slang</i>	Anguis	126.
Oular biloudak	<i>Adder</i>	Coluber	125.
Omoet	<i>Zeebraasfem</i>	Sparus	165.
Otin	<i>Lievenheers beesje</i>	Coccinella	198.
		Otin	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Otin maas	<i>Goud haantje</i>	Crifomela	199.
Oular coupling	<i>Oorwurm</i>	Forficula	217.
Ooundour	<i>Mier en leeuw</i>	Mirmileo	238.
Ooubour	<i>Zeekwal</i>	Medusa	297.

P.

Pangoeling rambu	<i>Miereeter</i>	Myrmeco- phaga	A 8.
Pangoeling	<i>Schubdier</i>	Manis	9.
Pawous	<i>Walvisch</i>	Balæna	38.
Pong	<i>Kaauw</i>	Gracula	53.
Paperouang	<i>Wielewaal</i>	Oriolus	52.
Papeda laut	<i>Zeelong</i>	Laplyxia	383.
Pevetti	<i>Joodenkerfen</i>	Phyſalis	V 250.
Panone	<i>Paronychia</i>	Illecebrum	290.
Pule	<i>Tabernæmontana</i>	Tabernæ- Montanæ	301.
Pape fajor	<i>Hondendood</i>	Periploca	303.
Pingir outan	<i>Zwaluw wortel</i>	Aſclepias	306.
Patjar tjalong	<i>Blanket wortel</i>	Lawſonia	482.
Pete	<i>Boneboom (ſtin- kende)</i>	Anagyris	509.
Patjar aijer	<i>Patjar water</i>	Juffiæa	538.
Pitja piring	<i>Clerodendrum</i>	Cleroden- drium	789.
Penawar jambi	<i>Kuiſchboom</i>	Vitex	790.
Populoan	<i>Heemſt (Ind.)</i>	Urena	844.
Patta camoedi	<i>Hazekool (Amb.)</i>	Cacalia	933.
Patala moedi	<i>Sphæranthus</i>	Sphærantus	988.
Papare	<i>Balzem appel</i>	Momordica	1089.
Papaja	<i>Papaja</i>	Carica	1127.
Pifang	<i>Pifang</i>	Mufa	1141.
Parang	<i>Acacia</i>	Mimoza	1158.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Pinang	<i>Pinang</i>	Areca	1225.
Plisse dagan	<i>Luifelbloem</i>	Vallaris	1243.
Palla	<i>Muscaatnoot</i>	Myristica	1264.
Paga matti	<i>Oogenblikkruid</i>	Lignum mo- mentaneum	1358.
Pandang	<i>Pandang.</i>	Pandanus	1375.
Pangi	<i>Pangium</i>	Pangium	1376.
Pulassi	<i>Pulassium</i>	Pulassium	1382.
Pulassari	<i>Pulassarius</i>	Pulassarius	1383.
Pazir	<i>Stofzand</i>	Glarea	M 5.
Pateri	<i>Borax</i>	Borax	35.
Perak	<i>Zilver</i>	Argentum	50.
Pohon jadi bato	<i>Versteende planten</i>	Petrificata ve- getabilia.	54.

R.

Radja wali	<i>Schaarlaas</i>	Corravus	A 51.
Rajap	<i>Ongeveugelde mot</i>	Lepifina	261.
Roema goerita	<i>Papier nautilus</i>	Arganauta	317.
Rozemarijn	<i>Rozemaryn</i>	Rosmarinus	V 38.
Rompot pallias	<i>Panikkoorn.</i>	Panicum	76.
Rompot	<i>Gras</i>	Poa	83.
Rompot corbouw	<i>Gekamd gras</i>	Cynofurus	87.
Rompot laut	<i>Veergras</i>	Stipa	90.
Rabassa	<i>Rabassa</i>	Evolvulus	385.
Rammi	<i>Vlas</i>	Linum	389.
Rotang	<i>Rotting</i>	Calamus	436.
Rotang outang	<i>Rotting (wilde)</i>	Flagellaria	450.
Rarax	<i>Zeeboom</i>	Sapindus	499.
Randon	<i>Laurier</i>	Laurus	503.
Rompot poetri	<i>Princessegras</i>	Cassya	505.
Rautjatja	<i>Boelkensk. (wilde)</i>	Bidens	932.
Rami	<i>Netel</i>	Urtica	1054.
		Rof	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn</i>	
Roffu	<i>Netelboom</i>	Celtis	1143.
Ratta papœa	<i>Mos (Aerd)</i>	Lycopodium	1185.
Rompout faribo	<i>Mos (Coraal)</i>	Ulva	1206.
Rien	<i>Kreekelboom</i>	Ambulans	1310.
Ruid	<i>Trompetblad</i>	Folium bucinatum	1328.
Rompot fubat	<i>Gras (liggend)</i>	Gramen	1344
Ramak daging	<i>Ramak daging</i>	Radix carnea	1385.

S.

Sampi	<i>Stier</i>	Bos	A 32.
Sampi lauot	<i>Zeekoe</i>	Trichechus	6.
Sondjab	<i>Inkhoorn</i>	Scirus	25.
Soupan	<i>Paradysvogel</i>	Paradisea	54.
Soumoet	<i>Mier</i>	Formica	249.
Soumoet poeti	<i>Houtluis</i>	Termes	263.
Sipot	<i>Vleugelhoorns</i>	Strombus	324.
Safraan, oekema	<i>Safraan</i>	Crocus	V 55.
Sajor bulla	<i>Comelina</i>	Comelina	62.
Santal mirre	<i>Sandelhout</i>	Pavetta	123.
Seroni aijer	<i>Seroniwater</i>	Ludwigia	153.
Salie	<i>Salie</i>	Salvia	39.
S' kridi	<i>Meeuw</i>	Larus	76.
Seroupaddi	<i>Coldenia</i>	Coldenia	173.
Sida waja	<i>Oleander</i>	Nerium	297.
Sambodja	<i>Samengerolde blom</i>	Plumeria	298.
Sefoot	<i>Sefoot</i>	Pharnaceum	379.
Sondal malam	<i>Tuberoos</i>	Polianthes	426.
Sajor cambing	<i>Bokke blad</i>	Tinus	504.
Sadfab, of Aroda	<i>Wynruit</i>	Ruta	523.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Sajor bebek	<i>Venusnavel</i>	Cotyledon	579.
Sudu fudu	<i>Springkruid</i>	Euphorbia	609.
Songium	<i>Roos appel</i>	Dillenia	688.
Sulaffi	<i>Basilicum</i>	Ocymum	732.
Sefuri	<i>Kers-water</i>	Sifymbrium	813.
Safawi	<i>Mosterd (Vreemde)</i>	Cleome	826.
Silagouri panjang	<i>Maluwe (Indische)</i>	Sida	873.
Sajor bali	<i>Donderkruid</i>	Conyza	950.
Seroni	<i>Madelieve, (gr.)</i>	Chrysanthe- mum	966.
Sambong	<i>Sambong</i>	Pothos	1031.
Sajor bebek	<i>Eendegroen.</i>	Lemna	1038.
Sajor troeboe	<i>Jobs traanen</i>	Coix	1043.
Sajor bajang	<i>Fluweelbloem</i>	Amaran- thus	1060.
Sajor	<i>Plukenetia</i>	Plukenetia	1080.
Seree	<i>Kemelshoy</i>	Andropo- gon	1145.
Son	<i>Ginsing</i>	Panax	1166.
Sajor manis	<i>Maankruid</i>	Osmunda	1172.
Simbor	<i>Varenboom</i>	Polipodium	1179.
Sajor lampa	<i>Vrouwenhair</i>	Adiantum	1180.
Setan poenge roti	<i>Morilje</i>	Phallus	1212.
Saribo	<i>Sariboboom</i>	Corypha	1221.
Sagoe	<i>Sagoeboom</i>	Cycas	1222.
Sagoe pohon	<i>Sagoeponon</i>	Corolaria	1314.
Salai	<i>Houtskoolvrucht</i>	Frutex car- bonarius	1335.
Sajor	<i>Moes</i>	Olus	1374.
Sajor radja	<i>Koningsmoes</i>	Phyllitis	1380.
Sattul	<i>Sattulboom</i>	Sandoricum	1387.
Sicci	<i>Sicchus</i>	Sicchus	1391.
Soukon	<i>Broodboom</i>	Soccus	1393.
Suren	<i>Surenus</i>	Surenus	1397.
		Sao-	

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Saoly	<i>Tittius</i>	Tittius	1401.
Sandawa	<i>Salpeter</i>	Nitrum	M 29.
T.			
Tangalong	<i>Fret</i>	Viverra	A 14.
Ticus mondoc	<i>Mol</i>	Talpa	18.
Ticus boefoek	<i>Slaaprot</i>	Sorex	19.
Timpaus	<i>Philander</i>	Didelphus	17.
Ticus	<i>Muis</i>	Sorex	21.
Tandoc lauot	<i>Zee-Eenhoorn</i>	Monodon	37.
Toucan cajo	<i>Specht</i>	Pious	59.
Tjitjak terbang	<i>Haagdis (Vliegende)</i>	Draco	121.
Tjitjak	<i>Haagdis</i>	Lacerta	122.
Tjannak	<i>Bloetrug</i>	Gymnotus	144.
Tjoetjoet pandrom	<i>Zwaardvis</i>	Xyphias	150.
Tambra	<i>Karper</i>	Cyprinis	189.
Tjetowetan	<i>Tor</i>	Scarabaeus	189½.
Tjinkaret	<i>Krekkel</i>	Gryllus	221.
Tjapon aijer	<i>Juffer</i>	Libella	234.
Tjapon tanna	<i>Gaasvlieg</i>	Hemerobius	236.
Toun	<i>Bye</i>	Apis	248.
Tjaconjaron	<i>Langpoot</i>	Tipula	252.
Tjatjing Kaki	<i>Draadworm</i>	Gordius	275.
Tjatjing	<i>Aardworm</i>	Lumbricus	277.
Tjatjing cambing	<i>Bandworm</i>	Faciola	278.
Tjatjing lipat	<i>Spuitworm</i>	Sipunculus	279.
Tankoer	<i>Tabaks pyp</i>	Fistularia.	179.
Tjatjing inous	<i>Ringhek</i>	Myxine	281.
Tripan	<i>Zeeblas</i>	Holoturion	289.
Tiram	<i>Oesters</i>	Ostrea	313.
Tomo	<i>Koftwortel</i>	Coftus	V 3.
Tjorkor Kontjor	<i>Galanga</i>	Kempheria	7.
Taludama	<i>Boerhavia</i>	Boerhavia	9.

<i>Maleidsch</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	
Teeke	<i>Cyperus</i>	Cypyrus	66.
Tjielie	<i>Cyperus (ronde)</i>	Scirpus	67.
Toeboe	<i>Zuikerriet</i>	Saccharum	73.
Tjatjarbebec	<i>Veldſta (Ceilonf.)</i>	Hedyotis	118.
Tjinke laut	<i>Nagelboom (Wilde)</i>	Ptelea	152.
Taratte kidjil	<i>Plompe (kl.)</i>	Menyanthes	202.
Tobacco	<i>Tabak</i>	Nicotiana	248.
Trong	<i>Nagtschade</i>	Solanum	251.
Tjabe	<i>Peper (Spaansche)</i>	Capſicum	252.
Tinda parvi	<i>Ceanothus</i>	Ceanothus	267.
Tanjong	<i>Tanjong</i>	Mimufops	478.
Tjindana	<i>Sandelhout</i>	Santalum	480.
Taratti	<i>Plompe</i>	Nymphæa	652.
Tjinkee	<i>Kruidnagelboom</i>	Caryophyllum	669.
Tjampaka goe- nong	<i>Tulpboom</i>	Lirioden- dron	689.
Tjampaka	<i>Tjampake</i>	Michelia	691.
Touri	<i>Touri</i>	Aeſchyno- mene	888.
Tjonge	<i>Senecio</i>	Senecio	953.
Tali gorita	<i>Holwortel</i>	Aristolochia	1022.
Takka	<i>Kalfsvoet (Virg.)</i>	Dracon- tium	1029.
Tali api	<i>Touw, Brandend</i>	Tragia	1048.
Tai bourong	<i>Marentakken</i>	Viſcum	1105.
Tubu bidji	<i>Cokkels corls</i>	Meniſper- mum	1131.
Tai anjing	<i>Lichen</i>	Lichen	1202.
Tingulon	<i>Tingulon</i>	Protium	1249.
Tarbona oufan	<i>Aalboom</i>	Alius	1276.
Tali toacca	<i>Boſchtouw</i>	Contorta	1306.
Tali boeton	<i>Touwſtruik</i>	Funis	1334.
Tubu tubu	<i>Wenteltrap</i>	Herba ſpira- lis	1345.

<i>Maleidsch.</i>	Hollandsch.	<i>Latyn.</i>	No.
Tali corbou	<i>Buffeldoorn</i>	Spina vacca- rum	1395.
Tali firi	<i>Wilde Siri</i>	Sirioides	1399.
Timon	<i>Timonius</i>	Timonius	1400.
Tanah	<i>Stofaarde</i>	Humus	M. 1.
Tanah lilling	<i>Mergel</i>	Marna	4.
Troufi	<i>Vitriool</i>	Vitriolum	27.
Tawas	<i>Aluin</i>	Alumen	28.
Tombaga	<i>Koper</i>	Cuprum	47.
Tima itam	<i>Lood</i>	Plumbum	48.
Tima poeti	<i>Tin</i>	Stannum	49.
U.			
Ulaijl	<i>Zeeflak</i>	Doris	A. 284.
Upas bidji	<i>Sophora</i>	Sophora	V. 508.
Udani	<i>Quisqualis</i>	Quisqualis	539.
Ubi	<i>Eetbare wortel</i>	Dioscorea	1122.
Ubi radja	<i>Konings wortel</i>	Tubur	1404.
Ulet	<i>Ulet</i>	Ulet	1406.
V.			
Vidara	<i>Weegdoorn</i>	Rhamnus	V. 265.
Varingin	<i>Vygeboom</i>	Ficus	1168.
W.			
Wadong	<i>Salm</i>	Salmo	A. 178.
Wawo	<i>Zeerups</i>	Aprodita	285.
Widjor	<i>Vingerhoed (Ooft.)</i>	Sesamum	V. 782.
Woid kitjil	<i>Korst der boomen</i>	Crista arbo- rum	1321.
Woid	<i>Woit</i>	Rudens	1386.
Widuri	<i>Agaat</i>	Silex	M. 13.
Warangan	<i>Rettekruid</i>	Arfenicum	41.
Z.			
Zagapohon	<i>Schildboom</i>	Adenanthe- ra	V. 526. BE-

BERICHT,

*Van de Proefnemingen, met den
door kunst gemaakten Magneet,*

D O O R

JACOBUS VAN DER STEEGE,

Het Genootschap deed, by resolutie van den 1. Juny 1778, my de eer van te verzoeken, en, *prointerim*, aan deeze Vergadering maandeliks op te geeven de grasseerende ziekten, en, des mogelyk, derzeler oorzaaken, en de proeven, die, met den Magneet, van tyd tot tyd, gedaan wierden.

Te dier tyd Verband-meester in 't Binnen Hospitaal zynde, en veel practyk hebbende, viel het my zeergemakkelyk, om deeze taak op my te nemen: doch, niet lang daar na, werd, door het gunstig welbehagen van de Hooge Regeeringe, het opzicht van de zieken, in 't Buiten Hospitaal, aan myne zorgen toevertrouwd: een ampt, dat, door de veelvuldige beezigheden en afgelegenheid van woonplaats, my belet, om de practyk, in de Stad, met eenige vrucht, waarteneemen. Waarom ik ook my ge-
nood-

noodzaak vinde, dit Genootschap, op het nederigste, te verzoeken, my van de maandelyksche opgaaf der ziekten te willen ontslaan; om redenen, dat, in 't Buiten Hospitaal, veele kwynende lyders ingebracht worden, die, na het doorstaan van andere ziekten, in eenen buikloop gestort worden; die, in dit huis, zoo menigvuldig is, dat 'er zekerlyk drie vierde gedeelte der zieken aan vast zyn; waar door deeze opgaaf by na altoos gelyk zoude zyn, en zeer weinig afdoen, om de heerschende ziekten van *Batavia* te leeren kennen. Waar by nog komt, dat de meest gevaarlyke ziekten in de Hospitaalen, gemeenlyk, regeeren, in de maanden Juny, July, Augustus en September; wanneer de Vaderlandsche Scheepen alhier aangekomen zyn: welke maanden anders, voor lieden, aan dezen dampkring gewoon, geenzins de ongezonstfen bevonden worden.

De wonderlyke geneezingen, door de proeven van den Heer MESMER, in de Nieuwspapieren bekend gemaakt, gaven gelegenheid tot het tweede gedeelte van het verzoek; waar aan ik, zo veel mogelyk, met voorzichtigheid en oplet-

tend-

tendheid , hebbe getracht te voldoen ; aangemoedigd zynde door de naauwe verbintenis , die er , tusfchen de Magneetifche en Electriche kracht , fchynt te zyn.

Vooraf moet ik zeggen , dat ik my geen klaar denkbeeld van de magneeten des Heeren *Mesmer* hebbe kunnen maaken ; doordien ik geen ander bericht van deeze zaak hebbe kunnen krygen , dan uit een tractaatje van den Heer J. C. UNZER , door DEIMAN , te Amfterdam , uitgegeeven ; waar in gefproken wordt van Magneeten van allerlei gedaantens , zelfs van hartvormigen. Aan de zulken hebbe ik geene kracht van eenig belang kunnen geeven : mogelyk hangt het daar , voor een gedeelte , van af , dat zommige proefneemingen my niet beter gelukt zyn. Maar laat ik ter zake komen.

Ik hebbe , van 't zuiverfte ftaal , eenige halve ringen laaten maaken (van eene verfchillende grootte , gefchikt naar de verfchillende dikte van armen en beenen) breed vier of vyf linien , en ruim één dik. Aan deezen , zoo fterk mogelyk gehard , en vry van fcheurtjes of barftjes zynde , hebbe ik eene magneetkracht
kun-

kunnen geeven, welke ruim hare eigen zwaarte droeg: en deeze heeft my, by veele lyders, genoegzaam gefcheenen.

Aangestreeken zynde, hebbe ik die, met zeer dunne Chinafche zyde, laten omtrekken, uitgenomen de poolen, welke ik onbekleed gelaten hebbe; op dat zy onmiddelyk het vel zouden kunnen aanraaken.

Aan de buitenzyde der einden of poolen, zyn lintjes vaftgehecht; waarmede deeze ringen, aangelegd zynde, voor verſchuiven bewaard worden.

De Noordpool is met een kruisje gemerkt: om dat, wanneer men de ringen en vooral aan de beenen, aanlegt; men zorge kan draagen, dat, aan het een been, de Noordpool, binnens-beens, en aan het andere, buitens-beens, komt; dewyl, in den ſlaap of anderszints, twee gelyke poolen, elkanderen rakende, zekerlyk zeer veel van hare kracht zouden verliezen.

Wanneer ik haar aanlegge, neeme ik die, welke 't beft is (voor al aan de einden) om het deel te fluiten: om dat het my toefchynt, dat men, zonder deeze

voorzorge, weinig uitwerking te wachten heeft.

Als de ringen vier of vyf dagen aangelegen hebben (voornaamenlyk wanneer 'er een sterke uitwaasfeming op volgt) dan vermindert haare prikkeling, doordien zy, in dit klimaat, zeer licht roesten: en ik neeme haar af, om die sterk, maar teffens langzaam, weder te polysten en aan te ftryken: langzaam, zegge ik, op dat de hitte van 't polysten het ftaal niet zoude ontlaaten, of week maaken.

De Heer UNZER zegt, dat MESMER hem voorgefchreeven heeft, van de Magneeten nimmer alleen aan de bovenfte deelen te leggen, maar teffens aan de benedenfte. Meest altoos hebbe ik dat in acht genoomen; maar als ik het eene enkele maal naliet, 'er evenwel geene kwade gevolgen van gezien.

Gemeenlyk plaatze ik myne ringen, daar die 't beste voor verfhuiven bewaard zyn, en 't naaukeurigfte fluiten: zoo, by voorbeeld aan 't been, legge ik die aan 't achterfte gedeelte, even boven de kuit; aan den bovenarm legge ik die veelyds aan de binnen zyde, even onder

der den oxel, of wel een weinig boven den elleboog. Aan den onderarm fluit hy zeldzaam wel; en ik verkies die plaats des te minder, om dat, 't zy ik de Magneeten boven of beneeden aanlegge, de gloeiing eevenwel aan het uiteinde van het deel, waar aan zy gelegd zyn, gevoeld wordt.

Op drieëndertig perzonen, zo in, als buiten het Hospitaal, hebbe ik deeze proefneeming in 't werk gesteld. Elf daar van hebben noch pyn noch smert, noch eenige uitwerking ondervonden: integendeel acht anderen hebbe ik de Magneeten, om de onuitstaanbaare gloeiing en pyn, moeten losmaaken en wegneemen: vyf anderen hebben de gloeiing kunnen weerstaan, maar zonder eenig merkelyk voordeel; zeven hebben die met een gelukkig gevolg, gebruikt: en de twee overige gebruiken die nog werkelyk, en geeven vele hooppe van herstelling.

Zy, by wien noch smert, noch gloeiing volgden, hebbe ik de Magneeten verdubbeld, maar niets heeft willen helpen. Gaarne hadde ik, in dit geval,

derzelve kracht willen vermeederen; doch zulks heeft niet willen gelukken.

Onder de acht perzoonen, by welke ik de proefneeming, om de al te sterke gloeiing en tinteling, hebbe moeten staaken, bevonden zig drie perzoonen, dewelke, terwyl zy dagelyks Mercurius gebruikten, zich in koud water gebaad hadden, en, voort daar op, waren lam geworden. Voor deeze menschen was de zwakste Magneet onverdragelyk, en even zodanig, als of zy met gloeiende naalden geprikt wierden.

Dit deed my in de gedachten vallen, of mogelyk de Mercurius, dan wel, of het Venerifch vergif, een meerdere vatbaarheid voor de werking van den Magneet, aan ons lighaam, mededeelde? Om zulks te beproeven, leide ik iemand, die, door de nachtpynen, als verteerd werd, twee ringen aan de beenen, en naderhand nog twee aan de armen, maar zonder eenige vrugt.

Een ander, van wien ik verzekerd was, dat hy, weinige weeken geleden,

den , zelf , in al te ruime hoeveelheid , den Mercurius gebruikt had , leide ik insgelyks eenige ringen aan. By deeze volgde een zagt•sweet , zonder meer.

Onder de vyf , welke de werking der Magneeten , maar zonder eenig aanmerkelyk voordeel , beproefd hebben , was een zeker Heer , welk aan de rechter arm en het been , zeedert een geruimen tyd , eene droogheid van de huid , met eene doofheid en fwakheid , in die deelen , bespeurd hadde. Het vel was zichtbaar dor en droog , en verscheidene smeeringen waren reeds vruchteloos aangewend ; ik leide hem , aan ieder been , een magneet , en een aan den arm. De laatste bleef altoos schoon , zonder te roesten , en gaf weinig of geen gevoel : maar het regter been sweette sterk , met een hevige gloeiing tot aan de teenen van den voet. Op het linker , of het gezonde been , oeffende die Magneet geene werking. Ik verwisselde derhalven de ringen , om te zien , of het daar ook aan haperde ; maar het was weder even als te vooren ; die op het rechter been sterk geprikkeld had , deed niets op het linker , en die op dat

H 3

been

been niets gedaan hadde , werkte nu vry wel op het rechter ; evenwel zonder merkelyk voordeel.

Eene flavin bevond zich zwanger: zy tragtte dit tegen te gaan , en gebruikte , ten dien einde , inlandsche medicynen ; na welker gebruik zy haar oogmerk bereikte. Ik zal niet bepaalen , of het , door de natuur of door de konst , veroorzaakt wierd. Dit is , volgens het getuigenis , zeker , dat zy hevige smerten , ja zelfs stuiptrekkingen leed , en , door de bloedstorting , op den rand van 't graf gebragt wierd. Zy herstelde zeer langzaam , met een lammen arm en een verzwakt been : het laaste verbeterde van tyd tot tyd ; maar de arm bleef , twee jaaren lang , het zelfde ; waar na ik gelegenheid hadde haar te zien , en de Magneeten aan te leggen. Zy gevoelde gloeijing en smert , en was , acht dagen na het aanleggen der ringen , in staat , om haar werk te verrichten , ja zelfs den arm boven het hoofd te brengen. Zy geloofde volkomen geneezen te zyn , maar , veertien dagen daar na , wierd haar arm eensklaps wederom lam ; en , niettegenstaande ik haar dezelfde ringen wederom aanleide ,

de, had zy 'er geen even gelyke dienst van. Eenigen tyd hier na, is zy naar een buiten comptoir vertrokken; en de uitflag my onbekend gebleeven.

Met meerder geluk hebbe ik, aan zeven andere lyders, de Magneeten gegeven, en die, tot myn groot genoegen, zien geneezen. Het zy my geoorloofd, hier insgelyks een geval van by te brengen:

De Heer M. BLOKKERT (Majoor van de Bataviafche Burgerye, Adminiftra-
teur Hoofd-participant van de Amphioen-focieteit, en Lid van dit Genoodfchap) gevoelde, ruim een half jaar, eer ik hem de Magneeten aanleide, eene doofheid en koude, in den rechter arm en de beide beenen. Trapswyze vermeerderde en verergerde dit zodanig, met bykoming van eene zugtige zwelling, dat hy eindelyk, willende voortwandelen, uit gevoelloosheid en fwakheid in de beenen, op de knien neerviel.

Ik leide hem de Magneeten aan, die eene fterke tinteling en overvloedig zweet verwekten: maar voornamentlyk, zo hy opgemerkt heeft, wanneer hy zig

wat luchtig kleeedde en niet broeide; 't geen hy, zedert eenige tyden, om de koude en doofheid te verminderen, gewoon was te doen. Binnen veertien dagen (schoon hy, ten overvloede, nog eenigen tyd de Magneeten droeg) had hy zyn arm en beenen volkomen tot zyn wil: de zwellings, koude en doofheid waren verdweenen, en komen nog niet weder; daar het ruim zes maanden geleeden is.

Eenen ouden matroos, die reeds eenige tyd in 't hospitaal geleegen had, wgens zware pyn en gevoelloosheid in de beenen, lag ik een Magneet aan het eene been, met dien uitflag dat hy, 's anderen daags, my met blydschap het been toonde en bewoog. Ik lag hem nog een ring aan het andere, dat byna even spoedig genas; en, binnen weinige dagen, ging hy gezond uit het hospitaal.

De Heer W. C. ENGERT, Onderkoopman, Boekhouder van de Artillery en Lid van dit Genoodschap, gevoelde, reeds een jaar voor het toeval, eene koude en magteloosheid in de regter zyde des lichaams: de arm voor al wierd hier door aangedaan. Dit verbeeterde niet,
tot

tot dat eindelyk 's nachts in den slaap, de rechter zyde geheel lam wierd, met eene merkelyke belemmering in de spraak. Byna een maand lang gebruikte hy vlytig in en uitwendige geneesmiddelen: de Kampher voor al schein hem door 't vermeederen der uitwaasfeming, voordeel te doen. In 't kort hy kwam wederom zo verre, dat hy, met behulp van een stok, voortwandelen konde; wanneer, eensklaps op eene nacht, de linker zyde aangedaan wierd, of liever, laat ik zeggen, het geheele lichaam: want beide de armen en beenen waaren onbeweeglyk, en de spraak byna onverstaanbaar. Den tweeden dag hier na lag ik hem aan ieder been en aan den linker arm, welke de gevoelleloofte was, de Magneeten aan. Hy gevoelde weinig prikkeling, maar sweette sterk; sloop dien nagt tien uren agter elkander, en bewoog, des morgens den linker arm naar zyn wil. Inderdaad deeze spoedige verandering verbaasde my. Aanstonds lag ik hem ook een ring aan den rechter arm, die, na twee dagen, insgelyks beweegbaar was. De beenen verbeterden ook zodanig, dat hy thans, zonder stok, kan wandelen, werwaards het hem behaagt; en wy zeer

veel hoop op eene volkomene geneezing hebben.

Tot dus verre ben ik met deeze proefneemingen gevorderd: ik hebbe dezelve, naar waarheid, opgegeeven: en daarom die twee Heeren, wier geval ik voorgesteld hebbe, verzocht, hunne naamen te mogen noemen. Men ziet, uit dit bericht, dat het gantsch geen onfeilbaar hulpmiddel is, maar evenwel ligtelyk te beproeven.

Ik twyffele niet, of men heeft het, in Nederland, verder gebragt, schoon wy 'er hier, tot nog toe, onkundig van zyn. Wat 'er van zy, myne proefneemingen hebben my nog niet geleerd, welke de kenteekenen der lichaamen zyn, waar op de Magneet 't gevoeligste zyn vermogen oeffent, en waarom een zelve ring, by verwisfeling, van het gezonde been aan het zieke, gelegte zynde, eene sterke gloeijing en prikkeling maakte; daar die, op 't gezond been, ten dien einde, vruchteloos gelegd was.

Veilig kunnen deeze waarneemingen voortgezet worden: want zo dra de ring
af-

afgenoomen is, houdt de gloeijing op: en tot nog hebbe ik, by niemand, die sterke toevallen en schrikken bespeurd, welke de Heer UNZER heeft waargenomen. Indien iemand, vooral op de buitenkantooren, deeze proefneemingen geliefde te vervolgen, en de Magneeten niet konde bekomen, zal ik hem dezelve; op myne kosten, verzorgen: mits dat men aan het Genootschap, naar waarheid, opgeeve, hoedanig de uitflag zy.

Mogelyk zal het der moeite waardig zyn, te onderzoeken, of het enkele staal, zonder de Magneetkracht, dan wel eenig ander metaal, ook eenige uitwerkinge van dien aart, op het lichaam, voortbrengen? Gaarne wil ik het myne hier toe doen; en zal niet aflaaften, indien ik iets ontdekke, dat nuttig kan zyn, hier van kennisfe te geeven.

* * *
* *
*

V E R S C H I L
D E R
T Y D R E K E N I N G E ,
B Y D E
A S I A T I S C H E
V O L K E R E N ;
E N .

derzelver Vergelyking , voor den Jaare
1779 en 1780.

D O O R

J. C. M. R A D E R M A C H E R .

De Mahumedaansche wet is, over geheel Arabie, Perſie, 't Mogolſche ryk en vele Ooſterſche eilanden, als Sumatra, Java, Maccasſer, onder de Grooten, algemeen aangenoomen; en is dus ook de Tydrekening van den Koran. De Turken zyn van de ſecte der *Sinnis*, en zy volgen *Omar* : doch de Perſianen en anderen zyn van de ſecte der *Chias*, en volgen
Ali.

Ali. Zy reekenen hun jaar van de vlugt van *Mahomet*, *Hegira* genaamd. Hetzelve heeft twaalf Maanmaanden, en begint den 16 July 62, na Christus. Dus is het jaar 1779, 1157. Zonne jaaren, of 1193 Maan-jaaren, na de *Hegira* beginnende.

Den 18. February 1779 komt overeen met de maand *Moharam*, hebbende

		30 dag:	
— 17. February	<i>Safar</i>	29	—
— 18. Maart	<i>Rabioel Awal</i>	30	—
— 17. April	<i>Rabioel Achir</i>	29	—
— 16. May	<i>Djoemadil Aval</i>	30	—
— 15. Juny	<i>Djoemadil Achir</i>	29	—
— 14. July	<i>Radjab</i>	30	—
— 13. Augustus	<i>Sjaban</i>	29	—
— 11. September	<i>Ramadan</i> , maand' der Vasten	30	—
— 11. October	<i>Sjawal</i>	39	—
— 9. November	<i>Dhoelkaida</i>	30	—
— 9. December	<i>Dhoelhadja</i>	29	—
— 7. January 1780.	<i>Moharam</i> , of het begin van het jaar	30	—
	1194		
— 6. February	<i>Safar</i>	29	—
— 6. Maart	<i>Rabioel Awal</i>	30	—
— 5. April	<i>Rabioel Achir</i>	29	—
		4	May.

— 4. May	<i>Djoemadil</i>	
	<i>Awal</i>	30 —
Den 3. Juny 1780.	<i>Djoemadil</i>	
	<i>Achir</i>	29 dag:
— 2. July	<i>Redjab</i>	30 —
— 1. Augustus	<i>Sjaban</i>	29 —
— 30.—	<i>Ramadan</i>	
	maand der	
	Vaften }	30 —
— 29. September	<i>Siawal</i>	29 —
— 28. October	<i>Dhoelkaidâ</i>	30 —
— 27. November	<i>Dhoelhadja</i>	29 —
— 30. December	<i>Moharant</i>	30 —

1195 jaar.

In de *Connoissance des Temps*, voor 1780, wordt het 1195 jaar der Mahumedanen bepaald, op den 28. December: maar dit is, op de nieuwe maan, bereekent: hoewel de maanden eerst beginnen, als de Maan zichtbaar wordt.

II.

De *Parsis* of *Gauren* zyn de oude bewoonders van het Persiaanische ryk; welker Godsdienstig boek *Zendavesta*, van *Zoroaster* of *Zer dust* geschreeven, in 1771, door den Heer ANTEQUIL DU PERRON, overgezet is, in 3. deelen in 4to, tot den jaare 636, na Christus geboorte. Toen hebben de Califen hunnen laaften koning *Hormidas* verflaagen, en hen, die het Mahumedaansch geloof niet wilden aanneemen,

neemen, verjaagd. Van dat geheel volk zyn thans niet meer over, dan omtrent 2000 huisgezinnen, in het *Kirmansche*, en 8000, in of omtrent *Souratte*, die zich, met den landbouw, geneeren, en het Vuur blyven aanbidden; 't geen zy staande houden, dat in hunnen tempel, by *Deman*, sedert dien tyd, tot heden toe, brandende blyft.

Den 14. October 1779 begint het 1143. jaar na de vlugt van den Propheet; met de

maand	<i>Fermandier</i>	30 dag.
— 13. November -	<i>Ezdibeez</i>	30 - -
— 13. December -	<i>Horda</i>	30 - -
— 12. January 1780	<i>Tier</i>	30 - -

Den 11. February 1780 begint

met de maand	<i>Amerdaad</i>	30 dag.
— 13. Maart - -	<i>Cherever</i>	30 - -
— 12. April - -	<i>Mehur</i>	30 - -
— 12. Mey - -	<i>Awa</i>	30 - -
— 11. Juny - -	<i>Ader</i>	30 - -
— 11. July - -	<i>Deed</i>	30 - -
— 10. Augustus -	<i>Bauwman</i>	30 - -
— 9. September -	<i>Spinda</i>	35 - -
— 14. October - -	het 1144. jaar	

Men moet hier in het algemeen aanmerken, dat de *Parfis* in geene kasten verdeeld zyn.

III.

De inwooners van het Mogolsche ryk zyn
Hin-

Hindous of *Jentiven*. Hunne heilige boeken zyn de *Vidam* en *Schaster*; en hunne voornaamste tempel is te *Jagernat*. Zy noemen *Calpugon* den geheelen tyd, gedurende welken de waereld zal staan: zynde 4898. jaar derzelve, het 1779. na Christus geboorte.

Doch hunne *Cyclus* is van festig jaaren, welke zy na elkander tellen. Het 33. jaar van deezen *Cyclus*, *Wigadi* genaamd, begint met den 9. April 1779. en

met de maand	<i>Sitri</i>	31 dag.
— 10. Mey	<i>Bajasi</i>	31 - -
— 10. Juny	<i>Ani</i>	31 - -
— 11. July	<i>Adi</i>	32 - -
— 12. Augustus	<i>Aweni</i>	31 - -
— 12. September	<i>Fertassy</i>	30 - -
— 12. October	<i>Apisi</i>	30 - -
— 11. November.	<i>Kategi</i>	30 - -
— 11. December	<i>Mazli</i>	30 - -
— 10 January 1780	<i>Tai</i>	29 - -
— 8. February	<i>Massi</i>	30 - -
— 10. Maart.	<i>Pangodi</i>	30 - -
— 9. April begint het	34. jaar van den	
<i>Cyclus</i> ,	<i>Soroary</i> genaamd.	

De *Hindous* zyn in vier voornaame kaffen verdeeld, welke ieder 16 onderdeelen hebben.

IV.

De *Siammers*, zo wel als de *Singaleesen* (zyn-
de

de de natuurlyke inwooners van Ceilon) volgen de leer van *Boedoe*, die ook *Somono-Codon*, en *Saxa* genaamd wordt. Hunne tydrekening begint met zynen dood; zynde hun 809 jaar het 266 van Christus. Dus is het jaar 1779 hun 2322 jaar.

Zy hebben mede eenen Cyclus van 60 jaaren; hebbende ieder jaar zyn eigen naam, die vyfmaal herhaald wordt.

Als 1.	<i>Pyefoelat</i>	het	Muife-jaar.
2.	<i>Salti</i>	-	Koe-jaar.
3.	<i>Koen</i>	-	Tyger-jaar.
4.	<i>To</i>	-	Hazen-jaar.
5.	<i>Marori</i>	-	Groote Slangen-jaar.
6.	<i>Maming</i>	-	Kleine Slangen-jaar.
7.	<i>Mamira</i>	-	Paarden-jaar.
8.	<i>Manie</i>	-	Rammen-jaar.
9.	<i>Wook</i>	-	Apen-jaar.
10.	<i>Pye Erka</i>	-	Kieken-jaar.
11.	<i>So</i>	-	Honden-jaar.
12.	<i>Ro</i>	-	Zwynen-jaar.

De naamen der maanden zyn als volgt:

1. *Dsun Ay.*
2. - - *Day.*
3. - - *Sie.*
4. - - *Ha.*
5. - - *Hook.*
6. - - *Tfet.*
7. - - *Bet.*
8. - - *Cuan.*

130 VERSCHIL DER TYDREKENINGE,

- 9. Dfun Sib.
- 10. - - Schihit.
- 11. - - Sibiet.
- 12. - - Siebson.

V.

De Chineesen, welker Almanak, jaarlyks, door een Collegie, wordt opgemaakt, rekenen naar de regeering van hunnen keizer. Doch zy hebben mede eenen Cyclus van 60 jaaren, uit de 12 volgende Teekens samengesteld.

Tjoe	Muis.
Tjioun	Buffel.
I-in	Tyger.
Bauw	Haas.
Zin	Draak.
Tji	Slang.
Ngouw	Paard.
Bie	Schaap.
Sien	Aap.
Fol	Hoën.
Soet	Hond.
en Flay	Varken.

Volgens de tydrekening der Chineesen, zyn in het jaar 1779, verloopen 75 Cyclen en 36 jaaren, of 4536, van het begin hunner jaartellinge.

Dit jaar is het 36ste van de 75, *Acul* genaamd, *Khi-hay*, of het 44. van den Keizer KIENLION; en is begonnen,

Den

Den 16. February 1779.			
met de maand	<i>Tjiagoie</i>		30 dag.
— 18. Maart - -	<i>Fie-joie</i>		29 - -
— 16. April - -	<i>Sa-goie</i>		30 - -
— 16. Mey - -	<i>Si-goie</i>		29 - -
— 14. Juny - -	<i>Gouw-goie</i>		29 - -
— 13. July - -	<i>Lak-goie</i>		30 - -
— 12. Augustus -	<i>Tjit-goie</i>		29 - -
— 10. September -	<i>Phe-goie</i>		30 - -
— 10. October - -	<i>Kau-goie</i>		30 - -
— 8. November -	<i>Tjap-goie</i>		30 - -
— 8. December -	<i>Tjapit-goie</i>		30 - -
— 7. January 1780	<i>Tjaplie-goie</i>		29 - -
— 5. February	begint het	37. jaar	
	van den	Cyclus	
	<i>Khe-tjoe.</i>		

VI.

De Japanners hebben wederom een andere rekening: deeze begint met het 660ste jaar, voor Christus: zynde het 58ste jaar van den 35ften Chineefchen Cyclus; of van den eerften geestelyken Keizer, *O Day Sin Ou*. Dus is het jaar 1779 hun 2439ste jaar.

De Japanfche Cyclus bestaat uit 60 jaaren, achter een geteld, doch famengesteld uit hunne twaalf Hemelsteeken; aldus:

1. <i>Ne</i>	Muis.
2. <i>Us</i>	Koe.
3. <i>Torra</i>	Tyger.
4. <i>Ou</i>	Haas.

5.	<i>Tats</i>	Draak.
6.	<i>Nu</i>	Slang.
7.	<i>Uma</i>	Paard.
8.	<i>Tsifusi</i>	Schaap.
9.	<i>Sar</i>	Aap.
10.	<i>Torri</i>	Haan.
11.	<i>In</i>	Hond.
12.	<i>I</i>	Beer.

Het 25fte jaar *Tfusno Ie In* of Hondejaar,
is begonnen, op
den 28. January 1778,

	met de maand	<i>Sjoejuats</i>	30 dag.
—	27. February	<i>Neguats</i>	30 - -
—	29. Maart	<i>Sanguats</i>	29 - -
—	27. April	<i>Seguats</i>	29 - -
—	26. May	<i>Goguats</i>	30 - -
—	25. Juny	<i>Rokguats</i>	29 - -
—	24. July	<i>Sietgouats</i>	29 - -
—	22. Augustus schrikkel	<i>Sietguats</i>	30 - -
—	21. September	<i>Tatguats</i>	29 - -
—	20. October	<i>Koeguats</i>	30 - -
—	20. November	<i>Siuguats</i>	30 - -
—	20. December	<i>Sjuetguats</i>	30 - -
—	19. January 1779	<i>Sienuguats</i>	29 - -
—	16 February het 26fte jaar van den Cyclus.		

De tegenwoordige waereldlyke Keizer *Kubofama* is, in 1779, 46 jaaren oud, en genaamd **JEVAL KOO.**

VII.

Eindelyk volgen de Javanen den Koran wel ; doch zy rekenen hunne jaaren van den eersten Koning van PAJAJARAN : zynde dit jaar 1779 , by hen , het 1705 jaar.

Dus is het 1779ste jaar na Christus Geboorte ,

by de <i>Mahumedanen</i> ,	het 1193	na de <i>Hegira</i> .
- - <i>Persfen</i>	- 1143	na hunne vlugt.
- - <i>Jentiven</i>	- 4898	van den <i>Caljougou</i> .
- - <i>Siammers</i>	- 2323	na <i>Boedoe</i> .
- - <i>Chineesen</i>	- 4536	na <i>Fohi</i> .
- - <i>Japanners</i>	- 2439	na den eerste <i>Dairo</i> .
- - <i>Javanen</i>	- 1705	na den eersten Koning.

Edoch , als men in aanmerkinge neemt , hoe onvolmaakt de rekeninge zy , by voorbeeld van de *Chineesen* en *Jentiven* ; daar 'er dan eens eene maand , dan wederom twee schrikkelmaanden , bygevoegd moeten worden ; daar het jaar nu eens 354 , en dan eens 384 dagen heeft ; en dus op geene Astronomische wetten gegrond is : dan zal men zig niet behoeven te verwonderen , dat die der *Jentiven* en die der *Chineesen* , zelfs tot boven den Zondvloed , rekenen. Ja men mag zeer geruft die dolinge , op rekeninge der onvolmaaktheid van hunne Tydrekening , stellen.

B E G I N

VAN EENE

JAVAANSCH E HISTORIE,

DOOR

J O S U A van I P E R E N.

Toen ik het geluk had, om met onzen Heer Voorzitter en Directeur RADERMACHER, eene gemeenzame kennis te krygen, nam ik de vryheid Zyn Wel Edele, om eenige Oosterfche Handschriften en Gedenkstukken, te verzoeken; gelyk my die ook aanstonds, zeer gaerne, werden ter hand gesteld. Ik vond er, onder andere merkwaardigheden, deze Javaansche Historie, zoo als die, uit het oorsprongelyk Javaansch, door den Heer Gordyn, gezwooren Translateur, in onze tale was overgebracht: en ik sprak met den Heer President, over de aangelegendheid van dat werk. Maar weinig wist ik toen, dat dit Boek, als een gewyd Historieboek, by de Javaanen geëerbiedigd wordt; en dat niemand, onder hen, hetzelve zal openen, eer hy het op zyn hoofd gelegd heeft: gelyk wy naderhand vernoo-

noomen hebben. De Heer *Gordyn* had het boek van zynen gewezenen Javaanschen leermeester *Soetrapana*, een oud man, die om geld verlegen was, ten jaare 1750, te *Soeracarta* gekocht. Het is, in eene duidelyke en fraaie Javaansche letter, geschreeven, op een zeer duurzaam papier, 't geen men *Dalantjang* noemt; om dat het uit de binnenbast van den *Dalantjangboom*, die zeer naby komt aan den *Waroeboom*, is toegeesteld. Na dat die binnenbast hard gedroogd is, moet men hem sterk klandereren, om hem glad en beschryfbaar te doen worden.

Voor het overige zullen myne aanmerkingen doen zien, welk belang men, vooral in den aanvang dezer Historie, stellen mag, en welke ophelderingen dezelve over de vroegste Oostersche aloudheden verspreiden kan: iets, voorwaar! daar men, alomme in deze verlichte eeuwe, vooral onder de Godgeleerden, naar snakt: ten minsten, indien men 'er iets merkwaardigs in aantreft; ter toelichtinge van eenige, nog donkere, plaatzen der Heilige Schriften.

Nopens het Javaansch Alphabet en

de letter, met welke dit Historie-boek beschreeven is, kan men te recht geraaken, by den Heer VALENTYN, IV. D. bl. 62 en 63.

Dit Javaansch Historieboek loopt tot op de regeeringe van *Kiay Gedee Sefela*, die de Vader was van *Kiay Gedee Nis*, met wien de Heer VALENTYN zyne Historie van de Javaansche Koningen begint. IV. D. bl. 71. Dus moet dit boek, van tyd tot tyd, vervolgd, zoo als wy het hebben, laastelyk geschreeven zyn, omtrent het jaar 1400, en dus, voor het grootste gedeelte ten minsten, gecopieerd uit oudere Handschriften, welke, onder de Koninglyke Familie, bewaard werden; en zoo lange, met Naschriften der koninglyke opvolginge, aangevuld, tot dat de veranderinge, of verslytinge, het overschryven, op nieuw papier, noodzakelyk maakte. De duurzaamheid van het Dalantjang-papier vorderde die vernieuwinge mischien niet eens, alle zes honderd jaaren.

In de *Maleidsche Boekzaal* van den Heer WERNDLY vinde ik eenige Javaansche Historyboeken, bl. 348-354.
ach-

achter de *Spraakkunst*, als N. 28. *Hhikajat Radja Kuripan*, de Historie des Konings van Koeripan. N. 30. *Hhikajat Radja Nila Dati Kawatja* de Historie van den Koning *Nila Daty Kawatja*. N. 32. *Hhikajat Segala Susuhunan*, de Historie van de Soefoehoenans. N. 44. *Hhikajat Tjarangkolina*: de Historie van Tjarangkolina. en N. 60. *Kuda Parunguw*: zynde dit een Historie der Koningen van Java. Ook vindt men 'er eenige van dien aart in de Bibliotheek van het Kasteel. Wenschelyk ware het, dat het Genootschap, en de byzondere *Committés*, op de overige Kanttooren, afschriften van alle de historische boeken, die voor handen zyn, aanschafte; op dat wy, in het vervolg, zoo ter ophelderinge dezer Javaansche Historie, als van andere Gedenkschriften der Oostersche Aloudheid, de verschillende Geschiedschryvers met elkan- deren vergelyken mogten.

B E G I N

VAN EENE

JAVAANSCH E HISTORIE,

G E N A A M D.

SADJARA RADJA DJAWA.

Adam gewan *Hiffis*, *Hiffis* gewan *Voertjaja*: dees gewan *Noerafa*, en *Noerafa* gewan *Sangiang Winnang*, *Sangiang Winnang* gewan *Sangiang Toengal*, en *Sangiang Toengal* gewan *Sangiang Goeroe* (a).

Dees

(a) De *Genealogische Historie der Tartaren* van ABULGASI BAGADER CHAN, begint insgelyks met *Adam*: maar hy doet hem duizend jaren leeven, eer hy zynen Zoon *Schist*, welke dezelve wel mag zyn met onzen *Hiffis*, hem, als Koning, laat opvolgen p. 15.

Adam en *Job* zyn bekende naamen onder de Inlanders. De smaak, in welke het begin deze Geslagtyft is opgesteld, komt zeer naby, niet alleen aan gemelde *Genealogische Historie*, maar ook aan het *Boek van Adams geslagte*. Genes. V. Dan van *Hiffis*, *Voertjaja*, *Noerafa* en de drie *Sangiangs*, rept *Mofes* geene enkele lettergreep: en hy had ook niet noodig daar van te reppen; om dat hy zyne geslagtyft alleen in eene volgrees, tot op *Noach*, wilde voortzetten; 't geen buiten het bestek viel des Schryvers van *Sadjara Radja Djawa*. De *Geboorten*
van

Dees Goeroe had vyf Kinderen, vier Zoons en eene Dochter, zynde de Zoons genaamd geweest *Sangiang Sambo*, *Brama*, *Malhadewa* en *Wisnoe*; welke laatste de eerste Koning over alle de *Dewas*, of Heiligen (b) was; en ge-

van Noachs Zoonen, Gen. X. wyken eenigzins van den styl der gemelde Geslagtysten af: en wy vinden ook aldaar geene meldinge van die Vorsten gemaakt, welke in deeze Javaansche Historie, voorkoomen. Nader komt de Schryftrant van den aanvang der *Chroniken* by aan de woorderschikkinge onzer Javaansche Geslagtyst: en vooral daar in, dat het eerste Boek der *Chroniken* aanstonds op de Kinderen van *Japhet* valt, gelyk dit Boek op de Zonen van *Goeroe*. Evoneens is het, met het Boek der Geslagten van *Jesus Christus*, gelegen, Matth. I. beginnende hetzelfde met de afstamminge uit *Abraham*; terwyl 'er het zonderling geval van *Juda* en *Thamar* vs. 3. wordt ingelascht; omtrent gelyk hier de minnehandel van *Wisnoe* met *Poetri Middang*.

(b) door de *Dewas* en Heiligen, die in het vervolg *Goden* genoemd worden, moet men die Javanen verstaan, welke, boven de gemeene afgodendienaars, in de kennis en den dienst der ware Godheid, hebben uitgumunt. Doctor *WARBURTON* heeft onlangs. ter overtuiging der Geleerden, ontegenzeggelyk bewezen; dat 'er, onder alle de Heidenen en Volkeren, tweederleye Godsdiensten plaats hadden; die van het onkundig en onverzettelyk Gemeen, en die der Ingewyden in de Verborgentheden: welke laatste allen de Eenheid van het Opperwezen staande hielden, en, van wegens die Inwydinge, met eenen welverdienden titel *Geheilgden* genoemd worden. God. Zendinge van *Moses*. I. D. bl. 212 enz. Reeds voor den Zondvloed had dit plaats, volgens het, anders zeer onverstaanbaar, bericht van het Boek *Genesis*. Wie zou het gelooven, dat dit ons Javaansch Boek eene byzondere ophelderinge van de Historie der eerste Waereld ople-

140 BEGIN VAN EENE JAVAANSHE HISTORIE,
gelyk aan den Islamschen Koning van
Arabie (c).

Be-

leveren zou? Men begrypt ligtelyk, dat ik bedoele de *Zonen van God* en de *Dochteren der Menschen*, en de onderlinge vermenginge derzelven, *Gen. VI. vs. 1, 2*; of mischien ook de overtollige veelwyvery en verwarringen, daar uit geboren. Doctor WELS was eenigzins van dat gevoelen; en 't komt my veel aannemelyker voor, dan dat van andere Godgeleerden, die, hier, op de nakomelingen van *Seth* en van *Kain* denken. Zie hier over, in 't kort, Monfr. CHAIS, *Sainte Bible*. Tom. I. pag. 68, 69.

(c) Een Koning der Heiligen was een Hoogenpriester, gelyk de Groote Lama der Tartaren; en een Koning der Menschen was een Opperhoofd, of Soesoehoenan der Ongewyden. Dit had plaats, op het eiland Java, lange, eer de Zendelingen van Mekka hier aankwamen; gelyk uit het vervolg blyken zal. *Melchizedek* vereenigde die beide ampten, in één persoon, ten tyde van *Abraham*. By Israël waren *Mofes* en *Aaron* onderscheiden, en de *Leviten* waren de *Dewas*, of Heiligen, over welke *Aaron*, *Eleazar*, *Pinehas*, en derzelver opvolgers geboden. *Jupiter* was de *Pater Hominumque Deumque*; om dat hy beide die ampten vereenigde. In Arabie was sedert onheuggelyke tyden, niets diergelyks bekend geweest. *Mohamet* werd, om zoo te spreken, de eerste Koning der Arabische *Dewas*; en de *Kalifs* volgden hem. *Mahomet* was buiten twyffel de *Islamsche Koning* van Arabie, op welke de Javaansche Historieschryver doelt. MUSTAFFA EBN KASSAI, by den Heer POCOOCK aangehaald, *Specim. Hist. Arab.* p 52. leert ons, dat iemand uit de Sefte van *Islam*, en dus een *Islamiter*, zoo veel zegt, als een leerling van *Mohamet*, in tegenoverstellinge der ongeloovigen en afgodendienaars. *Mohamet* derhalven kon, met een vingerwys, de *Islamsche Koning van Arabie* geheeten worden. En met dien grooten hervormer der Heidensche Arabiers, wordt de oude Javaansche Koning, *Wisnoe*, de Zoon van *Goeroe*, gelyk gesteld. Zie ook, over den oorsprong der Saraceensche Philosophie, J. BRUCKER,

Behalven dien *Radja Wisnoe*, was 'er nog een Koning der Menschen, op het land Java, met name *Set*, anders *Watoegoenong*, en hy hield zyn hof te Giening Wiffie.

Terwyl *Goeroe* daar zyn hof hield, verliefde hy op een Vrouwspersoon, genaamd *Poetrie Middang*, het fraaiste van de geheele waereld. Deze schoone Vrouw wilde hy mede naar den Hemel (d) neemen, maar het mislukte hem: want, na verloop van eenigen tyd, ging *Radja Wisnoe* eens uit wandelen, en ont-

XER, *Hist. Christ. Philos. Tom. III. p. 8; 9*, en de Schryvers aldaar aangevoerd. In Japan heeft ook nog eene foortgelyke onderscheidinge plaats, tusfchen den Koning der Heiligen en den Koning der Menschen. Ik bedoele den *Dairo* en den *Cubo*, den Opperpriester en den Keizer: van welke wy, in het vervolg, misfchien gelegenheid zullen vinden, meer byzonderheden, ter ophelderinge dezer Historie, by te brengen. Zie ondertusfchen *Hedend. Algein. Hist. IX. D. bl. 40-43.*

(d) Door den *Hemel* moet men hier de Rykftad van den Opperpriester verftaan. Zoo is Meaco in Japan met grootfche eertitels vereerd, om dat 'er de *Dairo* zyn verblyf houdt: Zion en Jerufalem, om dat 'er niet alleen de Hoogenpriester, maar ook het Zinnebee'd der Hooge Godheid, oudtyds woonden. En dat denkbeeld is vervolgens naar Mekka overgebracht; welke ftad men, onder de Mohamedanen, als een Hemel op aarde, blyft befchouwen. Zelfs weet ik niet, of dat denkbeeld niet een merkelyk licht zal verfpreden, over de letterlyke toefpelingē dier plaatzen, in de Openbaringen van *Joannes*, in welke, van den *Hemel*, van den *Thron* en van het *Nieuw Jerufalem*, wordt gewag gemaakt.

ontmoette, by die gelegenheid, de Princesse *Middang*, vond dezelve uitermaate schoon, als hebbende hy haare weergaê nimmer gezien: waarom hy haar ook ter Vrouwe nam.

Maar *Sangiang Goeroe*, in den Hemel, verneemende, dat zyn Zoon *Wisnoe*, *Poetrie Middang* tot zyne Vrouw genoomen had, werd daar over ten uittersten gramstorig; en zond daarop, ylings, eenen van de *Dewas* of Goden, met naame *Narada*; hem in last gevende, om naar *Wisnoe* te gaan, en hem het Koningryk af te neemen. *Narada* gehoorzaamde; en, by *Wisnoe* aankomende, sprak hem aldus aan: o *Wisnoe*! Uw Vader *Ki Promiste*, of *Goeroe*, heeft my herwaards afgevaardigd, om u aan te zeggen, dat gy niet meer als Koning regeeren moogt: aangezien gy met *Poetrie Middang* gehuwd zyt; daar gy wift, hoe uw Vader op haar verliefd was.

Over die bedroefde boodschap ontzette zich de Koning uitermaten zeer: hy kon geen enkel woord spreken, of iets antwoorden: maar ging onder de zeven *Waringenboomen* neerzitten: hou-

houdende de handen kruislings over elkanderen op zyne borst, en de beenen kruiswys onder zyn lichaam, en de oogen, neus en ooren dicht gesloten (e). Te weeten hy was zeer bevreesd voor de gramfchap van zynen Vader, en zat denzelven dus om vergiffenisfe te bidden. *Narada*, dit bemerkende, keerde weder naar *Goeroe*, en vertelde hem zyn wedervaren.

Te dier tyd sprak men met veel ophef, van den *Radja Watoe Goenong*, die de eerste Koning van 't land Java, en een magtig Vorst was. Ook leefde hy in goed verftand met *Wisnoe*, den Koning der Goden. Thans werd hem, door eenige teekenen, als voorspeld, dat het *Karadja An*, of Koningryk *Gie-ting*

(e) Ik zou denken, dat *Job* en zyne drie vrienden ook, omtrend in die houdinge, zullen gezeeten hebben, zeven dagen en zeven nachten. *Job* II. vs. 13. Zie ook *Neh.* II. 4. en *A. SCHULTENS*, over deze plaats van het Boek der Lydzzaamheid. De zeven *Waringa* boomen moeten een groot fomber woud hebben uitgemaakt; om dat de breedbladige *Varinga*, die volgens *RUMPHIUS*, van Java oostwaards, over *Baly* en *Celebes*, tot in alle *Molukfche* eilanden welig opwast, zyne neerhangende takken wederom tot stammen maakt. Zie *HOUTTUYN*, *Nat. Hist.* van *LINNÆUS*. II. D. III. St. bl. 679. Van het geheimzinnige dier zeven *Waringe* boomen zullen wy in 't vervolg, iets merkwaardigs bybrengen.

ting *Wissie* (f) zou te gronde gaan. Menigvuldige Staartstarren vertoonden zich; en 'er waren vervaarlyke Eklipfen, zoo aan de Zon, als aan de Maan. Het regende, op ongewoone tyden: de bergen sprongen, en het hagelde asfche en kleine steentjes; want het was, zeven maal daags aardbevinge. Alle deze dingen nam de Koning *Watoe Goenoeng* zeer ter harte.

Terwyl dat gebeurde, lag *Watoe Goenoeng* eens op zyne bedstede, en werd, door zyne Vrouw *Dewie Zinta*, geluisd. Zy vond, by die gelegenheid, een lidteeken op het hoofd van haaren man; en vroeg hem, waar hy 'er aangekomen was?

Hy antwoordde, dat, terwyl hy nog klein was, zyne Moeder op hem toornig werd, en met een *Intong*, of ryselpeel, dermaten op zyn hoofd sloeg, dat

(f) Op de Kaart van VALENTYN vinde ik, ten Zuiden van Batavia den Berg *Kandang Westi*, en wat verder Oostelyker, *Koewasfing*; welke beide benamingen iets gemeens schynen te hebben, met die van *Gieling Wissie*. De Koning van dat gewest schynt de aanzienlykste der waereldlyke Koningen geweest te zyn; en stamde teffens af van de *Dewas*, of Geestelyken, die, om zoo te spreken, onder de magt van den Javaanschen *Paus*, of Opperpriester, gesteld waren: gelyk wy verder zullen ontdekken.

dat er veel bloeds uitkwam, en dat hy daar dit teeken van had overgehouden: en vervolgens, als een wild mensch, door de woestenyen was gaan omzwerfen. De Vrouwe, dat hoorende, ontzette zich grootelyks, en dacht, by haar zelve, zoo dat waar is, dan is myn Man inderdaad myn Zoon; en die gedachte bragt haar in verwarring. (g) Zy verzon er echter iets op, om van hem ontslaagen te worden: zeggende, dat alzoo hy van het geslagte der *Dewas* was, hy dan ook wel zou doen, om eenige Godinnen uit den Hemel magtig te worden; ten einde zich met dezelve te verlustigen. *Watoe Goenong* keurde dit zeer goed, maar wel weetende, dat dit, zonder groote moeite, niet geschieden kon, vergaderde hy alle zyne legerbenden, en toog, daarmede, hemelwaards, om zyn oogmerk te bereiken. (h) Zoo dra de Godinnen dat vernaamen, verschrikten zy grootelyks, als of zy reeds gevangen waren; en *Narada*

(g) Men ziet hier uit, dat de bloedschande, by de alleroudste Javanen, veroordeeld en verfoeid werd.

(h) Hier begint de aanval van *Watoe Goenong* tegen de heilige Stad der Opperpriesteren. En die Stad schynt vry sterk geweeft te zyn: om dat hy alle zyne legerbenden daar toe noodig had.

rada gaf het aan *Goeroe* te kennen, als eene zeldfame en ongehoorde zaak, dat de Koning *Watoe Goenong* van *Giling Wiffie* voorgenoomen had, met zyn leger, de *Dewas* in den Hemel te beoorlogen, de Godinnen alle in zegeftatie weg te voeren, en haar gefamentlyk tot zyne Vrouwen te neemen, en de *Dewas* onbehoorlyk te behandelen. (i)

En wat zal men daar tegen beginnen, voegde hy er by, hier in den Hemel, daar er geen een bekwaam is, om tegen *Watoe Goenong* te ftryden; (k) om dat hy een zeer groot en magtig Vorft is?

Goe-

(i) Van zodanigen oorlog der Menfchen tegen de Goden, vindt men, in de aloude Fabelen en de Historien van den eerften tyd, ettelijke voetftappen. De torenbouw te Babel, de Reuzen, ook die, welke, volgens *Homerus*, *Ovidius* en *Horatius*, den Hemel, dat is den Olympus, op welken Berg de ingewyden haar Hof zullen gehouden hebben, beftormden verbieden ons, een oogenblik, aan dat algemeen begrip der aloutheid, te twyffelen. In dit Javaanfch Boek wordt het beoorlogen der Goden gefield, voor den Zondvloed; omtrend gelyk by *Mofes* en *Ovidius*; zoo als hierna blyken zal. Die overeenftemminge is zoo verbazend, dat men, al waare 't alleen uit dien hoofde, dit gefchrift voor een onwaardeerbaar gedenkftuk der Oofterfche Alhoudheid groeten moge.

(k) In Japan was het ook zoo gefield. De vadzigheid en verwyfdheid van den *Dairo* maakte, dat hy niet beftand was tegen den *Cubo* en andere Vorften, die, de onbekwaamheid der Priesters verachtende, zich de Regeringe aantrokken.

Goeroe verzocht daar op aan *Narada*, dat hy iemand van de Waereld mogt zoeken in zyne belangen te krygen, die in staat was, om tegen *Watoe Goenong* te ftryden. *Narada* antwoordde daar op, dat het ongehoord was, de *Dewas*, door eenen Mensch uit de Waereld, te laten aanvoeren; en dat hy, *Narada*, zich schaamen zou, eenen Mensch om hulpe te verzoeken. (1) *Kee Goeroe* liet echter niet af, om, by *Narada*, aan te houden, dat hy toch alle zyne pogingen mogte inspannen, om het Koningryk te behouden; en dat hy daar toe eenen Held zou zien over te haalen, die den *Radja Watoe Goenong* overmeesteren kon.

Narada gaf daar op dan het volgende bescheid: „ Myns bedunkens is 'er niemand in staat, om tegen *Watoe Goenong*

(1) Uit alle deze byzonderheden blykt het, dat *Narada* de Groot Vizier, of eerste Staatsdienaar van *Sangiang Goeroe* was; en teffens een der priesteren, die het meeste gezag had. Zyne staatkunde was ook zeer doordringende. Hy duldde niet, dat de Godsdienst in verachtinge kwam: hy verkoos den Zoon van den Opperpriester, op dat deze zich niet by den Vyand vervoegde, om zich op zynen Vader te wreken: en hy dwong hem, om alle de ongemakken der inwydinge, voorsaf, te ondergaan; en dus niet alleen Koning der menschen, maar ook der *Dewas*, te kunnen zyn.

„ *nong* te fryden, dan alleen uw Zoon
 „ *Batara Wisnoe*. En, uit dien hoof-
 „ de, bidde ik u, dit ontwerp te wil-
 „ len goedkeuren, en, tot dien einde,
 „ hem vooraf zyne begaane fout, en
 „ verdere misdaden, te vergeeven.

Goeroe antwoordde: welaan ik zal hem dan alles vergeeven! Haast u dan, en gaa naar *Wisnoe*. *Narada* gehoorzaamde ten eersten; en, by *Wisnoe* komende, vond hy hem nog in het zelfde postuur, waarin hy hem gelaaten had. *Wisnoe*, zeide hy, ik ben hier van uwen Vader gezonden, om u in den Hemel te roepen. Alles is aldaar in de grootste verlegenheid: want men nadert den Hemel om dien te beoorlogen, en alle de Godinnen, als Vrouwen en Bywyven, weg te sleepen. Uw Vader *Goeroe* wil u thans gebruiken, om *Watoe Goenong* te bevechten: en ik kom u, uit naam van uwen Vader, vastelyk verzekeren, dat, zo gy *Watoe* overwint, ook uwe voorgaande misdryven u zullen vergeeven, en gy wederom, als Koning boven andere Vorsten (m) zult verheeven worden. *Ba-*

(m) Er was derhalven toen, op Java, eene menigte van Vorsten, die wederom onder eenen Koning stonden. *Batara Wisnoe* was, onder het opzicht van zynen Vader *Kee Goe-*

Batara Wisnoe dit verneemende, gaf ten antwoord, dat, alzoó hem *Narada*, uit naam van *Kee Goeroe*, kwam verze- keren, dat hem zyne misdaden zouden vergeeven worden, dit genoeg was, om hem aanstonds het verzoek van zy- nen Vader te doen in 't werk stellen, al waar het, dat hy, al kruipende, naar den Hemel moest komen. (n)

Wyders sprak *Wisnoe* tot *Narada*: blyf dan hier, tot dat ik myne Vrouw *Poetrie Middang* eerst onderricht heb van myn voorneemen. *Narada* stond hem dit toe, maar zeide teffens: als gy *Watoe Goenong* zult overmeesterd, en om 't leven gebragt hebben, kunt gy u immers daarna, nacht en dag, met uw Wyf verlustigen. Maar *Wisnoe* ant- woord-

Goeroe, zodanig een Koning geweest. Maar *Kee Goeroe* had zynen Zoon van den thron gebonsd; en beloofde hem nu weder in zyne eere te herstellen; mits hy zich liet inwyden, en den Koning van *Gieling Wiffie*, *Watoe Goenong*, ten onder bragt: Om dus eene algemeene Al- leenheerschinge, op Java, in te voeren, en de Opper- priesterlyke waardigheid alomme te doen gelden.

(n) Dit Historieboek zal ons wel haast leeren, welke moeite *Wisnoe* moest doorstaan, om eindelyk in den He- mel te komen. *Aeneas* en *Telemachus* hadden het zoo be- naauwd niet, toen zy naar de Helle gingen, om *Anchi- ses* en *Ulyses* te zoeken. Zoo veel moest men oudtyds doorstaan, om, tot de Groote Verborgentheden en de Inwydinge, toegelaaten te worden.

woordde weder aan *Narada*: als een man ten fryde zal gaan, moet hy dat eerst aan zyne Vrouw te kennen geeven; alzoo hy dan, met meer genoegen, van huis gaat, als anders. Gaa dan maar schielyk henen, zei *Narada*; en maak het niet te lang. Toen ging *Wisnoe* ten spoedigsten weg; en by zyne Vrouw: welke hy, onlangs bezwangerd zynde, vervolgens verliet. By zyn vertrek, gelaste hy haar, dat, indien zy, gedurende zyn afwezen, eenen Zoon ter waereld bragt, zy hem *Srigatty* noemen zou; (o) doch zoo het eene Dochter ware, hy zulks aan haar goeddunken zou overlaaten. 't Gebeurde ook, dat zy eenen Zoon baarde, en hem *Srigatty* noemen liet. Dees *Srigatty*, groot geworden zynde, vroeg eens aan zyne Moeder, wie zyn Vader was? Eerst maakte zy hem diets, dat hy geenen Vader had.

Dan

(o) Wat *Srigatty*, in het oud Javaansch beteekene, is my onbekend; en ondertuschen moet 'er, in dien naam, de eene of andere verborgenheid liggen opgeslooten: gelyk in de benaminge der Stamvaderen van de eerste Waereld: volgens de berichten van MOSES. Wanneer zal men 'er zich eens, hier te Batavia, op toeleggen, om een Javaansch en Maleisch Woordenboek, ten behoeve der Europeers, te verzorgen? Dit zou van meer gemak en van eene uitgestrekte nuttigheid zyn, dan men zich verbeelden kan.

Dan dit geloofde *Srigatty* niet: en ook liet hy zyn Moeder niet met rust, tot zoo lang, dat zy het hem te kennen gaf. Zy verklaarde hem toen, dat zyn Vader geen Mensch, maar een *Dewa* was, en *Wisnoe* genaamd wierd: en, voegde zy 'er by, zoo gy verder iets van hem verneemen wilt, houd u dan maar stil; en ik zal hem by u laten komen.

Poetrie Middang, het verlangen van haare Zoon *Srigatty* bemerkende, om zynen Vader weder te zien, en dat *Wisnoe*, dien dag, al op weg was, om by haar te komen; gelaste haaren Zoon, om een stuk Benjoin (*p*) ter groote van een Olifandshoofd, te branden: en dit deed

(*p*) De *Benjoin* is de Harst van eenen zekeren Laurierboom, van welke het Batavia'sch Genootschap schynt verplicht te zyn, t'eeniger tyd, eene nadere beschryvinge te geeven: Om dat de Heer HOUTTUYN klaagt, en 'er zich over verwondert, dat zulks nog niet geschied zy. *Nat. Hist.* van LINNÆUS, II. D. II. St. bl. 358. Echter komt het my voor, dat de Beschryvinge van den Heer WEINMAN vry omstandig is, hoewel een weinig Apothekerachtig. *Taalryk Register* I. D. bl. 214 tot 220. VALENTYN, handelende over de Boomen en Gewassen van Amboina, geeft duidelyk te verstaan, dat 'er eene menigte van boomen, op Ambon, en elders in deze Gewesten, voortkomende, nog ten eenemaal onbekend zyn: III. D. I. St. bl. 225.

deed hy. (q) Toen verscheen wel haast, tot groote onsteltenisse van *Poetrie Middang*, haar gemaal *Wisnoe*: hoewel *Srigatty* zynen Vader nog niet kon zien. *Wisnoe*, zulken fraaien Jongeling by zyne Vrouw vindende, verwonderde zich daar over zeer; en vroeg haar, wie die Jongeling was? zeggende teffens: ik geloove nu, *Middang*, dat dees persoon een vryer, of pol van u is. Want ziet, daar zyn nu al eenige jaaren geleeden, dat ik u verliet. En zekerlyk gy zult wel eenige genegenheid voor eenen anderen manspersoon gehad hebben! (r)

Poetrie Middang, haaren Man op dien toon hoorende spreken, was daar over zeer aangedaan; en gaf hem dit antwoord: *Batara Wisnoe*, zoo lang gy van my zyt afgeweest, heb ik nimmer om eenen anderen gedacht, veel min met

(q) Mischien moest *Srigatty* dien Benjoin rooken, om *Wisnoe*, als een Dewa of Heiligen, eere aan te doen: of, op dat hy hem, door den dikken rook, niet zien mogte.

(r) De minnenyd der Goden en Godinnen is, by de Grieksche en Latynsche Poëten, zeer bekend 't Moet zyn, dat de aloude Javaansche Pricsters ook wat jaloesch vielen. En 't is te denken dat de lange afwezigheid van zyne huisvrouw, ook, tot de plegtigheden der Inwydinge, behoorde.

met iemand anders te doen gehad. En dees Perfoon, welken gy hier by my ziet, is uwe Zoon, genaamd *Radeen Srigatty*, waar van ik pas bezwangerd was, eer ik van u verlaaten werd. Op die woorden verschrikte *Wisnoe* eenigzints; maar zich te binnen brengende, dat zulks waar kon zyn, bad hy haar om vergiffenisfe; en gelaste haar vooral zorge te draagen voor dezen haren Zoon. Want, zeide *Wisnoe*, deze Jongeling zal nog de beste en grootste Oorlogsheld van de waereld worden; en niemand zal tegen hem kunnen stryden. (s) Ook ben ik hier maar gekomen, om u bekend te maaken, dat ik boven naar den Hemel geroepen ben, om tegen den vyand *Watoe Goenong* van *Giling Wissie* te vechten. Want dees is van voorneemen, om tegen de *Dewas* te komen oorlogen, en alle de Godinnen weg te voeren.

Radeen Srigatty, tot dus verre zynen Vader nog niet gezien hebbende, en hem nogtans hoorende spreekende, vroeg
aan

(s) Die voorzegginge is naderhand zeer wel uitgekomen; en men mag daar uit besluiten, dat ook de *Dewas* der Javaanen eene soort van Waarzeggers en Propheten geweest zyn.

aan zyne Moeder, met wien zy daar praatte? wie die onzichtbare spreekker ware? 't Antwoord der Moeder luidde, dat het zyn Vader was; waarop *Srigatty*, ten sterksten, verzocht, om dezen zynen Vader te mogen zien. *Wisnoe*, zynen Zoon dit hoorende vraagen, zei toen, indien gy waarlyk myn Zoon zyt: zoo aanschouwt my dan. En toen begon hy zynen Vader ook te zien, die zoo klaar schein, als de Mane, en eene schitteringe van zich gaf, als weerlicht en blixemstraalen. (t) Hier op viel *Srigatty* zynen Vader aan de voeten, en begon hem, in dezervoegen, te smeeken: Vader! laat my toch met u gaan; waar gy ook henen gaat, al is het ook, dat gy ten oorloge vertrekt, ja in leven en dood, zal ik u nooit verlaten. *Wisnoe* antwoordde hem: Kind, volg my niet; want het is nog gene tyd voor u:

(t) Zulk eene glansryke verschyninge staat eenigzins gelyk, met de uitwendige vertooninge, welke, volgens de H. Schrift, nu en dan, de Engelen maakten. Evenwel zou ik 'er voor zyn, om hier op de Priesterlyke gewaaden te denken, die hagelwit en vol diamanten en edele gesteenten zullen geweest zyn. De vergelykinge, by de Mane, Zonne, Sterren en Blixem, is volmaakt Oosterfch. In myne *Brieven over 't Hooglied*, heb ik 'er eenige voorbeelden van bygebragt. II. D. bl. 15, 16.

u: en , ten anderen , kunt gy my onmogelyk naar den Hemel volgen; aangezien gy een Waereldsch Mensch zyt. Hy beval dan zynen Zoon aan zyne Vrouw , waar op hy haar verliet en wegtrok.

Batara Wisnoe weder , op zyne oude plaats , by de zeven Waringeboomen , (u) genaderd zynde , waar hy *Narada* gelaaten had , vond hem daar nog. Toen vroeg *Narada* aan *Wisnoe* , waar hy zoo lang gebleeven was? en zeide , gy weet immers , wat u te doen staat? Maar gy hebt anders geene gedachte , als maar ,
om

(u) Die zeven Waringeboomen hebben , buiten twyfel , een heilig bos uitgemaakt ; en het zevental was geheimzinnig , met toespeeling op de Planeten , vooral op de dagen der Scheppinge , en de zeven dagen der Weeke. *Aeneas* moest ook , volgens den raad der *Sibylle* , vooraf , in een groot en donker bos komen , om den gulden tak te zoeken , en , met behulp van denzelven , verder , naar de Elifeefche gewesten , te geraaken.

Accipe , quæ peragenda prius : latet arbore opaca
Aureus & foliis , & lento vimine ramus ,
Junoni infernæ dictus facer ! hunc tegit omnis.
Lucus , & obscuris claudunt convallibus umbræ.

VIRG. Lib. 17. vs. 136.

En een weinig verder : vs. 187.

Aspectans silvam inmensam , sic ore precatur :
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto.

om uwe Vrouw te omhelfen , beginnende daar over sterk te lagchen , en zyne hand aan zynen mond houdende. Maar *Wisnoe* hernam : ik heb wel andere gedachten , als om my daar alleen mede op te houden.

Radeen Srigatty , zich van zynen Vader verlaaten ziende , was 'er zeer over bedroefd , en verzocht de Goden om hulp , op dat zy hem toch naar zynen Vader begeleiden zouden ; gelyk dan ook geschiedde. Want , kort daar na , was hy by zynen Vader ; achter wiens rug hy ging zitten. Zoo dra *Narada* dit zag , vroeg hy aan *Wisnoe* , wie daar achter hem zat ? *Wisnoe* , aanstonds omziende , zag 'er , met de grootste bewonderinge , zynen Zoon ; en antwoordde *Narada* : voorwaar dees is myn Zoon , die myne Vrouw *Poetrie Middang* , *Radeen Srigatty* heeft laten noemen. Maar *Narada* merkte daar op aan : zoo uw Vader *Kee Goeroe* dezen Jongeling ziet , zal hy immers nog meer op u vertoornd , en uwe straffen zullen dan nog meer verzwaard worden. Want , voor dat gy met *Poetrie Middang* getrouwd zyt heeft uw Vader gedachten gehad , om daar mede te trouwen : en dit is immers de reden ,
om

om dat uw Vader gedacht had , om daar mede te trouwen : daarom heeft hy u ook verftooten , en het u naderhand vergeeven : (v) en nu brengt gy uwen Zoon nog mede ; 't geen hem ten uitterften weder zal vergrammen. *Wisnoe* zei daarop : het is myne fchuld niet : want ik heb het hem wel twee of drie malen , verboden. Dat is de waarheid , fprak *Narada* : koom , voegde hy er by , laaten wy hem maar hier achter laaten ; want het mag immers niet gefchieden , dat een Menfchen kind by de *Dewas* verfchyne ! Dan zou 'er langer geen onderfcheid zyn , tusfchen de *Dewas* en menfchen. Fluks ftreefden zy beiden hemelwaards , en kwamen , binnen weinige dagen , aan eenen vervaarlyken
Mod-

(v) Zodanigen uitgebreide verveelende herhalingen van vorige gezegdens , vindt men in de Arabifche en Perfiaanfche Nachtvertellingen , menigvuldig : en zy komen zeer wel te pas , om , by het verhalen derzelve , in de Arabifche Koffyhuizen en andere openbare plaatzen , den tyd te rekken. Dit gebrek treft men in onze Hebreuwfche gewyde Hiftorieboeken niet aan. Alle herhalingen en uitbreidingen , aldaar , zyn trekken eener manelyke welfprekenheid. Gemelde langdradigheid zal ook , naar gewoonte , plaats hebben in het *Pantong* , een avondfpel der Javanen ; van 't welk , hier boven , in de *Befchryving van het Koningryk Jaccatra* , bl. 29 , meldinge gemaakt werd.

Modderkuil , (*w*) over welken zeer smalle en kleine , heen en weder waggelende , Bruggetjes lagen: (*x*)

Na

(*w*) Die vervaarlyke modderpoel , met de waggelende bruggetjes , was de tweede zwarigheid , welke *Wisnoe* moest te boven komen , en zeer gemakkelyk te boven kwam , onder het geleide van *Narada*. Iets diergelyks vond *Aeneas* , aan den ingang van het onderaardsche Ryk.

Spelunca alta fuit , vastoque immanis hiatu
 Scrupæ , tuta lacu nigro , nemorumque tenebris ;
 Quam super haud ullæ poterant inpune volantes
 Tendere iter pennis : talis sese halitus , atris
 Faucibus effundens , supera ad convexa ferebat.

VIRG. Lib. II. 17. 237.

(*x*) Deze waggelende bruggetjes komen zeer wel overeen met de brug *Pulchinavad* , of *Chinarar* , van de Oostersche Wyzen , of *Magi* ; en met de brug *Al Sirat* , smaller dan een hoofdhaar , en scherper dan een zwaard , waar over de *Musulmannen* henen moeten , om in het Paradyse te komen. Zie *Du Ryer* , Alcoran de Mahomet. Tom. I. p. 184 - 188. De ledere Boot van *Charon* , om over den *Styx* te geraaken , was van eene gemakkelykere uitvindinge. Evenwel dan kwamen de Zevenhoofdige Helhond en andere schrikspooken , vervolgens in aanmerkinge.

Multaque præterea variarum monstra ferarum
 Centauri in foribus stabulant : Scyllæque bifformes
 Et centumgeminus Briareus , et bellua Lernæ
 Horrendum stridens , flammisque armata Chimæra ,
 Gorgones , Harpyjæque & forma tricorporis umbræ.

Over alle deze dingen moet men den Heer *WARBURTON* , Bischof van *Glocester* , naarzien , om , uit *APULEJUS* en andere Schryvers , te leeren , dat de Inwydingen tot de Hooge Verborgentheden , altyd , met de
 zwaar-

Na dat zy deze Bruggetjes over waren , sprak *Narada* dus *Wisnoe* aan: koom, laat ons hier nu wat toeven; want hier kunnen alleen *Dewas* door: en, zoo er iemand in den Hemel komt, geen *Dewa* zynde, die wordt verpletterd.

Eenigen tyd aldaar vertoefd hebbende, zetteden zy hunne reize naar den Hemel voort: alwaar zy ook, binnen korten aankwamen.

Radeen Srigatty, zich weder, by de zeven Waringeboomen, alleen bevindende, werd bedroefd; en begon bitterlyk te schreyen. Edoch hy mompelde, binnen monds, deze woorden: indien
ik

zwaarste moeilykheden verzeld gingen. God. Zending van *Moses* I. D. bl. 352 en vervolgens. *DIODORUS* van *SICILIE* zoekt den *Acheron*, by *Memphis* in *Egypte*; en verstaat 'er door de vlakten der *Mummien*. Zie *SHAW'S* Reizen. II. D. bl, 49. Gewiffelyk nergens in de waereld was het moeilyker, om in de Godsdienstige verborgentheden te worden ingelyfd, dan in *Egypte*. *Griekenland* en *Asia* hebben hare gebruiken daar van ontleend in *China* heeft men de Letterkunde tot eene verborgentheid gemaakt, om de *Mandaryns* boven het Volk te verheffen: maar de *Priesters* zyn 'er in weinig aanzien. Waar uit genoegzaam blykt, dat de *Chineezen* en *Egyptenaars*, in den Godsdienst, niets ter waereld gemeen hebben: ten minsten, dat de *Chineezen* van de *Egyptenaaren* niet afstammen; gelyk *DE PAUW*, *Kanonnik* te *Xanten*, in zyne *Bespiegelingen* over de *Chinezen* en *Egyptenaaren*, met grond, heeft begonnen te bewyzen.

ik waarlyk een Zoon van *Wisnoe* ben, zoo helpen my de *Dewas*, dat ik mynen Vader mogen volgen! Kortens tyd daarna bevond hy zich aan den Modderpoel, over welke hy niet komen kon. Daarop sprak hy weder by zich zelve: indien ik waarlyk een Zoon van *Wisnoe* ben, zoo gelukke het my, over deze Brug te komen. En het gelchiedde. Want wel haast was hy voor de Poort, door welke hy niet henen mogt. Maar hy zeide, ten derden male: indien ik waarlyk een Zoon van *Batara Wisnoe* ben, zoo gelukke het my, ook onbeschadigd, door deze Poort te geraaken: maar zoo ik geen Zoon van *Wisnoe* ben, zoo verplettere my dezelve. (y) En, weinig tyds daarna bevond hy zich reeds in den Hemel; waar hy zynen Vader, voor *Kee Goeroe*, zag staan. Hy plaatste zich weder achter zynen Vader,

ge-

(y) Van zoodanige eene vervaarlyke Poort, vinden wy ook gewag gemaakt, by VIRGILIUS. Lib. II. vs. 562.

Porta adversa ingens, solidoque adamante columnæ:
 Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro
 Coelicolæ valeant, stat ferrea turris ad auras;
 Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta;
 Vestibulum infomnis servat noctesque diesque.

gelyk de eerste reize. *Kee Goeroe*, de koomfte van *Srigatty* gewaar wordende, vroeg aan *Wisnoe*, wie hy was, die achter hem stond? Daarop antwoordde *Narada*: dees is de Zoon van *Poetrie Middang*, genaamd *Srigatty*. *Kee Goeroe*, dit verneemende, werd daar over ten tittersten verstoord, en trok zyn aangezichte, met eene verschrikkelyke verontwaardiging, van *Wisnoe* af: daarboven stond hy van zyne plaats op, en ging henen, gevolgd alleen van *Narada*, dien hy gelaste, aanstonds aan *Wisnoe* aan te zeggen, dat hy ylings *Watoe Goenong* zou hebben te keer te gaan; en wyders, dat *Narada* zelf *Srigatty* voor hem brengen zou, op dat hy hem tot stof vermaalen mogte. (2) Toen begaf zich *Narada* naar *Wisnoe*, en sprak hem aldus aan: Ik heb het u immers wel gezegd, dat *Kee Goeroe*, door toedoen van uwen Zoon, nog meer op u zou vertoornd worden. En zie, nu wordt

(2) Die uitdrukkingen van vernielen en tot stof vermaalen, zyn Oosterfch, en fchilderen de verbolgenheid en hoogmoedige wreedheid van *Kee Goeroe*. Die Hoogenpriester der oude Javanen werkte dus, uit dat zagtmoedig en liefderyk beginzel niet, waar uit de Leeraars alle hunne verrichtingen moeten afleiden.

wordt u, uit naam van uwen Vader, gelast, aanstonds *Radja Watoe Goenong* te gaan bevechten. Ook wil hy hebben, dat ik uwen zoon van u afneeme, op dat hy hem verniele.

Na dat *Wisnoe* die harde boodschap rypelyk overwoogen had, antwoordde hy *Narada*, in dezer voegen: Ik verzoeke u, ten allervriendelyksten, dat gy mynen Vader, van mynent wege, begroet, en om vergiffenis bidt, voor mynen zoon. Want als ik misschien *Watoe Goenong* mogt overmeesteren, en dus de geheele Waereld overwinnen: (aa) wat zal my dat baaten, indien ik de troost, hulpe en gezelschap van mynen zoon zal moeten mischen? Want zoo lang als men leeft, zoo betracht men vooral dat geen, 't welk, ten besten, en tot voordeel van Vrouwe en Kin-

(aa) Gansch Java was derhalven in twee Koningryken verdeeld: dat van den Koning der Dewas *Koe Goeroe*, en dat van den Koning der Menschen, *Radja Watoe Goenong*. Want de geheele Waereld beduidt hier het eiland Java, gelyk voormaals by de Romeinen, volgens den styl van LUCAS, de geheele Waereld, het Romeinsch gebied. *Kee* en *Radja* schynen ook onderscheidene eertitels dier Vorsten geweest te zyn; om dat de Koning der Dewas telkens *Kee Goeroe*, en die der Menschen dikwyls *Radja Watoe Goenong* genaamd wordt.

Kinderen verftrekken kan. Dus, zoo myn Zoon moet fterven, wil ik ook niet langer leeven. Daarenboven wil ik liever in een bos, van de menfchen afgezonderd, my begeeven, dan dat ik mynen Zoon zou moeten verliezen, om een geheel koningryk te winnen. (bb) 't Is waar! voerde hem *Narada* te gemoet, gy hebt gelyk; en *Goeroe* zou dus niet rechtvaerdig handelen. Maar *Wisnoe* hernam hier op: nu kooft gy met my overeen, en toont eenig medelyden te hebben; 't geen te voren zich niet openbaarde. 't Is wel, zei *Narada*, ik zal aanftonds naar hem toegaan; en daar zal niets van komen.

Inderdaad *Narada* ging *Kee Goeroe* opwachten; en zei hem: uw Zoon *Wisnoe* wil *Watoe Goenong* van *Gieling Wiffie* niet te keer gaan; zoo gy hem, alvorens, zyne Vrouwe en zyn Kind niet alles ver-

(bb) Men ziet hier, Hoe de Ouderlyfde en de Huwelykftrouwe, voormaals, in de Javaanfche Zedenkunde, te pas kwam, en hoe ernftig men die pligten waarnam. Zelfs meene ik, in dit gezegde van *Wisnoe*, iets heldhaftigs aan te treffen: zoo iets, dat men, in de Helden van oud Griekenland en Rome, gewoon is te bewonderen. En waarom zouden de Natuurwetten minder werken, onder de Javaanfche Natie, dan by andere Volkeren?

vergeeft , wat zy te voren gedaan hebben.

Kee Premisti of *Goeroe* had daar nog niet op geantwoord, of hy hoorde reeds een verschrikkelyk geschreeuw, van 't welk de Hemel weergalmd. Toen vroeg hy aan *Narada*: wat dit voor een getier ware? geevende hem, zonder uitstel, order, om daar onderzoek naar te doen. (cc) Edoch *Narada*, te rug komende, deed bericht, dat 'er eene verbazende groote Legermagt van den Vyand *Watoe Goenong* voor de poorte des Hemels gelegerd stond, en dat zy door de poorte wilden indringen: en, zeide hy, zy maaken een ysfelyk geschreeuw, zy schieten, zy slaan op de trommels, gongoms, bendees en diergelyke speelwerken meer. (dd) En wat

(cc) Men wordt uit deze byzonderheid, gewaar, dat *Kee Goeroe* een luyaard was, die zich opfloot; gelyk de *Groote Lama* der Tartaren, en de *Dairo* der Japonezen: als mede dat *Narada*, als een Dewa, al het bewind van zaken moest ter uitvoer brengen.

(dd) Ik ben niet genoeg verlicht, in de byzonderheden van het Javaansch Mufyk, of in de gedaante en aart hunner speeltuigen. De trommels en *Gongoms* zyn meer bekend, dan de *Bendees*; welke misfchien met de *Dombeks* der Perfianen over een komen. Het Bataviafch Genootfchap moest zich exemplaren van alle de Oosterfche

wat zult gy nu beginnen ? voegde 'er *Narada* by; want, hoe wy ons ook verdedigen, wy zullen het gewisfelyk verliezen.

Kee Goeroe, dit verneemende, ſchrikte zoodanig, dat hy niet in ſtaat was, om *Narada* behoorlyk te antwoorden, en te verzinnen, wat hy aanvagen of uitdenken zou. Zyn lichaam beefde, zyne tanden klapperden, zyne lippen trilden, en zyne billen floegen tegen elkanderen, van benaauwdheid. Maar eindelyk evenwel begon hy, al hakkelende, te ſtamelen, en te zeggen: ai Broeder *Narada*, doe toch maar wat immer mogelyk is: ik zal in alles toefstemmen: gaa toch maar uwen gang!

Het antwoord van *Narada* kwam hier op uit: „ Daar is immers niemand, die „ tegen *Watoe Goenong* kan ſtryden, „ dan uw Zoon *Wisnoe*. Derhalven „ moet gy hem eerſt alles vergeeven, „ wat hy, benevens Vrouw en Kind, „ mis-

ſche Muſyk-Inſtrumenten zoeken aan te ſchaffen, en met de beſchryvinge derzelve, hare Verhandelingen, van tyd tot tyd, verryken. Men zie ondertuſſchen E. KAEMPFER's *Amoenit-Exot.* p. 140. en T. SHAW's *Reizen*, I. D. bl. 296 verv.

„ misdaan heeft. En zoo het al mogt
 „ wezen, dat gy nog toornig op hem
 „ bleef, laat het ten minsten, voor het
 „ tegenwoordige, niet blyken: en, als
 „ deze beroeringen over zyn, kunt gy
 „ het altyd vinden. (ee) Zoo gy dien
 „ weg niet inflaat, zullen wy gewisfe-
 „ lyk ongelukkig worden: want wy
 „ weeten nog niet, hoe wy het ma-
 „ ken zullen.” ’T is zeer wel „ zei
 „ *Kee Goeroe*: roep dan maar, o *Narada!*
 „ mynen Zoon *Wisnoe* hier; en
 „ ik zal hem alles vergeeven, wat hy
 „ misdaan heeft: mits dat hy *Watoe*
 „ *Goenong* ten onder brenge, en dat
 „ hy het dood lichaam van dien Ko-
 „ ning by my brenge: want ik wil het
 „ in eenen pot doen.”

Narada ging, na het ontvangen van
 dezen last, naar *Wisnoe*, en zeide hem:
 ik kome hier weder, uit orde van uwen
 Va-

(ee) In deze aanspraak van *Narada* vindt men eenen trek der aloude Javaansche Staatskunde. Die Staatsdienaar, het welzyn van zynen Vorst ter herten neemende, en hem niet wetende tot bedaaren te brengen, neemt zynen toevlucht tot eene ontveinzinge en temporizinge. Maar *Kee Goeroe* verkoos, die ontveinzinge niet te laten blyken aan *Narada*: op dat ’er zyn Zoon niet door afgeschrikt wierde, om alle zyne pogingen in te spannen, ter behoudenisfe van den Hemel.

Vader: en hy gelaft u, aanftonds, tegen *Watoe Goenong* te gaan ftryden. Dan zal hy u, nevens uwe Vrouw en uw Kind, alles vergeeven, wat gy misdaan hebt. Maar gy moet het dood lichaam van *Watoe Goenong* voor uwen Vader brengen; om dat hy het zelve in eenen grooten pot wil doen. (ff)

Wisnoe, dit hoorende, zeide, ik zal aanftonds den laft van mynen Vader ter uitvoer brengen. Ook ging hy aanftonds naar het leger van *Watoe Goenong*, daar hy binnen korten voor kwam. Straks vroeg hy aan den Koning, wat zyne begeerte was, en waarom hy den Hemel kwam ontrusten? dat indien hy iets begeerde, hy *Wisnoe* hem dat wel geeven kon.

Watoe Goenong deze ftem hoorende, maar niemand ziende, vroeg, wie daar sprak

(ff) Wat *Koe Goeroe* daar mede voor had, dat hy het lyk van den gefneuevden Koning in een grooten pot wilde fteeken, begryp ik niet. Ik leeze wel, in de Arabifche Nachtvertellingen, dat 'er Geesten in potten waren opgeflooten; maar die fabel fchyn t, hier ter plaatze, in geene aanmerkinge te komen. Ook vinde in het vervolg niet, dat het Lyk op de Buffelskar, in den Hemel gebragt, in dien pot geftooken zy: of dat de pot is opengedaan, toen *Watoe Goenong* wederom werd opgewekt, en onder de *Dewas* geplaatst.

sprak; en dat hy zich eens zou laten zien. Waar op *Wisnoe* berichtte, dat hy een *Dewa* was, genoemd *Batara Wisnoe*. Maar *Watoe Goenong* begon 'er over te lagchen, en zeide: ik geloove, dat gy zoo wel een *Dewas* zyt, als wat anders; doch zoo gy een *Dewa* zyt, zoo laat my u aanstonds zien. *Wisnoe* vertoonde zich daar op, ten eersten, blinkende als de volle Maan. *Watoe Goenong* verschrikte, en zeide: met u wil ik niet vechten: 't zou jammer zyn, als zoo een persoon kwam te sneuvelen. Maar ik wil met u, wel eene wedding-schap aangaan; en ik zal u een raadzel opgeeven: en indien gy het raaden kunt, dan moogt gy my ter dood brengen: maar zoo niet, dan zal ik den Hemel verwoesten, en alle de Godinnen daar uit haalen, die ik dan tot myne vrouwen zal neemen. (gg) Daar op stelde hy hem het volgende raadzel voor: *De Boom is klein; de Vrucht is groot;*

(gg) Dit raadzel valt in de smaak van *Simfons* raadzel: hoewel het gemakkelyker viel op te lossen. De wedding-schappen met raadzen, waren reeds ten tyde van *Salomon*, en de verbindende uitdagingen en afspraken, om eenen Veldslag te vermyden, reeds, ten tyde van *David* en *Goliath*, bekend.

groot; en de Vrucht is klein, en de Boom is groot. Wisnoe loste dit aanfonds op, en zeide: het eerste is een Waterli-moen, welks Boom klein en Vrucht groot is; en het ander is een Waringe-boom, welke zeer groot, en wiens Vrucht zeer klein is. (hh) *Watoe Goe-nong*

(hh) Indien wy den Waringeboom niet nader leeren ken-nen, dan hem de Heer HOUTTUYN, uit RUMPHIUS *Nat. Hist.* II. D. III. St. bl. 571. beschryft, schynt de oplossing van dat raadzel geenzins te voldoen. HOUT-TUYN zegt, op de aangehaalde plaats, dat deszelfs vruch-ten zyn, als Olyven. Zyn 'er dan op Java geene kleine-re boomvruchten, dan olyven? Toen ik RUMPHIUS eerst openfloeg, zag ik iets 't geen my, als 't ware, ee-nen heiligen schrik inprente: te weeten de zonderlinge gedaante van den *Pitsjaarboom*: en ik zei aanstonds by my zelve, ja ik voelde het, dat deze de gewyde Wa-riageboom moest zyn: hoewel zich dat zoo spoedig niet ontdekte. Zie de afbeeldinge van dien boom, Amboinsch Kruidboek. III. D. Plaat op bladz. 145. RUMPHIUS noemt hem ook de vierde soort der Waringeboom-en, aan Java byzonder eigen, en van daar, naar Ambon en andere Eilanden, overgebragt. De stam is ruw ge-knobbeld, met groeven en reeten, onmanierlyk dik en kort, zoo dat 'er een volwasen man naauwelyks onder de onderste rakken door kan: en de vrucht is de helft kleiner, dan de Olyven. RUMPHIUS zegt, als een pistoolkogel: 't geen eene vergrootinge is, indien het doorgaat, dat de *Pitsjaarboom* overeenkoomt met de oude *Ficus Indica* van PLINIUS en THEO-FRASTUS. Want PLINIUS vergelykt de grootte van de vrucht met eene boone, en THEO-FRASTUS met die van een *Cicer*. Men noemt hem,

nong was daar over zeer bedroefd; en werd ook, ten eersten, door *Wisnoe* ter dood

met recht *Pagodenboom*, om dat 'er, volgens de Bramins, de Geesten doorgaans onder woonen. De Heer HOUTTUN onderscheidt dien Malabaarschen Vygenboom van PLUKENETIUS van den Javaanschen *Pitsjaarboom*, en dat wel, om dat 'er eenig verschil in de bladeren zich schynt voor te doen. *Nat. Hist.* II. D. III. St. bl. 674. RUMPHIUS twyfelt aan dat verschil: want het is zeer bekend, dat zeer dikwerf de bladeren en vruchten merkelyk verschillen, onder onderscheidene luchtstreeken, op verschillende gronden, ja zelfs in een en denzelfden grond. Hier op hebben onze Botanische Rangschikkers niet altyd even naauwkeurig kunnen letten: en ook die byzonderheid van onze Natuurlyke Historie zal, in dezen, nog wat beschaafd moeten worden. Laaten toch ook onze letterzifters van PLINIUS afblyven: zoo lang de Oosterfche Kruidkunde nog genen hooger en top van volmaaktheid bereikt. Waarom veranderen zy *exilia poma in eximia poma*? Vermetelheid! PLINIUS is geen leugenstoffeerder, hoewel hy, hier en daar, wel wat misleid is; maar een onwaardeerbaar Schryver.

Van onzen Waringeboom schryft hy dus: *Ficus ibi exilia poma habet. Ipsa se semper ferens, vastis diffunditur ramis: quorum imi adeo in terram curventur, ut annuo spatio insigantur novamque sibi propaginem faciant circa parentem in orbem, quodam opere topiario.* Lib. XII. C. V. Tom. I. p. 12. Dat is: „De Vygenboom heeft in Indië zeer „kleine vruchten. Hy zaait zich zelve altyd, en „breidt zich uit met zware takken; van welke de „onderste zich naar den grond toe krommen, binnen „'t jaar wortelen krygen, en zich wederom een „nieuw krooft rondom den grootvader verwekken, by „wyze van eene geregelde plantagie”. Hoe somber, hoe droefgeestig, en teffens hoe aangenaam moet het heilig woud der zeven Waringeboomden dan geweest zyn!

dood gebragt. Het dood Lichaam werd ook, vervolgens, op eene Buffelskar gelegd; en zoo bragt hy het, in groote zegestaatie, voor *Kee Goeroe*; die 'er ten uitersten verblyd over was. Ook verhaalde hem *Batara Wisnoe*, dat hy *Watoe Goenong* niet overwonnen had, met vechten, maar door een raadzel; 't geen gemelde Radja van *Giling Wisfie* hem had opgegeeven, en door hem aansonds geraaden was.

Na den dood van *Watoe Goenong* was *Dewi Sinta*, deszelfs Vrouw en Moeder, (ii) daar over ten uitersten bedroefd, doende dag en nacht niets anders, dan schreijen: en daar was in de Hemel geene rust. Want aldaar waren schrikkelyke donderslagen, en zware regenbuyen, ja ook vele aardbevingen. Het regende affche en fteenen, en deze laatfte zoo groot als eenen waterpot. Ook waren de *Dewas* en de Godinnen, door het hoog water, genoodzaakt, te

(ii) Uit het voorgaande weet men, dat de Vrouw en de Moeder van Radja *Watoe Goenong* dezelfde Persoon was: en dat zy hem, tot den Oorlog tegen den Hemel, of de Stad der *Dewas*, had opgestookt, om van hem ontslagen te worden. Zie bladz. 145.

te zwemmen, als de eenden; en sommigen gingen, als de apen, op de toppen der boomen zitten: aangezien het verbazend hoog water was. (kk)

VER-

(kk) Men vindt hier het begin van den Zondvloed vry levendig geschilderd; en denzelven ook aan eene voorsgaande aardbevinge, als eene natuurlyke oorzaak, toegeschreeven. En dit komt nader overeen met het *opbreken van de Fonteynen des grooten afgronds*, by MOSES, Gen. VII. 2. dan het bericht, het geen 'er OVIDIUS van geeft, die alleen den zuiden wind en de plasregen, en het overstromen der zee te baate nam, om redenen van die groote gebeurtenisse te geeven. Metam Lib. I. Cap. 7.

Poenā placet diversa : genus mortale sub undis
Perdere, et ex omni nimbos dimittere coelo.

Madidis Notus advolat alis

NB. Ik had hier haast vergeeten, te melden, dat de eerste staatsminister van den Grooten Lama, den eernaam van *Dewa* of *Tipa* draagt, en dat de *Dewas* van Thibet kunnen Koning schynen ontroond te hebben; en vervolgens de Koninglyke en Priesterlyke waardigheid, in den Persoon van de Grooten Lama, vereenigd: waar uit dan ook het gezag der Geestelykheid, in Thibet, moet worden afgeleid. Dit kan dienen, ter bevestiginge van het geen wy, in onze aantekeningen, ter opheldering dezer Javaansche Historie, bybragten. Zie PAAUW, Bespieg. over Amerika. II. D. bl. 315-317. Zie ook bl. 336. Want ik geloove, dat de *Lamas* oudtyds zoo wel naar Java, en andere Eilanden ten Zuiden, als naar Japan, ten oosten, zyn overgestooken.

VERHANDELING,

OVER DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN DEN

LAND-BOUW,

IN DE

OMMELANDEN

VAN

BATAVIA.

DOOR

JAN HOOFMAN.

Dat men den Land-bouw op zyne regte waarde begint te schatten, is, buiten tegenspraak, eene der uitmuntendste voorrechten onzer dagen. Immers is de Mensch, aan deze konst, de oudste aller

ler konften hier op aarde , alle noodzakelyke behoeftens , alle redelyke genoegelykheden van dit leven , geheel en al , verſchuldigd. Zyn bloei en zyne verwaarloozing brengen , onmiddelyk , voor iederen ſtaat , gewichtige gevolgen voort : en de geſchiedeniſſen overtuigen ons , dat men , zeer dikwils , hier aan alleen , den opgang en het verderf van geheele ryken toe moet ſchryven.

Het is de Land-bouw , die den Menſch bewaart voor den indruk veele gebreken der ledige gezelligheid ; het is de Land-bouw , die in ons hert , eene werkzame goedaartigheid ten voorchyn brengt ; het is de Land-bouw , dewelke de voortreffelykſte deugden , by de vroome Aartsvaderen , onderhield : wiers namen , ter onzer naarvolging , in de Goddelyke openbaring , zyn bewaard gebleeven.

De oudſte en beſchaaftſte volkeren , ſpaarden derhalven niets , het geen , ter aanmoediging dezer kunſt , kon ſtrekken. De *Egyptenaaren* (a) en de *Grie-*

(a) De vruchtbaarheid van *Egypte* vinden wy reeds hoog geroemd , in de H. Schrift , Genef. 13. vs. 10. Niet alleen verzorgde dit Land , aan zyne eigene Inwoonders

Grieken eigenden de uitvinding des Akkerbouws den Goden toe: en andere Volkeren plaatsten, uit loutere er-

ders het noodige graan; maar voorzag ook, daar mede, de omgelegen Volken zoo als wy, uit het 4ste Hoofdstel van dat zelve boek, kunnen leeren.

De berichten van den grooten Natuurkenner H A S S E L-
Q U I S T, toonen aan, dat deze ongemeene vrugtbareheid, in een voortgang veler eeuwen, nog niet verminderd is. De Jaarlyksche overstroming van den Nyl, nog heeden zoo na de wetten der Natuur, als toen Mozes in Egypte leefde, is een onwederspreekelyk teeken, dat men, in dat Ryk, reeds lang voor de komst der Israëlitén, den Landbouw, in een grooten trap van volmaaktheid, heeft geoeffend; alzoo de verdeeling bezittingen, die waar- schynelyk aldaar tot de meerkunde de eerste aanleiding zal gegeven hebben, door die overstroming, aan veele zwaarigheden onderworpen was. Niet tegenstaande deze, wierd de Landbouw jaarlyks regelmatig voortgezet: het welk zyne oudheid, by de beschaafde Egyptenaaren, duidelyk genoeg te kennen geeft.

De Koning was, volgens het berigt van D I O D O R U S Siculus, den uitvoerigsten der oude Schryvers over dat Gewest, eigenaar aller Landen; uitgezonderd van den grond, bezeeten door de Priesters en Krygslieden. Dit bericht vinden wy bevestigd, en nader opgehelderd, door Mozes, Gen. XLVII: alwaar wy zien, dat de zevenjarige duurte, eene geheele verandering in de Egyptische Regeeringsvorm verwekte, en den Koning van de onderdanen onafhankelyk maakte. De Wet, dat de Zoon den Vader, in het zelve beroep, moest volgen, kan, ter dier tyd, wel zyn ingevoerd, of ten minsten, zeer waarschynlyk, gehouden worden, voor een gevolg dezer groote staatsverwyseling: vermits zulke eene Wet Ontwyfelbaare kenmerken draagt van een volstrekt gezag. Zie over dit alles nader D I O D. S I C U L. Lib. I. pag. 70. seq.

erkentelykheid , de eerste bearbeiders dezer Aarde , in den rang dier Geesten , aan wien zy zig , tot plegtige eerbewyzinge , verichuldigd hielden.

De Goddelyke Wet gaat ook , in dit geval , de menschelyke onvolmaaktheid voor : vertoonende ons menigvuldige blyken eener zonderlinge zorgvuldigheid , voor den tydelyken overvloed van een ondankbaar en wispelturig Volk ; het welk , zonder de tusfenkomst eener verregaande wederspannigheid , op eens , uit de wreedste flaverny verlost , in een weelderig land , de beminnelijke vryheid , zoude hebben genooten.

Hoe gelukkig was de toestand zulker Volken niet , die hun , vele eeuwen achter een , te vreden hielden , met de oorspronkelyke rykdommen hunner grondbezitting : niet geflingerd door dien dwaazen zucht van overwinning , of ontdekking , die de ellenden en alle behoeftheden , met den overvloed en het gemak , verwisfelt.

Wie door het gezicht dezer onwederfpreekelyke waarheid nog niet genoeg getroffen is , die beschouwe het gedrag der staatkundige Romeinen , in de

de gelukkigste dagen van hunnen Rege-
fingsvorm. Daar ziet gy den Akker-
bouw, door de Overigheid, in perfoon,
geoeffend: meer dan eenen algemeenen-
bevelhebber verlaat zynen ploeg, ter
verdediging van het Vaderland, en keert,
na eene behaalde overwinning, met de
uiterste gematigdheid, naar zynen ftulp
te rug. Maar, toen, op ettelyke achter
een volgende zegepralen, gansch Italië
voor hun Gezag ter nederboog; toen zy
den kouter, met het zwaard, verwissel-
den; toen de fchatten der overwonnen
Volken de pracht by de Romeinen in-
voerde, verviel de geheele fterkte van
den Staat, met de eerfte eenvoudig-
heid der zeden: de vruchtbaarfte vel-
den vergroeyden tot eene wildernis: en
men zag dat magtig Lighaam, door
herhaalde flagen afgemat, eindelyk ter
neder ftorten, voor den woeften
ftroom, eener onbefchaafde en ongema-
nierde meenigte.

Het voorbeeld der Romeinen komt
overeen met de gefchiedenis aller Vol-
ken, die hunnen waaren welvaart uit het
oog verliezen. Ieder Land, waarin de Ak-
ker-bouw verwaarloofd word, kweekt,
door fchadelyke ledigheid, de zaaden

zynes ondergangs; die dies te spoediger volgt, hoe meer de menigte zyner behoeftens het verpligt, eenen lyden-den handel, met zyne nabuuren, te moeten oeffenen.

Ik zoude, ten bewys hier van, uit latere voorbeelden, den deerniswaardigen toestand der Spaansche Staaten, in Europa, kunnen noemen; die, op de ontdekking van een ander Waereld-deel, de bearbeiding van hunnen grond, ten eenemaal vergaaten; en, door eene overmaat van onvoorzichtigheid, de eenige handen, die zich, tot hun bestaan, nog bezig hielden, uit het Ryk verdryvende, (b) daar door vervielen, tot een

ZO-

(b) De geheele verdryving der Mooren, door den Koning, by edict, den 11 September 1609, vastgesteld, wierd niet uitgevoerd, dan onder de sterkste tegenkanting veeler Edelen en andere aanzie lyke Ingezerenen in het geheele Ryk, voor al in het Koningryk *Valentia*. Uit de bezwaarnissen der laatgenoemden, kunnen wy besluiten, dat de Landbouw, byna ten eenemaal, in hunne handen was, dat hunne huishouding veel overeenkomst had, met die der Chineezen en in onze Ommelanden, en dat het grootste deel, geene eigenaars, maar huurders waaren.

Volgens de gemagtigte berekening, beliep het getal der uitgedreevenen, ten minsten 600000, die voor dat Ryk zo nuttig waren, dat de groote werkeloosheid, waar in *Spanje*, sederd dien tyd verviel, zeker daar aan, ten deele, mede, moet worden toegeschreeven: waar om ook dit wreed bedryf, door den Hertog van *Lerma*, op

do

zodanig onvermogen, dat de opvolging veler wyze Regeeringen noodig zal zyn, om hen, maar middelmatig, te herstellen.

Het strekt ons Gemeenebest derhalven tot eenen wezentlyken roem, dat, offchoon het, door de Voorzienigheid, op eenen ondankbaaren en zeer bepaalden grond, gevestigd is, echter de yver van den Ingezeten, aangemoedigd door de wyze wetten zyner Overigheid, de uiterste pogingen heeft in 't werk gesteld, om, van hunne grondbezittingen, nog meer af te vorderen, als door het weelderigste Land, in een gelukkiger Gewest, wordt voortgebracht; ja zelf dat hy, toen onze werkzaamheid, op onzen eigen bodem, geene genoegzaame voorwerpen mogt ontmoeten, naar andere Landen overstak, alwaar een vry grootere uitgestrektheid, zynen noesten yver niet zoo eng bepaalde.

Geene

de aanhouding eener onkundige, bygeloovige en vreesachtige Geestelykheid, ondernoomen, door alle vernuftige Historieschryvers, onder de slegtste daaden van zyn staatsbewind, gerekend wordt.

Wenschelyk ware het, dat deze en soortgelyke gebeurtenissen, alle Overigheden, de oogen openden, om den Landbouw, door de kragtigste maatregelen, voor allerley geweld en onderdrukking, te beveiligen.

Geene Natie durft, ons Vaderland, dien roem betwiften, dat het zyne Volkplanting, met meerder yver, bearbeid heeft, dan eenig ander zyner nabuuren.

De afgekapte Bosfchen, en de uitgedroogde Moerasfen, van *Guyana*, door den eerften Bezitter, uit wanhoop voor eenen goeden uitflag, vaarwel gezegd; maar thans hervormd in vruchtbaare Plantagien, zullen tot een langduurig teeken ftrekken, van de hoogagting en kundigheid een 's Nederlanders, voor den Akkerbouw.

Eene waarheid, die, in deze Gewesten, niet minder fterk bevestigd wordt, wanneer wy de pogingen onzer Landgenooten vergelyken, met die der andere Europeaanen; die, benefens ons, veele jaaren agter een, in dit Waerelddeel gezeeten zynde, in den eigentlykften zin, tot nog toe, niet kunnen zeggen, eene grond-ftigting te hebben aangelegd. (c)

Ik

(c) Want, om de geringe overblyfzelen van de veroveringen der *Portugeezen*, en de magtelooze Volkplantingen der *Franfchen* en *Deenen*, in deeze Gewesten, voorby te gaan; behoeven wy *Bombay*, *Madras* en *Calcutte*, de voornaamfte plaatzen der uitgetrekte *Engelfche*

Ik zal dan, zoo wel ter liefde van myn Vaderland, in wiens roem en welvaart ik een billyk aandeel neeme, als ter bevordering der nuttige oogmerken van een Genoodschap, het welk altoos een

gelyke bezittingen, in het *Hindoostansche* Ryk, maar te stellen, tegen *Batavia*. Hoe dikwils is deze Natie niet verplicht, haren toevlucht tot ons te neemen, tot den inkoop van allerley benoodigdheden? Waar heerscht een grooter overvloed van allerhande levensmiddelen, geene uitgezonderd? Waar is een Volkplanting door Europeanen aangelegt, die zo veele en zo onderscheidene *Producten* voor den Handel levert, als *Batavia*? *Producten*, die het gevolg zyn van de wyze schikkingen der Overigheid, van den yver en kennis der Ingezetenen. Billyk behoorde ik, by deze gelegenheid, eenige aanmerkingen te maaken, over de ongegronde redeneeringen en verkeerde gevolgtrekkingen van den Schryver der *Histoire philosophique & politique des Etablissements & du Commerce des Europeens dans les deux Indes*; doch ik stelle het aan den Landkundigen en bescheiden leezer te oordeelen, in hoe ver of dat geen, het welk hy, T. I. p. 210. seq. van deze Hooftplaats zegt, met de waarheid overeenkomstig is. My dunkt, dit werk is niet ongelyk aan eene Schildery, bezet met eene meenigte sterk afsteekende voorwerpen, die den beschouwer beletten, by het eerste gezicht, te denken, om de waarheid, de regelmatigheid en de overeenkomst met de Natuur. Zo onmogelyk het is, uit een voorby rennenden troep, de gezigtstrekken der Perzoonen naaukeurig te bepaalen, zoo onmogelyk is het, een Schryver met den veder in de hand, in zyn boekvertrek gezeeten, den waren toestand dier verre Landen, duidelyk voor te draagen; die of weinig bezogt, of zodanig gesteld zyn, dat men niet, dan na een lang verblyf, gegronde kennis haarer byzondere gelegendheid kan verkrygen.

een eer zal stellen , de volle kracht van hare Zinspreuk te vervullen , toonen , op welk een voet de Akkerbouw , door de Ingezetenen dezer Hoofplaats , wordt behandeld ; tot hoe verre men gevorderd is ; en wat er billyk behoorde te worden ondernoomen , om den Landbouw tot die volkomenheid te brengen , die men , van den vruchtbaaren grond en uitgestrekte bezittingen dezer Handelplaats , met reden , mag verwachten.

Ik zal den Akkerbouw onderscheiden , in de *Handeldryvende* en *Huushoudelyke*. Onder de eerste stel ik de poogingen der *Chineezen* , gesterkt door den invloed van het gezag , van de schikkingen , en van het geld der *Europeaanen*. Onder de laatsten , den arbeid der *Javaanen* , die , minder werkzaam en meerder aan hun zelfs overgelaaten , meest al , voor huishoudelyke benoodigdheden , bezig zyn.

De *Chineezen* dreeven niet alleen , voor de ontdekkingen der *Portugeezen* , eenen uitgebreiden Handel , door een
groot

groot gedeelte van Indië: (d) maar, waren ook, reeds lange voor de komst der *Nederlanders*, in een aanzienlyk getal, gezeeten, op veele plaatzen. Dus troffen wy hen aan, in het Ryk *Jaccatra*, alwaar zy, volgens een byvoegzel by een Contract, geslooten, in het begin van het jaar 1611, tusfchen den eerften Gouverneur Generaal PIETER BOTH, en den Koning WIDIAK RAMA, een geheel kwartier hadden, naby of op de plaats, alwaar onze eerste *Logie*, of het *Handelhuis*, was opgericht.

't Is

(d) Dat de Chineezen, reeds in de dertiende Eeuw, het vaste Land en de Eilanden van Indië bevaaren hebben, blykt niet alleen uit de Reisbefchryving, op naam van den beroemden Venetiaan MARCO POLO uitgegeeven, maar ook uit overleveringen en plaatselyke naamen, by verscheiden Oosterfche volken. Naby *Nagapatnam*, het hoofcomptoir der Nederlandsche bezittingen, op de Kust *Cormandel*, is een tuin of buitengoed, *Pagood Sina* genaamd, zeer vermoedelyk naar dien Landaart, in vroeger dagen, aldaar handelende; dus geheeten. De opgezeetenen van het Eiland *Nias*, aan de Noord-Westkust van *Sumatra*, stemmen zeer veel over een, met de Chineezen, in de hoedanigheid van hunne Wezenstrekken; zynde zy, doorgaans, ongemeen blank en breed van aanzicht, met kleine oogen. De Javaanen zelf, hebben, omtrent de Chineezen, vele overleveringen, waar van wy waarfchynlyk eerlang, meer licht zullen krygen, door het overzetten der oude handfchriften dezer Natie, waar van het Genootfchap, in dit Deel haare Verhandelingen, de eerste Proeve levert.

't Is zeker, dat deze Natie, voor onze aankomst, den Akker-bouw, reeds moet geoeffend hebben; dewyl wy, in het jaar 1611, vinden gewag gemaakt, van Arak-branderyen, te *Jaccatra*, die de Suykerteelt vooronderstellen.

Na de verovering dier Stad, door de wapenen der Maatschappy, in het jaar 1619, werd dit handeldryvend en werkzaam Volk, terstond, door den Generaal en Raad, in byzondere bescherming, aangenoomen; en hun, ter onderhouding der goede order, den 11. October, van het zeive jaar, de eerste Capitein, of Hoofd gegeven.

De Landbouw, zoo noodzakelyk, ter bevestiging dier wankelende grondbeginzels, verdiende, onder veele andere voorwerpen, ook reeds terstond, de aandacht der Regeering: want wy vinden, dat 1622, by een Besluit, wierd afgeschaft, eene jaarlyksche belasting van 3 Reaalen, of 4 Rds., op zo veel Land, als door een man bearbeid konde worden.

De benaauwde toestand dezer Volkplanting, in de eerste jaaren haarer
ftig-

stiging, hield de uitbreiding van den Landbouw tegen; de inval des Keizers van *Java*, en de belegering van *Batavia*, in het jaar 1629, veroorzaakten groote verwoestingen in het Ooster Veld: en de aanhoudende strooperyen der *Bantammers*, tegen wie, de Hooge Regeering, genoodzaakt wierd, den 7. July 1656, den oorlog te verklaaren, ontvolkte het Land, bewesten de *Tjiling*, of zogenaamde Groote Rivier, gelegen, zodanig, dat die uitgestrekte vlakke, veele jaaren achter een, meest al, eene wildernis was.

Niet tegenstaande deze ongunstige gesteltenis der tyden, bleef de Hooge Overigheid aanhoudend werkzaam, om, van de Landen, na by de Stad, zoo-veel gebruik te maaken, als mogelyk was, door het graaven van grachten, ophoogen der lage gronden, voordeelige afleidingen van stroomende Rivieren; en wat verder, ter bevordering van de opkomst des nuttigen Akkerbouws, dienstig was.

Dus vinden wy, dat de *Angiolsche* Vaart, nog heden in wezen, gegraven is, in het jaar 1647, door den Di-

recteur Generaal FRANCOIS CARON, en den Fabryk ZILVERNAGEL: aan wie, voor hunne aangewende kosten, zeer groote voorrechten wierden toegeftaan; behalven de vereering, van het, ter wederzyde van dien vaart, ledig liggend Land, en een zekeren Tol der aldaar pafseerende Vaartuigen.

Het jaar daar na werd het vermakelyk *Molenvliet* gedolven, door den Capitein der Chineezen BINGAM, aan wien, ter goedmaking der groote uitgaven, in deze onderneeming aangewend, een aanzienlyk bedraagen, uit de middelen der Edele Maatschappyy, wierd ter leen verftrekt.

De Procureur JOHANNES AMMANNUS, groef, op eigen kosten, in het jaar 1647, de Vaart, nog heden naar zynen naam genoemd; en verkreeg hier door het recht, om aldaar, van gelaaden Vaartuigen, Tol te heffen.

De Landroft VINCENT VAN MOOK, en een Genootschap van eenige byzondere perfoonen, begonnen, in het jaar 1677, de aanzienlyke afleiding, uit de Rivier *Tsidani*; waar uit het westelyk

lyk deel der Stad eenen ruimen toevloed van uitneemend helder Water heeft. De Rivier *Sonthar* werd ook, door een Canaal, herwaards heen gevoerd: en, behalven alle deze, wierden er, of op order der Hooge Overigheid, of met deszelfs gunstige toelating, zodanige verbeteringen, op het Land, naby deze Stad geleegeen, ondernoomen, dat men, met recht, de gunstigste gevolgen mogt verwachten.

Dog het werk was te groot, en het getal der opgezetenen te weinig, om den gewenschten uitslag, spoedig, te ontmoeten. Alles wat verder, dan een uur gaans, van de Stad was afgeleegeen, bleef, voor het grootste gedeelte, woest. Offchoon de Overigheid, in het jaar 1654, by Placcaat gebood, dat de bezitters, der voor heen uitgedeelde Landen, dezelve zouden moeten bearbeiten; of dat de grond, by hun verzuim, onbebouwd, weder naar de Maatschappy zoude worden genoomen: ontmoeten wy, nog lang daar na, geene andere Eigenaars, dan zommige Chineezen, bezitters van zuiker-moolens, die, behalven de noodige ruimte, ter aanplanting van het Riet, gezuiverd,

al

al het andere onaangeroerd lieten ; zoo als, onder anderen, blykt, uit het bericht van twee Gecommitteerde Heem-Raaden, die, in het laatste van 1681, gezonden, om de gelegenheid, van den grond, naby de aangevangen *Moker-vaart*, te beschouwen, verklaarden, dat het hun onmogelyk was geweest, verder, dan half weegen *Tangerang*, te koomen : niet tegenstaande, hun, behalven een goed getal Arbeidslieden, zelfs een Commande Militairen, ter hunner bescherming, was mede gegeven : zoo ondoorgankelyk was toen het bosch, op die plaatzen, alwaar wy thans niets anders zien, dan uitgestrekte vlaktens.

Siringfing en *Depok*, door den Directeur Generaal FRANÇOIS CASTELEYN, aangelegd, waren, in den aanvang dezer Eeuw, de eerstelingen van de onderneemingen der Europeaanen, in de Bovenlanden: zoo dat het begin, niet tegenstaande de wyze schikkingen en nadrukkelyke aanmoedigingen der Hooge Overigheid, met meerdere zwaa-
righeeden, heeft moeten worstelen, dan wy ontmoeten, in eenige grondstichtingen

gen van ons Gemeenebest, in een ander Waerelddeel.

Wy worden derhalven, zoo wel door de order des tyds, als door het belang dezer Hoofdplaats, aangezet, om de beschryving van onzen Landbouw, als gezegd is, te beginnen, met den arbeid der Chineezen: en plaatzen dus, hier aan het hoofd

D E

ZUIKER-MOOLENS.

Om in derzelver aanleg, met vrucht te slaagen, moet de Landman, boven alles, letten, op de hoedanigheid van den grond, en op de byzondere gelegenheid der plaats.

De oppervlakte der Jaccatrasche Ommelanden (waar door ik versta alles, het welk, een uur gaans van het strand, en van daar, tot aan den voet van het Gebergte, is gelegen) bestaat, voor het grootste deel, uit een dikke laag roode kley, die, met weynig of geen zand, vermengd, vast, maar egter vet en vruchtbaar is.

Een uur gaans van het strand, en op zommige plaatzen, ook wel een weynig

nig verder, eindigt de laag roode kley, en wordt verwisfeld, met eene ruwe losse zandaarde, draagende, in allen opzigt, duidelyke kenmerken eener aloude aanspoelinge: (e) gelyk wy dan ook

(e) Deeze aanspoeling is kennelyk zigbaar, na by het Landgoed *Tannah Abang*, even boven de vierde kwart uurs merkpaal, Zuidwaard van de Stad gelegen, alwaar de grond verandert, en heuvelachtig wordt. Van daar frekt de aanwinning zich uit, langs den zoom der Rystvelden, ten zuiden het Fort de *Keeten*, en verder Westwaard, omtrent de Tolbrug, boven de Post *Ankè* grootendeels bevattende al het Land benoorden de *Mokervaart*, tot diep binnen den hoek van *Ontong Djawa*, die gelyk bekend is, jaarlyks merkelyk toeneemt.

Oostwaard van *Tannah Abang* ontdekt men blyken van aanspoeling, beneden het Landgoed *Wel te Vreeden*, tot boven de redout *Willigenburg*. Doch allerduidelykst ziet men dezelve, op en beoosten het Landgoed *Kliphof*, langs de binnenzijde der vrugtbare Zandgronden van *Tjilingsing* en de *Groote Maronde*. Buiten twyfel is dit de arbeid veeler eeuwen; en verwekt, niet alleen door onze eigene Rivieren, maar wei voornamelyk door de afgevoerde grond van de zware Rivier *Tjitarrum*, de grootste in onze nabyheid. Indien men deeze Rivier en het zuidwaards ingeboogen strand, tuschen de hoeken van *Ontong Djawa* en *Craawang*, die de ruime baai voor *Batavia* formeeren, vergelykt, met den stroom en het vermogen der hevige Ooste winden, gedurende zes maanden, of van May tot October, kan myn gevoelen, voor Landkundigen, niet onwaar schynelyk wezen. Het aangewonnen strand, benoorden de *Ansjolse* weg, heeft eene andere oorzaak, alleen toe te schryven aan het verlengde Zeehoofd; het welk, volgens alle regelen der stroomkunde, een geheele aanspoeling van de

bogt,

ook, zeer dikwyls, by het graaven van putten en diepe fondamenten, schelpen en zeegewasfchen vinden.

De roode kley is de beste grond niet, voor den aankweek van het zuikerriet; dewyl zy, vast van aart zynde, de teedere wortelen van die plant te zeer belemmert, en daarom, meest al, zulke voordeelige gewasfen, voor al, op hooge plaatzen, niet oplevert, als de losse, met zand vermengde, aarde.

In het aanleggen van Zuikertuinen, moet men, derhalven, de lage en losse zandgronden, boven de hooge, plaat-

bogt, te weeg moet brengen, tusfchen het gemelde Hooft en den Westhoek van *Slingeland*: waar toe het drabbig water van den *Slokhan*, voor dezen, grootelyk meedewerkte. Mogelyk dat het aangroeien der Koraaalreeven aan de Eilanden, die jaarlyks breeder en hooger worden, en noodwendig vermindering van stroom, in onze baay, verwekken, op deze verlanding meede invloed heeft. Men bemerkt dit aangroeien der Koraaalreeven nergens sterker, dan tusfchen de Eilanden *Oonrust* en den *Kuiper*, die, hier om, dreigen, zich, binnen weinige jaaren, by een te voegen. Voor de welvaart van *Batavia* is het zeer te wenschen, dat de Vraag, door Zyn EDELHEID, den thans regeerenden Gouverneur Generaal REYNIER DE KLERK, onlangs opgegeeven: over de reedenen van het verslikken onzer stranden, en de mid-delen, om dit voortaan te beletten, grondig, duidelyk en spoedig beantwoord worde.

plaatsen, en de roode kleyaarde kiezen; en ook teffens letten, dat de Moolens; na by eene vaarbaare Rivier, gelegen zy: terwyl, by gebrek van dien, alles eerst op karren moet gelaaden worden: het welk de afgevoerde Zuyker en Stroop te veel bezwaart; en, voor den aanvoer der dagelyksche benoodigdheden, ten hoogsten, hinderlik is,

De Boschen, die het noodige Brandhout moeten uitleeveren, behooren, vooral, niet verre van de hand te zyn; terwyl dit op karren moet worden aangebragt; wordende, tot den vervoer, van een vadem (*f*) 3 voeten lang, 6 voeten hoog en 18 voeten breed, 6 of 7 Buffelskarren gevorderd.

Deze Boschen dienen mede van veel Bamboesriet voorzien te zyn; het welk niet alleen, tot het oprichten van huizen, en 't vlechten der kanasfers, maar ook tot honderd andere benoodigdheden, op eene Zuykermoolen, gevorderd wordt.

De

(*f*) De Voetmaat, voor de bezittingen der Maatschappij, in deze Gewesten, gebruikelyk, is de Rhylandsche.

De nabyheid van de Gabangboom, is insgelyks van nut; dewyl men, uit deszelfs blad, de Cadjang-matten maakt, en den zwaaren stam, in korte stukken doorgezaagd, zeer voordeelig, in de fornuizen, bezigt. (g)

Tot

(g) De Gabang behoort onder de meeldraagende Palmboomen, en wordt zeer meenigvuldig gevonden, op het Land-goed *Tjankaring*, benoorden de *Mooker-vaart*, en ook ten Oosten *Tjilintjin*. Aldaar staat hy in laage en moerasfige gronden, dog groeyt ook op hoog land, alwaar men hem echter maar enkel aantrest. De stam is donker grysachtig, met veele, kort by elkander, en niet zeer verheeven liggende ringen. De blaaden zyn veel, waayerachtig, licht-groen, bestaande uit 80 of 90 stralen, en somtyt, noch meer, de middelste byna 6 voeten lang, en 3 duymen breed, de buitenste een voet minder, tot de helft vereenigd, hebben in het midden, een sterke rib, en zitten op een dikken steel, 4 voeten lang, geutachtig-hol, aan de kanten, met korte doornen.

Het blad, eerst uitgeschooten, maar nog niet geopend zynde, gelykt een lange priem, meede geutachtig hol, zoo ver de stralen met elkander vereenigd blyven, maar dan platachtig vierkant, en zeer schoon geel van binnen.

De boom, volwasen zynde, laat alle bladen vallen, en schiet, recht van boven uit den stam, een kegelvormige *Spatha*, 3 voeten lang, en onder 8 duymen dik, waar uit eene meenigte driebladige tweeflagtige bloemen, met 6 meeldraadjes, eenen enkelen styl, en een drievoudig stampertje, ten voorschyn koomen, die een kroon formeeren, met veele takken.

Aan deze groeijen, hier en daar, op een dun steeltje, in eene zeer kleine, fyne, onzichtbaare, driebladige kelk, ronde vruchten, zo groot als een kers,

N

don-

Tot den aanleg van een Zuiker-moolen, wordt ten minsten gevorderd, eene

uit-
 donker groen, met veel gryze stippen, bevattende een ronde noot, als een pistool kogel, hard, maar dun van schaal, waar in eene blaauwachtig witte harde pit. De boom verlengt, door het uitschieten van de *Spatha*, nog wel 5 of 6 voeten, wordt, in dezen stand, *Poetjoek* genaamt, en gaat uit, zodra alle vruchten ryp zyn, waat mede nochtans wel 5 of 6 jaaren verloopen.

De Gabang heeft een fors aanzien, door de rechte houding en de zwaarte van den stam: maar dewyl de bladeren, verdord zynde, blyven nederhangen, vermindert dit zyn fraaiheid, tot zo lang hy vruchten draagt; wanneer de kroon, of schoon niet zeer uitgebreid, tuschen het groot getal van dit soort nog bladeren draagende, tot eene merkelyke verfieling strekt. Hy leeft 60 of 70 jaaren, en is gelyk de *Calappa*, niet te beklimmen, door omvatting, maar moet, om den zwaaren stam, met een ladder of getakte *Bamboes*, besteegen worden.

De wortels en bast, worden niet gebruikt; maar de *Boegineezen* splyten de jonge boomen, tot dakribben, voor hunne huizen: men kapt hun ook, jong zynde, de kroon af, om te tyferen; maar het Sap is weinig, niet aangenaam en wordt van de Inlanders, om deszelfs verzwakkende hoedanigheid, zeer schadelyk geacht, voor de gezondheid. Het merg word, als dat van den *Sagoboom*, geslaagen, en of schoon het grof, en niet zeer smakelyk is, in tyd van nood, gebruikt tot voedsel. De *Chineezen* voeren 'er de verkens meede, en bezigen den stam verder als in den text gezegd. De volwasen stralen worden afgenoomen, onder en boven een weinig gekort, naast elkander gelegd, en aan een gereegen, met vier reyen gespieeren bindrottingen zoodanig, dat ze een weinig over elkander schieten, en het onderste altoos op het bovenste is.

Dit zyn de *Cadjang* matten, 5 voeten breed en 6 lang, van een groot gebruik in deze Landen, tot het dek.

uitgestrektheid van vyf honderd Rhyndlandsche roeden, in het vierkant: en zoo de plaats zulks gedoogen wil, nog meer, zo als in het vervolg zal blyken.

In het midden dezer uitgestrektheid, behoort de Moolen geplaatst te worden, om den aanvoer van het Zuiker-riet, van alle zyden, te verligten, en den geheelen arbeid, dies te gemakkelyker te beheeren.

De grond tot Zuiker-tuinen bepaald, naar deze regelen, uitgekoozen, en, van struiken en wortelen, ten enemaal gezuivert zynde, wordt zo dikwils omgeploegd, tot dat de aarde, volkomen bereid is: het welk, in een zandgrond veel minder moeite kost, dan in de
vas-

dekken van lichte gebouwen, bewaaring voor den regen, pakken van goed, en z. v. Het honderd stuks kosten $2\frac{1}{2}$ Rds. maar worden niet voor zo goed gehouden, dan die men, van *Palembang*, herwaards voert.

Nog vlecht men van het pas uitgeschooten, en nog niet geopend blad, *Toedoengs*, of inlandsche hoeden, fraaye matten, zakken, korven en veele andere zaaken, te meenigvuldig, hier te noemen. Van de steel word touw gellaagen, de ribben der bladeren dienen tot bezems, en het binden van pady: de jonge vruchten worden geconfyt, en, volwasen zynde, aan draaden gereegen, door de Muhamedaansche Geestelyken om den hals gedraagen, en, als de Paternosters, alhier *Tasib* genaamd, gebruikt, by het opzeggen hunner Gebeden.

vaste kley; en, in de laatste, wel zesmaal herhaald moet worden.

Na dit ploegen, waar mede, van het eerste breeken tot de volle bereiding, doorgaans 2 Maanden verloop, wordt de grond gelyk geégt.

Dit geschiedt, en alle kluyten zo veel mogelyk gebrooken zynde, wordt de ploeg, 'er nogmaals door getrokken, om de bedden voor het Zuiker-riet, lynrecht, in eenen regelmatigigen afstand van 6 voeten, te verdeelen.

Dan begint het planten. By droog weeder, neemt men het Riet, *Bibit* (*h*) genoemd, ter lengte van twee, maar wanneer het regent, van anderhalf span, of 12 duimen.

Deze stukken worden altoos gesneeden, dat, de leeden zo veel mogelyk in het midden zyn, waar uit de jonge spruiten van 15 tot 20 te voorfchyn koomen.

Dit

(*h*) *Bibit* betekent, in het Maleitsch allerley Zaad, zonder onderscheid, en wordt, daarom ook, hier voor het in stukken gesneeden en ter planting geschikte Riet, genoomen.

Dit Riet of *Bibit*, wordt vlak needer, ter diepte van vier duimen, op twee en een half voet afstand van elkander, in den grond gelegd, en, na het planten zachtelyk, met den voet, getrapt.

By vochtig weder, koomen de jonge spruiten, na 5 of 6 dagen, ten voorschyn, wordende ter bevordering, van den groey, op sommige Moolens, het jong geplante Riet, met emmers begooten, en op andere bevochtigd, door een Trap-pomp; (i) maar op de meesten, over gelaaten aan de Natuur; zoo dat de tederre plantjes, by een droog jaargetyde, zeer veel te lyden hebben, en niet zelden verdorren: het welk eene der grootste

(i) Dit Werktuig, de uitvinding der Chineezen, bestaat uit eene menigte plankjes, aan de eene zyde plat, aan d'andere, wat verheeven, 8 duimen lang en 7 breed, in het midden doorgestooken, met een houte pen, een voet lang en drie duimen ingesneeden aan het boven einde, waar in het daar aan volgend plankje, met het onderste van zyne pen, moet sluiten. Deze plankjes loopen over een as 5 voeten lang, aan welkers eene zyde 8, maar op de andere 4 houte klossen, op dikke pennen, steeken. Deze klossen worden, door twee mannen, zeer snel getreden, en dus voert de Pomp, door 7 breede houte tanden, byna in het midden der as, vast gemaakt een waterstraal van 4 of 5 duimen middellyns, 10 voet of zo veel meer als men begeert, naar boven; het welk van de lengte der pomp, door het minder of meerder getal plankjes, afhangt.

ste gevaaren is , die een planter heeft te duchten.

Een Maand voorby zynde , worden de jonge spruiten , voorzichtig met de ploeg , of de *Patjol* , (k) van onkruid gezuiverd , en met aarde aangevuld , het welk , zo lang zy de grond niet kunnen dekken , een en ander maal , herhaald moet worden.

By het planten , wordt alhier een aanzienlyk onderscheid gemaakt , in de keuze van het Riet , tusfchen nieuwe , en gebruikte gronden. In de eerste neemt men altoos wit Riet , dewyl de al te groote vruchtbaarheid der aarde , te zeer bezwangerd met *nitreuse* stoffen , het Zuiker-riet , in de eerste jaaren , zo ongemeen weelderig op doet fchieten , dat iemand , geen kenner zynde , het gewas , voor zeer voordeelig , zoude houden.

Het witte Riet een krachtiger grond , dan het roode , vorderende , wordt dierhalven , de eerste 10 jaaren , en fomtyds wel langer , alleen aangeplant. Edoch niet tegenftaande deze voorzorg , is het ge-

(k) Dus noemt men hier een breed Houweel , het welk tot de bearbeiding van den grond menigvuldig gebruikt word.

gewas de eerste drie jaaren, voor den planter, gansch niet voordeelig.

Het uitgeperste Sap is waterachtig, wordt met moeite door een langduurig kooken, lyvig, en levert minder en slegter Zuiker op, dan in het vervolg (1). Maar na dien tyd, of wanneer de grond door eene langdurige bearbeiding, van veele groove en, met den aart van het Zuiker-riet, onbestaanbare hoedanigheden, gezuiverd is, wordt dit witte Riet voordeelig voor den planter, om dat het zoeter en sappiger is, dan het roode.

De aarde, door een tien of twaalf jaarig gebruik van dit Riet, vermagerd zynde, gaat men over tot het roode, dat meest al dikker stammen maakt, en hooger opschiet, dan het vorige.

Het Riet vier voeten lang zynde, worden de vooren, op nieuw, doorgeploegd, en de geroerde grond tot bedden van anderhalf voet hoogte, opgehaald. Dit geschiedt met eene, dun geslaagene, yzeren plaat, op de Moolen
Bap-

(1) Een Laza of 10000 Rieten leveren, op goede en gebruikte gronden, 120 potten of 7500 ponden Zuiker, doch op nieuwe, in den beginne, naauwlyks 30 potten.

Bappan genaamd, ruim twee voeten breed, en een voet hoog, waarin, van boven, een korte steel zit, als in een schop, van onderen met tanden, als een roskam, maar wat grooter. Twee mannen regeeren dit werktuig, houdende de eene den steel, terwijl de ander, tegen hem overstaande, trekt aan twee touwen, of bind-rottings, die, in de beide einden van dit yzer, zyn vast gemaakt.

Indien de grond, door een veeljaarg planten, vermagerd is, wordt die daarom nochtans niet verlaaten, maar voor dezen, zo even genoemden arbeid, gemest, met het uitgeperste overblyfzel der *Catjang Tannah*, (m) in het gevolg nader te beschryven. Dit overblyfzel, geformeerd tot platte ronde koecken, en bekend onder den Maleytschen naam *Tay-Minjak*, wordt klein gestooten of gewreeven, en vervolgens in de vooren, voor het aanvullen der bedden, of wel tusschen het Riet op de bedden, in

(m) In *Suriname* worden de vermagerde Zuikervelden verbeterd door het opgestopte reegenwater, het welk, met dammen geformeerd, van de aarde uit de togtflooten gedolven, twee drie en meer jaaren, op het veld gehouden wordt.

in een gat gestrooid ; waartoe een regenachtige dag de gunstigste is: vorderende, een Laxa of 10000 Rieten, 500 koeken, die, doorgaans, tusfchen 6 en 7 Rds. kosten. Dit, en wat koemift, op of naby zulke Landeryen, bezet met veel Hoorn-vee, is de eenige bemesting, die, by het Zuiker-riet, gevorderd wordt: en met hulp van deze, gevoegd by de jaarlykfche verwifeling, der akkers en vooren, vaaren de *Chineezen* onophoudelyk voort, hunne Zuiker-tuinen te beplanten.

Het Riet, ryp geworden zynde (het welk van geen bepaalden tyd afhangt, alzo eene ontydige droogte, den groey ongemeen verhinderd, daar het anders, binnen 12 of 14 Maanden, tot volmaaktheid komt) kan zonder fchade, door verdrooging en vermindering der goede hoedanigheid van het vocht, niet blyven overftaan, maar dient terftond te worden afgefneeden. (n)

De-

(a) In eenen zeer vruchtbaaren grond, laat men de afgekapte ftammen nogmaals uitschieten, die, voor de tweede maal zeer goed Riet, doorgaans een maand vroeger ryp, leveren, dan het nieuw geplante: maar op de meeste plaatzen, wordt de grond terftond na het snyden omgeploegd, en tot een nieuw gewas bekwaam

Deeze arbeid wordt toevertrouwt, aan een Chineesch opfiender, by het werk genaamt, *Mandoor Gabé*, wiens byzondere zorg is, altoos toe te zien, dat het Riet volkomen ryp zy, en tot den grond toe; worde afgekapt; alzo het onderfte gedeelte het beste en krachtigfte vogt bevat.

De bovenfte top wordt afgefneeden, tot voedzel voor de Buffels, die hier ongemeen graag naar zyn: dan wordt 'er nog een stuk van 12 of 15 duimen afgekapt, voor het *Bibit*, of om te planten; en het overige doorgaans, ter lengte van 5 of 6 voeten, in bundels van 20 stuks, gebonden.

Veertien Karren, ieder bespannen met eenen Buffel, ryden dagelyks tweemaal, van de Moolen naar de Zuiker-tuinen, en laaden, by goede wegen, ieder

gemaakt: zo dat op een Zuiker-moolen, alwaar goede order is, het snyden, maalen, ploegen en planten, geduurig agter elkander voortgaat, zoo wel om het Volk steeds beezig te houden, als ook om te zorgen, dat 'er altoos genoeg, en niet te veel ryp Riet teffens zy, het welk, als boven gezegd, schadelyk is.

20 bosfchen , doch , by regenachtig weder , naauwelyks de helft. (o)

De Zuiker-moolen , ter uitperping van het Riet , alhier gebruikelyk , is ten eenemaal onderscheiden , van dat werktuig , het welk men , ten dien einde bezigt , in de bezittingen van ons Gemeenebest , en van andere Staaten in America. Het beftaat uit twee Cylinders , byna 25 duimen hoog en dik , middellyns. Zy ftaan , zoo na mogelyk , by elkander , op balken , gelyk met den grond ; en

WOR-

(o) De Javaanen fchatten de lading van eene Kar , befpannen met twee buffels , doorgaans op 1000 ponden fwaarte ; maar hun voortgang is traag en by goede weegen , nooit fterker , dan een man te voet gaat. Dog offchoon de voortgang dier Laft-dieren , zeer langzaam gaat , is het te verwonderen , met welk een kracht zy de belaaden Kar , door de modder , trekken. Het geen zes paarden niet zouden kunnen verrichten , doen twee buffels. Ik heb dikwils gezien , dat de Kar tot de as was ingezonken , dat de Buffels dieper dan de buik , in de modder traaden , en nogtans haalden zy de Kar , met eene voortgaande gefladigheid , door zulke diepe weegen. Welke nuttige dieren derhalven , voor deze Landen ! te meer zy overal ligtelyk hun voedzel vinden , en zich by gebrek van gras , met *alling alling* , drooge *Catjang* -bladeren , en andere ruigte , gaarn vergenoegen. Ik zal de aanzienlyke fterkte van deze logge beeften , by de befchryving van het ryftgewas , op de ondergelopen Landen of *Sawas* , nader toonen , en teffens aanwyzen , waar in de buffel , op dit eiland , verfchilt van de befchryving , door DE BURTON *Hiftoire Naturelle* , Tome Onzieme pag. 141 gegeven.

worden bewoogen door Buffels, gespannen aan een boom van 15 voeten lengte, en wat krom geboogen. Onder dezen boom, ligt een zeer dikke plank, steunende op twee zwaare stutten. Deze plank loopt dwars over de steenen, en strekt, om het werk aan elkander te verbinden; alzoo de As van den Moolen, door dezelve henen steekt, en in den boom is vast gemaakt.

Men ziet dierhalven, dat dit werktuig zeer verschilt, van het Americaansche, alwaar 3 Cylinders naast elkander, en twee of drie voet van den grond, op een dwars-balk staan. Men weet ook, dat de beweging aldaar, met paarden, of door het water geschiedt; het welk te wenschen ware, dat men hier ook trachte in gebruik te brengen, zoo als nader zal blyken.

Twee Buffels trekken den Moolen, 1 uur, en 32 Buffels worden, by verwisseling, 24 uren gebruikt, tot maalen.

Het Riet passeert den Moolen tweemaal. Want, eens gekneusd zynde, behoudt het nog zo veele Sappen, dat het andermaal moet worden getrokken, door een

een houten driehoek , *Lio* genaamd , voorzien met een vierkant gat , van binnen met yzer beslaagen . Dit werktuig , met een strop van bind-rottings , voor de steenen gehangen zynde , wordt het reets gekneusde Riet , het welk de eerste maal boven elkander gelegd , door de Moolen gaat , nu naast elkander , met handen vol , ingestooken : en door deze behandeling (die egter den arbeid der Buffels , zo merkelyk verzwaart , dat zy zulks geen uur kunnen gaande houden) wordt het overig vocht , zoodanig uitgeperst , dat het Riet droog en ten eenemaal tot vezelen gebrooken , van den Moolen valt , en tot nog toe , van geen ander nut is , dan , eenigen tyd , in de Zon gelegd zynde , tot brandstof in de furnuyzen , of ter herstelling der bedorven Buffels-weegen , te worden gebezigd .

Het uitgeperste Sap loopt uit een bak , voor de steenen , onder den grond door , in platte houte kuipen ; en wordt , uit dezelve , zodra mogelyk overgeschept om gekookt te worden , in 8 stalen pannen , in twee verdeelingen , naast elkander vastgemetzeld , op twee furnuyzen .

Dit

Dit kookten is, buiten tegenspraak, de voornaamste handgreep, op een Zuiker-moolen: zoo dat eene mindere of meerdere kundigheid, voor den Bezitter, altoos van gevolgen is: gelyk terstond zal blyken.

De Kombuys, of het Kook-huis, is, in dit heet Gewest, niet zodanig ingericht, als ter bevordering eener spoedige uitdamping, dienstig is. Het is rondom beslooten, op sommige Moolens door muuren, op andere met geslagen *Bamboes*. Het dak van pannen of *Alling Alling*, zonder de minste of genoegzame openingen, verhindert de noodzakelyke gemeenschap met de buitenlucht, en, als of 'er nog iets ontbreken mogt, om de spoedige uitdampingen te beletten, ligt over de pannen, waarin het Riet-water kookt, een bedekzel van Kadjang-matten, naauwlyks op een afstand van 5 voeten. Hoe is het nu mogelyk dat deze ingefloten lucht, verzadigd met zo veele verdunde waterdampen, de uitgedreeven vochten aan kan neemen? En in dit zichtbaar gebrek ligt de oorzaak, waarom een *Total* of kookzel, 24 uren en langer, op het vuur moet staan, eer het vocht de nodige

dige lyvigheid heeft verkreegen. De onkunde der planters tracht dit te verhelpen, door een allerheevigst vuur, en verftoekt om deze reeden, ten minften $\frac{1}{3}$ hout te veel; veronderfteld, dat de figuur der fournuizen, ter onderhouding der nodige hette, de beste zy, waaraan ik nochtans op goeden grond meen te moeten twyfelen.

Alzo deze verhandeling, niet, voorafgerichte Natuurkenners, maar ten dienft onzes Land-bouws, in het algemeen, en van de Zuiker-moolen, in het byzonder, wordt gefchreeven, zal ik ter vermyding van wydlopigheid, kortelyk zeggen: dat men moet zorgen, dat de Kombuys of het Kookhuis zo luchtig zy, als mogelyk is, dat de uitgedreeven water-dampen, ten spoedigften, kunnen vervliegen, en niet door muuren, of beflooten Bamboezen, worden opgehouden. En, zoo men het bedekzel boven de pannen nodig keurt, ter weering van invallende vuyligheid, moet men dit veel hooger plaatzen, op dat de verdunde water-dampen, niet zo alsthans, op de pannen neder flaan, en dezelve dus geftadig, met eene verzadigde en
tot

tot het opneemen der water-deelen, ongeschikte lucht, omringen.

Ook dienen de staalen pannen, waar in men kookt, vlakker te zyn; want het vocht nu, in de holligheid, twee voeten diep staande, ontbreekt eene genoegzame oppervlakte, om de water-deelen aan de buiten-lucht aan te bieden, zo als ik dit en het boven gemelde, door Natuurkundige proeven, duidelyker zoude kunnen betoogen.

Indien onze planters overgaan, tot deze noodzakelyke veranderingen; vertrouw ik op vaste gronden, binnen kort, de heilzaamste uitwerkingen, daar uit te zien gebooren worden; vooral met betrekking tot eene mindere hoeveelheid der brandstof, zo meede ter wegneeming dier wansmaak, by de Zuiker, op zommige of liever op veele Moolens, die ongetwyfeld, door eene kwaade behandeling onder het koken, door te veel, of een te kragtig vuur, veroorzaakt word.

Het gekookte vocht, de nodige lyvigheid verkreegen hebbende, wordt overge-

gestort in een keegelvormigen pot, onder met een gat, het welk, met een lapje grof lywaat, word toegedekt. (p) Het overgegooten Sap, wordt, nog warm zynde, met een yzeren leepel door geroerd en alle vuile schuim, zo veel mogelijk, daar afgenoomen.

Dan worden deze potten, *Pasfok* genoemd, overgebracht in een groote loots, gedekt met gezuiverde en welbereide kley, en geplaatst boven eene andere ronde en kleine pot, *Tampolong* geheeten, om, in de zelve, de uitlekkende Syroop te ontfangen; die, wanneer het Riet op eenen voordeeligen grond gewonnen is, nogmaals wordt gekookt, maar op eene andere plaats: leeverende egter altoos, geene andere dan gemeene Zuiker op. De kley, wordt na 8 of 10 dagen, verwisfeld, en, in drie weken, ook wel iets minder, oordeelt men de

(p) Zo men my bericht, wordt de Suiker in *Surinamsa*, uit de koel-bakken, terstond gestort in groote Vaaten of Oxhoofden, dezelfden, waar in ze naar Nederland overgaat. Deeze Vaaten staan boven roosters, liggende over kleine in den grond gemetzelde kelders, om al het vocht, nog in de Suyker overgebleeven, te ontfangen. Dus geschiedt dit gedeelte van het werk, aldaar, met veel minder ommeslag en kosten, dan hier, maar ook met veel minder zuiverheid en goede uitwerking.

de Zuiker genoeg te zyn gezuivert. Dan wordt zy uit de potten genoomen, over groote wannen van *bamboes*, op houte stellingen, in de zon gezet te droogen; vervolgens in kanasfers, van binnen uit Kadjang-matten, van buiten van *bamboes* gevlochten, zo sterk mogelijk, ingestampt; houdende een kanasfer doorgaans $3\frac{1}{2}$ picol, of ruym 400 ponden.

Zommige Moolens beginnen reets te maalen, in het laatste van Maart, velen in April, doch de meesten in Mey: het welk niet alleen afhangt, van de rypwording van het Riet, 't geen door eene ontydige droogte, wel drie maanden kan veragteren, maar ook door de byzondere omstandigheeden van de bezittingen der Eigenaars. De *Chineezen*, doorgaans om geld verleegen, maalen gaern vroeg, en kunnen niet veel langer wachten, dan April, zo om de dagelykse uitgaaven op een Zuiker-moolen, als om het vertrek der *Jonken* naar *China*, dat in het einde van Juny, of begin van July is.

Om deeze reeden beginnen zy de steenen, in Maart, reets op te zetten, het

het welk van veele bygelovige plechtigheeden, het onkundig en gemeen gedeelte dier Natie, byzonder eigen; (q) vergezeld gaat; ik meen, het Wayang-fpel en de burgerlyke offerhanden, waar by men meede, tot vermaak der Javaanſche werklieden, de *Ronging* of Vrouwen-dans voegt; waar van in het vervolg nader.

Het vroeg maalen is het waar belang een's planters niet: want het Riet, doorgaans dan noch niet ryp genoeg zynde, heeft te veel water-deelen by zich; het welk meer hout en arbeid koſt en ſlegte Zuiker leevert: zynde dit vroeg maalen ook de oorzaak, waarom de eerſte kookzels zo weinig opleeveren. Want het verſchil tuſſchen de hoedanigheid van het uitgemaalen vocht, is zeer groot, alzo 8 balys, die voor een half kookzel worden gerekend, van 6 tot 13 potten Zuiker kunnen leeveren, waar

(q) In het kookhuis of de kombuis, tuſſchen de twee furnuizen, is een kleene nis, waar in een rood geſchilderd papier, met eenige Characters, een Zinspreuk of zeegeveſch bevattende, is vaſtgeplakt. Hier aan doen de Chineezen, onder den arbeid, meede eenig eerbewys, met het branden van lichten, ontfteeken van reukwerk, baigen enz.

waar op het onderscheid van het Riet ook eene groote invloed heeft, leevrende dezelve hoeveelheid wit Riet, meerder vocht uit, dan het roode. De kracht en aart van den grond, en de kundigheid van den kooker zyn ook, de reedenen, waarom dezelve maat vocht minder of meerder Zuiker afleevert. Neegen potten van een Kombuys of 18 potten Zuiker van een kookzel, worden voor een middelmatig *product* gehouden, waar mede een planter zeer wel te vreden is.

Iedere pot Zuiker word gesteld op 50. kattis, of 62½ fl , waar uit blykt dat 30. kookzels, van 18. potten, voor een Maand maalens, 270. pikols, of 33750. ponden uitleeveren. Zeeven Maanden maalens, worden voor een goed jaar gehouden, (r) en, in dit geval,

(r) Toen de Suyker-moolens, door Gecommitteerde Heemraaden en de Officieren der Chineezen, in den aanvang van 1767, op bevel der Hooge Regeering, naauwkeurig wierden opgenoomen, bevonden zy maar een Moolen *Campong Lemo* of *Daalvliet* genaamd, geleegeen aan de Rivier *Tsjdani*, die 8 maanden en 21 daagen gemaalen, en in dien tyd, afgeleevert had 2100 pikols. Nog twee Moolens aan denzelven stroom geleegeen, *Campong Malayoe* geheeten, hadden, in 7 maanden en 15 daagen voortgebracht 4800 pikols, dat ongemeen voordeelig is: ook wor-

val, zoude een Zuiker moolen op leveren 235250. ponden.

Om nu een denkbeeld te geeven van de voordeelen en lasten, waar aan dit gedeelte onzes Land-bouws, ten opzicht van den planter, onderworpen is, zal ik dezelve tegen elkander vergelyken, en noch nader aanwyzen, hoedanig de byzondere huishouding, op onze Zuiker-moolens, is ingericht.

Ik veronderstel, een moolen, die van een gehuurd Opperhoofd, door de Chineezen *Potia-Koeli* genaamd, geregeerd wordt. Deze geniet, voor zyne moeyte, in een jaar zo in Contant, als Ryft en Oly Rds. 150. — en zomtyds nog iets meer.

De

worden die Moolens voor de beste rondom deeze Stad gehouden, Nog 4 andere waaren, ieder 7 maanden, aan de gang geweest, doch alle overige eenen veel minderen tyd, zelfs wierden er veelen gevonden van 2, 3 à 4 maanden. Acht en seventig toen arbejdende Moolens hadden, te samen uyt geleeverd 10,7433 picols, en konden met elkander nog maalen, 325 dagen, die volgens de bovengestelde rekening, 2925 picols geeven, of, in alles, r, 1035⁸, welk getal verdeeld door 78, voor ieder Moolen, ruym 1414 picols is: zo dat het toen, over het algemeen, een goed gewas geweest moet zyn, dewyl men zoo veel, als eene vaste bepaaing, niet durft rekenen.

De Groot-Mandoor, of *Mandoor-pat-jol*, die over de andere het opzicht heeft, en het werk verdeelen moet, als boven Rds. 150. --

De Mandoor der Ploegers = = 130. --

De Karre-maker " = 150. --

en voor ieder nieuwe Kar, door hem gemaakt, noch 3 Rds. zynde het opzetten en in order houden der steenen ook zyn werk.

Het loon van een smit is niet wel te bepaalen, doch stelle dit te samen, met het yzer, het welk hy, in een jaar, ter reparatie noodig heeft " = 150. --

Twee Chineezen, die by nacht waken, en 's daags boodschappen doen, *Tjinting*, op de Moolen, genaamd, zo in Contant, als Ryft en Oly = = 200. --

Een Kok " " 94. --

Een Schryver, of Boekhouder, met Ryft en Oly = = 140. --

30. Chineeze arbeiders (s) met houwee-

(s) De Jonken, die hier Jaarlyks van Ay-muy koomen handelen, voeren altoos een aanzienlyk getal, ten minsten 12 of 1300 gemeene Chineezen aan, die zich meest allen, by hunne Natie alhier, verhuuren, en van zeer groot nut zyn, by allerley zwaar werk, vooral den Akkerbouw. Het verdient de moeite te zien, met welk een kracht, yver en vrolykheid, deeze lieden arbeiden, zynde het, zonder hun, zeer moeyelyk, zoo niet geheel onmoogelyk, de Suyker, Indigo en Catjangvelden, beneffens

weelen en 20. ploegers, zyn in staat, om het nodige Zuiker-riet, voor eene Moolen, aan te kweeken. Maar dewyl een gemeen Chineesch arbeider, maandeliks wint $7\frac{1}{2}$ Rds. of 5 - - en de kost, zo zoude de aanplanting en het onderhoud van het Riet, door hen, te hoog in prys loopen; daarom worden, op de meeste Moolens, 70. of 80. *Javaansche* Arbeidslieden in dienst genoomen; wien 5. of 6. Chineezen worden toegevoegd, om het moeilykste werk te verrichten.

Dit getal (t) gemeene *Javaanen*, op de

neffens de menigvuldige groentetuynen, om deeze Stad, te beheeren.

(t) Jaarlyks koomen hier uit het *Tsjeribons*, *Tagals* en daar aanleggende Volkryke strecken, een groot getal, jonge stukke knaapen over, die zich meest allen, verhuuren, op de Suyker Moolens, en offchoon minder sterk en werkzaam dan de Chineezen, nogtans zo veel dienst doen, dat men hun onmogelyk kan mischen. Sommige Mole-naars zenden zelfs mandoors of andere hoofden uit, om deeze lieden te werven; dewyl hunne *Regenten*, hun vertrek herwaards, somtyds tragten tegen te houden, onder voorgeeven, dat zulks den Akkerbouw aldaar benadeelt. Het gemeen alhier is in een begrip, dat onder dit werk volk, vele weggelooopen Slaven schuilen, en dat het ter waarfchouwing van deezen geschiedt, dat men, op de Suyker Moolens een *Chinas* speeltuyg of Trommel, *Ko* genaamd, in de gedaante van een half aam, over spannen, met een bereiden Buffelshuid, slaat, wanneer Europeezen van eenig aanzien, aldaar koomen. Dog dit slaan op den

Ko

de Moolen *Boedjangers* genaamd, fchynt, in den eerften opflag, wat groot; maar dewyl er, onder dezen hoop, altoos veele traage en ook dikwils zieken zyn; ftel ik, dat dagelyks naar 't veld gaan, 40. mannen met houweelen, dus te zamen 56. koppen: verdieneude 's daags 6. ft. of, met elkan- der, in een jaar Rds. 2520. --
 nog 6. Chineezen a 7¹/₂ " " 's Maands of te zaamen " " 540. --

Omtrent de even genoemde Javaan- fche *Boedjangers*, is het een gebruik, dat de Groot-mandoor en de Mandoor der ploegers, het volk, onder hun toezicht, gearbeid hebbende, 's avonds, op het Rapport, een Bamboesje gee- ven, *Sjam* genaamd, het welk zy al- toos,

Ko en de *Gambring* is een eerbewys dat niet alleen op de Zuyker-, maar ook op de *Catjang*-Moolens, op de *Ba- zaars*, en by alle andere Chineezen van aanzien, in de hoven Landen, plaats heeft; gelyk men die dan ook al- toos, by de deur van den *Potia* of *Pagter*, staan vindt. Het kan zyn dat nu en dan sommige Weggelooopen flaven op de Zuyker Moolens gaan arbeiden, maar dit getal is zeeker niet groot. Men betrapt dezelve veel meer, in den dienst der Javaanen, die hun aanhouden tot Pady, plan- ten, en, daar in, meer voordeel zien, dan hun op te vat- ten en, voor de vastgestelde Præmie, naar de Stad te brengen; offchoon het aanhouden van Slaaven, onder zwa- re straffen, is verboden.

toos, tegens hunne daghuur, kunnen verwisfelen.

Indien alle deze bovengenoemde perzoonen, het geheele jaar, in dienst gehouden worden, beloopt hun onderhoud, eene fomma van vier duizend, drie honderd en vierentwintig Rds.; maar door de oplettende toezigt van een Hooft of *Potia*, kan dit bedraagen, zeer wel verminderd worden tot

Rds. 3800. —

Nu volgen die geene, die in de Moolen werken, en niet langer gebruykt worden, als het snyden, maalen en kooken duurt.

Op een Zuiker-moolen behooren twee Hoofden te zyn, die aanneemen het Riet te doen kappen, en naar de Moolen te brengen, het te doen maalen en het uitgeperste Riet, naar buyten te brengen, het uitgemaalen vocht in de kook-keetels over te fcheppen, het vuur te ftooken, drink-water naar het huys van den *potia*, de *kongfi* genaamd, en by de andere Baazen aan te draagen, en verder dat geen te verrichten, het welk hun, geduurende het maalen, wordt aanbevoolen.

Dit word by de Maand maalens of 30. kookzels aanbesteed voor 90. Rds. aan ieder Hoofd, of te zamen Rds. 180 -- in de Maand. Deze twee Hoofden genaamt *Mandoors-borong*, verrichten dit werk op de volgende wyze.

De eene, of de *Mandoor van buyten*, neemt aan, het Riet te doen kappen, en naar de Moolen te brengen, zoo als, hier boven, reeds is gezegt.

De *Mandoor van binnen* dient zyn volk dusdanig te verdeelen, dat er zo wel by dag als des nachts, geduurig een Riet-steeker, een Buffels-dryver, een Vuur-stooker, volk, om het uitgemealen Riet weg te werpen, het Rietwater over te scheppen enz. beezig zyn: stellende de *Potia*, by gebrek dezer Werklieden, andere van zyn volk in de plaats, en betaalt dezelve dubbel, voor rekening van den *Mandoor-borong*.

Volgens de aangenomen bepaaling, stellende, dat een Moolen 7. Maanden maalt, winnen deze twee Mandoors, in dien tyd. = = 1260. —

Noch is er een opfiender *Mandoor-Gabè* genaamdt, wiens plicht het is, te letten, dat het Zuiker-riet, tot den grond

grond worde afgekapt, de Tuynen aan te wyzen, alwaar men kappen moet; te zorgen dat de wegen alwaar de karren pasfeeren, goed zyn; dat de trek-en-maal-Buffels geen gebrek lyden, en de Moolen, nacht en dag, aan den gang blyft. Hier voor geniet hy, in een jaar, Rds. 100. --

Twee Zuiker-kookers, als hier boven gezegd, winnen, met hun beiden, voor ieder kookzel, een Rds. of 210. voor 7. Maanden.

Noch ontfangen zy 30. Rds. op hand; en even zo veel, voor het kooken der Syroop, het welk te zamen bedraagt

	270. --
De Modder-boer of Rafineerder	70. --
De Kanaffer-maaker	70. --

De Buffels-wagter wint een hooge huur, om dat hy 2 of 3. perzoonen, in zyn dienft, moet houden, om die akkerdieren te bewaaken. Alle Buffels, die verlooren raaken, (v) moet hy ver-

(v) De Buffeldievery is een zeer algemeen en fchadelyk kwaad, in de Bovenlanden, het welk de Regeering, op allerhande wyzen, heeft trachten te keer te gaan. By het

vergoeden; maar, van de gestorvenen, vertoond hy een vers afgekaptten hoorn, gebrand met het teeken van de Moolen,

het Jongste Placcaat, van den 31 December 1778, is de straf van geesfelen en brandmerken nog verzwart, met een Bannissement van 25 jaaren. Dog deeze gestrengte order heeft tot nog toe, de zo zeer gewenschte uitwerking niet moogen genieten; en ik twyffel zeer, of eenig strafdreigend bevel deeze misdaad immer stuiten zal. De eenigste Schikking in deezen, waar van men met goeden grond, iets heeft te hoopen, is een algemeen verbod van het Buffels slagten; om dat de meesten deezer gestoolen dieren terstond dusdanig aan een kant geholpen worden. Ofschoon de Javaanen, volgens hun oud en algemeen gebruik, thans niets anders dan Buffelsvleesch eeten, behoeft men geen oogenblik te twyfelen, of zy zullen zig zeer gaan met rundvlees vergenoegen, indien het, volgens hunne bygelovige plegtigheden, geslagt, en, voor den zelve prys verkocht word, als dat der Buffels. En van welke nuttige gevolgen, zoude deeze instelling, niet in alle opzigt, voor 't Gemeen zyn! Om den Landbouw uit te breiden, moeten deeze Dieren, die men alhier, met uitzondering aller anderen, tot den Akkerbouw bezigt, op eenen laagen prys gehouden worden, op dat het, den behoefstigen Landman gemakkelyk zy, zich van dezelve te voorzien. Ik ben van goeder hand onderricht, dat het getal der geslachte Buffels, in den omtrek deezer Stad, jaarlyks, meer dan 4000 bedraagt, die, beneffens alle, die van ouderdom of ongemakken sterven, uit het gebergte ons worden toegevoerd, also de opgezeetenen der Ommelanden weinig werks maaken, van het aanteeleu deezer Dieren. Voor dezen kwaamen er veel en uit het *Tsjeribonse*, doch de voorraad schynt aldaar aanzienlyk te zyn verminderd, en de groote, zeedert kort, zeer vermenigvuldigde toevoer, uit het gebergte, kan geen ander gevolg hebben, dan dat het Akkerwerk, aldaar, vertraagen zal: waar van men alhier ook door den tyd,

len, het welk hem verschoont van de betaling. Om deze reeden wint een Buffels-wagter, jaarlyks, Rds. 200. --

De bepaling der benodigde hoeveelheid, beneffens de onkosten van het brandhout, is zeer moeilyk, niet alleen, om dat de hoedanigheid van het hout, het noodig behoef minder of meerder maakt, maar ook, om dat het bezit of missen van een bosch, by een Zuikermoolen, een aanzienlyk verschil in de huur verwekt.

My

tyd, de gevolgen moet ondervinden. De rykdom veeler Ingezeetenen bestaat in de bezitting van het Hoornvee: men vindt op sommige Landgoederen, meerder dan 2 of 3000 stuks, en kan geruft verzeekeren, dat, in den omtrek deezer Stad, boven de 30,000 Koeyen, gevonden worden.

Wat moet dan hier van worden, daar dit getal, zedert 20 jaaren, zo aanzienlyk is toegenoomen! zeeker een groot verlies voor veelen, het welk, zo wel als eene aanzienlyke ondersteuning in den Akker-bouw, door het verbod Buffels te slagten, geheel en spoedig kan worden tē-keer gegaan.

Doch indien gewichtige reedenen een zodanig algemeen verbod, in den tegenwoordigen toestand deezer Colonie, niet gedoogen, zoude, ten minsten, met hoop eener gewenschte uitwerking, te beproeven zyn, de pagt op het slagten der Buffels aanzienlyk te verzwaaren en de Ossen, van alle belasting, ten eenemaal te ontheffen. De manier, waar op ik, in den Land-bouw dezer Volkplanting, een aanmerkelyk aandeel neem, houdt my te rug, om myne gedachten, omtrent dit gewichtig stuk onzer huislyke belangens, ruimer te openen.

My zyn plaatzen bekend, alwaar het benodigd brandhout voor 2. Moolens in 3. jaaren van buyten gehuurt word voor 2000. Rds. Indien men nu stelt, dat 2. Moolens, voor een Maand maalens, 80. vadem nodig hebben, dat het kappen van ieder vadem 1. Rds. 12. ft. en het vervoeren naar de Moolen met karren, 2. Rds. of te zamen Rds. 3. 12. ft. kost, zo zoude het brandhout voor eene Moolen, in 7. maalmaanden bedraagen Rds. 1243. 16. ft. (w). Maar dewyl veele Moolens het hout op hun eygen grond hebben, en zulks in dit geval, minder kostbaar is, stelle ik den uitgaaf voor het brandhout, in den genoemden tyd, op Rds. 1100. Hier onder gerekend het Salaris voor den opfigter over de houtkappers, op de Moolen *Kapal-lakayoe* genoemd, wiens plicht is te letten op de houtkappers, hun de plaatzen aantewyzen, alwaar zy moeten hakken, het gehakte naar de Moolen te

voe-

(w) In *Surinamen* wordt onder de Suyker kook-keetels niets anders gebruikt, dan het uitgeperste en gedroogde Riet *Tras* genaamt, zynde men zelf aldaar in een begrip, dat hout hier toe niet dienstig is, en aan de Suyker eene wansmaak geeft. Wat hier van zy, en of de Fournuyzen aldaar anders dan de onze, opgebouwd zyn, hoop ik, tot nut onzer planters, door goede berichten, nader te zien opgeheldert.

voeren, en aldaar te laten opstapelen, en te zorgen, dat de nodige hoeveelheid altoos in voorraad is. De Moolen, korter of langer aan de gang zynde, dan de gestelde 7. Maanden, moet het evengenoemde bedraagen, naar de aangenoomen reekening, verminderd of vermeerderd worden.

Het hout tot nieuwe karren en ploegen, als meede eenige nieuwe gereedschappen, als houweelen, ploegen, schoppen, bylen, kapmessen, &c. kosten, in een jaar, ten minsten op Rds. 100. --

Het vernieuwen der fournuizen, en andere reparatien, potten en wannen; kalk en oly by het kooken, smeer voor de Moolen-steen en enz. jaarlyks
 - • 150. --

Het pakken der Suyker in Kanassers, aan Bamboezen, Cadjang-matten, bindrottings en stroo-zakken. - • 80. --

De Suyker en Syroop wordt naar de Stad vervoerd met Vaartuygen, het zy ter Zee, of langs de Rivieren. Zodanige Vaartuigen, *Sjampang*s genaamd, laaden, by hoog water, 20. maar, by laag water, 15. of 12. Kanassers: Syroop

roop in het eerste geval 50. in het tweede 30. Takars. (x) Ik stel derhalven, voor een Zuyker-moolen, die 600 Kanassers Zuiker en 1400. Takars Syroop naar de Stad moet voeren, zo voor de moeite, als het koopen en onderhouden van twee Vaartuigen Rds. 300. —

20. of 30. Buffels gaan er jaarlyks verlooren, op een Moolen, en dewyl deezen van de grootste soort moeten zyn, die zelden minder dan 20 Rds., het stuk, kosten, stelle hier voor . . . . . = 500. —

De huur van een Moolen, ontbloot van hout Rds. 600. of, alles te zamen, negen duyzend en dertig Ryxdaalders, waar van ik nogmaals, op dat niemand de minste reede vinden, deze reekening te hoog te agten, aftrekke 430. Rds., die de planter door een vernuftig overleg en vlytig toezicht, somtyds zoude kunnen bespaaren. Het zuiver bedraagen van alle onkosten, zo van het planten, als bearbeiden, maalen en afscheepen, beloopt derhalven in 't geheel = = 8600. —

Nu

(x) Een Takar is, op de Moolen, 48; maar anders, in den dagelykschen handel, alhier maar 17½ kannen Amsterdamsche maat.

Nu volgen de Inkomsten. Wanneer een Molen, zeven maanden maalt, en, in dien tyd, 1900. Pikols (y) oplevert, zal geen planter klaagen.

Deeze 1900. gesteld, op 4. Rds. het Pikol, die na aftrek aller onkosten, de twee soorten door elkander gerekend, zuiver genoten wordt, bedraagen Rds. 7600. --

De waarde van de Syroop is niet wel te bepaalen: alzo die voornamelyk afhangt van den vertier der Arak, waartoe dezelve alleen gebezigd wordt. De flauwe aftrek van dat vocht, zedert eenige jaaren, heeft menig planter gedwongen, het grootste gedeelte, dezer uitgelekte zoetigheid, in de Rivier, te werpen, om, voor de nieuwe inzameling, ruimte (z) te vinden. Gesteld

(y) Het produkt der *Surinaamsche* Suyker-plantagien is aanzienlyk grooter, doorgaans 4 of 500 oxhoofden, ieder van 8 of 900 Ponden, en, by sommigen, nog meer: het welk onze Molens wel de helft te boven gaat.

(z) Op vele Molens wordt de Syroop, een geheel jaar bewaard, in groote, in de grond gemetzelde steenen Bakken, doch veel langer dan een jaar, kan dezelve niet goed

fteld derhalven, dat de aftrek der Arak middelmatig is, zyn honderd *Takars*, zoo veel Ryksdaalders waardig, of 1400. *Takars*, het product van 7. maanden maalens

Rd. 1400. --

De meefte planters, verkoopen de Ryft, aan het volk, by hun arbeiden- de, en ontfangen, als een vafte prys voor de *Gantang*, een maat van 13 $\frac{1}{2}$ ff , 12. ftuyvers, of 60 Rds. de *Coyang*, die, by een middelmatig gewas, thans meeft tufchen 30. en 40. rds. geld. De hoeveelheid van den verkoop is niet naaukeurig te bepaalen, infgelyks ook niet die der *Amfioen*. Ik ftel derhalven alles, het welk men op een Mo- len van een *Warong*, of Winkel, en den bovengenoemden verkoop, geniet, te zamen op = = 600. -- of het geheel inkoomen op = = 9600. --

Nog zoude ik kunnen noemen de winft op het kleine geld, waar mede het werkvolk betaald wordt, en dat te-
gen

goed blyven; zoo dat de planters verpligt zyn, hunne Sy- roop, binnen dien tyd, te verkoopen, of weg te wer- pen.

gen Ducatons, en al het grove geld gerekend 2½ perC°, bedraagt. Dog deze kleinigheid stelle ik onder andere bagatellen, door my niet opgenoemd, om deze beschryving niet al te zeer verlengen.

Deeze geringe winst van naauylks 1000 rds. met den grooten uitgaaf vergelijkende; mag men in dit gedeelte van den Landbouw tot een regel stellen: dat dezelve voor het algemeen altoos voordeelig, maar voor den onderneemer, zeer dikwils schadelyk is.

Dit laatste blykt nog meer, als men bedenkt, aan hoe veele ongelukken het Riet nog, buiten de droogte, onderworpen is. Geheele Tuynen branden af, door de kwaadaardigheid, van eenen misnoegden arbeider, en dit gebeurt zoo menigmaal, dat er weinig planters zyn, die dit niet ondervonden hebben. Het riet word somwylen, door den Blixem ook aangestooken. De Mieren, Muyzen, Sprinkhaanen en andere ongedierten, doen, nu en dan, ook groote schade, zo dat wy deze en meer andere wisselvalligheden, te zamen nemende, ons niet behoeven te verwon-

deren, wanneer wy vermogende Ingezetenen dezer Hoofdplaats horen klagen, (*aa*) in deeze onderneeming, duyzenden te hebben laten zitten.

Eene meenigte Chineefche Huurders, zyn den eigenaaren van de grond, de Land-huur, veele jaaren, fchuldig gebleeven, en tegen een Chinees, die in de Zuykerteelt, een middelmatig vermogen wint, zien wy velen, die, met alle vlyt en kennis, naaulyks hun dagelyks bestaan verwerven.

Hoe veel reden is er dan niet, om dit gedeelte van den Land-bouw, in allen opzicht aan te moedigen, de planters, tegen alle onderdrukking te befchermen, en voor al te zorgen, dat, in den verkoop, de minfte dwang, of fchadelyke bepalingen niet heerschen; maar dat het den geenem, die dit voordeel en zo gewild product, met groten arbeid, zorge en gevaar, heeft voortge-

(*aa*) My is een aanzienlyk, nog leevend Landheer bekend, die op deeze wyze, meer dan twintig duyzend Ryksdaalders heeft verlooren, en men houdt het in deeze Volkplanting, voor eene bevestigde waarheid, dat het aanvaarden van een Zuyker-molen, voor ons Europeaanen, eene zeer gevaarlyke onderneeming is.

gekweekt, vry staa, hetzelfde zodanig van de hand te zetten, als hy, ter bevordering zyner belangens, zal geraaden vinden.

Wy zullen, voor het einde dezer Verhandeling, toonen, wat, in dezen, zoo hier, als in Nederland, door de gebiedende Magt, geschied is, en, tot nadere opheldering van het bovengemelde, aanwyzen, wat, tot het oprichten van een Zuiker-molen nodig is, en hoe veel zulks moet kosten.

De Molen is een groote Schuur, van hout en bamboezen, met dakpannen gedekt, ten minsten lang 85. en breed 40. voeten, verdeeld in 2 deelen, waar van het hoogste, of de eene zyde, gebruykt wordt, om te maalen, het laagste, om te koken.

Niet ver van hier, staat een Pakhuis, gemaakt als boven, maar grooter, alwaar de Zuyker *geraffineert*, en de Syroop, beneffens andere dingen, geborgen worden. Deeze beide gebouwen, kosten, nieuws opgericht, ten minsten

Rds. 1200. --

Een Buffels karr, beneffens eenige
woonungen voor de arbeiders van *Bam-*
boesen en *Adap*, Rds. 150. --

Een paar Molen-steenē, met derzel-
ver stale assen, yzeren banden, het be-
slag van de spil, den boom, 2. zwa-
re zwalpen, en verder benodigd hout-
werk, " = 100. --

De Fournuizen, voor metzel-steenē,
Kalk, Zand, Yzerwerk en arbeids-
loon " = 95. --

8. Stalen Pannen, " = 100. --

2. Groote dito, waarin het gekookte
Zuiker-water gegooten word " = 24. --

1. dito, waarin de gekookte Syroop
gestort wordt, " = 12. --

Voor een Fournuis, waar op de Sy-
roop gekookt wordt, aan Steen, Kalk,
Zand en Arbeydsloon, " = 30. --

3. Stale Pannen, tot het kooken der
Syroop, " = 36. --

2. Yzeren Vuurstokers, " = 10. --

1. Dito, Vuurhaak, " = 5. --

2. Groote Kuipen, om het gemaa-
len Zuyker-vocht te ontfangen, " = 10. --

2. Groote Balys, om de Syroop te
doen zakken, " = 13. --

2. Dito, waarin de schuim, of vuil-
nis

nis der kokende Zuiker verzameld wordt Rds. 5. -

3. Kopere Schuim-leepels, 6. houten Scheppers, 6. Bamboezen, 2. groote Ziften, . . . 15. -

10. Paar Water-emmers, . . . 12. -

700. *Paffoks*, of Zuiker-potten, met 700. *Tampolons*, om de uitlekkende Syroop te ontfangen, te zamen, . . . 144. -

120. Groote Wannen, . . . 48. -

15. Kap-messen, om de Zuiker uit de potten genomen, in stukken te kappen, . . . 5. -

2. Suiker-schraapers, 2. Schoppen, 1. Stamper, . . . 4. -

2. Ryft-blokken (*bb*) en 20. Stampers, om de Zuiker tot poeder te stampen, . . . 25. -

1. Groote Daats, of Snelwaag, . . . 10. -

30. Patjols, of houweelen, . . . 30. -

45. Gras-parrangs, . . . 14. -

15. Ploegen, . . . 15. -

15. Kap-

(*bb*) De Ryft, nog in de bolster zynde, wordt *Pady* genoemd en gestampt in een balk, in welks eene einde, hier toe, een rond gat is. Het andere is uitgehold om de stof der gestampte Ryft *Dedak* genaamt en de *pady*-doppen *gabby* en *Pesak* geheeten, te ontfangen. Dit noemt men een Ryftblok en wordt by de Javaanen ook gebezigd, om Koffy, Zuyker en andere zaaken fyn te stampen; zoo meede, tot een teeken, by onraad, wanneer ter waarschouwing der buuren, in hetzelfde, met de stamper gellaagen wordt.

15. Kap-messen voor het Zuykerriet,	5. -
15. Groote Schoppen, om de Rietbedden aan te hoogen,	36. -
10. Bylen,	10. -
2. Yzeren wiggen, en 15. groote Parangs,	16. -
60. Manden, om aarde aan te draagen,	5. -
30. Buffels-karren, a 13. Rds. 't stuk	390. -
60. Buffels, door elkander,	1200. -
Op Molens alwaar geene gemetzelde Syroop-bakken zyn, gebruikt men grote vaten, om dat vocht te bergen, kostende 10, die een Molen ten minsten benodigd heeft,	160. -
Sommige Molenaars storten de Syroop in Vaartuigen wanneer zy ze afbrengen: andere gebruiken hier vaten toe, deze kosten,	32. -
De <i>Sjampans</i> , of vaartuigen, waar mede de Syroop wordt afgebragt, zyn, onder de onkosten van de Molen reeds berekend. Een middelmatig Huis voor de Molenaar, of <i>Potia</i> , ten allerminsten,	500. -

---

Of alles te zamen Rds. 4406. -

De

De Chineezen bereiden de Poeder-Zuiker tot Candy of Stok-Zuiker, waarin alhier, mede, een aanzienlyke handel wordt gedreeven. De manier, door hun gevolgt, heeft, in het zuiveren en kookken, veel overeenkomst met de onze in Europa; maar in stede der koperen Pannen of Vormen, doorreegen met draaden, waarin het gekookte Sap ter Crystallisatie, by ons, wordt gegoten, gebruikt men hier aarde potten, byna van dezelfde gedaante. In deze leggen zy honderd dunne Bamboesjes, kruyslins over elkander, op de wydte van twee duimen, waarop dan twee of drie persoonen, schielyk, met lepels, het gezuiverde en door kookken verdikte vocht, gieten.

De Potten vol zynde, laten zy dezelfde, gedekt met Kadjang-matten, 12. dagen staan, om uit te lekken, na welken tyd, de pot in stukken geslagen, de Zuiker van de Bamboezen afgekapt, en op groote wannen, in de Zon gelegd wordt, om te droogen, het geen, in Europa, door een hevig vuur, in een vertrekje, de stoof genaamd, geschieden moet. Honderd katjes Poeder-zuiker leveren 60. katjes Kandy, de

ſlegtere wat minder, zoo dat het verlies iets meerder dan $\frac{1}{3}$ is, waar naar de prys ook word gereegeld. De Zuiker wordt niet op de Molens, maar in de Chineefſe Voorſtad, of *Campong* gemaakt. De toefſtel is niet koſtbaar, en bedraagt nauwlyks drie honderd Rds., zynde de koperen pannen, waar in de Zuiker gekookt wordt, het voornaamſte.

Eenige jaaren geleeden, wierdt alhier eene aanzienlyke Rafinadery aangelegd, waar in men Brood-zuiker, zo wit en glanzig, als de beſte Nederlandſche, bereidde. Maar deze onderneeming is om de groote onkoſten en geringe winſten, weder te niet gegaan. Sommige Chineezen zetten dit werk, tot nog toe, in zoo ver voort, als tot onze dagelykſche benodigheeden wordt gevorderd. Want de ruwe zuiker, zo als die van de Molen komt, heeft, in den handel, alhier, den meeften aftrek.

De Huishouding der Zuiker-molens, dus verre hebbende afgehandeld, zal ik ten beſluite, den aanwas en de vermindering, beneffens het groote nut en voordeel, toonen, het welk, door de Maatſchappy en alle Ingezetenen, uit dit voornaam gedeelte van den Landbouw, wordt genooten. In

In het jaar 1659. ftelde de Hooge Regeering, het Picol zuiker, eerfte zoort, op 6, de tweede op 5. en de derde op 4. Rds.; welke prys, offchoon, met de tegenwoordige, aanzienlyk verfchillende, de oorzaak was, dat het getal der Molens, zeer fchielyk, van 22. of 23. tot 8. of 10. verminderde.

Niettegenftaande dit groot verval, vond de Hooge Regeering, nogmaals goed, het jaar daaraan, den prys, nog een Rds. op ieder zoort, af te ftaan, het welk de overgebleeven planters dwong, in een Smeek-fchrift, te vertonen, dat zy genoodzaakt waren, dezen arbeid te laaten vaaren, indien het Gouvernement niet konde goed vinden, van deze laafte vermindering af te ftaan.

Op dit verzoek, ontfingen zy het gunftigfte antwoord niet: terwyl de jongft bepaalde prys, bleef duuren, en er alleen wierd toegestaan, aan iedere Zuiker-Molen, tien vrye Hooft-briefjes voor de aldaar arbeidende Chineezen.

Terwyl my, in het vervolg, geene nadere klagten der planters, over den prys, zyn voorgekomen, meen ik te moeten

moeten besluiten, dat het arbeidsloon, in het midden der vorige Eeuw, zwaarder was, dan heden, want het brandhout en alle andere benoodigheden, waren toen, in een veel grooter overvloed, dan nu, voor handen. Buyten de Zuiker-velden, lag het meeste Land, in dien tyd, nog woest, zynde het geheele Wester-veld, door den inval der Bantammers, ontbloot van opgezeten.

De maandelyksche vryheid van tien Hooft-briefjes, toen te zamen 10 rds. waardig, was, in haar zelf, eene zeer geringe aanmoediging, om het verder verval der Molens voor te komen, en alle klagten, op eens, te stuiten, waarom ik vermoede, dat deeze 10. Hooft-briefjes het middel hebben aan de hand gegeven, om de meeste Chineezen, op een Zuiker-Plantagie arbeidende, van het Hoofd-geld, zedert, voor alles wat van die Natie tot den Landbouw overgaat, geheel afgeschafft, te versoonen.

Dat het arbeidsloon der Akkerlieden, toen hooger, dan thans, was, steunt, by my,

1. Op de onafhankelykheid der Javase Vorsten, en de gedurige Oorlogen, die zy met elkander, of met de Maatschappy, voerden en beletten, dat de Ryft en vele andere levensmiddelen, in ver na, zoo overvloedig niet, als thans geschiedt, van daar wierden aangevoerd.

2. Op den woesten en onbebouwdten toestand dezer Boven-landen; waar mede de Ingezetenen van Batavia zeer weinig gemeenschap hadden.

3. Op den geringen toeloop van Boeyangers, of Javase Werk-lieden, die, om de twee bovengemelde redenen, veel minder, dan thans, en mogelyk, toen, nog wel in het geheel niet, tot ons overkwaamen, om te arbeyden. Het welk ten

4. De Molenaars verpligte om het werk met hun eigen volk, dan wel met Slaven af te doen, welke laatsten, toen, zeer menigvuldig naar Bantam overliepen.

De Vrede met den Koning van Bantam, in het jaar 1684, de overwinnigen der Maatschappy, op Java, en de
ge-

geftadige aanmoedigingen der HOOGE REGEERING, volgens de Order uit Nederland, wakkerden den Zuiker-teelt zodanig op, dat, in het jaar 1710, 131, Molens, alleen in de Ommelanden dezer Stad, gevonden wierden; behalven nog verfcheidene andere, in het gebied van *Bantam*, *Tferibon* en *Java*.

Dit getal was ontegenspreekelyk veel te groot, voor de benoodigde hoeveelheid, tot den handel: waarom de HOOGE REGEERING, niet alleen goedvond, iedere Molen, op eene jaarlykfche levering van 300. Picols, of 37500 ff , te ftellen, maar teffens het meerder aanleggen van Zuiker-molens, ten eenen maal, verbood; vertrouwend, dat het gebrek aan brandhout en verdere ongelegendheeden, aan den zuikerteelt verknocht, van zelf, vermindering te weeg zoude brengen.

Eene gifting, die door de ondervinding volkomen werd bevestigd, alzo in het jaar 1745, in deze Ommelanden, niet meer dan 52. maalende zuiker-molens gevonden wierden, die, in het zelve jaar, met 13, nieuw opgerigte, vermeerderd zyn: bepalende de

Hoo-

Hooge Overigheid het vast getal, voortaan, op 70.

Deze bepaling werdt, in het jaar 1750, vergroot tot 80; en dit getal bleef in wezen tot het jaar 1767, wanneer alle zuiker-molens, door Gecommitteerde Heemraaden, op bevel der Regeering, naaukeurig wierden opgenoomen en bevonden te bestaan, in 82. stuks, waar onder 2. of 3. die langer, dan een jaar en ses weken, hebbende stil gestaan, het recht om te maalen, volgens de wet, verlooren hadden.

Deeze 82. Molens, zyn, in 12. jaaren, of terwyl ik dit schryf, afgenomen tot 55. en, volgens verzekering, door kundige Molenaars aan my gedaan, moeten, binnen weinig jaaren, nog ten minsten 10. stuks stil staan, om dezelve reeden, die alle andere Molens vernietigt heeft, te weeten het groot gebrek van Brandhout.

Om den geenen, die in de Bovenlanden niet ervaren zyn; een middelmatig denkbeeld, omtrent den op en ondergang der Zuiker-molens, door de byzondere gelegenheid der plaatsen, me-

mede te deelen, merk ik aan: dat, in het jaar 1710, in het Westerveld, aanwezig waaren 49, en in het Oosterveld 82, Molens, wordende de groote Rivier, waar aan thans maar een Molen is, door my, onder het Oosterveld gerekend. Deeze 131 Molens laagen als volgt. Aan de Rivier *Tangerang*, zoo als men toen sprak, of tot meerder duidelijkheid, de Rivier *Tsidani*, en de *Moker-vaart*, te zamen 7 aan de Rivier *Ankel* 11, de spruit *Maroedja* 6 aan de Rivier *Passangrahan* 23 aan de *Grogol* 1, aan de *Crocot* 1. aan de groote Rivier 51, aan de *Sonthar* 4. aan de *Tjacon* 7. aan de spruyt *Toegoe* 1. aan de Rivier *Bacassy* 13. en aan de *Maronde* 6.

Het naaukeurig berigt van Gecommitteerde Heem-Raaden, verzeld van kundige Chineese Officieren, vertoont, dat de 82. Zuiker-molens, in het begin van het jaar 1767, gevonden, aldus gelegen waren.

Naby het Westerstrand 3. aan de Rivier *Tsidani* en de *Mokervaart* 34. aan de Rivier *Anké* 9. aan de *Passangrahan* 8. aan de groote Rivier 6. aan de *Tjacon* 3. aan de *Vinke-*

Vinkevaart 2. aan de spruyt *Troefan* 1. en aan de Rivier *Bakassy* 16.

Van deze 82. Molens, zyn thans nog overig, aan het Westfer-strand 3, aan de Rivier *Tjidani* en de *Mokervaart* 27. aan de Rivier *Anké* 2. aan de *Paffangrahan* 3. aan de groote Rivier 1. aan de *Tjaccon* 3. aan de spruyt *Troefan* 1. en aan de Rivier *Bakassy* 14. of in het Oostervelt 19. en het Westerveld 36: het welk, met het jaar 1710. vergeleeken zynde, een zeer groot verschil vertoont.

Van deze 55. Molens behooren thans 24. aan Europeefche en 26. aan Chineefche Eigenaars, fttaande 5. op den grond der E. Maatschappy, verhuurd, ten behoeve van Heemraaden, of ter leen gegeven, aan het Hoofd der Oostzydfe Javaanen.

De befchouwing der Bovenlanden, overtuigt ons, dat geene andere Molens, nog eenigen tyd, hoop hebben, met toereikend brandhout, voorzien te worden, dan die, welke aan de Rivieren *Tjidani*, (waar by ik de *Mokervaart* mede reken) en aan de *Bakassy* zyn gelegen. Langs laaftgenoemde Rivier, eene

breede en voor een gedeelte, vaarbare stroom, zyn de Molens het best in stand gebleeven. Alles, het welk tusfchen deeze Rivier en de waterryke *Tfidani*, ligt, of de geheele uitgestrektheid, onzer bearbeide Middellanden, is, byna ten eenemaal, ontbloot van houtgewas, het welk, niet alleen, door het gestadige hakken voor de Zuiker-molens, veroorzaakt is, maar om dat de baatzugt of onkunde van sommige Land-Heeren, den Chineezen en Javaanen veroorloofd heeft, om de overgebleven ruigte, in de afgekapte bosfchen uit te branden, en aldaar Padey, in 's lands taal *Gaga* genaamd, te zaayen, waar door alle hoop, om nieuwe boomen aan te kweeken, ten eenemaal verlooren is.

Het weinig hout, het welk nog aan de spruyt *Istana*, in het Oosterveld en naby de Rivier *Passangrahan* in het Westerveld, gevonden wordt, en strekt, om 6. Zuikermolens aan den gang te houden, moet derhalven, door de Eigenaars dier Landen, met veel oplettendheid behandeld worden, of gemelde Molens zullen, wel dra, in het lot van zoo veele andere deelen.

De zo dikwils beredeneerde aanplanting van nieuwe bosschen is wel niet onmogelyk, maar echter zeer moeilyk. Het meeste hout stond voor dezen, langs de oevers van Spruiten en Rivieren, of in en naby Moerassen, *Rawas* genaamd, thans meest allen verwisseld in vrugtbare Rystvelden. Tot het beplanten dezer plaatzen, zal geen Land-Heer, om het voordeel dat hy thans geniet, ooit overgaan; en hooge gronden, met pitten te bezaayen, zal, zonder kennis, geduld, geld en byzondere aanmoediging, altoos eene nuttelooze onderneming blyven. De bosschen zyn het werk der natuur, die vele Eeuwen heeft gebruykt, om die hooge stammen voort te brengen, die door ons, ter uitzetting van den Land-bouw, sedert weinige jaaren, zyn omgehouden.

In het begin van deeze Eeuw, toen de Gouverneur Generaal VAN RIEBEEK de Bovenlanden het eerst bezogt, en, in meer dan eene togt, met zeer groote moeite, over het Gebergte, tot het Zuider-strand, gekomen is, was het meeste Land, tusschen deze Stad en den Noordelyken voet van het Gebergte, begroeid met dichte Wou-

Q 2

den,

den, zo als my, door geloofwaardige Gryzaards, die den gemelden Opper-Land-voogd verzelden, meer dan eens verzekerd is, en, uit de beschouwing van den grond, ook genoegzaam blykt.

Maar federd dien, is het getal der opgezetenen, aanzienlyk toegenoomen. Eene menigte Chineezen hebben zig, voor al federd de laafte 20 jaaren, in de Ommelanden neergezet: zo dat de tegenwoordige ftaat des Land-bouws, en meer andere redenen, die ik thans voor by zal gaan, alle hoop beneemen, zonder de tuffchenkomst van vermoogende, kundige en aangemoedigde Land-Heeren, om het noodig brandhout, voor de nuttige Zuiker-teelt, aldaar, aantekweeken.

Offchoon ik, of de myne, in dit voornaam gedeelte van den Land-bouw, op geenerley wyze, eenig aandeel heb, en daarom myn gevoelen, onpartydig en vrymoedig kan en durf verklaaren, betuig ik nogthans, nooit dan met veel aandoening, het dagelyks verval der Zuiker-molens te beschouwen, dewyl dit Product, van zulk eenen vermoogenden invloed, op de welvaart de-

dezer Hooftplaats is, dat het bloeijen of kwynen van de Zuiker-teelt, en het geen daar toe behoort, de waarde van zeer veel zaaken, zichtbaar en snel, doet ryzen en daalen.

Dit blykt onwederspreekelyk, wanneer men bedenkt,

1. Dat doorgaans, op eene Zuiker-molen met het geen daar aan verknocht is, 200. Menschen, den meesten tyd van 't jaar, in arbeid zyn, het welk voor de nog overiggeblevene 55. Molens een aanzienlyk getal bedraagt van 11000 koppen.

2. Alles wat dit groot getal, aan Ryft, Lywaat, Amfioen en veele andere behoeftens, noodig heeft, moet men in Batavia zoeken. Van welk eenen invloed is dit niet, op de Tollen der Edele Maatschappy, en op den dagelyksen handel van veele byzondere perfoonen?

3. De Zuiker-molens hebben eene naauwe betrekking, met de Steen- en Potte-Bakkeryen, Kalkbranderyen, Chineeſche Timmerwerven, den Catjang-bouw,

bouw, de Oly-molens en eene menigte andere zaaken, die gestadig veele handen bezig houden.

4. De Arak-branderyen, naast de Zuiker-molens, de sterkste zuilen des Bataviafchen Koophandels, moeten ftillftaan, zonder de Zuiker-teelt: en zoo wij onze oogen flaan, op die aanzienlyke fchatten, in dit voornaam gedeelte van den Landbouw, jaarlyks gebezigt, moeten wy billyk verbaasd ftaan, dat er tyden zyn geweest, waar in de eigenbaat of onkunde den armen planter onderdrukte.

Na de allerminfte berekening, mag men zeker zeggen, dat iedere Molen, jaarlyks 8000 Rds. (*dd*) noodig heeft: het welk voor 55, nog thans aanwezig zynde, 440000. Rds. bedraagt; die dagelyks door zo veele handen rond gaan, dat men, zonder vergrooting, zeggen mag, wel de helft, der Ingezetenen dezer Volkplanting, daar door bevoordeeld te worden.

Het

(*dd*) By de rekening der onkosten p. 224. heb ik die 600. Rds. meer gefield, maar dewyl alle Molens, door malkander, nooit 7 maanden in een Jaar maalen, heb ik hunne uitgaaven, door een geflagen en begroot, als in den text.

Het Product dezer 55. Molens, middelmatig gerekend op 99000. Pikols, (ee) bedraagen, naar den tegenwoordig bepaalden prys, 396000. Rds.

Waar op, door de Maatschappy en veele byzondere perfoonen, ten minsten 400000. Rds. word gewonnen: die, om de menigvuldige verdeeling, dubbel meer waardig zyn, dan of men dit bedraagen, aan Goud of Zilver, uit ons Gebergte groef.

Het is de Zuiker-bouw, die de kwy-nende Zeevaart, nog een weinig leven geeft.

Het is de Suiker-bouw, die ver het groot-

(ee) De leezer gelieve hier by optemerken. dat ik het product van iedere Molen, hier op 1800 pikols voor 7 maalmaanden of 100 minder heb gestelt, dan in de vorige berekening, om zoo veel mogelyk, eene algemeene gelykheid, over alle onze Molens voorbedraagen; ook heb ik hier niet gerekend, de waarde der verkogte Syroop, volgens p. 226. gesteld in zeven maalmaanden, op 1400 of voor 55 Molens in dien tyd op 77000 Takars, waar van ik meede, voor verlies enz. voor ieder Molen 100 of voor alles te zamen 5500 aftek, zoo dat er ten dienst der Branderyen 71500 Takars overschieten, die, by eene middelmatige aftek der Arak, op zoo veele Ryxdaalders mogen gerekend worden.

grootste deel der Chineesche Ingezetenen, werkzaam houd.

Het is de Suiker bouw, die de balans des Bataviafchen handels, met onze Noord-Westerfche bezittingen in Indië, tot ons doet overflaan.

Het is, in een woord de Suiker-teelt, waar aan men, met veel geruftheid, toe mag fchryven, dat Batavia, by het groot verval van allen anderen handel, tot nog toe, niet ten eenemaal is te grond gegaan.

De overdenking van dit groot belang, zoo wel voor het geheele lighaam der Edele Maatschappy, als voor zo veele byzondere perfoonen, is buyten twyffel ook de reden, waarom dit gedeelte onzes Land-bouws, zo wel uit Nederland als hier, meest altoos befcherming vond.

Kort na het onverantwoordelyk verlies der Nederlandsche Bezittingen in Brazil, moedigden de Hoog Edele Heeren Seventienen de Suiker-teelt, met allen nadruk, aan, en gaven zelfs order, om den inkoops-prys te verhoogen, ten
einde,

einde, volgens hunne eigene uitdrukking, de Planters te doen bestaan, en hun tot dezen tak des Land-bouws, aan te houden.

De hooge prys, in den aanvang deezes Eeuw, in Nederland, van 13. en 14. stuyvers het ff , of meer dan 30. Rds. het Picol, het welk men toen, voor de Maatschappy, voor 3. Rds. inkocht, of liever, den Planters afdwong, deed gemelde aanzienlyke Vergadering, in het jaar 1704. nogmaals zeggen.

„ Dat de Suiker-culture, in de Bataviafche Bovenlanden, door alle denkelyke middelen moet voortgezet, en vooral toegezien worden, dat den Planters zoo veel wierd betaald, dat zy konden bestaan, als mede dat de een niet boven den anderen begunftigd, of door schadelyke voorkoop, de rechtstreekfche aflevering der gewassen, van de Planters aan de Maatschappy, verhinderd wierd.

Offchoon de fterke aanbouw in America, (ff) de waarde der Bataviafche Zui-

(ff) Volgens eene algemeene berekening, voor welkers egtheid, ik niet infta, maar die nogtans niet onwaarfchynelyk is, zouden de bezittingen der Europeaanen in America, thans te zamen voortbrengen, ruim 184 millioenen ponden Zuiker, waar in de Volkplantingen van ons

Zuiker, aanmerkelyk heeft doen daalen, blyft het voordeel voor de Maatfchappy, nog thans aanzienlyk groot; om dat het gewas, alhier gewonnen, dat van America, zeer ver te boven gaat; en zo wel, als andere Producten, die wy, met die Volkplantingen teffens aankweeken, en naar Europa overvoeren, altoos voor hoogere pryzen worden van de hand gezet: zo als uit de gedrukte lyften, die ik hier niet aan zal voeren, blyken kan.

En al gaf de Zuiker-teelt de Maatfchappy, by den verkoop, geene andere winften, dan dat zy, als eene onfchadelyke onderlaag, in hare Schepen, kan worden overgevoerd, zoude zo wel, om dat men de lage ruimte, met niets anders, zonder nadeel vullen kan, als om den grooten invloed, die de Zuiker-

Gemeenebeft voor $\frac{1}{3}$ of byna 37 millioenen deelen. Hoe gering is derhalven de invloed van 2 millioenen ponden, iets meer of minder, zederd lang, altoos het jaarlyks vervoerde naar Nederland, op zulk eene aanzienlyke hoeveelheid, en hoe ongegrond is de vrees die geenen, die Stellen, dat de aangemoedigde Zuikerbouw in deeze gewesten, den Nederlandschen Handel met *America* te zeer benadeelt! Ik zal het zelve, ten opzigt der Coffy, mede aanwyzen.

kerteelt heeft op de tollē, den Amfioen handel, de waarde der vaste goederen, waar omtrend de Maatschappy, als Heer van den Lande, nooit kan onverschillig weezen, en vooral, de kragt deezer Volkplanting, door eene geregelde en voordeelige omloop van het geld, het welk ons, voor dit gewas, door onze Noord-Westelyke bezittingen, word toegeteld.

Ik herzegge, om deeze en nog veele andere redenen, den landkundigen, niet onbekend, en van alle verlichte en edelmoedige Voorstanders dezer Volkplanting, in haare betrekking, met het Vaderland aangezien, altoos gebillykt, mogen wy nooit twyfelen, of de Zuiker-teelt, zal, by de gebiedende Magt in Nederland, altoos bescherming ontmoeten.

Dat de Hooge Overheyd dezer Gewesten, ook meest altoos, in dit regtmatic en voordeelig denkbeeld, leefde, wordt door derzelver menigvuldige besluiten, onwidersprekelyk beweezen. Want om alles, het welk hier van in den voorleede Eeuw gezegd is, stilzwygend voor by te gaan, kunnen de Ingezetenē deezer stad, niet dan met
groot

groot genoeg hooren, den landkundigen Generaal van RIEBEEK en het Gouvernement van dien tyd, den 20. Juny 1710, betuigende.

„ Dat de Zuiker-plantagien, als voeds-
 „ terlingen der Regeering, moeten wor-
 „ den aangezien, en geenfints, als in
 „ differente Kooplieden, waar omtent
 „ men anderfints, de laagfte pryzen
 „ maar betragtende, den eenen het be-
 „ noodigde afkoopt, en den anderen,
 „ met het zyne laat zitten, maar inte-
 „ gendeel, als dependerende aankwee-
 „ kelingen, van deeze Regeering, die
 „ dezelve moet koesteren en aanhou-
 „ den, om altoos den ftam van zoo ee-
 „ nen winft gevenden Boom, in haare ei-
 „ gene omtuyning, te conferveeren enz.

Een ftelling, die niet by een ydel rai-
 fonnement gebleeven is, maar gevolgd
 wierd, door een uitgebreid en duidelyk
 bericht, ter order der Regering opge-
 fteld, door twee zeer kundige leden,
 VAN ZWOL en ZWAARDEKROON,
 die beiden naderhand, als Opperland-
 Voogden, deze Gewesten met roem be-
 ftierden.

Als een uitwerking van dit Bericht,
 genooten de Planters, federd eenigen
 tyd,

tyd, door de eigenbaat gedrukt, aanmerkelyke verligting, voor al, door de gelyke verdeeling der hoeveelheid, die de Maatschappy, rechtstreeks uit hunne handen, zonder tusfchenkomst der fchadelyke opkoozers, ontfangen zoude, wiens woekeragtige winften, toen niet alleen wierden afgekeurd, maar ook, voor het vervolg, door goede maatregelen, beteugeld.

Met eene geringe verandering, gericht naar tyds omftandigheden, volharde de volgende Regeering, by deze aanmoedigende fchikkingen. De handekundige Opperlandvoogd Mossel, beschouwde, by de aanvaarding van het Hoogftbestier, de Zuiker-teelt, als de sterkfte zenuw, in het lighaam dezer Volkplanting: en verwaardigde dierhalven dit gedeelte van den Landbouw, het allereerst, met die uitmuntende aanmerkingen, die nog heden, in veeler handen, gevonden worden.

De nuttige befluiten, door de Hooge Overheid, op de nadrukkelyke voorftellingen van dat werkfaam vernuft genoomen, hebben zeker niet weinig toe-

toegebragt, om het verval der Molens, nog eenigen tyd, te verhoeden, en dezelve zo veel mogelyk te beschermen, tegen de willekeurige vervolgingen van sommige onbillyke eygenaars, die hunne huurders, door tegenspoed en mis-gewas agteruit geraakt, onder schyn van recht, ten eenemaal bedierven.

Het hun toen verleende voorrecht, dat geen arrest, op het te veld staande Riet; of de noodige gereedschappen, door den Rechter mag geschieden, stelde de Planters in staat, ofschoon in twistgeding betrokken, met hunnen arbejd voort te gaan: en de bepaling, daar de verpanding van het Zuiker-riet door de huurders, niet dan met voorkennis en toestemming van den Landeigenaar, mag geschieden, maakte den laatsten bekwaam, om de behoefteige Planters, zonder schroom, te ondersteunen.

Dezelve edelmoedige bescherming geniet de Landbouw, nog tot deezen dag; verlichte en nog aanwezig zynde Leden, van het hoofdbestier, alhier, wiens naamen het my niet veroorloofd is te noemen, hebben, weinige jaaren geleeden, zeer duydelyk aangetoond, dat

dat, in de Zuiker-teelt, het belang der Maatschappy, met dat der Ingezeeten, onaficheydelyk moet te zaamen gaan: en ik vreeze, dat de ondervinding deze waarheid, waar aan door geen weldenkend man, in deze Vlokplanting, het minst getwyffeld wordt, maar al te klaar betoogen zal; wanneer de naby zynde vermindering van het gering getal der nog overgebleevenen Zuiker-molens, den verflauwdan handel, eenen gevaarlyken stoot zal geven. Want terwyl het Zuikerriet, aan zo veele toevallen, vooral gebrek aan regen, zoo dikwyls is blootgesteld, dat men niet altoos voordeelige gewassen, maar nu en dan, eene groote schaarsheid; zoo als in het jaar 1775, moet verwachten, is niets zoo zeker, dan dat een minder getal Molens, als er thans nog zyn, niet toereiken, om der Maatschappy, den noodigen voorraad, by een Besluit der Hooge Regeering, den 4. December 1777, jaarlyks bepaald op 20000. Kanassers, of ruym 8. Millioenen Ponden, evenredig verdeeld over alle Molens, te bezorgen; veel minder, den veroorloofde handel onzer Medeburgers te voorzien: zo dat men reets thans, dikwils

is verpligt geweest, *Java* en *Tsferibon* te hulp te roepen: het geen, door den tyd, voor deze Hooftplaats, niet anders, dan zeer verderfelyk wezen kan.

Het jongst bewys van het byzondere toezigt der Hooge Overheid, voor de veiligheid en rust der Planters, vinden wy, in het Placaat van den 23. April 1776; alwaar, onder veele andere goede schikkingen, voor de welvaart onzer Ommelanden, ook uitdrukkelijk is bepaald: dat de verhuurder van een Zuiker-molen verpligt zal zyn, het te veld staande Riet, en uitgemaalen Sappen, in mindering of voldoening, der agterstallige huurpenningen, aan te neemen; zonder dat dit, ooit by executie, mag werden verkogt, maar dat de waarde van dien, door goede Mannen, van weder zyde te noemen, moet worden begroot: en in gevalle de verhuurder met den planter, dies wegen niet overeen kan komen, dan zulks te stellen, ter beslissing van den Competenten Rechter, zonder dienswegen een twistgeding aan te vangen, of, van de eerste uitspraak op een hooger Rechter te provoceeren.

Een

Een nuttig besluit, veroorzaakt door de baatzugt van sommige inhalijsche Eigenaars, die, gelyk de inleiding tot deeze order zakelyk zegt, geen agt wilden slaan op fataliteiten, die de planters onvermogen maaken, om de bedonge huur te betaalen; en dierhalven procedeeën tot vernietiging van het huurcontract en opentlyken verkoop van het Zuiker-riet; om het zelve dusdanig, voor een gering bedraagen, magtig te worden, en weder met voordeel, aan eenen nieuwen huurder, te verkoopen.

Den tegenwoordigen toefant onzer Zuiker-moolens, naar deeze algemeene schets, beschouwende, behoort men, ter behoudenis deezer Volk-planting, te denken.

1. Of 'er geen gevoegelyk middel te vinden zy, om brandhout, uyt de dikke bosschen op het gebergte, zonder zware kosten, aftevoeren, het welk ik denk, dat langs de *Tsjidani* en desselfs waterryke spruiten, niet buiten goede verwachting is.

2. Dat de overgeblevene bosschen;
R
met

met oordeel, worden afgakapt, en niemand, onder bedreiging van strenge straffen, worde toegelaaten, om jonge aankomende boomen om te houwen; veel minder, in de afgekante bosschen, *Pady Gaga* te zaaijen, of de aldaar op staande ruigte aftebranden.

3. Dat, onder eene betamelyke aanmoediging, gericht naar het gewicht der zaak en het hroot belang deezer Volkplanting, nieuwe bosschen worden aangelegd: het welk, als boven gezegd wel veel tyds vordert, maar nogtans niet buyten hoop, van eenen gunstigen uitflag, is: zynde dit aanplanten van boomgewas niet alleen noodig voor de Zuiker-molens, maar ook voor den Landbouw in het algemeen, en de opgezetenen onzer Bovenlanden, in het byzonder; zo als ik, in eene volgende verhandeling, nader toonen zal, met aanwyzing der middelen, waar naar dit ontwerp moet worden uytgevoerd.

4. Dat het verplaatzen van oude en het aanleggen van nieuwe Moolens, ter vervulling van het bepaald getal, begunstigd, en daar by gelet worde, op dat

dat geen, het welk ik, in het begin, gezegd heb, by den eersten aanleg, dienftig te weezen.

5. Dat men, zo veel mogelyk, zorge, dat, op het zelve land, en onder denzelven huurder, altoos meer dan eene Molen zy: het welk de onkosten aanzienlyk vermindert, en, by een slegt gewas, altoos nog eenigen tyd tot maa-len geeft.

6. Dat men de planters aanmoedige, zoo het de uitgestrektheid van hunnen grond gedooft, by de Zuikerteelt, enigen anderen tak des Landbouws te voegen, het zy Catjang, Indigo, Coffy, of wat zy zullen raadzaam vinden; het welk vooral, voor zulke Molens van byzonder voordeel is, die in het geheel, of voor een gedeelte, het werk door Slaven (gg) laten doen.

Voor-

(gg) Onder alle onze Zuiker-Moolens, is, zoo verre my bewuft is, maar, een, van den Eigenaar zelfs, gebruikt, alwaar, buiten een of twee Chineezen, de arbeid door lyfeigenen geschied. Nog twee andere Land-Heeren regeeren hunne Plantagien en Molens, gedeeltelyk met slaaven, en gedeeltelyk met ge-
huurd volk. Het kan zyn, dat de behandeling op ge-

Voor de uitmergeling der gronden, door het Zuiker-riet, behoeft men nooit te schroomen.

De Chineezen zyn meesters in den Akkerbouw, en weeten de Zuikervelden, met uitgeperste Katjang-koeken, en koemist, zoo zy die kunnen bekoomen, zoodanig te mesten, dat hun gewas, zonder verhindering van het weder, of schadelyk ongedierte, niet mislukken zal.

Het zoude voor de Zuiker-teelt, een groot voordeel wezen, indien de Watermolens hier konden worden ingevoerd. Volgens de boven gestelde rekening, die zeer middelmatig is, (hh)

gemelde drie plaatzen, een weinig verschilt van de manier, hier boven door my beschreeven; die egter op alle overige Molens, hier mede, ten eenemaal, over eenkomt.

Het nut van myn voorstel, om, by de Zuikerteelt, nog andere producten, op het zelve land, te voegen, kan, door de bovengenoemde Land Heeren, niet ontkend, en zeker nog veel verder uitgebreik worden.

(hh) By drooge jaaren, is 'er dikwyls eene considerable sterfte onder de Buffels, veroorzaakt door de zwaare hette, en door gebrek aan gras. De Jaaren 1773 en 1775 zyn, by veele planters, nog, in een smertelyk geheugen. Sommige Molens, aan de rivier *Tsjidani*, verloren toen, meerder dan 100 stuks, in een jaar.

(ii)

ZOU-

zoude dit, voor iedere Molen, wel 500 Rds. jaarlyks scheelen. Een Water-molen zoude, aan het werk, meerder spoed en regelmatigheid byzetten; men zoude met 3. steenen, als in America, kunnen maalen; het welk, naar de tegenwoordige inrichting, moet agterwegen blyven. Doch, tot een Water-molen, zyn alle standen niet geschikt: de eerste aanleg zoude ook wat kostbaar wezen; waarom dit ontwerp, ter uitvoer gebragt, door eene milde belooning, diende begunstigd te worden. (ii)

R 3

Nu

(ii) Indien ik wel bericht ben, geschiedt het maalen door waater, in *Surinamen*, op de volgende wyze. Men graaft een lang en breed Kanaal, dat met geene der andere gragten de minste gemeenschap heeft. Dit Kanaal aldaar, de *grootte Trens* genaamd, 35 of 40 voeten breed, en diep naar evenredigheid, is rondom afgedamd, en loopt, van het agtereinde der Plantagie, rechtstreeks op de Molen. Aan het einde van dit Kanaal is eene zwaare waterkeering, de *Inneem-Sluis* genaamd, voorzien van eene deur, 12 voeten breed, die, wanneer men maalen wil, by het begin der springvloeden van nieuwe of volle maan, wordt opengezét, en, als het ty vol is, geslooten: waar op het maalen, na 1 of 2 uren, eenen aanvang neemt. Het is zeker, dat die manier alhier niet uytvoerlyk is, niet alleen, om dat de Eb en Vloed, zelfs by de Herfst-nachtevening, wanneer het water hier het hoogste vloeit, nauwlyks 6 voeten verschillen; maar ook, om dat de Vloed, al liep die hooger, om den hellenden grond, nauwlyks een half uur buiten de Stad, in de Rivieren

te

Nu zoude ik tot de Arak-branderyen kunnen overgaan, die, in den eigentlyken zin, tot den Land-bouw niet mogen gerekend worden; maar nogthans, met de Zuiker-moolens, zoo nauw verbonden zyn, dat ik my verpligt zoude houden, derzelver beschryving hier op onmiddelyk te laten volgen; indien deeze Verhandeling niet reeds veel wydloopiger was geworden, dan ik my, in den beginne, hadde voorgesteld. Ik bespaar dierhalven dit, met de agtervolgtng dezer stoffe, tot de uytgave van ons Tweede Deel: en eindige met my, by den bescheiden Leezer, te verschoonen, over de veelvuldige kleynigheden, die ik niet heb kunnen ontwyken, zonder onverstaanbaar te worden, by allen, die van onze plaatselyke gelegendhejd, geene bevinding, of duidelyk denkbeeld hebben.

E E-

te bespeuren is. Echter houde ik my overtuigd, dat de afleidingen uit de Rivieren, waar aan veele onzer Molens zyn geleezen, het noodige verval, door een Water-rad, bezorgen zullen. En deze afleidingen, kunnen, aan lager liggende Ingelanden, of aan de Stad, geen nadeel doen, wanneer het water tot niets anders gebruikt, en aan de Rivier weder te rug gegeven wordt: zoo dat dit ontwerp de nadere overdenking onzer vernuftige ingezetenen, onwaardig is.

EENIGE WAARNEMINGEN,
OVER DE
NUTTIGHEID
VAN HET
VERBETEREN ONZER
HOLLANDSCHE
ZEEKAARTEN,
NAAR DE
ENGELSCH EN FRANSCHEN;
DOOR
JOSUA VAN IPEREN.

I.

Naar het my voorkomt, zou het
wenschelyk zyn, dat alle Natien, inzon-
R 4 der-

derheid de Hollanders , Engelschen en Franschen , overeenstemden , in het bepaalen van den eersten Meridiaan , van welken de Lengten op Zee berekend worden , op de Graden der Evenachtlyn. Want , als men elkanderen prait op Zee , gebeurt het , misschien nu en dan , ten minsten het kan zeer ligtelyk gebeuren , dat onze Zeelieden de gegifte Lengte der Engelsche en Fransche Piloten kwalyk verstaan. Iets diergelyks bejegende ons , met eenen Franschen Slaven-haler , die naar St. Domingo moest , op den 2. Octob. 1778 , omtrend 3 Graden , 11 Minuten , Benoorden de Linie. De Stuurman , die de spraak voerde , riep ons toe , dat hy 18 Graden Lengte rekende ; en , volgens die rekening , zouden wy 3 Graden West gehad hebben , op het Schip Europa , als men den Meridiaan van Parys , voor het punt nam , van het welk hy zyne Lengte begonnen had. Maar het was niet waarschynelyk , dat wy toen zoo veel West hadden.

Zouden wy hem niet kwalyk hebben kunnen verstaan ? en konde de Fransman , wiens eerste antwoord wy niet ver-

verstaan hadden, met het tweede antwoord, 't geen wy verstonden, niet wel hebben gedoeld, op het verschil der Meridiaanen van Parys en van Teneriffe? Daarenboven zyn de Fransche Kaartemakers en Zeelieden voortaan gelaft, om hunnen eersten Meridiaan, op *Isle de Palma*, te plaatzen: eene nieuwigheid, welke, by het praaijen en verbeteren der bestekken, vervolgens, nu en dan ten minsten, eene aanmerkelyke en gevaarlyke verwarringe baaren kan. Niets gevoegelyker zou my toeschynen, daaromtrent, te kunnen worden uitgedacht, dan dat, by het verbeteren onzer Zeekaarten, ook onze Natie *Isle de Palma*, als den eersten Meridiaan, van de Franschen overnaame. Zoodanige eene toegeevenheid zou kunnen vruchtbaar zyn, en een heilzaam voorbeeld, aan andere Zee-Mogendheden, ter naarvolginge, verschaffen.

II.

De beroemde Engelsche Zeeheld en Land-

Landontdekker JAMES COOK, had, by en omtrend de Evennachtlyn, geene ftilte, maar altyd eene frifche koelte, uit het Zuid-Weften, in September 1772: en dat wel op die Breedten, op welke onze meefte Ooft-Indifche Schepen langdurige ftilte en onverdragelyke hitte ontmoeten.

Ook werden hy en de Heer FURNEAUX, met hunne Schepen *the Refolution* en *the Adventure*, door den ftroom, naar de Kuft van Afrika, en de bogt van Guinea, betrokken. Maar, in foortgelyke omftandigheden, fchynen wy nu ook onlangs, in September 1778, met het Schip Europa, geweest te zyn. Immers hoe zeer de orders van de Edele Compagnie ook vorderden, den zoo-gezegden *Wagenweg* door te zeilen, en niet Ooftelyker henen te ftevenen, maakten ons de ftroomen en winden dat onmogelyk. Frifche Zuidelyke en Zuid-wefhelyke Winden loften elkander af; de warmte was draagelyk; en, op den 11 October, fneeden wy de Linie, naar de befte giffinge, op 0 Graden Lengte, dat is, daar onze eerfte Meridiaan
van

van de Teneriffche Piek, dezelve recht-
hoekig snydt.

Maar onze Stuurlieden en Bootsge-
zellen waren nog nimmer zoo Ooftelyk
aldaar geweest, en hadden ook nooit,
zoo kort Benoorden de Evennachtlyn,
die doorgaande winden ontwaard. Trou-
wens, in onze Zeekaarten, was 'er geene
schaduwe van te vinden. Ondertuffchen
zag ik die, ten klaarften, geteekend, be-
noorden en bezuiden *Cabo das Palmas*,
op myne Engelsche Globe van GEOR-
GE ADAMS, en op de nieuwe Kaart
van Monfr. BONNE, gevoegd by de
Maafrichtfche Uitgave van het beruch-
te werk, door den Abt RAYNALT
opgesteld: *Histoire Philosophique & Po-
litique des Etabliffemens & du Commerce
des Europeens dans les deux Indes*. Zulk
een Ooftelyk afdryven, door dien Pas-
faatwind, moet ook merkelyken in-
vloed hebben, op het gemakkelyk ver-
myden van *Kaap Auguflyn*, en de ver-
dere Amerikaanfche kufften, tot aan
Braxos de Abrolhos. 'T zou derhalven,
myns oordeels, niet ondienftig zyn, ook
de-

deze byzonderheid , op onze Zeekaarten , duidelyk aan te teekenen.

III.

Maar , wat 'er ook van zyn moge , de zuidelyke Eilanden van *Tristan d'Acunha* en *Alvarez* , langs welke , af en aan , onze meefte Ooft - Indifche Scheepen , voorby vaaren , als zy , Ooft aan , naar de Kaap de Goede Hope , voortftevenen , behoorden , ten minften , op onze Kaarten , duidelyk en wel geplaatft te zyn. Op den 16 November 1778 , zagen wy *Tristan* , aan de Noord-Ooftzyde ; en toen bevonden wy ons , op 36. gr. 36. m. Zuider - Breedte. En alzo *Tristan* , volgens de Zeeboeken , zou moeten liggen , op 9 gr. 21 m. Oosterlengte , verbeterde men het beftek , gelyk men 't noemt : hebbende wy , zoo de teekeninge waarachtig was , volgens de koppeling der koerfen en de gisfinge , tot daar aan toe vervolgd , meer dan twee Graden en een half Ooft. Edoch , op den 28 daar aan volgenden , wift men onmogelyk te raaden , waar by het mogte toekomen , dat wy geen land ontwaarden ; daar wy , volgens het ver-

verbeterd bestek, by *Tristan* gemaakt, thans reeds over het Voorgebergte, diep landwaards in, over de bezittingen onzer Nederlanders, naar de grenzen der Kaffers, henen zeilden. Evenwel myne Globe van *Adams* hielp ons wederom uit den dut; en ik vertoonde, dat, op die Globe, hoe klein ook van bestek, *Tristan* meer dan vier Graden Westelyker lag, dan op onze Hollandsche Paskaarten. Behalven dat wy de Miswyzinge van de Compasnaald hadden, op omtrend 20 Graden Noordwestering. En behalven dit teeken, 't geen ons de nabyheid van de Kaap deed blyken, genooten wy dagelyks het geluk, van den Octant te kunnen gebruiken: zynde wy dus vast verzekerd, dat wy, op de behoorlyke Breedte, zeilden; gelijk wy ook, op den 29's morgens, het gezicht, en, na den middag, de reede van de Tafelbaay bereikten. Ja maar die zekerheid der Breedte zou min of meer verflauwen, by duister en regenachtig weder: hoedanig men, by het aanzeilen naar de Kaap, meer-malen aantreft.

IV.

Eene gelyke , en misschien nog veel gevarelykere , onzekerheid moet 'er plaatze hebben , ten opzichte der ware ligginge van *St. Paulo* en *Amsterdam*. Amsterdam zagen wy , op den 23. van Januarius , ten Zuiden van ons ; en , vervolgens , de bekende dryvende groente : en , by eenen styven storm uit het Noord-Oosten , en het scheuren van eenige zeilen , 't geen eenen Bylegger hoognoedig maakte , geraakten wy in gevaar , om ylings op het zelve te vervallen : toen de Goddelyke Goedheid den wind , een weinig , verruimde , en wy , Zuid-Oostelyk aan , voorby dreeven. Maar hoe rampzalig moet het 'er uitzien , als men eens , in eenige dagen , geene Zon kan vinden ; en ondertusschen , aldaar , met aanhoudende stormbuyen , belooopen wordt : daar de ligginge dier Onweerseilanden , indien ik dezelve dus noemen mag , op ettelyke oude Kaarten , zeer verschillende , tusschen de 88 en 96 Graden , gemerkt staan ? Dan , ten opzichte dier Eilanden , weete ik niet , dat 'er nog immermeer behoorlyke Ster-

re.

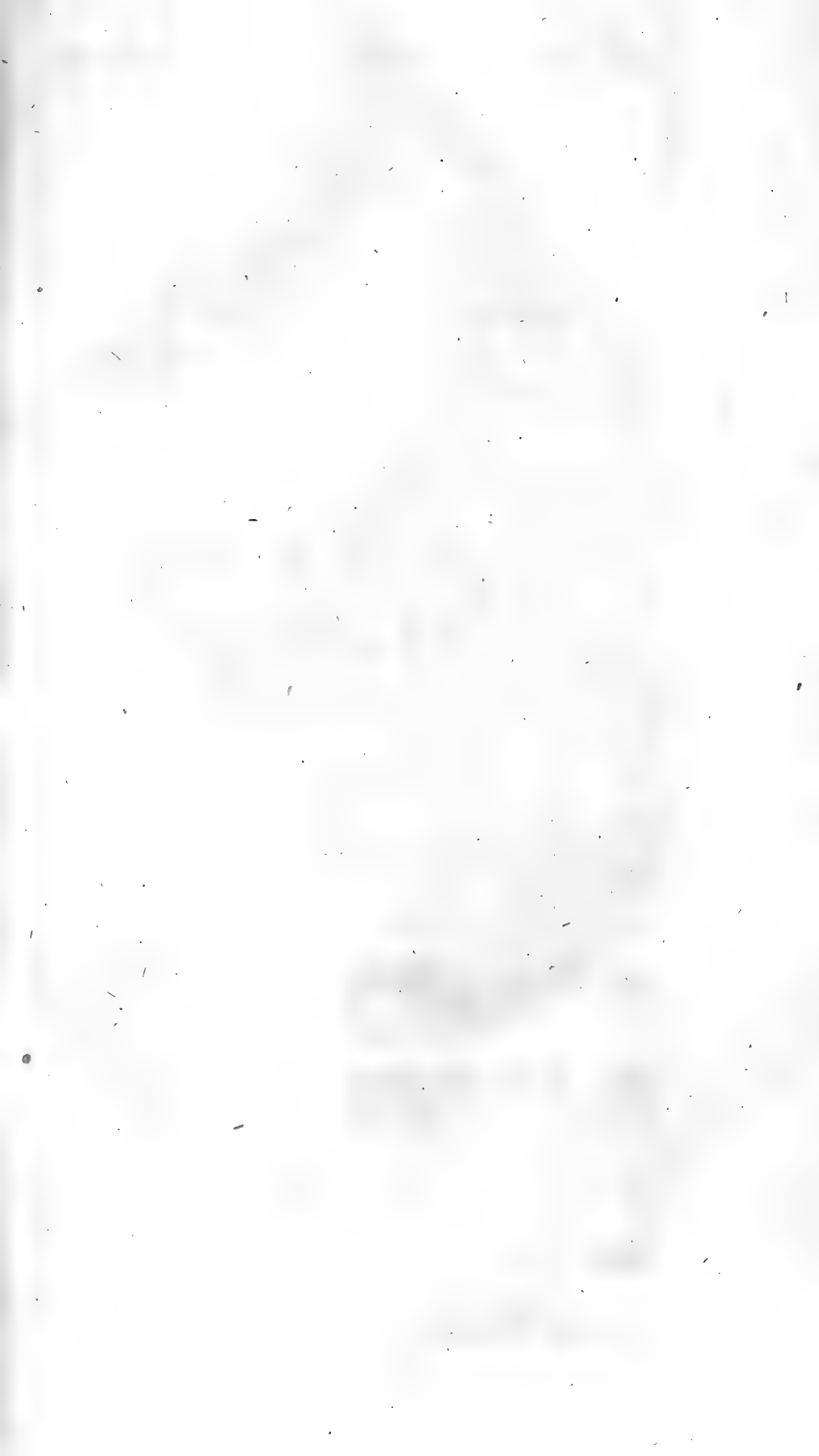

rekundige Waarnemingen, op de ware ligginge derzelve, gedaan zyn.

Maar wat 'er ook, van de **Mistellinge** der Lengten, op onze Zeekaarten, te zeggen valle; en wat men ook, tegen myn ontwerp van verbeteringe derzelve, zou kunnen inbrengen: dit gaat ten minften zeer zeker, dat 'er de latere ontdekkingen der Heeren ANSON, BOUGAINVILLE, COOK, en van foortgeelyke Zeereizigers, niet in verschynen. En welke verbaazende ontdekkingen van landen en baayen is men niet aan hun verschuldigd? De Figuren der Kusten, in onze Zeeboeken, ter verkenninge der zelve, ingelascht, heb ik, by het afteekenen van eenige Eilanden, ook gantsch niet naauwkeurig bevonden. Zelfs verzekert men my, dat 'er de Kusten van ons eiland Java zoo gebrekkig worden uitgedrukt, dat de kruispeilingen, zeer dikwyls, kwalyk uitkomen. Dan ik mag my, in het uitpluizen dier bijzonderheden, niet verder inlaaten. Alleenlyk zeg ik maar, dat het

het, onzen Zeevarenden, 't eeniger tyd, kan te pas komen, om de nieuwe ontdekkingen der Zuid-Ooftelyke, en andere onbekende, Eilanden, Kusten en Baayen, met zoo veel moeite, door de Franfchen en Engelschen, gedaan, ook, op hunne verbeterde Zeekaarten, aan te treffen.

GE Z I G T   V A N   H E T   E I L A N D   T I M O R .

B E S C H R Y V I N G

V A N H E T

E I L A N D

T I M O R ,

voor zoo verre het tot nog toe bekend is,

D O O R

M R . W . V A N H O G E N D O R P .

DE Nederlanders , die in de voo- ^{Inlei-}
 rige Eeuw , en het begin van de ^{ding.}
 tegenwoordige , de bezittingen der
 Ooft - Indifche Maatschappye hebben
 uitgebreid , zyn , volgens het doelwit
 van hunne meesters , te vrede geweest ,
 wanneer zy op de meefte kusten , waar
 ze met hunne fchepen aankwamen , ee-
 nige vaftheden mogten hebben langs
 de ftranden , waar zy veilig af en aan
 konden vaaren , om hunne goederen
 te verruilen tegen de koftbaare voort-
 brengzelen , die de natuur zoo mil-
 delyk aan de Ooften fchenkt. Zy
 drongen niet verder landwaards in , dan

S

zy

zy noodig achtten , ter bereikinge van hunne oogmerken , en kreunden zich weinig aan de binnenfte gesteldheid der landen , noch aan den aart der volken. Derzelver zeden , gewoontens , regerings- vorm , Godsdienst - plegtigheden , Natuurlyke Historie , in één woord alles , wat niet kon strekken ter vermeerdering van hunne daadelyke voordeelen , was hun onverschillig.

Hier aan is toetelchryven , dat wy geene volledige historie hebben dier landen , waarin de Maatschappy zich geveitigd heeft ; want ik denke niet , dat men daar voor zal willen houden de schriften van den Heer *F Valentyn* , die een gering getal van merkwaerdigheden , in eene zee van nuttelooze beuzelingen , verdronken heeft.

Dan dit gebrek is nog verre van eene genoegzaame verbetering : want , ofschoon wy , in latere tyden , door eenen geduurigen ommegang met de volken , die wy bezochten , eenige meerdere kundigheden van hun en hunne landen verkreegen hebben ; ofschoon de geest der wysbegeerte , die thans over de onkunde begint te zegepraalen , den reiziger , met een opmerk-
zaa-

zaamer oog , de landen doe doortrekken. Echter hebben wy nog geene de minste verzameling van stukken , waaruit eene zoodanige historie zoude kunnen worden opgemaakt.

De tyd , die langzaam de zaaken tot eenen zekeren trap van volmaaktheid brengt , moet , door verscheidene handen , de benoodigdheden , ter oprichting van dit gewichtig gebouw , allengskens by één vergaderen ; tot dat zich een bouwmeester opdoe , die dezelve nog nader beproeve , schifte , in orde brenge , en 'er dat gebouw van stichte. Zoodanig is de loop der geschiedenissen van alle volken en landen.

Gelukkig zoude ik my achten , zoo ik , van tyd tot tyd , in voorraad , een bekwaamen steen tot het zelve mogte bybrengen ! Gelukkig ! zoo myn gebrekkig voorbeeld anderen mogt aanspooren , om my naar te volgen , en te overtreffen ; en zoo myne geringe pogingen der Maatschappye van eenigen dienst mogten zyn !

De beschryving van het Eiland *Timor* is , myns weetens , door niemand ondernoomen. Deszelfs binnenste geteldheid is ook weinig bekend ; schoon er de Maatschappye , reeds 't zedert den

jaare 1613, den handel dryve. Ik zal 'er eenige merkwaardigheden van mededeelen: de stukken, waarop ik gewerkt hebbe, zyn afkomstig van iemand, die veele jaaren op *Timor*, in dienst van onze Maatschappye, heeft doorgebracht, en geene moeite gespaard heeft, om alles nauwkeurig naar te gaan, aan de toetze der waarheid te beproeven, en, het geen hem eenigzins bedenkelijk voorkwam, ter zyde te stellen.

Dit Eiland ligt op 10 gr. zuider-breedte, en 140 gr. lengte, wanneer men het zelve in zyn middelpunt neemt. Het is omtrent 75 mylen lang, en 16 à 17 mylen breed. Aan alle kanten is het omringd van ongenaakbare steilten, en hooge bergen, die, met zwaare bosschen, bewasschen zyn. De handel op het zelve is zeer gevaarlyk voor groote schepen; om dat men nergens, behalven op eenige weinige plaatzen, slechts een quart-myl van strand gelegen, eenen goeden anker-grond vindt, en het, dichter by, niet dan klippen zyn. De beste rheedde is die van *Coupang*, daar het hoofd-comptoir van onze Maatschappye is, en die van *Dilil*, daar de blanke Portugeezen, in den jaare 1669, het hunne van *Lifao* hebben over-

overgebracht. Er zyn echter , aan de noord-zyde van het Eiland , eenige plaatzen , daar een fchip , des noods , zoude kunnen ankeren ; fchoon het altoos aan het gevaar van eenen flechten grond , en van de wefte en noordwefte winden , zoude bloot gefeld zyn.

Timor wordt , ten zuiden , beſpoeld door de openbaare zee : ten noorden liggen de Eilanden *Solor* , *Alor* , *Ombaije* en anderen : ten noord-ooften die van *Wetter* en *Keyzer* of *Kiszer* : ten weften het Eiland *Poelo-fmauw* , en , ten zuid-weften , dat van *Rotty*. Van Mey tot November , heeft men 'er groote droogte en zwaare hitte , door de felle oofte winden , die 'er in dien tyd waaien. Het geringe vocht , dat niet dan op het gebergte valt , kan veel eer , voor eene zoort van dauw , dan voor regen , gehouden worden. Van November tot Maart vallen 'er fterke ftortregens , en waaien de wefte en noordweſte winden zoo hevig , dat de rhede van *Coupang* niet te vertrouwen is , en de fchepen verplicht zyn , te ankeren onder *Poelo-fmauw* , 't geen drie mylen van *Coupang* aflagt. Men wordt ook zomtyds eenige aardbeevingen gewaar ;

de meesten gaan van het zuid-oosten naar het noord-westen , en zyn niet gevaarlyk.

Onbe-
volkt-
heid.

Dit Eiland is niet zoo bevolkt , als het , naar maate van zyne grootte , zyn kon. De jaarlyksche uitvoer van eene groote menigte slaaven; de ziekten, die, door de verandering van den droogen tot den natten *Mousson*, veroorzaakt worden, en de kinderziekte, die wel een vierde van de inwooners wegsleept, zyn de voornaamste redenen van deeze onbevolktheid.

Kinder-
ziekte.

Men kan niet zeggen , dat er deeze laatste onophoudelyk woedt. Zy openbaart zich gemeenlyk , om de tien of twaalf jaaren , en gaat , dan van landstreek tot landstreek , rond. De *Timoreezen* hebben er zoo eenen afschrik van , dat , wanneer dezelve zich in eene negerye verthoont , de bewooners der naast - bygelegene , hunne hutten verlaten , en zich in de bossen gaan verschuilen , of op de hoogste bergen vluchten : latende hunne zieke vrienden en maagen ten prooi van hun ongelukkig noodlot ; zonder toebrenging van eenige de minste hulpe.

Gemeen-
ste ziek-
ten.

De gemeenste ziekten zyn de meltsheid , de venus-ziekte en de roode-

de - loop. Zy weten de twee eersten niet grondig te geneezen ; 't welk de rede van vele wanftallige gedaantens onder hen is. Zy hebben er ook eene ziekte , die zy in het Maleidsch *Boba* noemen ; en die aan het Eiland eigen is. De kinderen krygen die gemeenlyk , als zy vier à zes jaaren oud zyn ; zy duurt drie jaaren , voor de volkomene geneezing en men stelt den zieken in groot gevaar , wanneer men de zweeren , die zy veroorzaakt , zoekt te doen opdroogen. In één woord , alle hulpmiddelen zyn schadelyk , en zy moet door den tyd alleen geneezen worden.

Eene regte verdeeling van dit Eiland ^{Verdeeling van} te maaken , is zeer moeilyk , om dat ^{het Ei-} land. wy , tot nog toe , geene nauwkeurige kaart van het zelve hebben. Men zoude echter alle deszelfs koningryken , die ontelbaar zyn , om dat byna ieder negery eenen koning heeft , kunnen verdeelen in vier landtrecken.

1. De Landstreek der Hollanders.
2. Die van de zwarte of Inlandsche Portugeezen.
3. Die van de blanke of Europische Portugeezen.

S 4

4. Die ,

4. Die , welke bewoond wordt door volken, die van niemand, dan van hunne koningen afhangen.

Land-
streek der
Hollan-
ders.

In de eerste , waar van *Coupang* de hoofdplaats is , hebben wy het Fort *Concordia* , 't welk gelegen is op de zuider-breedte van 10 gr. 11 min. , en op de lengte van 138 gr. en 20 min. Een onderkoopman van de Maatschappye wordt er gemeenlyk tot Opperhoofd gesteld; en voert ook het gezag , over de nabuurige Eilanden van *Poelosmauw* , *Rotty* , *Savo* , *Solor* en een gedeelte van dat van *Sumba*.

De voornaamste koningen zyn die van *Coupang* , van *Amaby* , *Sonnabaija* , *Amfouan* , en *Taybeno*: behalven nog vele anderen. Alle deeze zoogenaamde Vorsten zyn verplicht , voor het Opperhoofd , te verschynen , als hy ze laat roepen , zoo voor den dienst der Maatschappye , als om hunne onderlinge on-eenigheden te besliffchen.

Het Fort *Concordia* is gelegen aan den

den oever der zee , op eene steilte , aan wier voet eene kleene rivier loopt , die altoos goed en overvloedig water geeft. Zommigen der Europeesche Comptoir-bedienden wonen binnen , anderen buiten het zelve. De Campong der Chineezen ligt aan strand , vlak over de rheede. Zy dryven 'er , gelyk overal , den meesten koophandel.

De tweede , die veel uitgestrekter is , ligt aan de noordzyde van het Eiland , en hoort den zwarten of Inlandschen Portugeezen toe. De voornaamste negery wordt *Uikoeffi* genaamd. In dezelve woont hun Hoofd , 't welk , zoo als zy allen , afkomstig is van de Europeesche Portugeezen , aan wier gezag zy zich hebben onttrokken , om zelfs een gebied op te richten. Eene *d'Ornai* , wiens voorouders op het Eiland *Solor* gewoond hebben , is hun eerste Hoofd geweest , en zyn nageslacht regeert 'er nog jegenswoordig. Zy hebben verbindtenissen aangegaan met de meeste nabuurige Vorsten. De Portugeesche zendelingen komen 'er 's jaarlyks ,

lyks , om de kinderen te doopen , en met den naam van Christenen te noemen zommige lieden , die eenige gebeden mompelen , zonder dezelve te verstaan , en een kruis , of rozenkrans om hunnen hals draagen , zonder recht te weten , wat dezelve beduiden.

Die der
blanke of
Europee
sche Por
tugeezen.

De derde , welke de Europeesche Portugeezen bewoonen , ligt geheel en al ten noord - oosten , aan het uiterste gedeelte van het Eiland. Gelyk zy 'er nog maar kort gezeten zyn , is 'er hunne magt ook niet sterk uitgebreid. Hun Landvoogd heeft een willekeurige gezag , en woont te *Dilil* , daar hun hoofd - Comptoir is , en waar zy eene sterke , terras-wyze , hebben opgeworpen , welke byna gelyk met de zee ligt , en slechts door eenige stukken kanon verdedigd wordt. Daarentegen is 'er de rhee de zeer veilig , om dat de hevigheid der zee gebroken wordt , door eene droogte , of bank , die de schepen voor het gevaar der weste en noord - weste winden behoedt.

De nabuurige Koningen zyn hunne
bond-

bondgenooten, en laten aan de Hollanders niet toe, den handel in hunne negeryen te dryven; schoon de blanke Portugeezen zich, door het gansche Eiland, verspreiden, ten opkoop van Sandelhout, wasch, en slaaven.

De vierde, die zich, langs de gansche kust, van het oosten tot het westen, uitstrekt, is gelegen aan de zuidzyde van het Eiland, en wordt geregeerd, door een groot getal van Koningen, die dan eens den Hollanderen, dan eens den Portugeezen, in den handel gunstig zyn; maar die zich echter nooit met de eenen meer, dan met de anderen, verbinden. Dit gedeelte wordt gemeenlyk *Belo* genaamd, en, in het zelve, is het meeste vertier van Sandelhout (dat om het noorden van het Eiland niet groeien wil) van wasch, en van slaaven. Hier tegen verruilen de Hollanders en Portugeezen de goederen, die zy aanbrengen, en die meest bestaan in witte en blauwe lywaaden, neusdoeken, parrings, messen, kraalen, grof porcelein, koperdraad, gewerkt goud, kruid en geweenren.

Die, welke be-woond wordt door volken, die van niemand afhangen.

ren. Zy hebben ook gaerne onze nieuwe ducatonnen, om dat zy van dezelve hunne borstplaten maaken.

Aart van
den
grond.

In het gemeen is dit Eiland bedekt van hooge bergen, waarop zwaare bosschen groeien, en die van elkanderen, gescheiden zyn, door affnydingen, die ontzaglyke dieptens geeven, en het reizen zeer gevaarlyk en ongemakke-lyk maaken. Men vindt 'er byna geene vlaktens, dan dicht by zee, en dezen zyn niet groot van omtrek. De grond is 'er, overal, zeer schraal en onvruchtbaar, en als doormengd met kleene steentjes van rotzen. Men vindt 'er ook veele heuveltjes, waar op noch boom, noch kruid groeit, en welkers aarde geheel wit als kryt is, of wel roodachtig, met klei gemengd; het geen mogelyk een bewys is, dat hier veele soorten van mineraalen in den grond schuilen.

Beeken
en Rivie-
ren.

'Er zyn veele kleene beeken, maar geene groote rivieren; en het water, behalven dat van *Coupang*, is zeer ongezond om te drinken.

De

De meesten van die beekjes geeven ^{Zy geeven} goud. De Timoreezen verzaamelen het ^{ven goud.} zelve, door middel van groote steenen, die eenigzins uitgehold zyn, en waarover het water henen loopt: blyvende het slyk en de kleene steentjes, daar het goud onder is, in de holtens liggen.

Wat moeite men genomen heeft, om ^{Goud} de Koningen van *Moto*, door welkers ^{mynen.} gebied, de voornaamste goud-beek loopt, overtehaalen, om met de Maatschappy, over dat metaal, in onderhandelingen te treden, hebben zy echter tot nog toe, niet kunnen slaagen. 't Is waar, dat zy, in voorigen tyd, reeds hadden begonnen te graaven; maar, by mangel van kennisse en onvoorzichtigheid, storte de doorgraaving in, waar door eene groote menigte van arbeiders deerlyk om het leven kwam. 't Zedert hebben zy er een afschrik van gehad, en zyn in de verbeelding geraakt, dat er kwaade geesten onder de aarde woenen, die zich deeze schatten toeëigenen.

Er zyn zeer goede koper-mynen, ^{Koper-} die van veele aangelegenheid konden ^{mynen.} zyn,

zyn. Men vindt zelfs, zonder te graaven, dicht by *Dilil*, en vooral by *Ade* en *Mantoetoe*, groote en zwaare stukken koper. Dit metaal, met goud gemengd, geeft een soort van *Souas*, dat zoo goed is, als het geen met *Japansch* koper gemaakt wordt. En het is waarfchynelyk, dat het ook eenig goud in zich bevatte; om dat de beekjes, die hier omftreeks vloeien, eenige deeltjes van goud en koper, dan eens van elkanderen gefcheiden, dan eens aan een gehecht, in hunnen loop met zich voeren.

Sandel-
hout.

Het Sandel-hout wil alleenlyk in het zuiden van het Eiland groeien. Er worden alle jaaren tuffchen de vyf en zes duizend quintaalen van het zelve verkocht. Ieder Picol, of honderd vyf en twintig ponden gewichts, wel fchoon gemaakt, en van de buitenfte bafte gezuiverd, wordt van de blanke Portugeezen, tegens 16 of 18 Ryksdaalders betaald: mits dat het recht, glad, ongefpleeten en zonder gaten zy.

Het tweede soort, wel fchoon gemaakt, hier en daar gefpleeten, met gaten;

gaten, en wat minder recht, dan het bovengemelde, wordt verkocht tegens 9 of 10 Ryksdaalders het picol.

Het derde, dat zy Uitschot noemen, is het kleene hout, dat krom en ongelijk is, en verkocht wordt voor 5 of 6 Ryksdaalders het picol.

Het is ook aan deeze zyde van het Eiland, dat de grootste verzameling ^{Wasch.} van wasch geschiedt. De byeen hechten haare nesten aan de takken van zware boomen, waar aan de Timoreezen lange bamboezen vast maaken, langs welken zy, by wyze van een ladder, opklimmen, om het wasch te rooven. Zy houden de jonge byen, die nog in de nesten zyn, voor eene hunner grootste lekkernyen. Dit wasch wordt voor zoo goed niet gehouden, als het wasch van de noord zyde van het Eiland; welk onderscheid, aan de kleur en de deugd der bloemen, waarop de byen aazen, moet worden toegeschreeven.

Men vindt, digt by *Allas*, een ader, ^{Aard-}die ^{Oly.}

die Aard-oly geeft. Dezelve is in geen gebruik, schoon zy zeer goed is, om de witte mieren te verdryven.

Slaaven-
handel.

De Slaaven-handel wordt er voortgezet, gelyk in de meesten der omliggende Eilanden.

Caret.

De Caret van Schildpadde, die er langs strand valt, is er redelyk goed; en, op *Coupang*, wordt de gemeene tabak uit de hand verkocht.

Bank van
paerlen.

Tien mylen van *Coupang*, ten Zuid-oosten, en wat lager, dan het ryk van *Amarassi*, ligt een groote bank, die Paerlen geeft. Volgens de proeve, die men er, over eenige jaaren, van genomen heeft, is het te denken, dat er geen en vallen van groote waerde. De grond is er te modderig; en wordt altoos geroerd, door de golven der zee. 'T zoude echter kunnen zyn, dat de proeve niet goed genomen ware.

Eenige mylen verder, in het ryk van
Aman-

Amanoebang; is een hooge berg, aan wiens voet eene opening van 10 of 12 voeten in de rondte is. Zes à zeven maanden van het jaar komt 'er een zoo sterke wind uit, dat men het gat niet naderen kan. De negery, die 'er het dichtste by ligt, is *Uiaani* genaamd.

De natuur heeft dit Eiland beschon- Planten ken met veele heilzaame planten, en 'er weinig vergiftigen onder gemengd. De geneeskunde der *Timoreezen* bestaat meerendeels in de kennis van zekere bladen, wortelen, en vruchten van boomen en planten. Men vindt 'er een wortel, die de grootste uitwerking op versche wonden heeft. Men raspt een weinig van denzelfen, mengt het geraspte, met wat speekzel of arak, en legt het op de wonde, die, hoe diep zy ook moge zyn, in 't kort toesluit, en, zonder de gewoone verettering te vorderen, of een groot lidteken na te laten, binnen weinige dagen geneezen wordt.

'Er zyn ook, in de bosschen, vele planten, die buikzuiverende, en andere, die t'zaamen trekkende zyn. Vooral zyn 'er heilzaame tegen den rooden loop; en het was te wenschen, dat een

bekwaam kruidkundige derwaards gezonden wierde , om , in dien grooten schat der natuur , nieuwe ontdekkingen te doen.

Kruiden.

Even eens is het gelegen met hunne kruiden , waarmede zy ongelooflyke gencezingen uitwerken. Het volgende geval , dat ik niet als eene losse vertelling heb overgenoomen , maar waar van ik , door meer dan een geloofwaardig getuige ben onderricht , kan 'er van tot een bewys strekken.

Een slaaf , dië zich , in het vallen uit eenen klapperboom , deo arm gebrooken had , op den derden dag van het verband , het koude vuur in denzelven krygende , beslooten de Europeesche Heelmeefters , om , des anderen daags , denzelven af te zetten : doch , op den bestemden tyd , bemerkende , dat het koude vuur reeds boven den schouder gekomen was , zagen zy van hun voorneemen af , en lieten den ongelukkigen aan zyn elendig noodlot over. Zyn meester gaf hem daarop in handen van eene inlandsche vrouw , beroemd om hare kundigheid. Deze maakte terftond eene stoving van versche kruiden , en lag dezelve op den arm , welke ,

ke, na verloop van eenige dagen, by de breuke, afviel, waarop het aangestoken deel in weinig tyds genas, zonder dat de lyder eenige de minste koorts of ander toeval kreeg. Ik zoude meer dergelyke gevallen kunnen bybrengen, maar dit eene zy genoeg.

De *Timoreezen* zelfs zyn zoo verwonderd, over de uitwerkingen van verscheidene kruiden, dat zy 'er eene betoverende kracht aan toeschryven. Maar is hunne dwaaling niet te verschoonen, daar zy dezelve zien slagen, in gevallen, waar in de Heel- en Geneeskunde der Europeezen te kort schiet? Vooräl moet men zich verwonderen, als men ziet, dat de meesten van onze Heel- en Geneeskundigen zich niet meer toeleggen op de kennis van den aart en de uitwerkinge der kruiden, en planten van deze Gewesten; waar in de natuur zoo vele hulpmiddelen aan de hand geeft, en die waarschynelyk tot eenen hooger trap van volmaaktheid zouden te brengen zyn, ten minsten veel uitgestrekter voordeelen aan het menschedom zouden toebrengen, indien zy, door kundiger handen, dan die der Inlanderen, wierden toebereid.

Indigo.

De Indigo - plant is zeer menigvuldig door het gansche Eiland. Over eenige jaren heeft 'er de Maatschappij eene Indigo-maakery willen aanleggen; maar de proeven hebben aan de verwachtinge niet beantwoord. De peper, niet tegenstaande alle genomene moeite, wil 'er niet groeien, 'schoon men 'er, in de boschen, vele lange peper vindt, die wel slaagt. 'Er zyn ook veele zoorten van boomen, wier bladen en wortels tot goede verwstoffen bekwaam zyn.

Uiterlyke
gedaante
der Timo-
reezen.

De *Timoreezen* zyn gemeenlyk wel gemaakt, en zwaar van leden. Zommigen zyn zwartachtig, van kleur; anderen iets blanker, en velen koperkleurig. Deeze laatsten hebben rood hair op het hoofd; maar de eersten zwart, het welk sterk krult. De meesten, zoo mannen als vrouwen, hebben eene zeer platte en ontvleeschde neus, welk gebrek hun een onaangenaam voorkomen geeft. Zy hebben meestendeels breede en kromme voeten. Langs de kusten, waar de *Maleyers* en andere vreemdelingen komen handelen, is de land-äart eenigzins verbafterd; echter verschillen zy weinig van de rechte *Timoreezen*.

Hun-

Hunne inborst is dezelfde, in alle de gedeeltens van het Eiland; zonder uitzondering zelfs van die geenen, die, in de nabyheid der Hollandische en Portugeefche Volkplantingen, den Christelyken Godsdienst uiterlyk hebben aangenoomen. Inborst.

Zy zyn lui, leugenachtig, lafhartig, bygeloovig, en verraderlyk. Alle deze ondeugden zyn echter by hen niet gevaarlyk, om dat zy weinig vernuft hebben, en zeer vreesachtig en onwetende zyn. Wanneer zy in oorlog zyn, tasten zy elkanderen nooit voor de vuist aan; maar altoos, by wyze van verrasfing; en wanneer 'er twee of drie van eene party gefneuveld zyn, gaan de overigen op de vlucht. De overwinnaar vervolgt dezelfen nooit; maar vergenoegt zich, met de hoofden der gefneuvelden van den romp te kappen, en in zyne negerye, als eertekenen, en bewyzen van zyne heldhaftigheid, op te hangen. Een oorlog van deezen aart kan natuurlyker wyze van geenen langen duur zyn, en wordt ras gevolgd van eenen vrede, waarby de partyen elkanderen eenig goud en buffels geeven.

Kleeding. Hunne Kleeding is zeer eenvoudig ; zy bestaat in een of twee stukken wit lywaad , vier à vyf voeten lang en twee breed , met roodgestreepte randen. De Hoofden laten 'er , aan de twee onderste einden , bloemen op borduuren , 'tgeen , door de gemeenen , niet mag naargevolgd worden. Hunne vrouwen bereiden dit lywaad eigenhandig van Cattoene garens.

De voornaamsten onder hen draagen groote Cabaaien van geschilderd lywaad , en twee of drie neusdoeken om het hoofd. Zommigen , in oorlogs tyd , hebben 'er pluimen voor , gemaakt van de vederen van zeldzaame vogelen. Hun grootste cieraad bestaat in het dragen van gouden en zilveren platen , en snoeren van fyne koraalen van zeer groote waerde , en die zy *Moeti-saluk* noemen , om hunne halzen , en van gouden armringen. Zy weten deze ook te maaken van zekere witachtige schelp , die zy , in de ondiepe plaatzen der zee , vinden , en die veel naar yvoor gelykt. Eenigen van dezelve zyn zoo groot , dat tien of twaalf perzoonen die nauwlyks kunnen draagen. De koningen en grooten plaatzen ook eene halve maan ,

maan, van goud gemaakt, aan de zyde van 't hoofd; doch dit geschiedt niet, dan op byzondere feestdagen.

Eenigen van die onder de Hollanders of Portugeezen staan, kleeden zich op de Europeesche wyze, en draagen eenen grooten rotting, die hun van het Opperhoofd, uit naam der Maatschappye, verëerd wordt.

De vrouwen der grooten, die men echter zeer zeldzaam te zien krygt, zyn kenbaar aan hare gouden of zilveren armringen, en de snoeren van kralen, die zy om haren hals draagen, en aan de zwaarte van koperdraad, waarmede hare armen en beenen omrold zyn. Hoe aanzienlyker van afkomst zy zyn, hoe zwaarder zy het zelve draagen. Zy hebben, op meest alle de gedeeltens van hare lichamen kleene zwarte stippen, by wyze van bloemen of starretjes, die zy maaken met de punt van een speld, en het vocht van de vrucht van Indigo, welke eene vlak veroorzaakt, die nooit kan uitgewischt worden.

De koningen, en zelfs vele grooten, die zich willen onderscheiden, laten hunne voorste tanden met goud

beleggen, welke kunst de *Timoreezen* zich wel verstaan.

Ryk-
dommen.

Hunne grootste rykdommen bestaan in vee, slaaven en goud. Zy maaken van dit laatste gebruik, in alle hunne onderhandelingen, en zeldzaam vangen zy eenig verzoek aan, waarvan het goud niet de voorbode zy. Ook onderneemen zy niets, voor dat zy een buffel, of varken, of hoen, naar maate van de aangelegenheid der zaake, geöfferd hebben, om zich de booze geesten gunstig te maaken, en te weten, of hunne onderneeming slaagen zal.

Taal.

Huune taal is hard en onaangenaam, uit hoofde van de kwaade schikking hunner klinkletters en medeklinkers.

Liefheb-
bers van
Handge-
weeren
enz.

Zy zyn groote Liefhebbers van handgeweeren; en geven veel geld voor sijnphaanen, sabels, pieken, en kruid. Aan het oosten van het Eiland gebruiken zommigen nog pyl en boog. Hunne gereedchappen bestaan in bylen, messen, en *parrings*, waarmede zy alles weten te maaken, en die zy van de Europeezen moeten koopen; want, buiten het smelten van goud en zilver, om er hunne platen van te slaan, zyn zy, in het toebereiden van werk-gereedschap-

ſchappen, zeer onërvaaren. Echter zyn 'er, in het zuidelykſte gedeelte van het Eiland, die zich het gieten van groote gouden ringen voor hunne vrouwen, en van bellen, tot cieraad van hunne paerden, verſtaan, maar deze zyn weinig in getal.

De onvruchtbaarheid van het land ^{voedzel.} laat hun niet toe, genoegzaame ryſt, tot hun voedzel, te planten; 't geen hunner luiheid zeer wel te ſtade komt. Daar-
 enboven zyn er weinigen ryk genoeg, om buffels te houden tot het omploegen der landen, 't welk de koningen alleen laaten doen; zynde de gemeenen verplicht de ryſt in dezelve te planten. Zy eeten dus ook niets anders, dan turkſch koorn; en zoo dat mislukt, behelpen zy zich met een zoort van wilde aardappelen, die, in de ſteenachtige gronden, groeien. Zy hebben wel pluim-
 vee, dat zy konden gebruiken; maar zy zyn verplicht het zelve voor hunne koningen te bewaaren. Er is ook wild genoeg; maar zy zyn zoo ſpaarzaam op hun kruid, dat zy, op de jacht zynde, zeldzaam losbranden, dan wann'er zy volkomen verzekerd zyn, een buffel of wild zwyn te zullen nedervellen.

By hunne spyzen gebruiken zy niets, dan een weinig zout, en spaanſche peper. Het zout is er niet overvloedig, ſchoon zy het ſlechts voor het maaken zouden kunnen hebben.

Woning.
gen.

Zy woonen in hutten, die van boven ſpits toelopen, en met ſtroo bedekt zyn. In dezelve zyn geene venſters en ſlechts ééne lage deur, die men, niet dan kruipende, kan ingaan, en het ganſche gebouw ruſt op vier palen. In iedere negery, is dicht by de woning van den koning of 't hoofd, eene groote hut, die van onder gcheel open, en van boven gedekt is. Rondöm dezelve hangen de hoornen en kinnebakken der geöfferde wilde dieren, en binnen in, aan den middelſten ſtut, de koppen der vyanden, die zy geveld hebben, in den kryg. Hoe meer er van deeze laaſten zyn, voor hoe grooter helden zy gehouden worden. Dit is ook de plaats van hunne raads-vergaderingen. En de negery, daar de koning woont, is gemeenlyk omringd van eenen ſteenen muur, ten ruuwſte opgeworpen, zonder kalk of pleiſter; maar, in tyd van oorlog, wordt dezelve omzet met vele doornen en ſtaketzels, om er den inval ongemakkelyk van te maaken.

Zy

Zy hebben geenen den minften cie-^{Huis-}
raad in hunne hutten. Eenige kommen ^{Cieraad.}
van grof porcelein, die zy van de Eu-
ropeezen koopen, en eenige aarden
potten, die zy zelfs maaken, is hun
eenigfte huisraad.

Zy kennen in 't geheel niet het ge-^{Wyze,}
bruik van den ploeg. Wanneer de re-^{om het}
gentyd aankomt, leiden zy het water, ^{land te}
door eenige voren op het land, daar zy ^{bereiden.}
moeten zaaien; en, als het zelve wel
doorwaterd is, jagen zy er eene groote
menigte van 's konings buffels op, tot
dat het, overal, doortrapt en doortree-
den is, waarna zy het verdeelen in ver-
scheidene perceelen, die zy waterpas ge-
lyk maaken.

Wanneer de tyd van den oogst gekoo-^{Oogst.}
men is, gaan zy, na het slachten van
een buffel of varken, naar het veld,
om de inzameling te doen, en plukken
de airen van den halm, zonder een
woord te mogen spreken, noch hun
speekzel te mogen inslikken.

Zy hebben zeer weinige groentens.^{Groen-}
Behalven een soort van aardäppelen, die ^{tens.}
zeer zoet smaaken, wat knuflook en
ui-

uien, en zomtyds goede kropkool, vindt men er niets. De groentens willen er echter wel voortteelen, gelyk blykt, uit derzelve menigvuldigheid, in de tuinen der Hollanders, die er hun werk van maaken.

Vruchten. Daar en tegen hebben zy vele vruchten. De Cocos, de Pinang, de Mangos, de Nanca, de Broodboom, de Jamboes, de Limoen-boom en anderen groeien er welig, en hebben eenen zeer goeden smaak. Langs deeze boomen leiden zy hunne Sirie-takken. Ook hebben zy veele Water-meloenen en eenen witten Meloen, die de smaak der vaderlandschen heeft.

Tabak en Indigo. In de moeraslige gronden, planten zy veel Tabak; en de Indigo, gelyk reeds gezegd is, is er zeer gemeen; maar zy weeten dezelve niet te bereiden.

Bamboezen en Boomen. De Bamboezen groeien er in zoo eene groote menigte, dat zy veele bosschen ontoeganglyk maaken. Men vindt er zeer goed timmerhout, schoon het hart van zommige boomen, als zy oud worden, niet gaaf blyft; het geen men moet toeschryven aan het gebrek van voedzel, door de onvruchtbaarheid van den grond, geduurende de 7.
of

of 8 maanden van den droogen *Mousson*; of aan het bederf van de binnenste vezeltjes van den boom, die, door de buitenste, te sterk gedrukt worden. Men vindt er ook, hier en daar, eenige wilde Noot-muskaatboomen, waarvan de noot geen reuk heeft; en ook eenige Kancelboomen, waarvan de schors eenen scherpen en peperachtigen smaak heeft.

Tien of elf mylen van Coupang, in het ryk van den Koning van *Auphouan Sorbian*, Bondgenoot der Maatschappye, by het riviertje *Feto maas*, groeit het zelfde soort van het hout, dat, van Malacca, voor masthouten, naar Batavia gebragt wordt. Het bosch, daar het in staat, is, op zyn hoogst, acht minuten gaans van de zee afgelegen, op eenen zeer vlakken grond, en aan den kant van de rivier. Men vindt er recht opgaande boomen van honderd voeten lang, en ruim drie a vier voeten diameter.

Er is geen twyffel aan, of men zoude, in korte jaaren, met zeer weinige moeite, in den omtrek van *Coupang*, Jati boomen kunnen voortteelen; want ik ben onderricht, dat er, in den tyd van 9 a 10 jaaren, van Jati-pitten, die
ge-

gezaaid zyn, boomen zyn voortgekomen, die reeds meer dan dertig voeten hoog, en zeven duimen dik waren.

Viervoetig
gedierte.

Er zyn geene verscheurende wilde dieren. Buffels en varkens vindt men er, in de boschen, menigvuldig en goed van smaak. Digt by *Coupang* zyn de meeste hartebeesten. Wilde katten zyn er, in grooten getale, welken niet weinig nadcel aan de voortteeling van het pluimgedierte toebrengen. Nergens zyn meer Aapen, en men heeft er, nog onlangs, eenen geheel witten gevangen. Ook is er dat soort van (a) wilde zwynen, waar van de twee bovenste slag-tanden, boven het kaakenbeen, by wyze van hoornen, opgroeien.

Slangen,
Scorpioe-
nen en
Duizend-
beenen.

Men moet er zich wachten voor de beten der Slangen, Scorpioenen, en Duizendbeenen, die op dit Eiland zeer gemeen zyn. De Inlanders hebben zekere wortels, die men kaaft, en op de wonde legt, waar door zy schielyk geneest. Ieder *Timoreez* is gewoon, in een klein zakje, dat hy over zyn linker schouder draagt, allerhande

ZOOR-

(a) *Babi Rauffo.*

zoorten van die wortels en kruiden te hebben, om, by voorkomende gelegenheid, die terstond te kunnen gebruiken. De Koningen en grooten laten hetzelfde draagen door eenen van hun gevolg.

Alle de bloedeloze dieren, die men in de landen, onder den verzengden luchtstreek, gewoon is te vinden, zyn ook op *Timor*. De kapellen en vlinders zyn, om derzelve schoonheid en menigvuldige kleuren, zeer vermaard. De bosch-spinnekoppen zyn er van eene byzondere grootte, en van die van andere plaatzen zeer onderscheiden.

Mieren en vooral witte mieren zyn er in overvloed. De zuide-winden voeren dikwerf met zich mede ontzaglyke zwarmen van Springhaanen, die groote schade aan de ryft en het turksche koorn toebrengen.

Men vindt er ook veele zoorten van venynige vliegen, die de jagt op de spinnen maaken. Zy bereiden hun nest met een kleevend vocht, waar mede zy het, tegen de muuren of balken der huizen, vast hechten; en, na dat zy in ieder celletje van het zelve een ei hebben gelegd, gaan zy op de jagt, en brengen er, in korten tyd, zoo vele

le spinnen in, als noodig is tot het voedsel van het jong, voor dat het uitvliegt; tegens welken tyd het zelfs zyne wooning aan stukken breekt, en zyn vlugt neemt. Het geen vooral aanmerking verdient, is, dat deeze by één gebragte spinnen, twee of drie weken lang, zonder het minste bederf of uitdrooging in weezen blyven; 't welk my doet denken, dat de vlieg, wanneer zy haaren buit maakt, alleenlyk met haaren angel eenig venyn aan de spinne mededeelt, waar door deeze in een soort van bedwelming geraakt. Wanneer men deeze spinnen, na dat zy tien of twaalf dagen in dit nest hebben doorgebracht, wederom, haare vryheid geeft, en aan de frische lucht bloot stelt, worden zy herleevende; 't geen aan myn denkbeeld niet weinig waarschyntlykheid byzet.

Gevogelte. Gevogelte van allerlei soorten is er in overvloed; onder anderen de groote zee-arend, sperwers, kraaien, en andere roofvogels; wilde eenden, tortelen boschduiven, water- en boschhoenders, veele witte en gespikkelde papegaaien, en ander zee- en land-gevogelte van kleener soort. Maar niets is

is er zoo menigvuldig, als de groote Vledermuizen. die veel nadeel, aan de vruchtboomen, toebrengen. Deze vogels houden zich, des daags, aan de moerasfige plaatzen der stranden op; maar zy komen, des avonds, in grooten getale, en vallen op de Mangosboomen, aan welker takken zy zich, met hunne vlerken, weeten vast te hechten. De Inlander houdt ze voor eene van zyne lekkerste spyzen, en veele Europeezen eeten ze, zonder tegenzin.

Men vangt, in de beeken, of kleene ^{Visfchen.} riviertjes, goeden visch, waarvan er eene soort zeer veel overeenkomst heeft, met de Forellen in Braband. De Paling is er van eene ongemeene dikte en lengte. De zee is, langs de gantsche kust, zeer vischryk, en geeft ook goede Oesters, die zich aan het onderste der Mangis-boomen * vast maaken. Aan de noordzyde zyn ook veele Noord-kapers, die, door de bewooners der Eilanden *Solor* en *Alor*, gevangen worden, en

* Deze boom, die in het Maleitsch *Mangi*, en by LINNÆUS *Rizophora* genaamd wordt, is geheel en al verschillende van de *Mangosboom*, welke, by LINNÆUS, onder de benaminge van *Mangifera*, voorkomt.

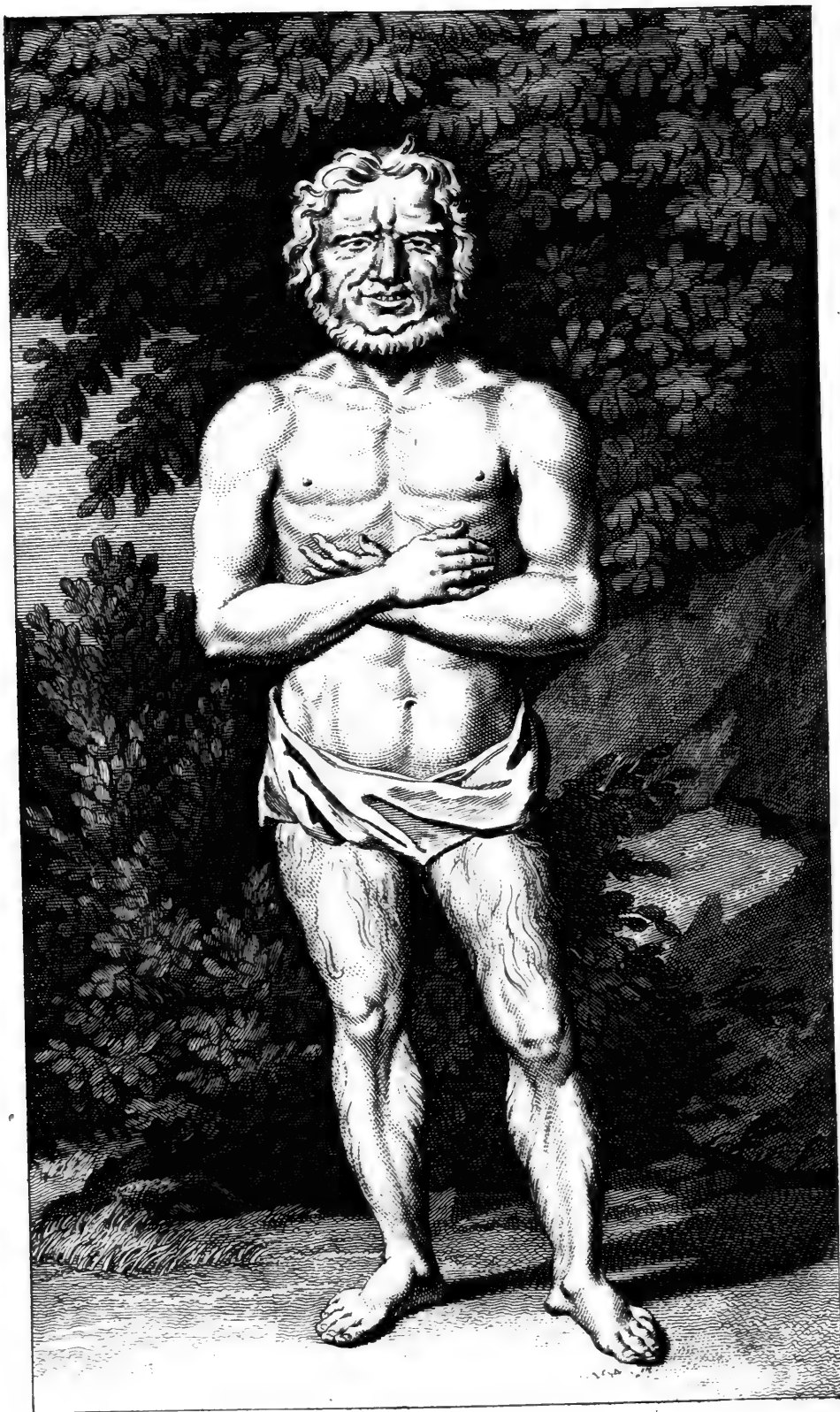
en welker oly en traan zy, op *Timor*, te koop brengen.

Ik weet niet, of het, uit luiheid, bygeloove, of wel uit bevreesdheid zy, dat de *Timoreezen* zich niet op de vischvangst toeleggen; maar dezelve is zekerlyk zeer gevaarlyk, om de menigte van Kaaimannen, en Haaien, die zich, langs de stranden en aan den mond der rivieren, ophouden.

Des niet te min zyn zy groote liefhebbers van visch. Zy zenden hunne vrouwen en kinderen naar strand, wanneer de zee afgeloopen is, om de kleine vischen, die er, tusschen de steenen en stonken, zyn blyven liggen, op te raapen. Zy hebben een wortel, dien zy fyn stampen, en waarmede zy het strand, daar zy meenen te komen, als het water laag is, bestrooien en bestryken. Deze wortel heeft het vermogen, om de visch te bedwelmen. De Grootten laten vischen, met afzetzels, van bamboezen gemaakt, gelyk in gansch Indie gebruikelyk is.

NB. Om de veelheid der nog te drukkene stukken, en den reeds verre verloopenen tyd, heb ik, het vervolg van deze Beschryvinge, dat reeds klaar lag, tot het Tweede Deel onzer Verhandelingen uitgesteld.

WITTEN NEGER VAN HET EILAND BALL.

WITTEN NEGER,

EILAND BALI,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

§. I. **O**p Donderdag avond, den 7^{en} Junii, werd my, door ons Mededirigerend Lid, den Heer GEVERS, en andere Heeren, ten huize van Zyn Hoog Edelheid den Heer GOVERNENR GENERAAL, verhaald, dat, met de bezondinge der Balifche Slaaven, onlangs aangekoomen, zich een *Kakkeralak* bevond van een byzonder maakzel: 't welk de bewonderinge en nadere bespiegeling van weetgierigen waardig scheen. 's Anderen daags morgens, ver-voegde ik my aanstonds by den Directeur van ons Bataviafche Genootfchap,

met verzoek, dat Zyn Edele my, door tuffchenkoomft van den Heer Sabandhaar **BOERS**, en met byvoeginge van mynen Mede-Secretaris, den Heer Baron **VAN WURMB**, gelegenheid geliefde te verschaffen, om dat verschynzel, in vryheid en naar genoegen, te kunnen waarneemen. Niets waardiger dan de schikkinge, welke de Edele Heer **RADERMACHER**, daar omtrend, aanstonds maakte. Een kwartier uurs daarna, was de *Kakkerlak* ten zynen huize; en wy hadden het genoegen, dat elk, die hem zag, hem onze oplettenheid waardig keurde: gelyk wy dan ook vervolgens, in het huis van 't Genootschap, op den hoek van de Groote Rivier by de Dierpoort, hem naauwkeurig gade, sloegen: en dat wel, in de tegenwoordigheid der Heeren Leeden van ons Genootschap, **WACHTER**, **HOOYMAN**, **DUURKOOP** en **BEEKMAN**, welke laatstgenoemde Heer ons, by dat onderzoek, van grooten dienst was.

§. II. Te weeten de Heer **BEEKMAN** had ettelyke Balische Slaven, die, in de Balische taal, met onzen *Kakkerlak* spreken, en de antwoorden, in het Maleitsch

leitsch , aan hunnen Heer mededeelen konden. Deeze ontbood hy , en zy verscheenen. Onmiddelyk kenden zy den *Kakkerlak* , en zeiden , hem , over 6. jaare , in hun Vaderland dikwyls gezien te hebben : dat hy , toen reeds , de beyreemdinge en verwonderinge van het geheel land naar zich getrokken had ; en dat hy toen , wel omtrend een voet , korter was geweest. Ook had hem een der voornaamste inlandsche Heeren , op het Eiland , om de zeldzaamheid , in zynen dienst genoomen.

Zoo is men , ook hier in Oosten , gezet op Natuurlyke zeldzaamheden : en daarom kan ik geene reden altoos vinden , waarom men , met die heerschen- de liefhebbery van Europa , juist den spot behoeft te dryven ; gelyk de Heer Bespieg: over A-merika. III. D. bl. 260, 261. DE P A A U W schynt gedaan te hebben : vooral wanneer de zeldzaam- heid der voorwerpen van dien aart is , dat zy alle de vooroordeelen der Na- tuurkenners , over dezelfde , of soortge- lyken voorwerpen , wegneemt , en de waarheid , ten dien opzichte , aan den dag brengt.

Dit meene ik hier het geval te zyn : en daarom kan deze onze Beschryvinge niet wel , voor ydel en onnuttig , worden aangezien.

De naam van onzen vremdeling is *Soudame* , en by toenaminge van zyne geboorteplaats , volgens gewoonte , *Soudame van Tabanah* : als zynde hy ter waereld gekoomen , in de Negery *Tabanah* van het landschap *Kotou* , op het Eiland *Bali* . Wy zullen hem vervolgens *Soudame* noemen , om de zeer oneigentlyke benaminge van *Kakkerlak* , niet , tot verveelens toe , te moeten herhaalen . By den Heer van *Tabanah* had hy gediend , als Tuinjongen . Maar smoorlyk verliefd geworden zynde op eene Slavinne , *Prami* geheeten had hy zich met haar vereenigd , zonder hooge toestemminge : en vreezende , dat men hem haar ontnemen zou , waren zy beiden weggelopen . Edoch eerlang beide gevangen zynde , werden zy , als Slaven , naar *Batavia* gezonden , om hier verkocht te worden . Ook was het eerste , waarom hy vroeg , toen men hem , by voorraad , ten dienste van het Genootschap , koopen wilde , zyne vrouw ;

vrouw; met welke hy, voor zyn vertrek van *Bali*, flegts eene maand was getrouwd geweest. De Heer HOOYMAN, die hem en zyn wyf kocht, en op zyn goed, in de Bovenlanden, wegzond, heeft my onlangs verwittigd, dat *Soudame* ziek en *Prami* bevrucht was. Wenschelyk is het, dat *Prami* dit en meer kinderen, uit dat huwelyk, ter waereld brenge; op dat wy meer dan eene proeve mogen hebben, wegens de *Kreolen*, welke men uit die vermenginge verwacht. Trouwens *Prami* is rykelyk zoo bruin, als alle andere *Baliers*; en 't zy my geoorloofd, kinderen, die uit de vermenginge van blanke en zwarte ouders voortkomen, *Kreolen* te noemen.

Terwyl ik dit schryve, valt my de zeldzaamheid in van den witten Oliphant. 'T geen ik hier van melden wil, weet ik niet korter, dan, met de woorden van SALMON uit te drukken. „ De „ witte Oliphant, welken de Siammers „ voorgeeven, dat alleen in Siam gevon- „ den wordt, gelooven zy, dat van de „ ziel van den eenen of anderen Prins „ bezeeten wordt; om welken reden, de „ Koning daar ook nooit op rydt. Deze

Tegenw:
staat. II.
D. bl.

410.

„Oliphant is niet gaantsch wit; maar
 „heeft eene soort van vleeschkoleur;
 „daarom noemen hem sommige den
 „witten en rooden Oliphant „. Nergens heb ik gelezen, dat 'er een geslacht van witte Oliphanten voorkomt; maar slegts hier en daar, nu en dan eens; 't geen hier uit is af te meeten, om dat de Vorsten, in Siam, Indie, op Ceilon en elders, aanstonds zoodanigen Oliphant zich eigenen. En aan alle de hoven van het Oosten vindt men, ter naauwer nood, eenen enkelen witten Oliphant. Men vergelyke, hier mede, 't geen de Heeren VALENTYN en VALMONT DE BOMARE daaromtrent hebben aangeteekend. In 't zelfde geval zyn ook onze witte Negers, en inzonderheid *Soudame*, wiens vader en moeder de gewoone zwarbruine verwe op de huid hadden, als alle andere Baliers.

Soudame derhalven is alleen genoeg, om alle de berichten der Reizigers, en de vooronderstellingen der Philosophen te wederspreken, die om eene soort van witte Negers, en een geslacht van *Kakkerlakken*, van de voorouders op de
 na-

nakomelingen voortgeplant, hebben gedacht, gelyk DE PAAUW. Men heeft er zelfs Nachtmenschen, Bosmenschen en Ourangoutangs van maakt: plaatsende dezelve, niet meer by de *Troglodyten* in Aethiopie, gelyk PLINIUS gedaan had, maar vooral in de spelonken en bosschen van Java, Amboina en Ternate. De Ridder LINNÆUS maakt er zelfs een byzondere soort van menschen van, die men van de Dagmenschen, dat is, van alle de overige geslagten der sterfelingen, moet onderscheiden; en de Heer HOUTTUYN is zynen voorganger, in dit gevoelen, blindeling nagevolgd. LINNÆUS had BONTIUS bygebragt, die zoodanig een schepzel, te Batavia, gezien had; en van 't welk ons de Heer HOUTTUYN eene afbeelding geeft. Plaat V. Fig. I. Maar de Heer DE PAAUW is de eerste geweest, die dat gevoelen van BONTIUS en LINNÆUS is te keer gegaan: zonder dat hy echter zoo goede gelegenheid had, als wy nu hebben, om dat gevoelen tegen te spreken. Welke gelegenheid nog merkelyk verbeteren zal zoo dra wy, van *Borneo*, eenen of meer

Besp.
over A-
merica;
II. D. bl.
190, 191.

Nat:
Hist. I.
D. bl.
336.

Besp:
over A-
merica.
II. D. bl.
273.

Bosmenschen, levendig of dood, zullen ontvangen; gelyk wy die, met groote waarschynelykheid, eerlang te gemoete zien. Want dan zullen wy weeten, in hoe verre de Nachtmensch van LINNÆUS, en de Bosmensch van BONTIUS niet anders, dan witte Negers, of blanke Indianen, waren. Middelerwyl zullen wy evenwel, uit de gekleurde afteekeninge, door eenen Chinees, met name *Hokky*, vervaardigd, gemakkelyk kunnen besluiten, dat *Soudame* en de Javaansche Bosjuffer van BONTIUS, by HOUTTUYN afgebeeld, in ettelyke byzonderheden, tamelyk wel overeen komen. Daarenboven moeten wy hier nog aanmerken, dat de eigentlyke zoogezegde *Kakkerlakken* menschen met schubben zyn, over den huid, komende die van Sumatras Westkust. En in Europa heb ik ook menschen gezien, die schubbig waren over de huid. Die schubben waren vry wat meer zichtbaar, dan die kleine lagen met schubbetjes, welke LEEUWENHOEK, doorgaans, op de menschen huid, heeft waargenoomen.

Het hoofd van *Soudame* heeft zeer veel overeenkomst met het hoofd der
Bos-

Bosnymph, welke wy voortaan *Bontia* zullen noemen, behalven dat *Soudame* eenigzins mismaakt is, door twee wennen, op iedere wange eene, van welke die der rechter wange omtrend ryp is, en dus min of meer vuurig rood, en zeer groot; terwyl de andere wat kleiner is, en nog jong schynt te weezen. Die wanfstaltigheden zyn toevallig, en een Europeaan kan zoo wel mismaakt zyn, door twee wennen in zyn aangezicht, als *Soudame*; zonder dat hy daarom onder de Blafferds, en Ourangoutangs, behoeft geplaatst te worden. Ik beschouwe dan zyn aangezicht, als of hy geen wennen had; want de wennen maaken geen witten Neger.

By de ontleding van het menschelyk lichaam, begint men veeltyds met de armen en beenen, om de verschillende huiden en de huishoudinge der spieren, der bloedvaten en der gewrichten, te betoogen. De Chinees is nog niet klaar met het portrait van onzen blanken Slaaf; en dus zullen wy ook, met zyn onderlyf, beginnen: hopende, dat de zes Baarsche Schepen, die in de Straat, en gedeeltelyk reeds op de Ree, zyn aange-

ge-

gekomen, ons middelerwyl de *Physiognomi* van den beruchten LAVA-TER zullen aanbrengeu, eerwy, over de gezichtstrekken van *Soudame*, onze gedachten moeten uiten. Want een witte Balier, en *Kakkerlak*, hebben zoo wel karakterizeerende trekken, in het aangezicht, als een Europisch Wysgeer en Saletjonker. Die karakterizeerende trekken van het aangezicht vindt men in alle dieren, zoo onderscheiden, als in de menschen: en daar staa ik voor in, ten minsten in betrekkinge tot de grootere, wier trekken men alleenlyk kan gade-flaan; om dat ik, door duizenden waarnemingen, van over lange, overtuigd ben, dat er zulke onderscheiden trekken by hun gevonden worden, die de oplettenheid van meer dan eenen LAVA-TER overwaaadig zyn; en onderscheidene driften en zeden, die mischien de Wysgeerige bespiegelingen der verhevenste vernuften gevoegelyker zouden aan het werk houden, dan de rangschikkingen van opgezette Vogels en Kappellen, in een kabinet der Natuurlyke Historie.

De teeldeelen van *Soudame* hadden
niets

niets byzonder: maar hy was niet be-
sneeden: en 't geen ik van den voorhuid
gezien heb, overtuigde my, dat de be-
snydenisse, by hem, ter voorkominge
van zekere kwalen, welke de Heer
MICHAELIS voor de geneeskundige
oorzaaken der besnydenisse aanziet,
geenzins noodig was. Zyne borsten zyn
uitpuilende, als vrouwen borsten: zyne
billen, dyen en kuiten zyn sterk en vast
gespierd; maar de kaalheid van het *scro-*
tum wordt, op het geheel onderlyf, ry-
kelyk vergoed, door ruwe en lange wit-
te hairen, die, als een bontwerk, of hai-
rige vacht van een aap, of ander dier,
blindelings bevoeld, zich voordoet. De
voeten zyn alleen kaal gebleeven; ge-
lyk ook het bovenlyf: hoewel het zelve,
aan den hals, eenige rimpelen heeft. En
hier in verschilt *Soudame* van *Bontia*,
welke, by HOUTTUYN, als geheel
ruwhairig, van het hoofd tot de voe-
ten, geschilderd was. Anderszints is
er eene vry groote overeenkomst, no-
pens het hair van den hals en het hoofd,
tusschen *Soudame* en *Bontia*. Aan de
voorkin is hy kaal, maar achterwaards
onder de kin, tegen den hals, draagt
hy een zwaren baard, die met het hoofd-

hair

Mos:
Recht:
IV. D.
S. 186.
bl. 33.

hair, ter zyden vereenigd, uit dunne flauw krullende en vlammende bokkels bestaat, welken over het geheel hoofd eene soort van paruk schynen te vormen, gantsch en gaar, in bekoop en vloeinge, zoo wel als aan koleur; verschillende van het hair zyner landsgenooten. En dat hair is, daarenboven, nog onzuiver wit, met eene citroenverwige vlamme; en dus anders wit, dan het wit hair van eenige blonde Europeanen, of van onze kinderen, die naderhand lichtbruin of geelachtig hair verkrygen. Volgens ARISTOTELES, steekt de mensch uit, boven andere dieren, in de hairigheid van het hooft, en de kaalheid van het lyf; daar de viervoeten hairig zyn, in die deelen, welke meest benedenwaards afhangen: en, in die betrekkinge, zou *Soudame* iets van den mensch, en iets van de beesten hebben, om dat hy ruw is, ook aan de billen en aan de beenen. Maar de Natuur geeft in Europa ook menschen, die, niet alleen zwaar van baard, maar ook, gelyk de gewaande wildemans, van top tot teen, als met eene pels, bekleed zyn: en dat wel, even als *Soudame*, vooral in de benedenste deelen van het gemacht,

Hist:
Anip.
Lib. II.
C. I, T.
1, p. 649.

HOUT-
TÛYN.
Nat: Hist:
I. D. bl.
142.

macht, van de lieffens afgerekend. Zoo kenne ik ook vaders en kinderen, in het Vaderland, die omtrend zoobruin zyn, als onze Javanen: en ik kenne hier Slaven, die minder bruin zyn, dan de meeste Spanjaards en Italianen. Maar nergens vinde ik hier Inlanders of Slaven, die geen gitzwart hair hebben, of zy moeten eenen grooten ouderdom bereiken, wanneer de haren en wenkbrauwen donker graauw, in 't eerst, en vervolgens, witachtig worden: even eens als in de Noordelyke Gewesten. De blonde witheid van het jeugdig hair maakt derhalven, by uitstek, het kenmerk van eenen witten Neger, Dondor, Albinos, Blaffard, of hoe men ook deze zeldzaamheden van het menschelyk geslacht gelieft te noemen; indien men ze maar van de *Kakkerlakken* onderscheidt.

Ik wil wel gelooven, dat de blanke Moor van den Heer DE VOLTAIRE, die, ten jaare 1744. te Parys vertoond werd, geheel melkwit was, over zyn gantsche lichaam, en eene zeer fraaien gladde huid had, zonder puisten of vlakken, en teffens, dat hy langere ooren had, dan andere Negers. Maar ik

ik vinde geene redenen, om te gelooven, dat er, in het hartje van Afrika, by het Koningryk van Lovango, eene geheele stam van zulke menschen woont: of dat men dezelve voor een onderscheiden soort van menschen moet aanzien: om dat andere dieren, en inzonderheid de Apen, in vele soorten zyn afgezonderd. Er was meer verschil tusschen de gestalte en de ziel van den Heer DE VOLT-AIRE, en die van den zwaarlyvigen Engelsman EDUARD BRIGHT, dan tusschen dien blanken Moor en zyne landsgenooten: en nochtans zou men daar uit niet kunnen besluiten; dat die beide Heeren tot een byzonder gellagt van menschen behooren. *Soudame* kwam te koop, onder eene bende Balische slaven: *Soudame* is een Balier van geboorte, uit bruine Baliërs afkomstig: en op het eiland Bali had men slegt eenen *Soudame*, maar geen gellagt of stam van *Soudames*. Noch de plaats van SOLINUS, en noch minder die van PLINIUS, schynen te bewyzen, dat de inwoners van Albanie alleen met wit hair en nachtoogen, geboren werden. Maar zy beiden hebben het van ISIGONUS van *Nicæa*, eenen ouden Schryver, wiens werken

ver-

SOLI:
Polijhis-
tor. C. 6.
XXV. p.
383. P
m. 85.

verlooren zyn, zonder dat zy er voor kunnen instaan. Daarenbooven zegt PLINIUS, ten duidelyksten, dat er slegts eenige withairige menschen, met nachtoogen, in Albanie, geteeld werden. *Idem*, dat is ISIGONUS, *prodidit, in Albania gigni quosdam glauca oculorum cie, a pueritia statim canos, qui noctu plusquam interdiu cernant.*

PLIN
Nat. Hist
Lib. VII
C. II.
Tom. I.
p. 396.
Edit.
Gronov.

Men reket ook zeer buiten den waard, als men de blankheid van den huid der Dondons en Blaffards, met de Heeren VOSSIUS en PAAUW, aan de melaatsheid, of andere ziekzens toeschryft. *Soudame* was fris, gezond, blozend, vleeskouleurig over zyn gansch lichaam, lyvig, breed van schouderen, sterk gespierd: neemende hy, op myn verzoek, eenen der zwaarste slaaven, die er tegenwoordig waren, en beurende hem in de hoogte; gelyk hy ook krachten noodig gehad heeft, om, by zynen vorigen heer, op Baly, als tuinjongen, te dienen. En dit is wederom iets, waar vande Heer PAAUW en andere Natuurkenners niets gewooten heb-

Besp.
over A.
merica.
II. b. bl.
194.

ben, wanneer zy die menschen, zoo leelyk, beschreeven.

Zie ook In de *Philosophical Transactions*, Vol. Bibl. des Scinces Tome XV. p. 107. Uitgezochte Verbandelingen. VI. Deel. bl. 116. verv.

LI. vindt men eene pekzwarte Negerin, in *Virginien* of *Maryland*, op haar vyfentwintigste jaar, een begin maaken, met blank te worden, en, tot op haar veertigste jaar, daar in volhardden; tot dat zy, uitgenoomen eenig geringe overblyfzelen van zwarteheid, aan den ruggraad, zoo blank, zoo blozend blank werd, als eene Europese vrouw. Mogelyk onderging *Soudame* die gedaante wisselinge, voor de geboorte; gelyk ik elders beweezen heb, dat men kinderpokjes kan hebben, voor de geboorte. Ten minsten hy heeft nog eenige teekenen van Bahische bruinvelligheid, zeer veel gelykende naar Chinese karakters; welke ik, met den naam van sproeten, gaarne doopen zou, indien ik geene vormveranderinge, in de baarmoeder, vooronderstelde. En zoo men die vooronderstelt, dan is het Natuurkundig Raadzels, wegens den oorsprong der Blaffards en witte Negers, eenigzins opgeheldert. Maar wat daar ook

Haarl. Maatsch. X. Deel. 2 Stuk bl. 440.

ook van zy, dit is zeker, dat *Soudame* die bruine sproeten eerst gekreegen heeft, toen hy omtrend volwassen was. Men heeft hem, van kindsbeen af, gesmeerd met *Bobory*: zynde een mengzel uit het sap van eenige bladeren: even als alle andere Baliërs; en misschien zal dat smeeren kunnen worden aangezien, voor de oorzaak van het stroeve van den huid, en der verrimpelen, welke zynen hals mismaaken; en die ik, betaastende even stroef en hard gevonden hebbe, als de geheele omtrek en oppervlakte zyner overige ledematen. Evenwel wenschte ik wel, dat *Soudame* ouder wierd: en dan zou het Genootschap gelegenheid vinden, om te weetē, of hy ook bruiner zou worden, en dus eenigzins, in eene omgekeerde orde, zoodanige eene veranderinge van verwe ondergaan, als de Negerin van Maryland. *Prami* ten minsten, vermoede ik, dat weder bruine kinderen zal ter waereld brengen.

De Heer *Baron VAN WURMB* mat *Soudame*, en bevond hem iets langer, dan vyf voeten en eenen duim,

Londonfche maat, 't geen in Rynlands overgebracht, uitlevert vyf voeten, $2\frac{1}{2}$, dat is omtrent $2\frac{1}{2}$ duimen, iets meer, Men vergift zich derhalven zeer, als men de witte Negers voor dwergjes laat doorgaan, of ten minften hun de gewone lengte van een volwassen mensch misgunt. *Zyne gefalte is zelden hooger, zegt de Heer DE PAAUW, dan vier voeten en vyf duimen.* Want men weet, dat $7\frac{1}{2}$ duimen, die *Soudame* langer van gefalte is, nog al een aanmerkenwaardig verschil, op de lengte van eenen mensch, uitlevert.

Besp.
over A-
merica.
II. D. bl.
179.

Eindelyk bekome ik de teekeninge, welke de Chineefche fchilder vervaardigde; maar gelyk de Chineezen geen behoorlyk begrip van de zachte *nuances* en fchaduwen der verwen kunnen vormen: zoo is die teekeninge niet genoegzaam, om in plaat te worden overgebracht. Anders was zy niet ondienftig, om de uitzonderingen, welke men tegen de Nationaale Wezentrekken van den Heer CAMPER, en tegen de *Physiognomie* van den Heer LAVATER zou kunnen vormen, eenigen zwier
by

by te zetten. De lengte van het hoofd, van de kin tot aan den schedel, bevonden wy, iets over de acht duimen: en het aangezicht is, vooral door de vetigheid, meer rond, dan langwerpig ovaal. De dwarsche openinge van den mond, is vry breed en ruim, in de midden open, en dus de tanden zichtbaar: zynde dit, denkelyk, veroorzaakt door het Pinangkaauwen. Ik zie niet, dat de ooren grooter zyn, dan het de gewone evenredigheid medebrengt: hoewel men ons dit ook al heeft willen diets maaken. De neus staaf scheef, gelyk de neuzen van alle ftervelingen; maar zy is wat achteruit getrokken, en ver- toont iets van de viezigheid. Op de kaken, en aan het voorhoofd, vindt men eenige rimpels, die het gelaad en voorkomen magtig ontfieren. Maar niets ontfiert meer, dan een paar ingetrok- ne oogen, en laag gedokene witte wenkbraauwen. Met den avond worden de oogleden rondder opengezet. De toeny- pinge der oogen geeft een blyk van eene zwakheid in het gezicht, waar door het zelve buiten staat gesteld wordt, om de grootste glansen, by me-
X 3
nig-

nigte, in te laten. Niettemin schynt er, uit dat benaauwd en bekrompen uitkyken, eenige nieuwsgierigheid en bevreemdinge zich, naar buiten, te vertoon. Het oog is grof beschilderd, by verwyderinge uit het middelpunt, met geelroode en paarsche stralen: en ook kan men, aan den oogappel, niets zwarts toeschryven; want hy is roodachtig bruin.

Even zoo bleek van verwe zal de inwendige *camera obscura* zyn: zoo dat aldaar de geweldige weerkaatzingen der lichtstralen, op den vollen dag, om dat er in die donkere kamer te veel licht, en als 't ware rondom, kleine spiegeltjes ophangen, meer glansen dan verwen zal opleveren; en onzen *Soudame* buiten staat stellen, om de donkere gedeelten en schaduwen der voorwerpen te onderscheiden. Behalven dat ook die verwarring en samenloopinge van glansen, min of meer, onaangenaamheid en smerten moet veroorzaaken: gelijk wanneer wy iets diergelyks ondervinden, by het inkyken van de Zon, of van een al te sterk verlicht Mikroskop.

koop. Kortom, ik vinde, in de oogen van *Soudame*, niets, 't geen, door de *Optica* en *Katoptrica*, niet zou kunnen verklaard worden: en ik zou denken, dat een groene bril zeer heilzaam voor hem zou zyn. Want anders mag men vreezen, dat zulke oogen, by de heldere en schitterende lichtsgesteldheid van Batavia, blind zullen worden. Wil men dat gebrek nu eene ziekte van het gezicht noemen, ik mag het lyden; maar, voor het overige, vind ik, in het gantsch gelaad van *Soudame*, niets, dat eenigen naam van ziekte, of natuurlyk gebrek, verdient. En wat het leelyk voorkomen van dit witblozend en wit beparuikt aangezicht aangaat: ik heb, hier onder de Slaven, Inlanders en Mooren, en ook in Europa, onder de Blanken, hier en daar, leelykere tronies gevonden, dan die van *Soudame*. En 't is eene volstreckte onwaarheid, dat zoodanig een witte Neger, onder de wanschepzels, behoorde geplaatst te worden.

Binnen in den mond, had hy eene zuivere tong, en, uit de keel, kwam ee-

ne vry sterke stem: zynde de ademhalinge ruim, de eetlust goed, alle teekenen van eene inwendig gezonde gesteldheid der Ingewanden.

PAAUW,
Besp.
over A-
merica.
II. D. bl.
194, 195.

De vermogens van *Soudames* geest, en zyne hertstogten schenen my toe, even wel geschikt te zyn, als die van de overige Balische jongens, zyne landsgenooten: verschildende dus zeer veel van de Blaffards, by den Heer DE PAAUW, voor krankzinnigen uitgekreeten; en vooral ook van de *Cretins* in Walliserland, van den Grave DE MAUGIRON. 't Is waar, hy is afkomstig van het gebergte, en schynt dus ook, uit het domste soort dier Eilanders, afstammen. De Godsdienst van de Bergbaliers is, hoewel Heidensch, nochtans zoo dom niet, als zich menig dom en onvernuftig Naam-Christen wel verbeeldt. Zy hebben eenen stadigen Godsdienst, by de volle Maan, ter eere van *Dewa Rathou*, of den Heillgen Koning. Zyne tegenwoordigheid wordt, door eene ledige plaats, afgebeeld, omdat hy onzichtbaar is: en men offert aan dat ledige, om den besten eerbied aan

aan het Opperwezen te bewyzen. Van dat gevoelen was *Soudame*, zo wel als zyne landsgenooten. En zulke byzonderheden zullen onze *Miffionariffen* moeten weten, en te baat neemen; gelyk *Paulus* den onbekenden God van *Athene* te baat nam, om den waaren God, eenigzins ten minften, kenbaar te maaken, onder de *Grieken*.

Hand.
XVII.
23.

Indien men den huid van zulke witte *Negers* kon ontleeden, zou men misfchien eene ontdekkinge doen, welke ons te recht zou helpen, om de lymige stof van *MALPIGIUS*, voor de zitplaats van het zwart der *Negers*, en de blankheid onzer *Noordsche* volken, te kunnen groeten: of om, met den Heer *MECKEL*, door de *epidermis*, den buitenhuid van de *membrana mucosa*, die onmiddelyk onder de doorschynende buitenhuid zit, en, naar den buitenkant min of meer verdroogd is, daar voor aan te zien. Men heeft, hier over, behalven de aanmerkingen van den *Prins der Ontleedkundigen*, den Heer *P. S. ALBINUS*; van hem zelve, in zyne *Akademische Aanteekeningen*, eene

Hist. A.
cad. Ro-
yal. des
Sciences.
Tom. IX.
Bibl.
Germ.
1753.
Tom.
XVI. p.
249. seq.
Acad.
Annot. C.
V. p. 26.

opzettelyke Verhandeling, over de verwe van den huid der Negers en andere Menschen: met de keurige geverwde teekeningen van den Heer L. AMIRAD: waar uit blykt, dat de zwarte verwe zit, zoo wel in *reticulo*, als in *epidermide*; om dat deze de deelen zyn van de binnenhuid, die de bruine en zwarte verwe, in lauw water, en in wyngeest, bewaaren, vooral de *epidermis*, of het binnenbekleedzel van het *reticulum*, of *netvlies*, het geen onmiddelyk onder de *cuticula* geplaatst is. Men vindt, in die Verhandelingen, de gevoelens van ARISTOTELES, HERODOTUS, PLINIUS, LUCRETIUS, TIBULLUS, THEODEKTES, ONESIKRITUS, en anderen, over den oorsprong van de bruinheid en zwartheid der Negers en andere volkeren van de verzengde luchtstreek. Ik voor my denke er dus over: de eerste inwoonders derzelve werden, door de zonne, eindelyk gerooft in hunnen ouderdom, en vervolgens hunne kinderen en kindskinderen: het gedurig aanzien van zwartgebrande menschen, gedurende de minnedriften, had invloed op de verbeeldingskracht der

Dit de
 Colore
 Æthiop.
 pag.
 9. 10.

er zwangere vrouwen; en de kinderen kreegen, al vroeg, de blyken van hunne afstamminge: tot dat eindelyk, by gedurige voortteeling, die verwe van de huid eene tweede natuur werd; welke, by de eerste en tweede afstamminge, in de Noordelyke landen, nu nog niet vermindert; maar waarlyk verminderen, en verdwynen zou; indien men, eene reeks van eeuwen, eene volkplantinge van Negers, in het noorden van Europa, kon houden, en derzelve gedaante opzettelyk waarneemen.

Ja de Witte Negers zelve schynen te bewyzen, dat hun geslachte, van den blanken en roodblozenden Adam, van Noach, en derzelve blanke nakomelingen, afdaalt, en dat dus de zwarte verwe eerst toevallig was, maar naderhand natuurlyk geworden is. Dan helaas! hoe blind laat ons de Natuur, in het ontdekken van de Werktuigkunde der dierlyke voortteeling!

De Geörganizeerde Lichaampjes van den Heer DE BUFFON, die, om de Blaffards en witte Negers, niet schynt
 Hist. Natur. Tom. II. p. 97 Quarto.
 ge-

gedagt te hebben, neemen die verlegenheid niet weg; also min, als de Wormtjes van LEEUWENHOEK: ten minsten niet, in zoo verre, dat wy den blanken huid, en het witte hair van *Soudame* verstaanbaar zouden kunnen afleiden, van de vereeniging zynner zwartbruine en zwarthairige ouders en voorouders.

NB. Toen men zou overgaan tot het afdrucken van deze Beschryvinge, bericht der Heer PAULUS JACOBUS VALKENAAR, onlangs, zeven Jaaren lang, geweest zynde Gouverneur op Ternate, en thans op zyn vertrek staande naar het Vaderland, aan den Heer Voorzittenden Directeur, ter bevestiging van het geen in de Beschryvinge, hoewel met vooruitzicht van meerdere en betere proeven, wordt staande gehouden, het volgende. Dat Zyn Wel Ed. Gest: gedurende de zeven Jaren van zyn verblyf, op het Eiland, niet meer dan vier Witte Negers, die men, op Ternate, *Kakkerlakken* heet, gekend had; onder welke eene Prinses en een oppaffer van den Koning, beide omtrend zestig jaaren oud, fris en gezond; en alle vier waren van zwarte Ouders geboren en zwarte Kinderen teelende. En wat de huidziekte belangt, welke men in 't Portugeesch *Kaskaro*, dat is Schubziekte, noemt, dat deze den zwarten huid, op sommige plaatzen, met eenige vlekken en kleine schubbetjes, bedekt; voornamentlyk op de Sangersche Eilanden; maar dat die ziekte geene de minste betrekkinge heeft op het blanke vel van de Witte Negers.

N A D E R
 B E R I C H T,

aangaande de Inënting der Kinderziekte, te Batavia,

D O O R

J A C O B U S V A N D E R S T E E G E.

In de maand November des vorigen jaars, had ik de eer, aan dit Genootschap, voor te leezen, een Bericht, nopens den aart der Kinderziekte, te Batavia &c. Niet onduidelyk gaf ik, te dier tyd, myne vrees te kennen, dat de Inënting hier, met langzame schreden; zoude vorderen; dan, daar ik, in die gedachten, op eene aangename wyze, bedroogen ben, kan ik niet afzyn, hier van aan 't Publicq kennis te geeven; eer nog het Eerste Deel onzer Verhandelingen het licht ziet.

Het was in 't begin van dit jaar, dat de Wel Edle Geftr. Heer J. J. C R A A N,
 Raad

Raad van Neerlands Indie &c. &c. goed vond, zyne twee jongste Zoontjes (hebbende de oudste reeds bevoorens gepokt,) de Inënting te doen ondergaan. De Stof haalde ik op de Maronde, een Visschers dorp, ongeveer 3 uuren van hier gelegen; waar de pokken zich sterk openbaarden, en reets 2 of 3. menschen weggesleept hadden. De Inlanders, vol vrees voor deeze gevaarlyke ziekte, nu gemoedigd door het voorbeeld van een Heer, met zulk een uitmuntend character bekleed, dietot geen onbedachten stap bekwaam is, en, door eene voorbeeldelyke goede opvoeding, zyne ware Kinderliefde bewyft, beslooten drie hunner kinderen te laten inënten. Deze pokten, even gelyk de Zoontjes van den Wel Edle Gestr. Heer, bovengemeld, zeer voorspoedig. Welhaast verzochten zy my, nog zeven inteënten: dit ging even gelukkig. Voorts moest ik alles inënten, wat nog niet gepokt hadde; en men wierd moejelyk; als ik de teederste zuigelingen van de hand wilde wyzen.

De Inënting wierd nu algemeener, schoon de natuurlyke Kinderziekte zeer

zeer weinig was. Verscheidene aanzienlyke Heeren en Burgers laaten hunne Kinderen en Slaven inënten. Van dit jaar hebbe ik er 60. opgeteekend. Niemand van alle de ingeënte is ingevaar geweest, veel min gestorven: twee hebben tamenlyk zwaar gepokt; maar zyn evenwel, zonder afzigtelyke lidteekens en zonder verlies of verminking van eenig lid, geneezen: andere *Practici* enten thans ook in: 't welk my doet hopen, dat, ten tyde van eene *Epidemie*, de Inënting nog sterker zal doordringen.

By ondervinding, hebben wy nu gezien, dat de Inlander, door een goed voorbeeld geleid, door zyn gezicht en gevoel overtuigd, hoe bygeloovig anders ook, evenwel geene hardnekkigheid genoeg bezit, om de waarheid tegen te spreken: eene eigenschap, welke men, zo dikwyls, by beschaafdere menschen ontmoet; en die eene der oorzaken is, waarom de Inënting, tot nog toe, niet algemeener wordt.

zeer weinig was. Verschillende andere
 nieuwe Heeren en Barons waren buiten
 Kinderen en Slaven geboren. Van die jaar
 hebbe ik er: don. opgeteckend. Niemand
 van alle deingene is ingevan geweest,
 veel min getrouwt. Twee hebben soms
 lyk xwaar gepokt; maar xyn evenwel
 zonder atschtelijke ziekten en xon-
 der verlies of verminning van conig lid.
 gepocent; andere xviele enen lian
 ook in: xwekkiny door hopen dat ten
 tyde van een xphemie, de Inlandig
 nog heiliger xcoordingen.

By xvaderxvinding, hebben wy nu ge-
 zien, dat de Inlander, door een goed
 voortzet gelyd, door xyn geziel en
 gevoel overtuigd, hoe pycloovig anders
 ook, evenwel geere hartel. xlyd ge-
 noeg xort, om de waarheid tegen te
 spreken; enne xgandchap, welke men
 zo dikwyls, by xvrijzandere menschen
 ontmoet; en die een der oorzaken is,
 waarom de Inlandig, tot nog toe, niet
 algemeent xvoret.

MEMORIE

van de Palmboomen in de
Nederlandsche West-Indië
en de daarbij behoorende
Planten en Dieren.

MEMORIE

DER

PALMBOOMEN,

DOOR

FREDRIK BARON VAN WURMB.

Y

DE PALMBOOMEN.

Hebben waayerachtige, of gevinde, of dubbelgevinde bladen, en zyn, daarom, in de volgende rangschikkingen gesteld.

WAAYERBLADIGE PALMEN

1. *Chamærops*, Dwergpalm.
2. *Borassus*, Wypalm.
3. *Corypha*, Schermpalm.

GEVINDBLADIGE PALMEN.

4. *Cycus*, Meelpalm.
5. *Cocos*, Nootenpalm.
6. *Phoenix*, Dadelpalm.
7. *Elais*, Oliepalm.
8. *Areca*, Pinangpalm.
9. *Elate*, Pruimpalm.
10. *Saguerus*, Sagueerpalm.
11. *Nypa*, Poelpalm.
12. *Zamia*, Knodspalm.

DUBBELGEVIND-BLADIGE PALMEN.

- 13 *Caryota*, Niepalm.

WAAYERBLADIGE PALMBOOMEN.

1. *CHAMÆROPS*. DWERGPALM.

Tweeflagtige Bloem. De Kelk in driën verdeeld. De Bloemkrans, 3 bladig. 6 Meeldraadjes, 3 Stylen. Drie eenzaadige Steenvruchten. Mannetjes Bloem, even als de tweeflagtige.

1. *CHAMAEROPS HUMILIS*. Lage *Dwergpalm*. Italiaans *Piumara*, *Cephaglio*.
 Met gevouwen handvormige Bladen en doornige steelen.

Lin. Sys. 2. p. 729.
 Sp. pl. 1657.
 Hort. Clift. 482
 Roy. lugdb. 4.
 Bauh. pin. 506.
 Bauh. hist. 1. p. 368.
 Dod. pempt. 820.
 Houtt. 2. d. 1. ft. 257.

2. *BORASSUS*. WYNPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk... (*) De Bloemkrans driemaal gedeeld. 6 Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk... De Bloemkrans in driën verdeeld. 3 Stylen. Eene driezaadige steenvrucht.

I. Bo-

(*) Men is nog in onzekerheid, wegens de Kelk.

Lyn. Syft. 2. p.
729.
Sp. pl. 1657.
Fl. ind. 240.
Fl. Zeyl. 395.
Raj. hift. 1366.
Rheede mal.
I. p. II. 13.
t. 9, 10.
Herb. amb. I.
p. 45. t. 10.
Houtt. 2. d. 1.
ft. 261.

1. **BORASSUS FLABELLIFER.** *Waayerbladige Wynpalm, Fagerboom.* Maleitfchs *Lontar.* Javaanfch *Sualan.* Macaffaarfch *Talla.* Timoreefch *Colje.* Malabaarfch *Carimpana.*

Met gevouwen handvormige kapachtige Bladen, en zaagvormige getande fteelen, (*)

3. **CORTYHA. SCHERMPALM.**

Tweeflagtige Bloem. De Kelk... (**)
De Bloemkrans is 3 bladig. 6 Meeldraadjes en een ftyl.
Eene eenzaadige Sreenvrucht.

I. Co-

(*) By RUMPHIUS zyn nog twee *Lontar* Boomen befchreeven, die hy de wilde *Lontars* noemt.

De eerste van dezelve is de *Gabang*, en kan, wegens het verschil van Vruchtmaking, niet onder de *Borassus* gefield worden. De Tweede, of de *Yhur* zal 'er miffchien, met meerder recht, by te rekenen zyn. Op Tab. XI en XII Hebr. Amboin. p. 1. vind men beiden afgebeeld.

(**) Het is nog onbekend, welke kelk deeze Palm, en of ze ook afzonderde Mannetjes en Wyfjes Bloemen hebbe.

I. CORYPHA UMBRACULIFERA. Groote Shermypalm. Maleitsch Lontar-
 Outan. Javaansch Gabang. Malabaarsch Coddanna. (*)

Lin Syft. 2. p. 729.
 Sp. pl. 1657, Amoen, Acad. 1. p. 376.
 Flor. Zeyl. 394.
 Roy. lugdb. 4.
 Rheed. mal. 3. p. 1. t. 1. 12.
 Herb. amb. 1. p. 53. t. 11.
 Houtt. 2. d. 1. St. 277.

Met handvormig geveerde en gevouwen Bladen, en tus-
 sichen gestelde draaden.

De Boom, tot aan het 40ste jaar, onvruchtbaar zyn-
 de, geeft daar op, in een jaar, Bloemen en Vruchten;
 en vergaat dan.

2.

GEVINDBLADIGE PALMBOOMEN.

I. CTRCAS. MEELPALM.

De Bloem is nog onbekend.

De

(*) De Malabaarsche naam uit RHEEDE, is hier by behouden, hoewel nog onzeker zynde, of in de Hortus Malab. met de Coddanna, niet misschien de Corypha van RUMPHIUS of Saribus gemeend word. De Saribus vindt men, op Tab. VIII. Herb. Amboin. p. 1. afgebeeld; en ze zal, naar alle gedachten, ook hier moeten geplaatst worden; zoo als ook de Bissula, een Palmboom, die men van RUMPHIUS, by den Touwagtige Sagoboom, verhandeld vindt, en misschien ook de Licuata, van hem mede (by de Saribus,) beschreeven, en Tab. IX. Herb. Amboin. p. 1. afgebeeld. Het blad van de Palma Thebaica of Koepelpalm, by Pocock afgebeeld, komt zeer met dat van de Corypha overeen. Pocock Orient. 1. p. 281. t. 73.

De Vrucht eene drooge Steenvrucht, met een tweekleppige pit.

Lyn. Syst. 2. p.

729

Sp. pl. 1658.

Hort. Cliff. 482.

Flor. Zeyl. 393

Flor. ind. 240.

Roy lugdb. 5.

Raj. hist. 1360.

Breyn. prodr.

2. p. 8.

Seb. thes. 1. p.

39 t. 25.

Herb. amb. 1.

p. 72. t. 17. 18.

Rheed. mal. 3.

p. 9. t. 13. 21.

Houtt. 2. d. 1.

ft. 182.

1. *CYCAS. CIRCINALIS.* Sago. Maleitsch *Sagoe*. Ternataansch *Huda*. Amboneesch *Lapia*. Bandaaneesch *Romeho*. Macassaarsch *Rombia*. Malabaarsch *Toddapanna*.

Met kamvormige kringsgewys gestelde Bladen, die uit gelyk breede en vlakke bladertjes zaamen gezet zyn. (*)

2. *COCOS. NOTENPALM.*

Mannetjes Bloem. De Kelk in drie verdeeld. De Bloemkrans 3 bladig. 6 Meeldraadjes.

Wyf-

(*) RUMPHIUS noemt 4 soorten van Sago-boomen op 1. *Sagus Genuinus*; de gemeene Sago, op Tab. XVII. en XVIII. Herb. Amboin p. 1. afgebeeld, 2. *Sagus Silvestris*, de wilde Sago, die hooger groeit, en meerder met doornen bezet is, dan de eerste. 3. *Sagus longa Spina*, met weinige lange doornen. 4. *Sagus Lævis*, de ongedoornde, met bladeren, die in lange steekende spitsen uitgaan.

Men vindt by dezen yverigen Natuurkundigen nog een ander soort van Sagoboom - die hy de Touwagtige Sago, *Sagus Filaris* noemt, in 't Maleits *Sagoe Rotsang*, of *Sagoe Oxtan*, waar van, op Tab. XIX. Herb. Amb. p. 1. de afbeelding te zien is.

Wyfjes Bloem: De Kelk vyfmaal gedeeld. De Bloemkrans 3 bladig. Een drievoudige ftamper. De Steenvrucht heeft een leeragtig Zaadhuis.

1. COCOS NUCIFERA. Kokos. Maleitsch Nyor. Javaansch Calappa. Malabaarſch Tenga. Arabiſch Singer. Indi. Amboneeſch Niwel. Bandaneeſch Niwer. Ternaatsch Igo. Macaſſaarsch Caloecoe. Is zonder doornen, met gevinde Bladeren, wier zwaardvormige blaadjes omgeſlaagen zyn. (*)	Lin. Syſt. 2. p. 729. Sp. pl. 1658. Jacq. Hiſt. t. 168 Hort. Cliff. 483. Fl. ind. 240. Fl. Zeyl. 391. Roy. lugdb. 4. Burm. Zeyl. 182 Bauh. pin. 502. Bauh. hiſt. 1. p. 375. Herb. amb. 1. p. 1. t. 1. 2. Rheed. mal. 1. p. 1. t. 1, 2, 3, 4. Houtt. 2. d. 1. ft. 303.
2. CO-	p. 1. t. 1, 2, 3, 4. Houtt. 2. d. 1. ft. 303.

- (*) By RUMPHIUS vind men 13 zoorten van Kokos,
1. *Calappa Vulgaris*. De gemeene Calappa, die zich weder, in 3 veranderingen, verdeelt.
    - a. met geele,
    - b. met roſſe, en
    - c. met groene nooten.
  2. *Calappa Rázila*. Maleitsch *Calappa Caſſomba*, daar van de verſch opgefneeden bolſter van binnen, ligt rood is, en een zoete zap uitleevert, gelyk als het Zuikerriet.
  3. *Calappa Sacharina*, *Calappa Tuba*, de Zuiker Calappus, wier bolſter niet rood is, maar ook, als Zuikerriet, gegeten wordt.
  4. *Calappa Canarina*, Maleitsch *Calappa Canari*, op 't aanzien meeft, met de gemeene overeenkoo-

Lin. Syft. 2. p.
730.
Mant. 137.
Jacq. amer. 279.
t. 171.
Mill. dia. 6.

2. *COCOS GUINEËNSIS.* *Guineefche Kokos.*

Geheel gedoornd, met afstaande

mende, met eene pit, die, als vèrſche Canari ſmaakt, en geen Olie geeft.

5. *Calappa Pultaria*, Maleiſch *Calappa Boeboer*, van aanzien, naar de gemeene gelykende, met eene pit, die zich, by ſterke ſchudding der noot, met derzelve water, tot een pap vermengt.

6. *Calappa Macharoides*, Maleiſch *Calappa Parrang*, met Nooten, die langwerpig zyn, eenigzints naar een *Parrang* (Kapmes) gelykende. Op Tab. II. Herb. Amboin. p. 1. is de vrucht afgebeeld.

7. *Calappa Capuliformis*, welker vrucht, meeft al, uit een hairigen bolſter beſtaat, hebbende in 't midden een langwerpig Nootje, niet langer en dikker, dan een vinger. Voornoemde Tab. II. leevert er mede eene afbeelding van

8. *Calappa Cisliformis*, met kleine nooten en doppen. De zwarte ſchaal der noot is dik en laar zich goed polyſten. Men vindt op Tab. II. mede deze vrucht afgebeeld.

9. *Calappa Pumila*. De kruipende *Calappus*, Maleiſch *Calappa Babi*, alleenlyk daar in, van de gemeene *Calappus* verſchillende, dat ze vroeger vrucht draagt; en dat haar ſtam niet boven de twee mans hoogtens bereikt.

10. *Calappa Regia*, Maleiſch *Calappa Radja*, met kleinere vruchten, als de gemeene, die hoog geel en zomtyds orangeverwig, of rood van kleur, zyn. Op Ceïlon zal er een zoort van gevonden worden, die grootere vruchten geeft.

11. *Calappa Lanſiformis*, Maleiſch *Calappa Lanſa*, met laage ſtam en kleine langwerpige vruchten, die in troſten by malkanderen hangen.

de Bladeren, kruipende wortelen, en met eene zappige Steenvrucht. (*)

Bauh. pin. 507.
 pluk. alm. 276.
 t. 103.
 Houtt. 2. d. I.
 ft. 344.

3. PHOE-

12. *Calappa terri*, met kleine vruchten, en nooten, onbekwaam om gegeten te worden.
13. *Calappa Maldiva*, met kleine langwerpige nooten, zoo als die van de *Macharoides*, wiers dikke zwarte dop, zich zoo, als die der *Calappa Cistiformis*, laat polyffen.

De Maldivische Noot of *Calappa Laut*, daar van het twee aarten geeft, zou misschien, voor de 14. soort te rekenen zyn; maar volgens de beschryving, in het zevende Deel van ROSIERS, *Observations sur la Physique*, daar men ook eene afbeelding, zoo van de boom als van de vrucht aantreft, is zy niet zonder zwaarigheid, onder de gevindbladige Palmen te plaatsen.

De bittere Kokospalm van het Eiland Martinique, door JAQUIN beschreeven, zou dan de 15. soort uitmaken; zy heeft kleiner vruchten, dan de gemeene met pitten, die buitengemeen bitter zyn.

(*) JAQUIN, die deeze Guineefche Kokos, onder den naam van *Bactris* beschryft, noemt 'er nog eene soort van, die hooger van Stam is, en vruchten brengt van groote en gedaante, als een ei. Verders maakt hy ook gewag, van een derde soort van gedoornde Kokos, die nog grooter vruchten geeft; en wier vezelige en dikke bast maak weinig zappig is.

LABAT spreekt van een gedoornde Kokosboom, wiens stam, by de wortel, driemaal, en by den top zesmaal dunner is, dan in 't midden.

De Amerikaansche gedoornde Palmboom, door BAUHINUS beschreeven, draagt ronde Vruchten, van groote als een Kaatsbal, die een sneeuw witte, maar niet eetbare kern bevatten.

3. PHOENIX. DADEL PALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk, in drie verdeeld. De Bloemkrans 3 bladig. 3 Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk in drie gedeeld. De Bloemkrans 3 bladig. Een styl.

Eene eivormige Steenvrucht.

Lin. Syst. 2. p.

730.

Sp. pl. 1658.

Hort. Cliff. 482.

Hort. Upf. 306.

Fl. ind. 241.

Fl. Zeyl. 390.

Roy. lugdb. 5.

Bauh. pin. 506.

Sloan. Jam. 174.

Bauh. Hist. 1.

p. 351.

Dod. pempt.

819.

Raj. Hist. 1352.

Kæmpf. amæn.

668. 686. 688.

t. 1. 2.

Blackw. t. 202.

Hourt. 2. d. 1.

ft. 350.

1. PHOENIX DACTYLIFERA. *Dadel-Boom*. Portugeesch *Palmeyra*. Spaansch *Palmera*. Fransch *Palmier*, *Dattier*. Engelsch *Dattel-Tree*. Hebreewsch *Thamar*.

Met gevinde Bladeren, wier zwaardvormige blaadjes zamen gevouwen zyn.

De Mannetjes en Wyfjes Bloemen vindt men zamen, in de zelfde scheede, of zy zyn verdeeld op verscheide ne Boomen.

4. ELAIS. OLIE PALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk 6 bladig. De Bloemkrans zesmaal ingesneeden. 6 Meeldraadjes.

Wyf-

Wyfjes Bloem. De Kelk 6 bladig.
 De Bloemkrans 6 bladig. Een
 drievoudige Stamper.
 Eene vezelagtige Steenvrucht met
 eene driekleppige Noot.

1. ELAIS GUINEËNSIS. *Guineefche* LIn Syft. 2. p.
Oliepalm. 730.

Met gevinde Bladeren, wier Jacq. amer. 180
 steelen met getande, onge- t. 171
 lyke doornen bezet zyn, Mill. dict. 3.
 daar van de bovenfte haak- Houtt. 2. dist.
 achtig zyn. 375.

De leerachtige fchors van
 de Vrucht bestaat uit een
 vezelachtig vleesch, dat vol
 Olie zit. (*)

5. ARECA. PINANGPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk 3 bla-
 dig. De Bloemkrans 3 bladig.
 9 Meeldraadjes,

Wyf-

(*) De gedoornde Palmboom, door ROCHEFORT, SLO-
 NE, BROUWNE en LABAT beschreeven, zal misfchien ook
 by de *Elais* behooren, en ligtlyk ook nog een ander zeer
 sterk gedoornde foort, op Martinique, *Grigrie* ge-
 noemd.

By ADANSON vindt men een ongedoornde Palmboom,
 met Vruchten, uit wier fchil Olie geperft wordt.

Wyfjes Bloem. De Kelk 3 bladig.
De Bloemkrans 3 bladig. Ecn
drievoudige Stamper.

(*) De Bladeren van den Bloem-
krans en van de Kelk blyven
aan de Steenvrucht zitten.

Lin. Syft. 2. p.

730.

Sp. pl. 1659.

Fl. ind. 241.

Fl. Zeyl 392.

Raj. Hist. 1363.

Pluk alm. 275

t 309.

Bauh. pin. 510.

Burm. Zeyl.

182.

Herb. amb. 1.

p. 26. t. 4.

Rheed. mal. 1.

p 9. t. 5-8.

Blakw. t. 387.

Houtt. 2. d. 1.

ft. 383.

1. ARECA CATECU. *Pinang*, Maleitsch
Pinang. Indifch *Areca*. Arabifch
Faufel. Malabaarfch *Caunga*.

Met gevinde Bladeren en te-
gen malkaar overftaande, af-
gebeeten blaadjes. (**)

2. ARE-

(*) Hier komt het van, dat men, in het Linneefche
Syltema, leeft, *Drupa calyce imbricato*.

(**) RUMPHIUS verdeelt de *Pinang* in tamme en
wilde.

Van de tamme *Pinang* befchryft hy 3 foorten.

1. *Pinanga Calapparia*, Maleitsch *Pinang Calappa*
daar van de Vrucht zoo groot is. als een gan-
zen ei; en meer tot medicyn, dan om te eeten
gebruikt wordt

2. *Pinanga Alba*, Maleitsch *Pinang Poeti*, de gemeene
Pinang, met eene Vrucht, niet grooter dan,
een Hoender ei. Eene verandering van deeze
foort wordt *Pinang Wangin*, of *Pinang boubou*, ge-
noemd. die, in 't kauwen, een rookachtige reuk
van zich geeft.

3. Pi-

2. *ARECA OLERACEA*. *Kool-pinang*. Lin. Syst. 2. p. 730.
 Fransch *Palmiste franc*. Jacq. amer. 278

Met geheele blaadjes. Het
 binnenste van de kruin
 wordt, in America, voor
 groente, op de markt ge-
 bragt. 6. E-
 Houtt. 2. d. 1.
 ft. 402.

3. *Pinanga Nigra*, Maleitsch *Pinang itam*, heeft een zwart groene kruin, en langere tusschen leden aan de stam, dan de voornoemde soorten; en mede ook kleiner vruchten.

Verders noemt RUMPHIUS nog 4 tamme Pinang-boomen, als veranderingen van weinig belang, namentlyk:

- a. De hoekige Pinang, daar van de Vrucht zyden heeft, die door donkere kanten onderscheiden worden.
- b. *Pinang Kaki Ayam*, daar van de Kelk, waar de Vrucht instaat, gehoekt, en in zes hoornen, verdeeld is
- c. *Pinang telloor*, wiens Jonge Vruchten witachtig zyn, als eieren.
- d. *Pinang lansfa* met kleine Vruchten, niet grooter dan een Musquet Kogel.

Van de wilde Pinang geeft hy de volgende drie soorten op:

1. *Pinanga globosa*, Maleitsch *Pinang Outan besaar*; met ronde nooten, grooter dan musquetkogels, die eerst geel, en dan orangerood worden.

De Vrucht tros komt, by deeze soort, uit den schoot der onderste bladeren. Tab. V. Herb. Amboin. p. I. vind men 'er eene afbeelding van.

2. *Pinanga glandiformis* Maleitsch *Pinang lansfa* en *Pinang pandang*; met eekelvormige vruchten, die,
als

6. ELATE. PRUIMPALM.

Mannetjes Bloem. De Kelk. . . De
Bloemkrans 3 bladig. 3 Meel-
draadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk. . . De
Bloemkrans 3 bladig. Een styl.
Eene fcherpgefpitfte eivormige
Steenvrucht.

I. E-

als de *Lansaas*, in trosfen groeien, en ryp zyn-
de . heel rood worden. Tab. VI. in 't eerste deel
van RUMPHIUS Kruidboek, toont 'er eene af-
beelding van deze soort, die twee veranderingen
geeft, waar van het onderscheid meest daar in
bestaat, dat de eene kleinere vruchten oplevert;
zynde de grootste als eekelen.

3. *Pinang Oryza formis*, Maleitsch *Pinang Outang kitsjil*, met kleine bloedroode Vruchten, die niet grooter zyn, dan een tarwe of Ryst korl. Op voorn. Tab. V. vindt men mede deze Vruchten afgebeeld.

Een andere soort van wilde Pinang, met nog kleiner Vruchten, en die op bloote en zeer scherpe klippen groeit, is afgebeeld op Tab. VII. Herb. Amboin p. I.

Nog een ander soort, met achter en voren toegespitste Vruchten, zal op *Boero* vallen, en daar *Saleit* genoemd worden.

Moogelyk behoort de kleine wilde Nieboom op Tab. XV. Herb. Amboin. p. I. afgebeeld, ook by de Wilde Pie nang te huis: Bladeren en Vruchten geeven hem ten minsten grooter recht, van zig by de *Areca* te vergezellen, dan by de *Caryota*.

ELATE SYLVESTRIS. *Wilde Pruim-* Lin. Syst. 2. p.
palm. Malabaarſch *Katoe-indel.* 730.
 Met gevinde Bladen, daar van Sp. pl. 1659.
 de blaadjes recht tegen malkaar Fl. ind. 241.
 overſtaan; en met vruchten, Fl. Zeyl. 397.
 die naar Pruimen gelyken. Raj. Hiſt 1364.
 Rheed. mal. 1.
 p. t. 22-25.
 Burm. Zeyl.
 183

7. *NYP A. POELPALM.* (*) Kämpf. amoen.
 667.

Mannetjes Bloem. Geen Kelk; De fl. 405.
 Bloemkrans 6 bladig. 6 Meel-
 draadjes.

Wyfjes Bloem. Geen Kelk. Geen
 Bloemkrans. Een ſtyl, die het
 naakte vruchtbeginzel zelf is.
 De eenzaadige Steenvrucht heeft
 eene geribd houtagtig kapzel.

I. NY-

(*) Vermits de Vruchtmaking van deze, voorlang, door RUMPHIUS, al tamelyk goed geſchreeven en afgebeelde Palm, nog niet aangegeeven was, zoo heeft ze tot hier toe, niet in het Systema van LINNÆUS kunnen geplaatſt worden. De latynſche naam, die men haar hier geeft, is die van RUMPHIUS, en de Nederduiſche ſteunt op de eigenschap, dat ze leeft in Poelen en Moeraſſen groeit. De eenigſte thans bekende ſoort van dit Palmgeſlacht, komt, aan veele plaatſen alleen maar als een ſtruis voort, en hier op ziet de bynaam van *Fruicans*, of heeſteragtig. De afbeelding is te vinden, op Tab. XVI. Herb. Amboin. N. I.

b. Her. amb. 1.
p. 69.
Houtt. 2. d. 1.
ft. 422.

I. *NYPA FRUTICANS*. *Heesteragtige Poelpalm* Maleitsch *Nipa*. Ter-naatsch *Bobo*. Amboonsch *Pa-lean*, *Parera*, ook *Buleyn*.

Met gevinde Bladeren, daar van de recht tegens malkaar overgestelde blaadjes, in lange onbeweerde spitzen eindigen.

8. *SAGUERUS*. SAGUERPALM. (*)

Mannetjes Bloem; de Kelk 3 bladig; de Bloemkrans 3 bladig. Veele Meeldraadjes.

Wyf-

(*) Deze Palmboom, in het voortreffelyke Houttuynsche werk, by de *Elate* verhandeld, is thans bekend genoeg, om hem hier als een byzondere geslacht, in het Systeema te kunnen plaatsen. De latynsche naam *Saguerus* is van RUMPHIUS overgenoomen, en de Nederduitsche van de Portugeesche benaaming ontleend, onder welke de *Drank*, die van dezen Boom komt, meest door geheel Indien bekend is. De Nederduitsche naam van Gevinde Wynpalm die men aan de eenigste nog ter tyd bekende soort van dit geslacht heeft gegeven, steunt op de overeenkomst, welke dezelve, ten opzichte van het Zap, dat ze uitleevert, met de Waayerbladige Wynpalm heeft. zynde beiden, zonder tegenspraak. voor de voornaamste wyngevende Palmboomen te houden. By de afbeelding van RUMPHIUS, op Tab. XIII. Herb. amboin. p. 1. dienden de Bladeren iets grooter en voller geteekend te zyn.

Wyfjes Bloem. De Kelk 3 bladig.
De Bloemkrans 3 bladig. Een styl.
Eene vleezige Steenvrucht met
2-3. zaaden.

I. SAGUERUS PINNATUS. *Gevinde* Herb. amb. 1.
Wynpalm. Maleitfch *Gomuto.* Ja- P. 57. t. 13.
vaanfch *Lahang,* *Areen.* Ter- Hout. 2. d. 1.
naatfch *Seho.* Bandaafch *Nawa.* ft. 410.
Macafaarfch *Juro.*

Met paarwys gevinde Bladen
en branden de Vruchten. De
Bloemen der eenhuizige ge-
flagten vindt men meest,
in verscheiden Trosfen.

9. ZAMIA KNODSPALM.

De duistere Vruchtmaaking zweemt
naar die van het Paarde-ftaart-
kruid (*equisetum.*)

I. ZAMIA PUMILA. *Laage Knods-* Lin. Syft. 2. p.
palm. (*) 731.

Met Sp. pl. 1659.
Mill. dict. 12.
Comm. hort 1.
p. III. t. 58.
Pluk. phyt.

(*) Men vindt, by RUMPHIUS, Tab. XX. XXI. 103. 309.
XXI, en XXIII, Herb. Amboin p. I. nog eenige Trew. ehret. 5.
gevinde Palmboomen, aan welke hy den naam van t. 26.
Osmunda arborescens, en *Olas Calappoides*, of Moes- Houtt. 2. d. 1.
kruidige Calappus geeft, en die, in 't Maleitfch *Sajor Ca-* ft. 425.

352 DUBBELD GEVINDBLADIGE

Met Vruchten, die naar *Ju-*
juben gelyken.

3.

DUBBELD GEVINDBLADIGE
PALMBOOMEN.

I. *C A R T O T A N I E P A L M.*

Mannetjes Bloem. De Kelk ge-
meenzaam met de Wyfjes Bloem.
De Bloemkrans in drien verdeeld.
Veele Meeldraadjes.

Wyfjes Bloem. De Kelk gemeen-
zaam met de Mannetjes Bloem.
De Bloemkrans in drien verdeeld.
Een enkelde Stamper.
De Vrucht is eene eenzaadige
Bezie.

I. CA-

lappa utan, in 't Javaansch *Pakis Radia*, en in 't Amboon-
sche *Uita Niwel* genoemd worden. Op de daar aan vol-
gende XXIV. Tab. is nog een blad afgebeeld van
eene gevinde Palm, die hy *Arbor Calappoides Sinen-*
sis of der Sineefche *Sajor Calappa* noemt. Miffchien
dat alle deeze Boomen tot het geflagt der *Zamia*
behooren. Maar vermits derzelve Vruchtmaaking
nog niet ten vollen bekend is, zoo laat zich, hier om-
trend, ook niets, met grond van zekerheid, befliffen.

- I. **CARYTOA URENS.** *Brandende Nie-* Lin. Syft. 2.
palm. Maleitsch *Nibun Bessaar.* p. 731.
 Amboneefch *Palunen Parun.* Ter- Sp pl. 1660.
 naatsch *Buroe,* Macaffaarsch *Ra-* Fl. Zeyl 396.
mis. Maliabaarsch *Schundapanna.* Fl. ind. 241.
 Braminsch *Birala mado.* Raj. hift. 1365.
 Herm. Zeyl.

Met dubbeldgevinde Bladeren, 44.
 44. Burm. Zeyl.
 180.
 daar van de wigvormige blad- Plum. fp. 3.
 jes, van vooren fchuins af- Herb. amb. I.
 gebeeten zyn. p. 64. t. 14.
 Rheed, mal. I,

De Vrucht van deeze Palm P. 15. t. 11.
 is buitengemeen brandende, pluk. alm, 277,
 en zelf ook de Stam, als Houtt. 2. d. 1.
 fh. 428.
 hy nat geworden is. (*)

T I-

(*) Een ander foort van *Caryota* fchynt de Palmboom met dubbeld gevinde bladen te zyn, die hier op het Eiland valt, en van de Javaanen *Kihura* genoemd word. Volgens onderzoek van een tak van dezen Boom, met Vruchten en Bloemen, onlangs hier te Batavia aangebragt, blykt, dat deffelfs Mannetjes Bloem een Kelk heeft met 3 fchubben, een drie bla-dige Bloemkrans, en 14-18 Meeldraadjes. De Wyfjes Bloem was niet te zien. De Vrucht is van kleur, grootte en gedaante, als eene volle Geneverbezie, De mannetjes Bloemen en de Vruchten, zyn, in ver-fcheide Troffen, afgezonderd Zoo droog, als ook nat gemaakt was 'er niet de minfte brandende eigenschap, aan de Vruchten te bespeuren. De blaadjes zyn overhoeks geplaatst, en zoo als by de *Caryota Urens*, fchuins afgebeeten.

T I T E L S

DER AANGEHAALDE

W E R K E N.

- Amoen. acad. C A R. L I N N Æ I, Amoenitates academicae, Holmiae 1749-1763. vol. I. VI. 8.
- Bauh. Hist. J O. B A U H I N I Historia plantarum universalis. Ebrod. 1650-1651 fol. vol. I. III.
- Bauh. pin. C A S P. B A U H I N I Pinax theatri Botanici. Basil. 1623. 4.
- Blackw. Herbarium Blakwellianum emendatum & auctum, cum praefat. C H R I. J A C. T R E U W I I, per N I C. F R I E D. E I S E N B E R G E R. Norimb. 1747. fol.
- Breyn. prod. J A C. B R E Y N I I Prodrromus I. & II. fasciculi rariorum plantarum. Geld. 1680-1689. 4. Iterum impressus 1739.
- Burm. Zeyl. J O. B U R M A N N I, Thesaurus Zeylanicus. Amstel. 1737. 4.
- Comm. Hort. J O. C O M E L I N I descriptio & icones rariorum plantarum Horti Medici Amstelodamensis, Amstel. 1797-1701. vol. I. II.

- REMB. DODONÆI *Stirpium pemp-Dod. pempt.*
tades sex. Antv. 1583. fol.
- NIC. LAUR. BURMANNI *Flo-Fl. ind.*
ra Indica. Lugd. Bat. 1768. 4.
- CAR. LINNÆI *Flora Zeylanica.* Amstel. Fl. Zeyl.
1737. 4.
- GEO. EVERH. RUMPHII *Her-Herb. amb.*
barium Amboinense. Amstel. 1741 -
1750. fol. vol. I. VII.
- PAULL HERMANNI *Museum Zey-Herm. Zeyl.*
lanicum. Lugd. 1717. 8.
- CAR. LINNÆI *Hortus Cliffortianus.* Hort. Cliff.
Amstel. 1737. fol.
- CAR. LINNÆI *Hortus Upsaliensis,* Hort. upf.
Holm. 1748. 8.
- M. HOUTTUYN *Natuurlyke Historie, Houtt.*
volgens het famenstel van den Heer
LINNÆUS, met nauwkeurige Afbeel-
dingen. Amsterdam 1761 - 1777. I Deel
18 stukken, II Deel thans 9 stukken.
- NIC. JOS. JACQUIN, *Selectarum Jacq hist.*
stirpium Americanarum Historia; adjectis
iconibus in solo natali delineatis, Vindo-
1763. fol.
- ENGELB. KÆMPERI *Amœnita-Kæmpf.amœn-*
tum exoticarum. politico-Phisico-medica-
rum. Fasciculi V. Lemgov. 1714. 4.

- Lin. Syst. C A R O L I à L I N N É. Systema Naturæ, per regna tria, secundum classes, ordines, genera, species. Editio decima tertia. Vindob. 1767-1770. Tom. I. III. 8.
- Mant. C A R, à L I N N É Mantissa plantarum Generum editionis VI. & speciesum editionis II. 8.
- Mill. Dict. P H I L. M I L L E R S Gardiners Dictionary. Lond. 1760. fol.
- Pluk. alm. L E O N. P L U K N E T I I Almagestum Botanicum. Lond. 1694. 4.
- Pluk. phyt. L E O N. P L U K N E T I I Phytographia. Lond. 1690. 4.
- Plum sp. C A R. P L U M E R I I Species plantarum Americanarum. Paris 1743. 4.
- Pocock orient. R I C H. P O C O C K E Description of the East. 1743-1745. fol. Tom. I. II.
- Raj. hist. J O. R A J I Historia plantarum generalis. Lond. 1686-1704. vol. I. III.
- Rheed. mal. H E N. A D R. V A N R H E E D E tot Drakenstein, Hortus Indicus Malabaricus Amstel 1676-1693. fol. vol. I. XII.
- Roy. lugdb. A D R. V A N R O Y E N Floræ Leydenfis Prodrromus, exhibens plantas, quæ in orto academico Lugduno Batavo aluntur. Lugd. Bat. 1740. 8.

ALB. SEBÆ locupletissimi rerum natu- Seb. Thes.
ralium Thefauri accurata descriptio; &
inconibus artificiossimis expressio. Amstel.
1734-- 1765. fol. reg. Tom. I. IV.

HANS SLOANE, Catalogus planta-Sloan. Jam.
rum, quæ in insula Jamaica nascuntur, Lond.
1696. 8.

CAR. LINNÆI species plantarum, secun- sp. pl.
dum Systema sexuale, Holm. 1762.
1763. edit. secunda. 8. Tom. I. II.

Plantæ Selectæ, quarum imagines pinxit Treuw. ehret.

GEO. DION. EHRET, collegit
D. CHPH JAC. TREW, in æs
incidit **JO. JAC. HAID**, Norimb.
1750. fol..

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

LECTURE 1

LECTURE 1: INTRODUCTION TO QUANTUM MECHANICS

1.1 THE CLASSICAL LIMIT

1.2 THE QUANTUM LIMIT

1.3 THE WAVE FUNCTION

1.4 THE SCHRÖDINGER EQUATION

1.5 THE HEISENBERG UNCERTAINTY PRINCIPLE

1.6 THE TUNNELING EFFECT

1.7 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.8 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.9 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.10 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.11 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.12 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.13 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.14 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.15 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.16 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.17 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

1.18 THE QUANTUM MECHANICAL MODEL

